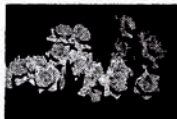

Darda çiçek açan Dilbar

plates 236 504
236 505

Aida İmanquliyeva - 65

Sirvanın xərif çiçəyi,
Sərgin məbəd Mələyi
Aida xanımın ruhuna
"Cəlilli göxəlləməsi"

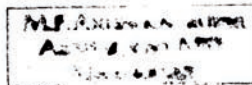
2004
1551

ŞƏRƏF CƏLİLLİ

U161
C 58

DAŞDA ÇİÇƏK AÇAN DİLBƏR

[Şərəflənən alim Aida İmanquliyeva
göxəlləməsi]

Bakı - "Nurlan" - 2004

74976

74976

Redaktor:
Nərman Qocatürk

Müəllif istinad etdiyi "Dünya deyilən Sənmişsən" kitabının redaktoru
ədəbiyyatşünas-alim Nərgiz xanım Paşayevaya minnətdarlığını bildirir.

ŞƏRƏF CƏLİLLİ. DAŞDA ÇİÇƏK AÇAN DİLBƏR.
Bakı, "Nurlan", 2004. - 232 səh. + (16 səh. şəkil)

Kitabda yaddaşımızın "İpək Yolu"na işıq salan, Azərbaycanca Şərqi-Qərbi birliyi ideyasının ilk qarçısı, Şərqi və Türk dünyasını ideya və məfkürə birliyinə səsləyən, ərəb-məhcər ədəbiyyatının dünyada ilk qadın tədqiqatçısı, Azərbaycanın Mümtaz Siması, görkəmli şərqişünas-alim Aida xanım İmanquliyevanın ömür yolundan bəhs edilir.

C $\frac{4702000000}{N - 098 - 2004}$ Qrifli nəşr

© Ş.Cəlilli, 2004

İÇİNDƏKİLƏR

Ön söz əvəzi	7
Şirvan gözəlləməsi	11
Çiçək gözü çırtladı	40
İpək Yolunun mələk donlu Elçisi	47
Azərbaycan maralı	66
Bala baldan şirinmiş	84
"Köç Yolu"ndan keçənlərdən soraqçı	88
Nüaymənin qızılgülü	93
Dövlətdə dəvə, övladda nəvə	99
Aman ayrılıq	104
Məbəd Mələyi	110
Gözəl gəldi	116
Məni məndə diləmə	120
Daşda çiçək açan Dilbər	125
İlham Pərisi	139
Kiminə macal, kiminə əcəl diyar	147
Bir millət, iki dövlət nidası	161
Su gələn arxa bir də gələr	200
"Uçan xalça"nın Arifanə dünyası	211
Son söz yerinə	229

ÖN SÖZ ƏVƏZİ

Tanrı, TURAN eşqinə min illərdir yol gəlirik. Günəş qanadlı dərya aygırlarının, bədöy atların yalmanına yata-yata. Doğudan-Batıya çapa-çapa. Qəlbi dağları, boz qayaları çapa-çapa qalalar çəkib, saraylar tikirik. DİRƏYİ altundan, gümbəzi gümüşdən. Çatdığımız, vardığımız elləri türkün Tanrı sevgisinə, ilahi eşqinə bürüyüb sənət, mədəniyyət qurucusu, himayədarı oluruq. Ruhumuzu beyinlərə köçürüb məhəbbət dastanları cüccərdirik. Göydən düşən işıqdan göyərən qılıncımız haqq deyənlərə macal, nahaq deyənlərə əcəl dünyasını göstərir. Adımıza yıxdığını kəsməyən, arxadan ox sancmayan türklər deyirlər. Şərbətimiz büta camlarından süzüldüyündən gavuru, yağını qula döndərmişik. Haqqın bulağından su içdiyimizdən Oğuzun sevgisi ilə müjdələnmişik. Suların qoynunda bitən Qaba Ağaca Anamız, qəlbi dağlara Qaynatamız demişik.

Tanrının Tanrıdağ, Ağrıdağ, Haçadağ, İnandağ, Yanardağ, Babadağ, Şahdağ, Küpüc, Qoşqar, Kəpəz, Əyriqar, Savalan, Asəf-Kəhf qüdrətinə üz söykəmişik.

Dağları səngər, bağları, bulaqları ülkər deyər çağırmışıq. Tanrının Xəzər sevgisi, gözəl sevgisi, Araz ağrısı, Arpaçay dərdi, Anaxatır naləsi, İdil qüdrəti də bizim olub. Su pəriləri, dağ ruhları ilə birgə. Sudan qopub, suda durulub dünyanın İşiq sevgisini, Od eşqini yaşamışığı. Yurdumuza Odlar Yurdu, adımıza Od oğlu deyiblər. Oğuz elinin şad günündə də, dar günündə də qəlbi dağların başında tonqal çatmışıq.

Eli elə, sancağı sancağa calamışığı. Yağının ocağına su calamışığı. Oğuzun Boz ox, Üç ox sevgisindən keçib Bayat

boyunda, Bayat elində binələnməmişik. Çiləli günlərimizdə Qurd İşığına pənah demişik. Əski qaynaqlardan 2500 illik bir məsafəni qət edərək zamanımıza gəlib çatmış "altun geyimli türk Şahzadəsi" də Oğuzun, Qurd işığının bəlgəsidir. Böyük Hun İmperatorluğundan başlayan dövlətçilik tariximizin yaddaşına Göytürk İmperatorluğu, Xəzər İmperatorluğu, Avar və Uyqur İmperatorluğu, Doqquz Oğuz, On Uyqur dövləti, Səri Uyqur xaqanlığı, Qaraim, Qarluq, Türkeş, Qırğız, Peçeneq, Başqırd, Bulqar dövlətləri yazılıb. Qəznəvilərə, oğuz səlcuqlara, osmanlılara, teymurlulara, monqol-tatarlara, şirvanlılara, ağqoyunlulara, qaraqoyunlulara, Səfəvilərə ruhundan güc verdikə Su, Ağac, Od, Torpaq müqəddəsliyinə tapınan Oğuzdan oğlu Gün xana, Gün xandan oğlu Qayıya keçən qılıncla qurulub qələmlə qorunan xaqanlıq səltənətimizdə Mete, Atilla, Bilgə Xaqan, Toğrul bəy, Alp Arslan, Məlikşah, Sultan Bayazid, Əmir Teymur, Çingiz xan, Fateh Məhəmməd, Mustafa Kamal Paşa Atatürk, Heydər Əliyev Gündoğandan Günbatana qədər atının kişnərtisində, aqlının hökmündə yol getdi. Ürəyində Türk sevgisi, Ruhunda TURAN eşqi. Öncə qılınc sonra qələm çalan bu xaqanlar Tanrının od sevgisini, ocaq ruhunu qorudular. Onun sönməməsi üçün nəfəs oldular.

Nəfsinin yox, nəfəsinin, cisminin yox, ruhunun qulu olan həmin qüdrət sahibləri Sudan, Oddan, Havadan güc aldılar. Tanrı sevgisindən Torpaq, Yurd eşqinə körpü oldular. Hər biri Şərqi bir bölgəsindən, bir dövlətdən boy alsada, boyu boya, soyu soya calamaq üçün Anam Torpaq, Atam Torpaq, Tanrı üzü görün Torpaq, dedilər. Onu qanları ilə sulayıb məbədə, dərgaha çevirdilər. Mələklərin dolandığı, Tanrının dayandığı müqəddəs məqama.

Ağac əkib, arx çəkildilər. Yol salıb, körpü tikdilər. Saraylar, qalalar yapıldılar. Bayraqları bayraqlara qatib murada çatdılar. Tanrının bütövlük andından, Torpaq sevgisindən dönmədilər.

Öy deyəndə öydüyüm, varlığı ilə öyündüyüm, dara düşəndə boyuna güvəndiyim, ruhum cismimdən qopanda kəfən deyib geyindiyim Torpaq! Qüdrətindən, hikmətindən xilqətindən cüccərdi, Tanrının ilk sevdiyi Adam.

Adəm atamız, Həvva anamız qoynunda çiçək açdı. Artıb ürümək, sevib var olmaq hissimiz səndən cüccərdi. Sənə haqq

deyənlər çiçəyinə bələndi. Tanrı üzü görən üzündə, ormanında, düzündə mələklər dil açdı, quşlar qol-qanad. Ağzımıza, odumuza, ocağımıza dad oldun. Yağlar əlindən çəkdi dad. Kim bir qarışımın günahına girər, onun boynuna yeddi qat dolanaram, dedin. Dediyni elədin. Özün qalan, hər şey yalan oldu. Səni deyənlər, səndən olanlar, sənə olanlar yadına, yaddaşına, qara qayalarına, sal daşlarına yazıldı. Qobustana oğlum, Gülüstana qızım dedin. Öncə Türk şamanların davulundan, sonra türk - müsəlmanın qavalından əllərini göyə açdın. Sevgi nəğmələrini oxudun. Səsinə səs verdi göydə mələklər, yerdə çiçəklər. Mələk, çiçək duyğularınla söz mülkünün xanı, sultanı oldun. Adına bayatılar, dastanlar düzüldü.

Səni səndə diləməyib özündə, cismində, ruhunda görən, ipək tellərini üstünə sərən, duyğularında adına şam yandıran, ocaq qalayan, yazılarını haqqa calayan bir Gözəlin var idi. Adına zərif Çiçəyim, məbəd Mələyim, daşda çiçək açan Dilbərım deyirlər. Sağlığında varlığı, yoxluğunda məzarı ilə səni müqəddəs ruhların dolandığı ziyarətəgaha çevirdi. Şərq donundan, türk libasından, ilahi eşqindən məhəbbətlə danışdı. Adına Tanrının yadına düşən, Tanrı üzü görən dedi. Suratını sözdən göyərdib, qələmdən cüccərdi. Ruhunun aynası, könlünün sonası, dilinin duası oldun. Sənə sevdim, səni sevdim dedi!

Vurğun Gözəlin yorğun gözəl oldu. 30 ilin yorğunu. Elə hey yazırdı, sevgisindən, sənə olan eşqindən yazırdı. Yaza-yaza özünü yazdı. Boranda, qarda oduna qızındı. Sənin alın yazındı! Gözəl qızındı!

El yığıla, lap dünya bir ola heç bir ananı qızı qədər sevir əzizləyən, sığıla yatıran, son məqamda laylasını çalan, yeri-göyü atəşə qərş edib, oda qalayan ikinci bir varlıq tapılmaz.

Sən xoşbəxt idin. O səndən yazırdı. Mən bəxtəvərəm ondan yazıram. O, sənə Şərq deyib kitab oxudu, sözdən xalça toxudu. Mən şərqli Gözəl deyib dastan bağladım. O, sənin qoynunda Batını Doğuya calaq elədi. Birlik, bütövlük dedi. Mən onun ruhunun işığında sənə kökləndim, onun havasını çaldım, dastanını oxudum. Adına "Cəlilli gözəlləməsi" dedim. Ruhumun qanadında göylərə getdim. Yerə endim, sənə şükr etdim.

Altaylardan Anadoluya qırğazları dolandım. Tanrıdağdan Ağrıdağ boylandım. Köçdən-köçə qoşuldum. Ərəb səhralarında alışıb yandım. Şərqin əski saraylarının yerindəki xarabalıqlarda türkün qılıncına doğrandım, "Hanı dediyni bəy ərənlər, dünya mənimdir deyənlər" deyən Oğuz oğlunun qopuzunun çanağında inlədim. Göz yaşımı car elədin. Təbrizə "Azərbaycan maralı" dedim. Əynimə qara geyindim. "Kiminə əcəl, kiminə macal diyarda" Nuhçıxanda dirildim. Şahdağdan, Babadağdan Küpücdən çiçək dərdim, "Şirvan gözəlləməsi" nə çələng toxudum. "Çiçək gözü çıtladı". "Köç yolundan keçənlərdən soraqçı", "İpək Yolunun Mələk donlu elçisi", "Şirvanın zərif Çiçəyi", "Azərbaycanın daşda çiçək açan Dilbəri", "Bala baldan şirinmiş" deyəndə yerdəkilərin dilindən "Gözəl gəldi", "İlham pərisi" cüccərdi. "Məbəd mələyi" peyğəmbər çiçəyinə - "Nüaymənin qızılgülünə" bürünəndə "Dövlətdə dəvə, övladda nəvə" sevgisini yaşadı. Vətən dərdi burulğana salanda "Məni mənə diləmə" deyib "Uçan xalçanın Arifanə dünyfasına" çəkildi, "Aman ayrılıq" dedi.

Deyənlər muncuq kimi müxtəlif ayların, illərin əli ilə getdikcə edilən, vardiçə varılmayan, Tanrı sevgisi kimi bitib tükənməyən Şərqin dərələrinə, düzlərinə, dağlarına, bağlarına, ormanlarına, yaylaqlarına, çöllərinə, sularına səpələnmişdi. İpə-sapa düzüb boyunbağı elədim. Millətini sevənlərin, millət üçün yaşayanların ziyarətini dərgaha yol hesab edənlərin ruhundan, duyğularından, gözlərindən asdim.

"Cəlilli gözəlləmə"sindən cüccərə Şirvanın zərif Çiçəyi, məbəd Mələyi, su Pərisi könül nəğməsi, Tanrı sevgisi kimi sözün, səsin işığında sazın çanağına doldu. Türkün qopub gəldiyi müqəddəs çanağa.

Min illərdir ulu türk onu Turan və Quran eşqinə ürəyinin başına qaldırıb, özünü özünə söykəyir. Onu çalmır, özünü çalır. İçindəki səslə qopub gəldiyi nurlar mənbəyini - ad verib ordum deyənini - Tanrını çağırır.

Bu yazının pərdəsini qaldırıb oxuyanlar! Siz də çalıb çağırın. "Cəlilli gözəlləməsi"ndən boy verən İlahi eşqin, Mələk sevgisinin, Çiçək müqəddəsliyinin, Daş ucalığının, zirvəsindən Şərqi, Türk dünyasını, Odlar yurdunu Qələminin işığına, Qəlbinin nuruna qərş edən məbəd Mələyini, Şərqin böyük fikir

və düşüncə sahibini, qüdrətli şərqsünas, ərəbşünas, mütərcim, tarixçi, etnoqraf, dilçi, ictimai xadim, filosof alim kimi yaddaşlara yazılan, Tomris, Sara xatun, Türkan xatun, Tuti Bikə kimi aqlının hökmündə, qələmi qılınca çevirərək millətin yaddaşına, milli-mənəvi dəyərlərinə qənim kəsilənlərə dərs verən, qüdrətli qadın, işıqlı ana obrazı ilə Türkün qeyrət, ləyaqət, cəsarət rəmzinə dönən Aida xanımı yenidən kəşf edəcəksiniz.

Uca boyu, sərv qaməti, dolu gözləri, yay kimi gərilən qaşları, qara şəvə kimi hörükləri, saz havalarından, muğamlarımızdan süzülüb gələn cingiltili səsi, artmaq-ürümək, qurmaq-yaratmaq həvəsi, zahiri və daxili kamilliyi ilə bütöv, gözəl, şirin, zəngin Azərbaycanın simvolu olan, Azərbaycanın ilk ərəbşünas qadını kimi adını tarixə yazan, mümtaz siması, cəsarətli çıxışları, işıqlı ideyaları ilə vardığı məclisləri işıqlandıran Tanrının qadın, ana, nənə ucalığı ilə şərəfləndirdiyi Məbəd Mələyinin qüdrətini dərk edəcəksiniz!

Hər şey dərkdən - özünü, söyunu, soyunun işıq bəlgəsi olanlarını dərkdən başlayır. Bu məqama qovuşanların üzünə Tanrı pərdəsini qaldırır, üzünü göstərir. O gül camalı görmək üçün haqqa uzanan yollardan biri Şərqi məbəd Mələyidir, niyə ondan keçib, onun bulağından içməyəkdir. İçib durulmayaq. Durulub dərgaha sorulmayaq. Uğur Tanrının işığında yol mələyindən- daşda çiçək açan Dilbərdən keçənlərə onun müqəddəs ruhu duaçı, yardımçı olsun!...

ŞİRVAN GÖZƏLLƏMƏSİ

Öncə söz yarandı. Müqəddəs kitablar belə buyurur. Sözü səsin qişafəsində yer üzünə yollayıb, ona nurundan pay verən ulu Tanrı yerin ilk və son sədası olan "Ol!" kəlamını sevgidən xələk etdi. Göylə yerin arasındakı pərdə, göylə yerin arasında asılan beşik də sevgidən tərənib yırgalandı. Sevgidən dünya duruş, dağlar təpər tapdı. Məhvərindən çıxmadı. Ulduzlar göydən axmadı. Dünyanın başında şimşəklər çaxmadı... Sevgi var idi. Dünyanın əzəli, Tanrının gözəli sevgi.

Çiçəklərin dodağı sevgidən çatladı. Buludun ətəyi sevgidən sıxıldı. Olanlar, olacaqlar torpağa sevgidən soruldu. Torpağın şirəsi cansızlara can, qansızlara qan oldu. Qədim-qayım ağacların, qos-qoca palıdların budağı sevgidən doldu. Yerin və göyün yeddi qatında baş verənlər, yaşamaq haqqı qazananlar da sevgidən doğuldu. Sevə-sevə, sevinə-sevinə cücərib, göyərənlər Tanrıdan var olmaq haqqı qazandı.

Tanrı oğlu öncə göyləri, dəryaları, sinəsində binə qurduğu torpağı, otu, çiçəyi, dağı, daşı sevdi. İlk sevgisini də ona söylədi. Qəlbini ona açdı. Yaddaşına öncə onların səsinə, rənginə yazdı. Dilini çiçək sevgisi açdı. Bu sevgidən muradı tumurcuqladı, şəriət, təriqət, mərifət, həqiqət mərhələsinə doğru vaxtın, zamanın işığında yol gəldi. İşığı, işıqdan qopub gələnləri dərk etdikdə vaxtın, baxtın taxtında köç əyləyib. Sevgisini naxış-naxış yaddaş xalisinə toxudu.

Ətrini laylasından aldığı Ana sevgisi süd müqəddəsliyinə tay tutuldu. Qorqud Ata deyimində "Ana südü, dağ çiçəyi" dərdlərə dərman buyruldu. Sevginin adı çiçək, çiçəyin adı sevgi

çağrıldı. Ana südü, dağ çiçəyi məlhəm olduqca yer üzündə canından can ayrılarda ruhu ilə cismi arasında qan-tərə batıb qan və su müqəddəsliyindən keçən analar Tanrının övlad sevgisi ilə müjdələndilər.

Dağlara səs, ellərə səda düşdü. Filankəsin nəslində təzə bir düşmənin çəpəri doğuldu, dedilər. Bir də dedilər ki, Qazan xan qara çadırdan çıxdı. Qara qoyunun qara qovurmasını yeməkdən qurtuldu. Altun sarayının sönən çırağı yandı. Dağ başındakı tonqalı çatıldı.

Süd qoxulu bələyini bağına basıb onu sığala yatıran analar.

*Layla dedim yatasan,
Qızılgülə batasan.
Qızılgülün içində,
Şirin yuxu tapasan.*

- deyib, sevgidən doğulan, sevgidən cücərən körpəni ana məhəbbətinə bələdi.

Ay qaranlıq gecələrin nurundan keçənlər bilir, analar nələr çəkir. Ağacı qurd içindən oyan, daşları su yuyan kimi əriyir analar bala ucundan. Əriyə-əriyə gilə boyda, yağış damcısı boyda qalır analar. Aranın, yaylağın papağı olan dağlar el dərdini çiyinə şələ edə-edə Tanrıya əl açdığı kimi, analar da balası bircə arpa boyu böyüsün deyər, dünyanı dualara qərq edərlər. Elə dünyanı məhvərindən qopmağa qoymayan da dili dualı anaların, nənələrin bala sevgisi, ana məhəbbəti deyilməyi?!

Kim deyər, kim məni inandırar ki, balasının beşiyini yırğalayanlar, körpəsini adicə parçaya-bələyə bükür. Sevgidən bələyi biçilənlər bilir onlar nurdan süzülür. Onu qəlbinin odu ilə isidənlər, sonralar övlad boyuna sevinib, övlad toyuna qol qaldırmaq üçün pirlər, ziyarətçilər dolanırlar.

Yer üzünün ilk sevgisi beləcə yaranır. Ananın övlad, övladın ana sevgisi sabahın böyük sevgilərinə maya olduğundan, hər bir oğlan daha çox anasına oxşayan qızı ömrünün yarısı etmək, qızlar isə anasına oxşayan xatunlara gəlin olmaq arzusu ilə çırpınır.

Qızlar ana olduqca dünyanın bu müqəddəs varlığının,

torpaqdan sonrakı yaradıcısının hikmətinə səcdəyə gələrlər. Ana laylasından, beşik başı nəğmələrdən başlayan ömür yolumuzun, ilk müəllimi, ustadı da analar olar. Çünki, onlar övladı təkə süd müqəddəsliyi ilə mükafatlandırmır, Tanrı sevgisi ilə müjdələyirlər.

Tanrının mələklərdən sonra sevdiyi analar yer üzünün mələkləri olurlar. Cənnət ayaqlarının altından, Tanrı başlarının üstündən nur çilər. Tanrının ruh verdiyi hər bir Adəm övladı doqquz ayın sultanı olduğu zamanlarda Tanrı ilə ilk görüşə anaların bətnində çağırılar. Qanında yoğrulub, südündə durulduğumuz anaların hər bir əməli övladın sabahkı taleyinə bir növ ayna olar. Bir kimsə dardan çıxanda, nicat tapanda "anası namaz üstündə imiş" deyərlər.

Tanrının min cür möcüzəsi var. Oddan qurtulan Musanın əsasının sehri, quş dili bilən Süleymanın sevgisi, qaranlıq quyunu işıqlandıran Yusifin nuru, ruhunun qanadında dərgaha, Atasının yanına qaldırılan İsanın çarımxa meydan oxuması, ruhundan Tanrının müqəddəs kəlamlarını cüçərdən, Qurani-Kərim hikmətində durulan, mələklərin qanadında Tanrıya "qonaq" gedən Məhəmmədin ilahi eşqi Tanrının möcüzələr bulağından süzülüb gəlir.

Yaradanın ən böyük möcüzələrindən, özü də açılmamış, yozulmamış möcüzələrindən biri də onun Ana sevgisidir. İlahinin bütün məqamlarını varlığında yaşadan analar vəhdəti-vücut fəlsəfəsinin ən kamil görüntüsüdür. Tanrının işığından yaranan işıq analar günbəgün, aybaay dolub şirə çəkərək dünyaya övlad gətirir. Əslində Tanrının zərrəsini bətnində böyütməklə ilahi nuruna beşik olur. Beləcə insan oğlu ilk cismani dünyanı ana bətnində, ikinci dünyanı yer üzündə, üçüncünü dünyanı torpağa köçəndə, qopub gəldiyinə - haqq qovuşduğu dünyanı isə dərgahda yaşayır. Bununla da sufi şeyxlərinin şəriət, təriqət, mərifət, həqiqət məqamı tamamlanır. Yer üzündə Tanrının tamlıq, bütövlük kompleksinin cizgilərini ancaq analarda görmək mümkündür. İşığın, odun, suyun, torpağın bəlgəsi olan anaların bətninə düşən işıqla körpəyə ruh, nəfəs verən ulu Tanrı yer üzünün ana sevgisini yaşatmaqla, həm də onların simasında özünə yaxın olan varlığı səcdəyə dəvət edir.

Min illərdir Ana sevgisinin işığında övlad məhəbbəti

yaşayan, Tanrının insan lütaünə sevinən Azərbaycan türkü Gəncəli Nizaminin qələmindən keçib Tanrının insan sevgisinə tapınaraq eşqin bulağında duruldu.

*Eşqdir mehrabı uca göylərin,
Eşqsiz ey dünya nədir dəyərin.*

- deyərək, Qoşqarın, Kəpəzin ətəyindən dərğaha sevgi nəğmələri oxuyan Gəncəli Nizami Tanrının ən kamil bəlgəsi olan insana sevgini Tanrıya sevgi kimi təbliğ etdi. Özünün ilahiləri ilə bu gün də duyub qananları dərğah sevgisinə, o sevginin nuru olan insan səadətinə çağıran Nizami Gəncəvi dünya fətehi İsgəndər Zülqərneyin dilindən söylədi: "Məni cənazəyə qaldırandan, əllərimi çölə çıxarın, qoy insanlar görsünlər ki, dünya fətehi də dünyadan əliboş gedir".

Bütün zamanların qüdrətli söz və fikir sahibi, filosofu sayılacaq Gəncəli Nizami bunu söyləməklə insanı insan sevgisinə, maddi, cismani olanların fəvqünə, ruhani kamilliyə çağırırdı. Gözəl və qüdrətli qadın obrazlarını sözdən don biçməklə Nüşabənin aqlının, Fitnənin idrakının, padşaha həyat dərəsi verən qoca qarının, eşqinə sadiq qalan Şirinin simasında Ana ucalığından, Tanrı sevgisindən qurulan dünyanın durduqca bu sevgiyə ehtiyac duyacağını söylədi.

*...Bax axın üzünə Allahını gör,
Əhli-məni budur nəzər dedilər.*

Bu isə kamil və adil insan axtarışında olan, cahilliyə yox deyərək, Tanrını, haqqı insanda görəndə, Tanrının bütün cizgilərini insanın ruhani kamilliyi ilə dərk edən, ruhunun işığı ilə Şirvanşahlığını nura qərq edən, Şərqi qəflət yuxusundan oyatmaq üçün ilahi eşqdən don geyən, qanını Tanrı sevgisinə halal edən Nəsiminin sonu bəlli olmayan sevdasıdır.

*Dilbərə, mən səndən ayrı ömrü, canı neylərəm?
Tacü təxtü, mülkü malı, xanimanı neylərəm?*

Dünyanı ruhunun işığında dolanan, misralarında Tanrının

adına şam yandıran sufi dərvişlərinin, şeyxlərin xanəgahı olan qoca Şirvandan türkün Tanrı sevgisini cücedən Nəsiminin, Gəncəli Nizamidən sonra oxuğunu ilahilər idi. Onun ardınca Mövlana Məhəmməd Füzuli doğulacaqdı. Oğuzun Bayat boyunun cücedtiyi Füzuli. İraqda, yurddan iraq düşmüş türkmənlərin içində doğulan, İmam Hüseynin hücrəsindən dərğaha boylanan, özünün ilahi eşqi, Tanrı sevgisi ilə dünyanı heyratə gətirən Füzuli.

Eşqini yerdə, cismani dünyada deyil, qopub gəldiyi dərğahda görəndə, yarısına qovuşub bütövləşmək, vücudun vəhdət məqamını yaşamaq üçün Mövlana Məhəmməd deyir.

*Edəmən tərək Füzuli, səri kuyin yarın
Vətənimdir, Vətənimdir, Vətənimdir, Vətənim.*

"Səri kuyinə" heyran olduğu Yarla öncə Ana bətnində, sonra cismani aləmdə, yer üstündə, sonra yerin altında, sonra da dərğahda rastlaşan Füzulinin Ana sevgisindən başlayan ilahi eşqi onu Məcnuna çevirdikcə "iki bədəndə bir ruh" hikməti yarandı. Bu hikmətin yolunda

*Yarəb, bəlayi eşq ilə qıl aşına məni,
Bir dəm bəlayi eşqdən etmə cida məni.*

- deyərək, Tanrı aşiqinin əzaba, ağrıya, dərədə sevgisi cücedi. Türkün Tanrı sevgisini, ilahi eşqini ərəb səhrələrində, ərəb libasında Leyladan cücedməklə dünyanın yeni "Leyli və Məcnun" dastanını bağladı. Gəncəli Şeyx Nizaminin insan sevgisindən cücedən "Leyli və Məcnun" Mövlana Məhəmməd Füzulinin İlahi eşqində ana dilində duruldu. Türkün şaman ruhundan cücedtiyi Tanrıya, əski çağ mədəniyyətinə min illərdən sonra qayıdış məqamı idi bu.

Odlar yurdundan boy alan bu sevginin bir ucunda Gəncəli Şeyx Nizami, bir ucunda şirvanlı İmadəddin Nəsimi, bir ucunda dədələri bir zamanlar Qarabağın Bayat boyundan qopub Kərkük türkmən ellərinə köç etmiş Mövlana Məhəmməd Füzuli dayanırdı. Az sonra onların ruhundan İmrəli Yunus doğulacaq, Tanrının yeni nəğmələri ilə yer üzünü müjdələyəcəkdi.

Tanrı sevgisinin yolunda qul ömrünün sevda əzabını yaşayan Bəktəşilik təriqətinin başçısı Hacı Vəli Bəktəş Əfəndinin şeyirdi Tapdıq İmrənin dərgahında yaşayan, buğda ilə deyil, ruhla, nəfəslə mükafatlandırılan

*Könül Çələbın taxdı,
Çələb könülə baxdı.
Kim könül qırar isə
İki jahan bədbaxtı - müqəddəsliyindən,*

*Biz dünyadan gedər olduq,
Qalanlara salam olsun.
Bizim üçün xeyir-dua
Qılanlara salm olsun.*

- müdrikliyinə doğru yol gələn, Yunus İmrə Azərbaycan türkünün Anadolu ağzı, ləhcəsi ilə Nizami, Nəsimi, Füzuli məqamından keçib haqqa qovuşdu. Min illərdir yol gəlirik. Haqqın əzabından, haqqın sevgisinə qədər. Qazandığımız Tanrının lütvündən cücərən, Ana sevgisindən boy alıb İlahi eşqdə tamamlanan sevgidi. Yer üzünə yollanan hər kəs sevda yolunun yolçusu olmur. Ondən hər kəsə, hər şeyə pay düşsə də. Çiçəkdən bal çəkən arının da, zəhər çəkən ilanın da, sərvət üstə qılınca çapan xaqanların da, vətən, torpaq naminə şəhidlik məqamına ucalan qəhrəmanların da, ay qaranlıq gecələri ibadətdə keçirən ustad alimlərin də, bir parça çörək üçün məscidlərdə Tanrıya əl açanların da sevgisi var. Hər kəsin özünə oxşayır içindən cücartdığı hissi, duyğusu, arzusu. Hər kəs öz muradı üçün özünə oxşayan sevgi dünyası yaradır. Şükür ki, bütün sevgilərin özəyində Sevgilərin mənbəyi Tanrı dayanır. Tanrıdan aşağı nə varsa, Tanrının lütvündən bizimdir. Tanrının ruhundan ruh verdiyi Adəm övladının.

İlləri yola saldıqca, yazılanları oxuduqca Tanrının 101 adına rast gəliblər. Mənə elə gəlir Tanrının gözəl adlarının içində Sevgi, Ana, Torpaq məqamları da var. Hər üç müqəddəslik onunla başlayıb qurtardığı, onunla ürüyüb artdığı kimi elə onun özünü xatırladır.

Tanrının özündən ruh, nəfəs alan, sevgisindən çiçəyi

çıtlayan müqəddəs bildiyi bir məkan da var. Adına Şirvan deyirlər.

*Şirvan yolu lil bağlar,
Dəstə-dəstə gül bağlar.
O güllün birini üzəydim,
Tellərimə düzəydim.
Qaradışımın toyunda
Sındıra-sındıra süzəydim.*

Şirvana bələd olmayan onun enişli-yoxuşlu, dolanbac yollarından keçməyənlər Şirvanı bu misralardan, bir də ölməz Bülbülün ifasından tanıyır. Xalq ruhunda süzülən bu mahnını dinlədikcə, haradasa qırğı kimi səkən, qartal kimi uçan, yel qanadlı atını yel sürəti ilə çapan bir igidi düşünürsən.

Şirvan əhli də belədir, çidara gəlməyən atı, dağların vüqarı olan qartal xatırladır. Onları ancaq sözün sığalı ilə dilə gətirmək mümkündür. Dəstə-dəstə gülləri yol boyunca səpələnən, ilin bütün fəsilərində bağından qar, dağından bar əskik olmayan bu elin obalarını bir-birinə yollar calaq edir.

Əslində yer üzündə nələr varsa hamısı bir müqəddəsliyə - yola bağlıdır. Tanrının qəlbinin işığından yer üzünə bir yol düşdü. Yaddaşımızın, ilkinliyimizin, Ana yolu çox yolları birləşdirdi, son məqamda isə dərgaha qayidan hər kəsi Yaradana qovuşdurdu.

Yol müqəddəsdür, toxunulmazdır. Körpə uşaq, bakirə qız kimidir. Sığala, sevgiyə və saflığa bağlıdır. Hər elin, obanın öz yolu olduğu kimi, hər ürəyin, qəlbin, könlün də öz yolu var. Ruhsuz yaşamaq mümkün olmadığı kimi, yolsuz da yaşamaq qeyri-mümkündür. Elə bu səbəbdəndir ki, Oğuz oğlu "yol çəkənin, su çəkənin ömrü yol qədər, su qədərdir". "Yol kəsənin, su kəsənin ömrünü Tanrı kəsər" deməklə insanı yol müqəddəsliyinə tapındırılmışdır. Ta qədimdən bu torpağın sahibi türklərin əski inanclarında da - ən müqəddəs Tanrı kimi qəbul edilən Uğur Tanrını türklər elə müqəddəs yolların Tanrısı hesab etmişlər. Yola çıxanlara yolun uğurlu olsun deyib, arxasınca su atmışlar.

Şirvanın ala gözlü Xəzəri ilə qəlbi dağlarını, yaşıl

yaşlaqlarını, ceyranları, cüyürləri mələşib, bülülləri cəh-cəh vuran meşələrini, əski türklərin binə tutub ocaq çatdığı qırqəzlərini yollar birləşdirir. Tanrıdan başlayıb, Tanrıda bitən yollar...

Şirvanın burma-burma dolanbac yollarını keçdikcə, uca dağların zirvəsindən yollara sarı boylandıqca ağına gələn ilk fikir bu olur. Yollar dağların kəməridir. Gəlinin ağ paltarına qırmızı kəmər yaraşan sayaq, yollar da dağlara eləcə yaraşır. Ya da fikirləşirsən ki, yollar dağlara xəncərə gümüş yaraşan kimi yaraşır. Şirvan gözəlləri yarının, Şirvan anası balasının boynuna qollarını dolayıb onu məhəbbət bulağında durulduğu kimi, Şirvan yolları da insanı o şəkildə qürurlandırır.

Bir görün bu yollardan nələr, kimlər keçməyib. Ləngərli dəvələrin karvanları, onların ümid baxışlı sarvanları, ağır elli sərkerdə xaqanların qoşunları, adı bəlli igidlərin xatunlarının kəcavələri, dağın, aranın bərəkət dağırcığı olan qoyun-quzu köçəri bu yolları ot basmağa qoymayıb.

Şərqi böyük filosofları, təbibləri, daha çox nəqşibəndiyə təriqətinə mənsub olan sufi dərvişləri özlərinin hikmət dolu kəlamlarında bu yolları nura qərq ediblər.

*İstəmirəm adımı çağırılar Xaqani,
Mən yoxsullar şairi xəlqaniyəm, xəlqani.*

- deyən, sarayların parıltısını azad sevda yolçuluğuna dəyişən, Şirvanşahlığının dərini Azərbaycan maralına - Təbrizə söyləyən, doğulduğu torpaqda özü boyda məzar tapmasa da, Şirvan vüqarını, Şirvanın azadlıq istəyini el carı edən Əfzələddin Xaqaninin "Həbsiyyə" dastanı, "Mədain xərabələri"nin ağrısı bu yolların boyuna biçilib. Təbrizdən didərgin düşən, Şirvana pənah gətirən, Tanrının adına bağışladığı "Cavidan naməsi" Ecməzdin kitabxanasında erməni əsarətində yüz illərdir girov saxlanılan ruhunun davamçıları, "haqq mənəm", "haqq məndədir" deyən müridlərini Şirvanda tapan, ruhunu Şirvanın qəlbi dağlarında Tanrıya ismaric edən Fəzlullah Nəsiminin haqq sevgisi, həqiqət nuru bu yollarda cüçərib. İnanmaq olmur ki, öz xalqının mədəniyyətindən xəbəri olan hər bir kimsə Şirvan yollarından keçəndə Fəzlin Miranşahın adamlarına, əslində isə

onu satanlara təhvil verilərkən söylədiyi "gözümün nuru, gedən mənim cismimdir, ruhum sizlərdədir" məqamını xatırlayıb düşünməsin ki, Nəimi əslində Şirvandan qopduğu gün öldürülmüşdü. Naxçıvan torpağında qurulan Miranşahın ölüm səhnəsi idi. Şirvanın tarixinə bələd olanlar bilir ki, bu torpağa nıcatım deyib gələnlərə zaval yoxdur. Əgər onlar özləri zavalı amal etmirlərsə, Nəiminin Şirvandan çıxarılması, təhvil verilməsi həm də onun öz istəyi ilə bağlı idi. O, özü müqəddəslər yurdunu qana bələmək, atdöşü etdirmək istəmirdi. Onun gücü rühünün qüdrətində, hikmətinin hökmündə idi. O da ona pənah gətirənlərə rübənd olan Şirvan dağlarının qulağına pıçıldanmışdı. Və elə bu torpaqda onun ruhunun aynası, könlünün bülbulü - İmadəddin Nəsimi doğulmuşdu. Bütün Şərqi həqiqət, haqq şərqiləri ilə isidəcək, bütün ruhları "Cavidannamə" nuru ilə işıqlandıracaq, Şirvanın haqq səsinə, işiq, günəş bəlgəsinə dönəcək Nəsimi!

Nəiminin fikirlərini, kəlamlarını at üstə şahə görən Şirvan yolları, onu qolu bağlı at döşündə düşmən qabağına, ölüm dağına sarı aparılan gördüyü kimi:

*Zahidin bir barmağın kəssən dönüb həqdən qaçar,
Gər bu miskin şairi sərpa soyarlar ağrımaz.*

- deyən, Nəsiminin giley dolu baxışlarının harayını da yaddaşına köçürmüşdü. Nəsimidən sonrakı Şirvanşahlığını düşündükcə niyəsə mənə elə gəlib ki, Ulu Şirvanı qan tutub. Nəsiminin Hələbdə tökülən qanı. Orda Nəsiminin deyil, Şirvanın vüqarının, qürurunun, həqiqətinin, yaddaşının qanı tökülüb. Yüz illərdir axan, axdıqca Sahibini saralan günəşə döndərən qan Şirvan şahlığını yarpaq-yarpaq saraldıb. O qüdrətli dövlətdən indi xərabələr, bərpaya ehtiyacı olan saraylar qalıb.

Sultanlar, şahlar Nəsimini susdurub, ağzına qıfıl vura bilməsələr də, zaman Nəsiminin türbəsinə özü boyda bir qıfıl asıb. İllərdir Hələbdə Nəsiminin uçmaq təhlükəsi ilə üz-üzə dayanan türbəsində zindan daşı boyda bir qıfıl, üstündə də zəncir görünməkdədir. Əslində o qıfıl Şirvanın, Şirvanşahlığının dilinə, zəncirsə qollarına vurulub.

Tanrı əcəldən macal versəydi, Azərbaycanın başında 20 yanvar, Qarabağ, Xocalı topları atılmasaydı, rühü şad olmuş ümummilli liderimiz, möhtərəm Heydər Əliyev yəqin ki, Nəsimini ocaq ruhuna qovuşduracaq, Ona "Şahxəndan"da şahənə bir məqbərə ucaldıracaqdı. Cavidi Sibir çöllüklərinin buzundan, qarından xilas edib Naxçıvana - Ocaq ruhuna qovuşdurduğu kimi.

Bax, o zaman Nəsiminin xirqəsi ilə birlikdə vüqarı yerlə sürünüb yeyilən, Nəsiminin dərisi soyulduqca heyva kimi saralan Şirvan yolları Nəsimini yenidən doğmaq üçün saralan Günəş həqiqətinə qovuşa bilərdi. Tanrı böyükdür! Nə bilmək olar...

Sürməli gəlini, xatırladan burmalı yolların yaddaşında Nəcəf, Kərbəla, Mədinə, Məkkə nurunda durulmaq üçün yol gedən, o yolu yurd eşqinə qarış-qarış addımlayan ruhunun işığında müəllim, ustad hikməti cücardən Şərqi və vətənin nicatını maarifçilikdə görən duyğusuzların, yarımçıqların işgəncələri, mənəvi əzabları ilə üzlaşdikcə özünün haqq olduğu inanaaraq:

Seyyida ölməyəm, aləmdə səsim var mənim.

- deyən Seyid Əzim Şirvaninin işıq sevgisi də bu yolların üzünə çilənib. Yağlara kəfən olan bu yollar adları tarixə düşən yüzlərlə "Şirvani", onlarla "Bakuvi" təxəllüsü ilə tanınan şairə, söz və fikir sahibinə örkən olub. Haqqa həqiqətə qovuşmaq, ruhlarını insanların cisminə köçürmək üçün.

Azərbaycanda maarifçilik ideyalarının inkişafından söz düşəndə yada düşən Mirzə Fətəli Axundzadənin, Abbasqulu Ağa Bakıxanovun, Mirzə Kazım bəyin, ilk maarifpərvər nəşirimiz, "Əkinçi" ilə ruhlarda maarif toxumu səpən Həsən bəy Zərdəbinin, yığdıqları ilə deyil, qurduqları, tikdikləri, dəstək verdikləri ilə dərğahda da öyünməyə haqqı çatan Hacı Zeynalabdin Tağıyevin vətən, torpaq sevgisinin şahidi də Şirvan torpağı, Şirvan yolları olub.

Maarifçilik ideyaları hər hansı bir avropalıya sivil cəmiyyətə qoşulmaq üçün lazım olduğu halda, Şərqi bir parçası olan Şirvana, Azərbaycana əlindən alınmış, parçalanaraq

xanlıqlara çevrilmiş dövlətçilik ideyalarını bərpa etmək üçün gərək idi.

Şirvanşahlarının saraylarında təkə hərbi təlimlərdən deyil, dövlət quruculuğunun sütunlarından - elmdən, mədəniyyətdən, fəlsəfi, ictimai-siyasi fikirdən həmişə söhbət gedər, onun sahiblərinə ehtiram olar, cismindən ucada dayananlar Şirvan şahları tərəfindən mükafatlandırılırdı. Şərqi bir çox filosoflarının, təbiblərinin, memarlarının Şirvana axışmasının əsas səbəblərindən biri də bu idi.

Amal və əməl üstündə köklənən maarifçilərimizin islahat proqramları, dərslik və dərs vəsaitləri işləməsi, mətbu orqanları nəşr etməyə cəhd etməsi də bu faktla bağlı idi.

Bu gün şəhidlərimizin büküldüyü, dünyanın bir çox nəhəng dövlətlərinin, beynəlxalq təşkilatlarının önündə dalğalanan Azərbaycan bayrağına qürurla baxdıqca onun yoxluğunun ağrısını çəkən Məhəmməd Hadinin - Azərbaycanın görkəmli şairlərindən birinin, şerlərini sataraq çörək pulu qazanmağa məcbur olan istedad sahibinin

Yox, millətimin xətti bu imzalar içində

- deyərək, için-için göynəməsinə kədərlənir,

*Avropalı seyrə balonlarla çıxır,
Biz hələ avtomobil minməyirik.*

- acısını sabun köpüyünə döndərən Şamaxılı Mirzə Ələkbər Sabirin ustadlar yurduna, Vətən yangısına həsəd aparırsan. Düşünürsən ki, Sabirin sabirənə duyğularını dünyanın dörd bir yanına daşıyan Şirvan yolları, o yolların binə tutduğu Şirvan torpağıdır. Elmi, maarifi, sevgini ədaləti təbliğ edənlər illərdir Azərbaycan neftindən sərmayə tutan Nobel mükafatı ilə mükafatlandırılır və onların arasında Sabirin yurdundan kimsəni görməyəndə Avropanın ikili standartları barədə düşünürsən...

Bu torpaqdan doğulan, cücrən Şirvan sevgisini "Şirvan gözəlləməsi" nə köçürən, sazın çanağından Şirvanın özü boyda bir gözəllik cücrədən Aşıq Pənahnın:

*Vəfalıdır gözəlləri Şirvanın,
Boy, boy, boy, dərdin alım.*

- deyib, səhnədə qırğı kimi səkdiyi günlər lap uşaqlıq yaddaşımdandır. Aşıq Pənah oxumurdu, Şirvanın başına pərvanə kimi dolanırdı. Elə süzürdü, elə bil Şahdağda, Babadağda qartal səkir. Ruhumu Şirvana - Tanrının Babadağ müqəddəsliyinə, şayirdin ustad qibləsinə Həzrəyə çəkirdi. Şirvanın Tanrı sevgisi, nicat həqiqəti kimi Babadağ müqəddəsliyinə tapınanlar, türkün ustad şayird münasibətlərinə heyrət etmək istəyənlər Həzrəyə gəlsinlər, bizi duymağa bircə bu gözəllik kifayət edər. Hər kəs Tanrısına bir yoldan, bir müqəddəs məqamdan keçib qovuşur. Həzrə pirindəki türbələrin üzü qibləyə deyil, ustadın türbəsinə olması da onun şayirdlərinin ustad sevgisi ilə bağlıdır.

Bizim tərəflərdə əfsanəyə dönən bu hikməti çox sonralar gözümlə görəndə buz kimi donmuşdum. Yüz illəri yola salmış palıd ağaclarının kölgəsində gözləri yol çəkən sənduqələrin, iri-iri başdaşlarının sərdarına, tacidarına dönən o türbələri gördükcə, onları ucaldan Şirvan şahlarının gözəl duyğularına, gözəllik sevgisinə, ustadından Tanrıya yol alıb qovuşanların ustad eşqinə səcdəyə gəlirdim. Çünki, bu torpaq mənim dədələrimin, mənim və balalarımın idi. Tanrının bu gözəllik lütvünə min şükür! Tək bircə bu gözəllik bəs edər ki, özümüzdə dönək! Bu torpaqların ruh verəni Oğuz Xaqan belə söyləmişdi. "Ey türk özünə dön! Sən özünə dönəndə böyük olursan!" Həzrə pirindəki bu gözəlliyin başqa bir üzü Dərbənddə - Dəmirqapı Dərbəndin əski qəbristanlığındadır. Qorqud Atanın məzarı olan bu qəbristanlıqda da, əski adamların - oğuz türklərinin özü boyda olan məzarları heyrət və sükut içində, əlləri üzündə Qorqud Atanın çaldığı qopuzu dinləyir. Onun boy boylayıb, soy soyladığı məqamı gözləyirlər. Yeni dastanlar bağlamaq üçün.

Bir az öndə də qeyd etdim yaddaşımın. "Şirvan gözəlləməsi", Şirvanın gözəlliyi Aşıq Pənahın səsinin səhrindən, türklərə xas çəvik hərəkətlərindən boy alır.

Sonralar onu bir qədər də dirçəldən Şirvan gözəllərinin - əlləri kəklik kimi xınalı, yanaqları, lalə kimi qırmızı, ağızı qönçə,

dili ballı qızlarının təbiətdən rəng alan gözəlliklərini özü də zahirən gözəl, Oğuz türkləri kimi işıqlı - Aşıq Şakirin ifaları oldu.

*Ağz süddü, dodaq qaymaq,
Dilin bəub bala nərgiz.
Ay Nərgiz, can Nərgiz,
Can sənə qurban, Nərgiz.*

Yaz ağız sarı nərgizləri sulu-sulu, südlü-südlü öz əli ilə yığıb sevgilisinə qom bağlayanlar bilər Aşıq Şakir canı Nərgizə - süd ağızlı, qaymaq dodaqlı, gül birçəkliyə niyə qurban edərmiş. Ancaq, Aşıq Şakir kimi ustad sənətkarlar, Tanrıdan vergi payı alanlar dili bala batan bala nərgizlərin könlündən keçənləri gözümdən oxuyub:

*Əzizim, baxdı yarım,
Baxtımın taxtı yarım.
Üzündə göz izi var,
Sənə kim baxdı yarım.*

- deyən xalqın ağızının davamı, sevgisinin, səsinin aynası, çırağı olardı. Necə ki, oldu da... "Şirvan gözəlləməsi"ni dinlədikcə iki böyük musiqi, aşıq mühitimizi düşünürəm. Ancaq Təbriz və Şirvan aşıqları ansambl, dəstə şəklində ifaya üstünlük verərlər. Bizim məhəbbət dastanlarının qəhrəmanları Tufarqanlı Abbasdan, Aşıq Qurbandan, Aşıq Qəribdən fərqli olaraq, Təbriz və Şirvan dastanlarının birbaşa saraylarla bağlı olduğundan tərəkəmə, köç ruhunun bəlgəsi kimi deyil, şah saraylarının aynası kimi görünür. Daha çox oturaq həyat keçirən saray məclislərini yola verən Şirvan aşıqları gözəlləmələri elə saraylarda yaratmışlar. Göyçə, Qazax, Tovuz, Borçalı aşıqları məclisləri "Ustadnamə"lərlə açdığı halda Şirvan aşıqları "Peşro"larla məclisi açır. "Peşro" sözünün batinində isə heç şübhəsiz "Baş ruh" sözü gizlənilir. Şirvan torpağı vaxtı ilə təpədən dirnağa şamanlarla dolu olubsa, həmin şamanlar qəlbi dağlara qalxıb əllərində davul Tanrını, ruhları çağırıblarsa, deməli onların da Baş Şamanları, ruhları olub. Ruhları su kimi duru, çiçək kimi təmiz olduğundan, məclisin önündə onu çağırmaqla gözəlliyə

körpü olmaq mümkün olduğundan gözəli - gözəl Şirvanı da tərifə onunla başlamaq sadəcə dəb xətrinə deyil, ənənəyə, vəhdətə sədəqət üçün olub. Bu gün də belədir.

Şirvanın bir başqa gözəlliyi isə onun Alim Qasımovun üzündə təcəlli edən Baş ruh müqəddəsliyidir. Ruhun bədəndən qopub geri döndüyünün şahidi kimsə olmayıb. Ruhu verən də, alan da bir Varlıqdır. Ancaq o uca varlığın bir parçası olanların ruhu bədəndən qopduğu kimi, ona da dönə bilir. Alim Qasımov oxuyanda da belədir. Ruhunun dalınca teylənən, qan tərə batan, Şirvanın sıldırım qayalarına çırpıla-çırpıla, qırğazlarında sürünə-sürünə dizindən, üz-gözündən qan süzülən birçə bənövşənin - xalın, zəngülənin ucundan haldan-hala düşən Alim başqa bir aləmin yolçusu olur. Ruhunun dar ağacına çəkilən, sinəsinə Füzulinin söylədiyi dağlardan basılan Alim Qasımov

*Pəmbeyi daği cünun içrə nihandır bədənim,
Diri olduqca libasım, budur ölsəm kəfənim.*

- nidası ilə, canından can, qanından qan alan canana xatir əzablardan keçərək söyləyir:

*Canı canan diləmiş, verməmək olmur ey dil,
Nə niza eyləyəlim, ol, nə sənindir, nə mənim.*

Harayı asimana, yerə-göyə bülənd olan, ancaq Tanrı qulunun haray çəkə biləcəyi bir şəkildə haldan hala düşən, şaman dədələri, sufi babaları kimi sevginin şirin əzabının şərbət camından içən, sevdiyinə Şirvan dağlarının zirvəsindən boylanan Alim Qasımov bu görkəmə, biçimə düşə bilər. Pətək çiçəklərin şirəsindən, arıların bal sevgisindən şən-şən olub Allah müqəddəsliyinə qovuşduğu kimi, o da zərrə-zərrə, misqal-misqal qovrulub haqqa varır.

Alim Qasımovu dinlədikcə dovulundan keçib haqqa qovuşan şamanın, od içində sevda yolunda dünyanın başına dolanan sufi dərvişlərinin, haqq yolçularının əzabının sevincinin cizgilərinin şahidi olursan. Həmin məqamın Səttar Bəlulzadəsi çatışmır onun rənglər qalareyası ilə üz-üzə, göz-gözə dayanasan.

Dünyanın yeddi rənginin yeddisinə də bürünən həmin

rənglər çələngi Şirvanın sulu dağlarının nurundan baş alıb gəlir. Aranı yaylağına, yaylağı oylağına yaraşlıq olan bu torpağın dağlarının hər qarışından bir bulaq qaynayır. Bulaqların hər birinin adı da sufi dərvişlərin, şeyxlərin adı ilə bağlıdır. Şıx Kamil bulağından Pir bulağa bir qarış yol olduğu kimi, Alim Qasımov oxuyanda da onunla dərğah arasında bir qarış yol qalır. O yolun sərhədi keçilməz, pərdəsi, tülü qaldırılmaz. O pərdə ancaq axır zaman peyğəmbərimizə qaldırıldığından ondan ancaq səsin işığı keçir. Tanrının yer üzünü bərqərar edəndə nidasından yer üzünə köçən həmin səsdir bəlkə Alimi Alim edib, dünyanı səsinin ayağına gətirən. Elə olmasaydı dünya onun səsinin işığında Azərbaycan muğamlarının ovsununa düşməz, YUNESKO Alim Qasımovun ifa etdiyi muğamları dünyanın inciləri sırasına daxil etməzdi. Azərbaycanı parçalayaraq Şərqi, türkün yaddaşına qılınc sivirən Dəli Petrolar (I Pyotr nəzərdə tutulur) Şərqlə Qərbin qapısına İstanbulu fəth etmək naminə Xəzəri özlündən qoparmalı idi. Qanlar su yerinə axdıqca, Gəncəli Cavad xan namərd rus generalı Sisyanovun rus hərbi birləşmələri ilə tək başına döyüşərək şəhidliyi qəbul etdisə də, sonra həmin Sisyanov Bakının qala divarları önündə Bakı xanının xatunu, Qubalı Fətəli xanın bacısı Tutu Bikə ilə üz-üzə gəlib onun qılıncına doğrandı. Başı türk qoşunlarının önündə diyirlənən Sisyanova verilən dərs, əslində Nəimini Miranşaha satmaqla öz soyuna qəbir qazan, Şirvana pənəh gətirmiş Şeyxin Şəmsinin qüdrətini öz qanından cücartması idi. Miranşah Dövlət bəyin başını Şəmsin qabağına qoyub ona dağ çəkmək istəyəndə Şirvan gözəli: "Dövlət bəyin ölüsü də gözəldir" deyərək Miranşaha əzab verdiyi kimi, Tuti Bikə də Sisyanovu qanına qaltnan edəndə Cavad Xanın yurdunda aslanın erkəyi-dişisi olmadığını Rus imperiyasına sübut etmişdi.

Bu səhnəni yada saldıqca ruhumda daha çox ruhu şad olmuş sənətkarımız Hacibaba Hüseynovun zəngülələri hakim kəsilir.

*Qarpız kəsdim bal kimi,
Dilimlədim nar kimi.
Gördüm yarın əlini,
Gecə yağan qar kimi.*

Qarabağın qüdrətli xatunlarından biri Xan qızı Xurşudbanu Pənahəli xanın yurdunu cənnətə döndərmək üçün Şuşanı nura qərq etdirdi. Şuşaya öncə yol, sonra su çəkirdi. Qarabağın ziyalılarını "Məclisi-üns"ün işığına yığdı. Şamaxı şairləri o məclislərə qonaq dəvət olundu. Sözdən sözə, eldən elə yol çəkildi. Xan qızının rəsmləri Şuşanın zərif duyğularından cücardı.

Qarabağın işğalından bu gün söhbət açanlar Xanqızının Xasayxan Usmiyevlə nigahını xatırlasalar bəs edər ki, Qarabağın elə həmin nigah zamanı işğal olunduğu fikrini qəbul etsinlər. Qarabağı fəth etmək üçün rus imperiyası öncə Xurşudbanuya hakim kəsildi. Onu Xasay xanla nigaha məcbur etdi. Xanədan məhv olmasın deyər, ruhu, könül yəralı Xanqızı bu nigaha razılıq verdi. Nigah pozulanda sarayda sərət bölüşdürüldü. Xanın, Xanqızının əşyaları Şuşa bazarına sürüldü. Əvvəl saray, sonra torpaq, Vətən yağmalandı. Bu günün Qarabağı əslində başına qara yaylığı o çağlarda bağlamışdı. Xanqızının acı taleyi Xanın bacısına - Ağabəyim Ağaya da nasib olmuşdu. Tehrana gəlin kimi deyil, girov kimi qədəm qoyan, kəcavəsi qəmdən tutulmuşdu Ağabəyimin. Əlləri gecə yağın qarı, dilinin şəhdi şəkəri balı xatırladan Şirvan gözəlləri bu gün də qılıncı Tutu Bikə kimi sivirsə Qarabağda yağının izi qalmaz, qoşun dayanmaz.

Qarabağ dedim, yadıma Şirvan şahlarının yaylaq, oylaq yerləri düşdü:

*Əzizinəm hər aylar,
Hər ulduzlar hər aylar.
Başım cəllad əlində,
Dilim səni hapaylar.*

- deyən, sarayları od tutan, qala divarları qan süzən, sinəsində Qarabağ gözəlləri deyil, yağılar gəzən Qarabağ.

Üzeyir Bəyin, Xanın, Seyidin, Cabbarın, Bülbülün, Niyazinin, Rəşidin, Xanqızı Xurşud Banunun, Əbdürrəhim bəyin, Görəninin yurdu. Başına nələr gəldi, sinəmə hansı dağlar çəkildi? Şuşa qalası təslim olandan Murovdan girov dərdim cücardı. Qarabağın bəy otağında - Ağdamdan ah-nalələr, hicran

zəngülələri göyərdi. Xarı bülbül xara, ellər obalara qara qaldı. Yarımız əsir, yarımız qaçqın didərgin olduq. Çadırlara könül verdikcə çadırlardan doğulduq. Köç köç olduqca, eldən elə səpələndikcə yaddaşımızı silkələdik.

*Əzizinəm Qarabağ,
Şəki, Şirvan, Qarabağ.
Aləm cənnətə dönsə,
Yaddan çıxmaz Qarabağ.*

Sarayda könlü qırıq dolandıqca Xan ondan nə istədiyini söyləyibmiş. Ağabəyim Ağa Qarabağsız, Şuşasız. xarı bülbülsüzlük odunda yandığını deyibmiş. Xan bu şərafət cənnəti xatırladan bağında xarı bülbül əkdirir. Ağabəyim Ağanı gülün pişvazına çağırırlar. Xarı bülbülü görən Xan qızı

*Tehran cənnətə dönsə,
Yaddan çıxmaz Qarabağ.*

- deyib, gilələrindən qan süzür. Vətənə sarı boylana-boylana can üzür.

Qarabağ qüdrətli səs sahiblərinin zəngülələri, bir də xarı bülbülü ilə dünyaya səs salıb. Hər kolunun dibindəki bənövşədən, hər beşikdə belə layla yerinə musiqi süzülən, xalq mahnıların, muğamlarımız boy verən Qarabağın məşhur ifaçılarının "Segah"ını, "Çahargah"ını, "Qatar"ını ancaq Qarabağlı sənətkar o qüdrətlə ifa edə bilər. Qarabağ ağzında, Qarabağ ləfzində hər şey Rəşidə onun şaqraq səsinə oxşayır. Xarı bülbül Qarabağa, bu günün Qarabağı, xarı bülbülə oxşadığı kimi.

Xarı bülbül də xarı bülbüldü, hər yerdə bitməz. O boyda cənnət Qarabağda ancaq, Şuşada və Ağdamın Abdal Gülablısında xarı bülbül çəmən sevgisini yaşayır. Qarabağda xarı bülbülü gördükcə dizlərimi yerə qoyub Tanrının bənövşədən sonrakı bu lütvünə üz sürtdükcə başımdan yağın güllə yağışını belə unudurdum. Bu çiçək Qarabağın simvolu, nişanı idi. Çünki Qarabağ deyəndə öncə yada xarı bülbül - Tanrının çiçək sevgisi düşür. Çiçəyin, arının, neşətin sevgisindən xalq olan xarı bülbül elə Qarabağdı. Gülün gözəlliyinə həsəd aparmış arı özünə diq-

qəti cəlb etmək nəstəri, oxu ilə özünü çiçəyə pərçimlədi. Yüz illərdir namərd ermənilər, onlara dəstək olanlar da özlərini Qarabağa pərçim etmək üçün qanı su yerinə axıdırlar. Amma, unudurlar ki, gözəllik də su kimi, torpaq kimidir, çirkab götürməz.

Qarabağın qanlı köynəyinin sıxıldığı illərdə hərbi jurnalist kimi güllə-boran içindən, mərmilərin altından, Ağdərədən, Ağdamdan, Laçından, Kəlbəcərdən, Murov yüksəkliyindən, Qubadlının Başarat, Fərcan, Mahmudlu kəndlərindən Füzulidən, Ağdamın Fərrux, Füzulinin Məngələnata yüksəkliklərindən reportajlar hazırladıqca həmkarlarım Şamil Sabiroğlu, Təranə Bəkirqızı, məşhur kinooperatorumuz polkovnik Seyidağa Mövsümlü ilə o qədər günahsız qanlara şahid olub, saçımı səngərlərdə yolmuşamki!

İndi nə o günləri, nə də o müharibənin müsahiblərini unuda bilirəm. Şuşadan Ramizin, Qubadlıdan Əliyevin, Həsənqulu Qorxmazın, Ağdamdan Fred Asifin, Füzulidən Gülbarın şəhid cənazələri ilə yerdən göyə yol getmişəm.

Laçında, Kəlbəcərdə qurd kimi ulayan, Koroğlunun Dəli Həsəni kimi nəre çəkən igidləri düşündükcə Qorqud atanın qopuzuna söykəni b göz yaşı ilə söylədiyi kəlamları xatırlayıram.

*Hanı dediyin bəy ərənlər?
Dünya mənimdir deyənlər.
Əcəl aldı, yer gizlədi,
Fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli-gedimli dünya,
Son ucu ölümlü dünya.*

Düşünürəm, onları yermi, əcəlmə aldı? Yox deyirəm!.. Onları Vətən, torpaq sevgisi aldı. Qarabağı yaman günə saldı. Hərdən mənə nə yaman qocalmışan, yaşından on yaş da böyük görünürsən deyəndə, Xocalıdan, Şuşadan, Kəlbəcərlə qızların yağı əlinə keçməsinlər deyə özlərini qayadan atdıqları gündən, İmarət Qərvənddə, Çaytumasda, Güləbirdə, Mahmudluda qan görəndən sonra gözlərimi, taleyimi qan tutmayıbsa, deməli əcəldən macalım var deyirəm. Laçının Güləbird kəndində gözümle gördüyüm ölüm səhnəsini danışırım: Sarı aşığın türbəsini ziyarət edib Bakıya dönmək istəyirdik, birdən elə bil

dünya qopdu. Gurultu ilə nəsə gəlib özünü yaxınlıqdakı evin həyətinə saldı. Həmin həyəətə doğru yollandıq. Evin gəlini iri tut ağacının altında olan bulaqda qab yuyurdu. Bizə vahiməli gələn bu səhnə laçınlılar üçün adi halmış. Çünki, onlar hər gün bu acı səhnə ilə bir neçə dəfə üz-üzə qalırılmışlar...

Birdən yenə uğultu düşdü. Tutağacı, bulaq və bulağın başındakı gəlin bir anın içində toza qarışmış yerindən qopdu. Özümüzlə gələndə tozanaq yatmışdı. Həyəət naləyə bürünmüşdü. Ev sahibləri gəlinin tikə-parçalarını ürək dağılayan göz yaşı, nalə ilə xalçanın arasına yığırdı. "Bədbaxtın özünün cehizi idi, öz toxumuşdu" Güllü nənə belə deyirdi. Hıçqırıqdan boğula-boğula qalmışdım, dilim-dodağım qorxudan, ağrıdan təpimişdi. Dönüb o biri ağaca baxanda dəhşət məni götürdü. Gəlinin başının dərisinin bir parçası, üstündə də qara hörüyü mənə sarı baxıb, elə bil - "gedib yalan danışmayın. Bakı Bakı olsa, Laçın belə qanda boğulmaz" deyirdi. Bu səhnəni efirə verəndən sonra düz bir ay efir üzü görmədim "başbilənlərimiz" belə kadrlar insanları ruhdan salır, dedilər. Dərdi gizləyə-gizləyə yaman günlərə qaldıq. İndi Laçına yandıqca, Laçınısızlıqdan ölüb dirildikcə deyirəm.

*Əzizimə Laçında,
Qanlar axdı Laçında.
Anaların ağ saç
Xınalandı Laçında.*

Qandan xınalandı Laçının, Kəlbəcərin dağları. Daha buradakı sərt qayalarda əl ayağı xınalı kəkliklər yuva qurmur. Burada görünən quşlar İsa, Musa quşları kimi müqəddəs ruhlara bürünüb. Onların hər biri bir şəhidin ruhunu əyninə geyinib, əl ayağını onların müqəddəs qanı ilə xınalayıb xarı bülbül ömrünü yaşayır. Bu səhnələrdən sonra qanı dayandırmaq, günahsız ölümlərə son qoymaq, ordunu qüdrətləndirmək üçün Atəşkəs imazalandı. Möhtərəm Heydər Əliyev millətin genefondunu qorumaq, bu günün dirçəlmiş, inkişaf etmiş Azərbaycanını qurmaq üçün bu yolu seçdi.

O günlərdə soyumuzdan Elçin Qaranzadə ünvanlı bir şəhidimiz də dərgaha qovuşdu. Ruhumdan pay verdim, sözdən

don biçdiyim Qarabağa, Murov dağlarına qanım çiləndi. Bizim olan Elçin hamının oldu.

Dərdi çox sinəmdə xarı bülbül həsrətim məni Şirvana - İsmayılı torpağına gətirdi. Ömrü boyu başında toplar atılan, qulağında nizələrin, dəbilqələrin səsi cingildəyən Şirvan torpağı qoynunda dərdə-qəmə, qüdrətli sözə, müqəddəslərə yer verdiyi kimi, xarı bülbül də yer verib.

Çiçək Tanrının lütvü, bir adıdır. Qarabağdan sonra Şirvanda bu zərif çiçəyin bitməsi bu torpağın xar dərdi, yar dərdi çəkər olması, bülbüllər oylağına dönməsi ilə bağlıdır.

Şirvanın ətəyində oturub indi xarı bülbülə, xarı bülbülün vətəni - Qarabağın göz yaşlarından nağil danışır, ona layla çalır, bayatı çağırıram:

*Eləmi dərdə Kərəm,
Düşübdü dərdə Kərəm.
Əlimdi qəm kotanı,
Sinəmdə dərd əkərəm.*

Yadıma yenə Qarabağ düşür. Dünyanın İsgəndər Zülqərneyn, Atilla, Çingiz xan kimi dörd bir yanın fatehi olan Əmir Teymur zamanın xatırlayırım. Təbrizi xaraba qoyduqdan sonra köçünü Qarabağda əyləyən Əmir Teymur Şirvana yürüşə hazırlanmış. Xəbəri eşidən Şirvanşah İbrahim yeddi məcməyi ləl-cəvahirat, yeddi gözəl götürüb Qarabağa gəlir. Vəzir Əmir Teymurun səkkiz rəqəminə olan ulduz sevgisini yada salıb, yeddi məcməyinin, yeddi gözəlin ona toxunacağını deyəndə Şeyx İbrahim Şirvan ağlının hökmündə "Səkkizinci qul mənim özüm" deyir. Bu fikir dünya fatehinə xoş gəlir. Dünyanı kəlam müqəddəsliyinə qərq edən, sufi dərvişlərinə könül açan Şirvanı kəlam müqəddəsliyinə bağışlayır. Şirvanı cəng meydanına çevirmir.

Bu faktın başqa bir tərəfi də var. Əmir Teymur hansı məmləkəti tuturdusa, öncə orada olan müqəddəs yerləri və şəxsləri ziyarət edərdi. Onun xristian kilsəsinə girərək oranı müsəlman nuruna qərq etməsi bu gün də dillərə dastandır. Dünya fatehi uzaq görən bir şəxsiyyət, sərkərdə xaqan olduğundan, heç şübhəsiz ki, öncə yürüş edəcəyi ərazi barədə öz çaparları vasitəsilə məlumatlar alırdı. Əmir Teymurun Şirvanı at

döşü etməməsinin əsas səbəbi məcməyidə gələn ləl-cəvahirat deyildi. Elə də dünyadakı xəzinələrin yarısından çoxu ona məxsus idi. Onu Şirvandakı qandan çəkəndirən bu torpağın pirlər, övliyalər, müqəddəs kəlamlar, müqəddəs ziyarətgahlar yurdu olması idi.

Harada bir sufi dərvişi görsə onu mükafatlandıran, dünyanın Qurani-Kərim hikmətində dərk edən, qədəm qoyduğu yerləri müsəlman mədəniyyəti ilə işıqlandıran Əmir Teymur elə böyük amal və əməl sahibi idi ki, o, ulu Şirvana ancaq zəvvar kimi gələr, fateh kimi dönə bilərdi. Şirvanı müqəddəslərə, pır və övliyalara, onların türbələrinə bağışlayan dünya fatehi bu addımı ilə yaddaşlarda özünə müqəddəs bir abidə ucaltdı.

Bu gün Şirvanı qarış-qarış dolandıqca Babadağ müqəddəsliyindən Girdiman dövlətinin qalıqlarına, Qız qalasına Girdiman qalasından Yerin altı ilə Bərdə qalasına uzanan qala yoluna sarı boylandıqca, Girdiman çayının, Axoxun sularında durulduqca başı bəlalər, gözü zəlzələlər görmüş Şamaxını düşünürəm. Nə yaxşı ki, Əmir Teymur bu torpağı atdöşü etmə yib, onu haqqa bağışlayıb, yoxsa, buralardan nə qalardı?

Şirvanın torpağı qəmdən başqa nə cücərdədi? Torpaq müqəddəs hiss, duyğu, istək, ilk məhəbbət kimidi. Cisminin deyil, ruhunun gəmisində dünyanı dolananları özünə çəkir. Adına ana dediyimiz, ana südü kimi halal bildiyimiz torpaq haram götürmür. Halal, yaxşılıq, yaxşılıqları göyərdib cücərdir. Qara, qonur, qızılı, şabalıdı rəngini Tanrıdan alan Şirvan torpağı Oğuz eli, Qorqud ata oylağı olduğundan hər bucağından, küncündən şaman duası eşidilir, qopuz, saz sadası gəlir. Dərgahın ətəyində, lap birçə qarışında, birçə arpa boyunda yerləşən Şirvandan yayın cırhacırında belə torpaq ətri gəlir. Yağış yağandan sonra telini darayan pöhrə qız kimi.

Dağlarının ətəyindəki qırğazlərdən keçdikcə, başı qarlı dağlarının belində at yerinə çəpdikcə, aya, ulduza əlin yetdiyi kimi qulağına gələn ilk nida da Tanrı duaları, Şaman duaları olur. Tanrı dağlarından sonra bu torpaqda daha çox şamanların, indilərdə isə davulu qavala dəyişən xanəndələrin olması bu torpağa sığal çəkən ulu Yaradanın adı ilə bağlıdır.

Qışı ağ duvaqlı gəlini xatırladan Şirvanın baharı, yazı çiçəyi çirtlayan qıza, yayı bəxtəvərlik mücəssəməsi olan xatuna,

payızı əl-ayağı xınalı kəkliyə bənzəyir. Yaşılını çıxarıb al qırmızıya, günəşi, limonu paltara bürünən dağlar, dərələr indicə əlindən uçacaq kəkliyə oxşayır. Adamın ürəyi lap yarpız kimi sıxılır. Elə düşünürsən ki, bu boyda gözəllik qaya yaddaşından, qaya sərtliyindən indicə uçub gedəcək. Ox kamandan qopan kimi. Sonra dönüb yayda başından çalmasını açmayan, dumanndan rübəndini qaldırıb salmayan dağlara baxırsan, təsəlli tapırsan. Tanrıya şükran duyğularını yetirirsən. Dağlar həmin dağlar, qayalar həmin qayalar, gədəklər, quşqonmazlar da həminkilərdi. Tanrının ad verdiyi, ordum deyib çağırdığı Oğuz türklərinin qızılı ipək saçına, qıyğacı baxışlarına, ötkəm hərəkətlərinə sahib çıxan Şirvan əhlinin söz mülkündə xaniman qurması da bu torpağın Tanrının yanında qalması ilə bağlıdır.

Daş üstü abidələr, qalın-qalın kitablar buyurur ki, Türkün ilk kişisi Oğuz xan ilk xatunu ilə suların qoynunda bitən, ona könül verib, könül alıb. Ay xan, Gün xan, Dəniz xan doğulub. Sonra da Boz oxlarla, Üç oxlar əmələ gəlib.

Şirvani, əslində isə dünyanın qaranlıq gecələrini nura qərq edən Ayı səmada gördükcə, Onun başına dolanan ulduzların sevincini yaşadığıca Oğuzun Ayxanını hər səhər yenidən doğmaq üçün heyva kimi saralıb, canından can ayrılan Gün xanın qızılı saçlarına büründükcə, ala gözlü Xəzərin sularında ruhumu durulayıb, qoynunda yosun kimi dinclik tapdıqca Oğuzun ilk sevgisini, Tanrının türk istəyini düşünmüşəm. Od Allahının, Hörmüz işığının, Atəşpərəst nurunun niyə bu torpaqla, Şirvanla bağlılığını dərk etməyə, onu canımın, ruhumun sirdaşı kimi sevməyə çalışmışam. Odlar Yurdunun hər guşəsini qarış-qarış dolananlar səmimiyyətlə etiraf edərlər ki, ən uca, ən qayım palıd ağacları - dünyanın ilk ağac sevgisi olan, Oğuzun xanımı doğulan Qaba Ağaclar da məhz şirəsini ulu Şirvan torpağından alır.

Balalar, süd qoxulu körpələr Tanrının işıq, nur bəlgəsi olan südlə birgə ananın şəhdi şəkərini, sevgi və məhəbbətini canına çəkib böyüdüyü kimi Qaba ağaclar da şirəsini Şirvandan alıb, başını göylərə bülənd edir. Əlini dərgaha açmaqla onun türk sevgisinə, Oğuz eşqinə dua söyləyir.

Vətənin qırağda qalan yerlərinin ağrısını dərdimin təsbehi kimi o tərəf, bu tərəfə çevirdikcə Təbriz, Dərbənd, Borçalı, Göyçə, Zəngəzur, Vedi, Dərələyəz dərdlərimin muncuğu ruhumu

göynədib. Topdağıtmaz sarayları dağılan sərkərdə xaqanlarımızın Doğudan Batıya çapdığı bədöy atların kişnərtisi, yayından çıxan oxların sədası, yağlıları teyləyən şümşad qılıncların səsi ruhumu daha çox Şirvan elinə - Şirvanşahlarının at minib kəmə qurşadığı, yağını atdöşü etdiyi yurda çəkib.

Milli dövlətçilik tariximizin özülü olan bu torpaqda min illərin dövlətçilik, sənət, mədəniyyət dastanı bağlanıb. Tanrıya yaxınlığı qəlbi dağları, yaşıl yaylaqları, ər oğullarının at oynatdığı oylaqları ilə ölçülən ulu Şirvan Şahdağı, Babadağı, Küpücü, ala gözlü Xəzəri, axar-baxarlı təbiəti, gur çayları, gözümdən mirvari süzülən bulaqları, pirləri, ziyarətgahları, sərkərdə xaqanlarımızın qurduğu dövlətlərin bəlgəsi olan qalaları ilə dünyaya meydan oxuyub.

Dünya fətlələrinin bir çoxunun bac verib keçdiyi bu torpaqda dost kimi əylənənlər çörək, düşmən kimi gələnlər kəfən tapıb. Nicatını bu torpaqda tapıb neçə-neçə peyğəmbər övladı. Bakının Bibiheybət, Nardaran, Buzovna güşələrində uyuyub, torpaq müqəddəsliyinə qovuşanlar Xəzərdə durulub haqqa qovuşublar. Şərqi böyük filosoflarının, ictimai xadimlərinin, təbiblərinin, övliyalarının Şirvana pənah gətirməsi bu torpaqda ədalətin, haqqın hökmran olması, Tanrıya yaxın olanlara məhəbbətin hüduzsuzluğu ilə bağlı olmuşdu.

Şirvanın ucsuz-bucaqsız, göz oxşayıb könül açan yurd yerlərini türk saray mədəniyyətinin nuruna qərq edən Şirvan şahları sarayların qapısına sözü, səsin, ustad sənətkarların, müqəddəs kəlam sahiblərinin üzünə açıq qoymaqla sənət, mədəniyyət himayədarı olmuşlar.

Əski çağ mədəniyyətimizdən gələn müdrikiyə və müdriklərə ehtiram hissi daşlarla ucalan saraylarda başları - Ağıl sahiblərini sarayların sütunu etmişdi. Qılıncla Qələmin vəhdətində qurulan bu dövlətlərin qüdrətindən müxtəlif zaman kəsiklərində qədim Albaniya dövlətini, Girdiman dövlətini, sonra isə Şirvan şahlığı sözümlükünə çevirmişdi.

Müqəddəs kitablar buyururlar ki, "öncə söz yarandı". Sonra dünya, sonra da nemətlər. Tanrının kəlam müqəddəsliyindən danışanda yadıma düşən bəm və zil səsi də Şirvan elində təsəvvür etmişəm. Mənə elə gəlib ki, Şahdağın, Babadağın zirvəsindən çəkilən yurd harayını, bu qəlbi dağların ətəyində pıçiltı ilə

söylənən duanı, ilahi sevgini bəm və zil səsin məqamı kimi heç nə ilə müqayisə etmək mümkün deyil. Dağların ətəyindəki sevgini ilahi həmin məqamda eşitdiyi kimi, bölünmüş Vətənin ağrısını da, o dağların zirvəsindən qıraqda qalan ellərdə o biçimdə eşidib duymaq mütləq olar.

Şirvanı Şirvan edən bir başqa gözəllikə onun Tanrının rənglər qalereyası olmasıdır. Tanrının hər bir rəngdən pay verdiyi bu torpaqda yaz ağzı qoçudunun, bənövşəsinin, xarı bülbülünün, nərgizinin, qızılgülünün ətrindən doymaq olmur. Sarı sünbül tarlaları yaşıl donunu çıxarmamış ona qarışan sarı çiçəyi, bənövşəni, lələləri gözlə görüb, könlünə köçürməyən, dağların döşündəki mələk köçündən yaqın ki, xəbərsiz qalacaq.

Gözəli gözəl edən onun abır-həyasıdır. Payızın Şirvanının başqa bir füsunu var. Payızda gəlin köçən qızların yanağı kəlağayda allanıb-pullandığı kimi, bəhərə dolmuş, meyvə bağları da başını aşağı əyir. Qırmızı yanaq almalar, armudlar, dodağı çatlayan nar budaqları, cənnətin ətrindən əyninə don geyən heyva ağacları "gəl mənə gör, dərdimdən öl" deyir sanki.

Uca, lap uca dağlara söykənən Şirvanın yaylaqlarının, dağı ilə aranı arasında körpü olan oylaqlarının barından doyulmaz, nehrəsinin, cəhrəsinin səmindən keçilməz. Gündüz "bal tutub barmaq yalayan" ağbircəklər dan yerinin yaxası sökülənə qədər Tanrının dağların döşündə əbədiləşən rənglərindən, çiçəklərdən çəkilib, boyanan iplərlə dünəndən sabaha məktublar yazarlar. İçinin sevgisini, qəlbinin şirəsini, gözünün nurunu xalılara köçürürlər. Bakının, Qubanın, Şamaxının, İsmayılının müxtəlif çeşnilərdən süzülən xalıları ilmə-ilmə toxunduqca, bir millətin, məmləkətin duyğu və düşüncələrinə, sevinc və kədərinə ayna tutular. Nələr oxunmaz o yazılarda. Yorğun, arğın gözlərin vətən həsrətindən tutmuş, hicran nidasına, gözündə könlündə qövr edən eşq yarasına, köç sevdasına qədər hər şey yazılıb orda. Gedib geri gəlməyənlərinə dastan qoşan Şirvan gözəlləri

*Ağdəvə düzdə qaldı,
Yükü Təbrizdə qaldı.
Oğlanı dərd apardı,
Dərmanı qızda qaldı.*

- deyib göz yaşı tökər. Şirvanın ipəyi, kəlağayısı bazarlara

çixanda deyirlər dünyanın ən məşhur ipəkləri üzünə rübənd tutarmış. Oymalı, burmalı Şirvan kəlağayıları başında, Şirvan ipəyi əynində dünyanın neçə-neçə guşəsində kəcavələr bəzənər, cevizlər tutular bəylər, bayanlar murad verib, murad almamış.

Bizim tərəflərdə Borçalıda, Tiflisin məşhur "Şeytan bazar" adlanan məhəlləsində də Basqaldan gələn kəlağayıları, Şamaxıda toxunan müxtəlif biçimli ipək parçaları, Lahıcda döyülən mis qabları hamı tamarzı-tamarzı gözləyirdi. Şirvanlı zərgərlərin gümüşdən, qızıldan töküb döydükləri qolbağlar, boyunbağlar, kəmərlər, xəncər və qılınc qəbzələri, qınları indi də əl-əl gəzir. Dünyanın bir sıra muzeylərini bəzəyir.

Çoxlarının bəzək əşyaları kimi baxdığı bu nadir sənət inciləri çox zaman ustasının, zərgərinin çörək ağacına döndüyündən, dirnaqarası tacirlərin üzündən eldən-elə düşərək özge millətlərin, farsların və ermənilərin adına yozulmuşdur (Şükür ki, indi Azərbaycanda Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondu yaranıb. Bu fond həmin incilərin bundan sonrakı taleyinə də biganə deyil).

Şirvanda aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı üzə çıxan saxsı qablar, qızıl, gümüş əşyalar, geyim nümunələri, qızıl və gümüş sikkələr bu torpağın milli dövrləşlik tariximizdə tutduğu mövqeyi bir daha təsdiq edir.

Neməti yaradan Allah, artıran bəndədir. Tanrının özünün becərdiyi yaşıl yaylaqlar, zəngin sərvətləri ilə öyünən meşələr, flora və fauna aləmi ilə yanaşı, onun cırına can verən, dağlarda, meşələrdə bitənləri calaq etməklə elini, obasını yaşlla, bara qərş edənlər adlarını daşın yaddaşına, müqəddəsliyinə yazdılar. Sevgidən cızılan Qobustanın qayaüstü rəsmləri Azərbaycan türkünün əski mədəniyyətinə ucaldılan abidələr oldu. Qayaların sərtliyindən keçib, Xəzərin su müqəddəsliyində durulan Şirvanı sular sonasına, su pərisinə tay tutmaq olar. Hər gün Xəzərdə çimib durulanan Oğuzun Qaba Ağac sevgisi kimi Palıd eşqini suların bağrından cücərdən Şirvan Nurunu Tanrıdan, qürurunu qəlbi dağlardan aldığından ki, dağ müqəddəsliyi, dağ kultuna olan sevgisi Babadağ zirvəsindən, Xıdırzında Pirindən boylanır. Çindən başlayıb Avropada tamamlanan böyük İpək Yolunun bir parçası olan Şirvan Şərqlə Qərbin arasında təkə maddi nemətlərin daşdığı körpü kimi yaddaşlara yazılmadı. Böyük

köçün bir növ həm örkəni, həm də doğanağı olan Şirvanda təkcə şahlar, sərdarlar deyil, fikir və düşüncə sahibləri də zaman-zaman köç əylədilər. Elə bu səbəbdəndir ki, Şirvanın hər bir guşəsində müqəddəs pirlərə, ziyarətgahlara, ustad alimlərin, övliyaların xanagahlarına rast gəlmək mümkündür. Buzovnada, Mərdəkanda, Maştağada, Pırşağıda, Nardaranda, Bibiheybətə, Şamaxıda, İsmayılıda, Qəbələdə, Oğuzda mövcud olan pirlər, Bakı Şamaxı yolunu, əslində isə Şərqlə Qərbi birləşdirən Şamaxı yolunun üstündə olan Pırhüseyn xanagahı, Qəbələnin Həzrə kəndində indi Həzrə ziyarətgahı kimi tanınan Şeyx Mənsur xanagahı, Şamaxıdakı Dədəgünəş xanagahı dediklərimizə ayıni sübutdur.

Şərqi böyük filosoflarının, təbiblərinin, ruh və düşüncə sahiblərinin, sufi dərvişlərinin, imam övladlarının, seyidlərin Şirvana köç etməsi, bir tərəfdən bu torpağın gözəllikdən yoxsulması, Köç yolu üstündə yerləşməsi ilə bağlı idisə, digər tərəfdən də buralarda kəlam müqəddəsliyinə ehtiram hissi ilə bağlı idi. Çünki onlar məhz Şirvanşahların saraylarında himayə olunur, dünyalarını dəyişdikdə isə onların zaviyələri qorunur, əsərləri çap olunur, məzarlarının üzərində türbələr ucaldılırdı.

Damarımda qanı, ağzımda dadım, sümüyümdə iliyim, beşikdə mışıl yatan bəbəyim Vətən! Səndən sənə şikayətim, gileyim var. Gözünün önündə Nəsiminin dərisini soydular, Xaqanini saraydan didərgin saldılar, ürəyini ovdular, Seyid Əzimi ayaq altında qoydular, Sabiri sabun köpüyündə boğdular, Mirzə Güllərin səsinə aldılar. Dost deyənlərin əlini qoynunda qoydular. Səni Ağıla kəfən, dərdə örkən etdilər, Vətən!

Doğrandı, budandı, soyuldu, oyuldu Səndən ötrü ölən Vətən! Əlini qoynunda qoydular. Qaysaq tutmayan dərdlərin, yaraların göz-göz, sinən köz-köz olduqca qəlbi dağların çalma bağladı. Şahdağın, Babadağın, Küpücün çiyinə qar qalandı.

*Eləmi qar qalandı,
Dağlara qar qalandı.
Qarğalar bülbül oldu,
Bülbüllər qarqalandı.*

Başımın tacı, dərdimin əlacı Şirvan! Sinən oldu cəngi-

cidalara meydan. Dağından, dərəndən su yerinə süzüldü qan. Haqq deyib, haqq durdun. Sındım, əyilmədim. Vermədim can!

Saraylardan saraylara daşdım. İrmaq-irmaq, oymaq-oymaq yandırıldı, alışdım. Özünə döndün. Özündən dönmədim. Səndən doğan, Səndə batan Günəş kimi Nəsimidən rəng aldım, Nəsimidən boylandım! Öz-özünə pıçıldadım:

*Yara sızlar,
Qəlbimdə yara sızlar.
Yaralının dərdini
Nə bilir yarasızlar?*

Dərdini bilənləri, bilib qananları, oduna yananları maral kimi teyldir. Dağlar sara, bağlar qara qaldı. At döşündə yağırbağır olan ellərin xırman yerinə döndü. Alının yerini xal, xalının yerini qal aldı. "Şirvan gözəlləməsi" "Şirvan Şikəstəsi" nə toxundu. Yüz illəri aşıb gələn dastanlara qoşuldu. Dərdin, qəmin dastanına. Oxunduqca oxundu. Sınıq qəlblərə toxundu. Aşiq Pənahın, Aşiq Şakirin, Aşiq Yanvarın, Aşiq Mahmudun, indi də Alim Qasimovun səsinin seyrində, ruhunun aynasında dünyanı göynətməkdə, dərdinə öyrətməkdədir.

Gözümü açandan, özümü dərk edəndən adı yaddaşıma yazdılar. Öncə Allaha, sonra Şirvana pənah apar dedilər. Yazana, yazıb yazdığını dərgahda oxuyana min şükür! Müjdəmi səndə aldım! Gücümü Səndən aldım. Şəriətim, təriqətim, mərifətim Təbrizdən, Göyçədən, Borçalıdan, həqiqətim Səndən keçir! Hissim, duyğularım bulağından su içir.

Yadıma ötən illər, ömrümdən keçən illər düşür. Şirvan karvan elidir. Zınqırovunun səsi səhralara yayılan ləngərlə dəvələrin, sanbal-salğarlı kişilərin - sarvanların köçdən-köçə qoşulduğu altın saraylar qurduğu eldir, deyirdilər. Bir də Ağıla qoyun, ahıla süfrə açan eldi deyirdilər. Haqq nazilər, üzülməz, buralardan deyə-deyə köçümü burda əylədilər. İndi bir Allah, bir Mən, bir də Qələmd! Qələmim başdaşdı. Dərdimi, sevgimi muncuq kimi ipə-sapa düzürəm. İşiq adamlardan, Aşiq adamlardan yazıram. Sənin, Mənim, bizə ruh verən ulu Tanrının sığalında yaranan, yaratdıqları ilə Yaradanımı şərafəndirən adamlardan.

Bir vaxtlar Şirvanın dərdini Mirzə Güllər səsinin odunda

yandıra-yandıra "Şirvan şikəstəsi"nə könül əritdi. Şaman dədələrimiz Tanrı dağlarında Tanrıya əyan dərdini, sevgisini ondan aşağıdakılara bəyan etdiyi kimi, Mirzə Güllər də qavala söykəndi. Çünki zaman davulu qavala dəyişmişdi. Sonra Şirvanın başqa bir xanımı - qüdrətli söz sahibi Əzizə Cəfərzadə "Aləmdə səsim var" deyənləri tarixin yaddaşına yazıb, layla çaldı. Elə o illərdə Şirvanın zərif çiçəyi - Aida xanım İman-quliyeva Şərqi bir parçası olan Şirvandan müqəddəs ellərə, min bir gecə nağıllarının cücərdiyi müsəlman dünyasına könlünün işığını saldı. Qərbi Şərqə, Şərqi Qərbə calamaqla Tanrı nurunun, Tanrı istəyinin bölünməzliyini sübut etdi. Mükafatı peyğəmbər çiçəyi - qızılgül oldu.

Bir vaxtlar Şirvan ipəyi yüklənən, bəzən də gedib heç geri gəlməyən dəvələrin ləngəri, səbrilə Avropaya sübut etdi ki, Tanrının ruh verdiyi Elçilərin əyləndiyi Şərqi təkə cismani gözəlliyi ilə deyil, ruhani kamilliyi ilə dərk, elə Tanrını dərk etməkdir.

Bu gün İpək Yolu yaddaşına dönən dünyanın ən qayım, həm də ən zərif körpülərindən biri də Şirvanın zərif Çiçəyi - Aida xanım oldu. "Şirvan gözəlləməsi" qədər kövrək, "Şirvan gözəlləməsi" kimi yanıqlı. Çünki o, sevə-sevə, yana-yana Şərqə, Şirvana könül vermişdi. Ay qaranlıq gecələri qələminin nuruna qər q edərək, yeni müsəlman şərqisi, türk bayatısı çağırmışdı. Sərhədlərin qapalı olduğu illərdə sərhəd məftillərini Ağlının hökmünə əritmişdi. Vətəni vətənə calaq etmək üçün ancaq duyğularının işığında könüllərdə məhəbbət şamı yandırmışdı. Qorqud Ata elində bineyi qədimdən belə olub. El darda olanda elin ən uca yerində - dağ başında tonqal çatılar. O tonqalın işığı eldən elə düşər. Tonqal tonqala calanar.

Yurdumuzda ilk ərəbşünas xanımı, ərəb məhcər ədəbiyyatının ilk qadın tədqiqatçısı kimi adını dünyanın qulağına pıçıldayan Aida xanımın zəhməti və sevgisi Qorqud Ata elində çatılan həmin ilk tonqal xatırladır. İndi də, bundan sonra da çox xatunlar, tədqiqatçı alimlər Şərqdən, müsəlman dünyasından söhbət açacaqlar. Amma, həmişə bir alimin adı öndə çəkiləcək! Çünki, o, təkə gözəlliyi, kamilliyi ilə deyil, həm də, millət, torpaq, vətən və Allah sevgisi ilə öndə olanlarımızdan, Tanrının lütvündən don geyənlərimizdən idi.

Tanrı yaratdığı hər kəsi, hər şeyi sevgidən yaradıb.

Yaratdıqlarını mələklərin beşiyində yırğalayıb, onlara ruh verib. Daha çox yer üzünə gələndən sonra Tanrı söyləyən, dərğah nəğmələri oxuyanları sevib. Onları dərğahi ilə mükafatlandırıb. Hər birini bir qiyafədə yanına qaldırıb. Ömrünü ibadətə keçirən, içinin işığını, ruhunun sevgisini yazılara, kitablara köçürən Aida xanımı yaqın ki, qızılgül donunda qarşılıyıb. Özünü öz nuruna, ətrinə qər q etmək üçün!

ÇİÇƏK GÖZÜ ÇİRTLƏDİ

Dünyanın çox böyük müqəddəslikləri, gözəllikləri var. Torpaqdan başlayıb Tanrıda tamamlanan həmin ilahi gözəllikləri məzənnədən düşməyə qoymayan bir müqəddəslik də var: Soy Müqəddəsliyi.

Soyu aydan arı, sudan duru olanları qanının təmizliyi, südünün saflığı ilə qəbul ediblər. Soy birliyi boy birliyinə çevrildikcə elin ağsaqqalları təzə binə quranda, ocaq çatanda, elin ağbirçəkləri övladın adına hana qurub, gərdək asanda halal eldən, halal soydan gəlin gətirməyi namus, abır-həyə naminə ediblər. Soy soya calağ olduqca el-elə, yurd yurda calanıb, çəpərlər ortadan götürülüb, məhəbbətdən, istəkdən, ülvyyətdən körpülər salınıb.

Bir kimsənin oğlu qız adı tutanda onun soyunu öyrənib, yeddi arxa dolananları ilə maraqlanıblar. Sonra boy boylanıb, soy soylandı. Qorqud Atanın dualarının, qopuzunun işığında bəy çadırları qurulub, gəlin kəcavələri bəzənib.

Şirvanın min gözəlliyindən biri və başlıcası bu torpaqda Ağlın və Abırın bütün zamanlarda taxta sahib olmasıdır. Bu torpağın qüdrətli söz adamlarının, sərkərdə xaqanlarının, ordu qurucularının, sənətkarlarının, xanəndələrinin qopub gəldiyi soylar birləşdikcə, bir-birinə calanıb qohum olduqca obaların, oymaqların çadırlarını uşaq səsi isidib. Şirvan şahlarının şəcərəsinə diqqətlə baxdıqca bu torpaqda hamının yaxın və uzaq mənada, əslində isə ruhən bir-birinə qohum olduqlarına şahid olursan.

Şəcərəsi bir başa Şirvanşah İbrahimə, onun babalarına

gedib çıxan, özünün qüdrətli hərbi təlimləri ilə sərkərdə, xaqan babalarının vətən, torpaq sevgisini yaşadan, çar zamanında rus hərbi tarixində öz sözü və yeri olan Yusif bəy də həmin nəsil nəcabəti ilə öyünməyə haqqı çatan Şirvan əsilzadələrindən idi. Rus imperiyasının dəfələrlə fəxri fərmanları, orden və medalları, döş nişanları ilə təltif olunan Yusif bəy çiyindəki çar ulduzlarından hərbi xaçdan çox yuxarıda dayanırdı. O, bu titul və rütbələri də məhz xalqı, torpağı naminə əldə etməyə çalışmışdı.

Bir vaxtlar zəmanəsinin görkəmli şərqşünası böyük Mirzə Kazım bəy, Quba xanlarının soyundan olan fitri istedad sahibi Abbasqulu Ağa Bakıxanov, ölməz Mirzə Fətəli Axundzadə də bu yolu seçmişdi. Onların çiyinlərini və yaxalarını imperiya ulduzları bəzəyə də, ruhlarında Azərbaycan türkünün torpaq sevgisi cücməmişdi. Ömrünü daha çox hərbi səfərlərdə, təlimlərdə keçirən, Şirvan seyidlərinin çiyərparasına - Fatma xanıma könül verən Yusif bəy dünyaya gələn qızının müjdəsini də yolda alıb muştuluq vermişdi. Beşiyində yırğalana-yırğalana süd ətrini otaqla bir edən körpəyə Gövhər adını verərkən: "Sən mənim gövhərim, ləlim, cəvahirimsən" demişdi.

İllər illərə qanad verdikcə Yusif bəylə Fatma xanımın sığılmasında böyüyən Gövhərin buta dövrü gələndə taleyini zəmanəmizin tanınmış qələm sahiblərindən birinə Nəsir İmanquliyevə tapşırılmışdılar. Uca boylu, qırğı baxışlı Nəsir müəllimlə ilk dəfə 1989-cu ilin oktyabrında Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində rastlaşmışdım. Bizim, bizdən əvvəlki nəslin, xüsusən də 60-cı illərdə ədəbiyyata, elmə gələnlərin xeyirxahı olan Nəsir müəllim elə ilk mühazirəsindən "Kimin qələmi var, səhərdən nəşriyyata - "Bakı" qəzetinə gəlsin". Tələbə yoldaşlarımın heç biri bu böyük müəllimə, geniş ürəkli qələm sahibinə söz demədi. Elə indiki ötkəmliklə "Müəllim, arxasız kimdi nəşriyyata buraxan, onun yazısını çap edən." Nəsir müəllim özünə məxsus təbəssümlə və təmkinlə "Sənin gileyin adına yarasızdır. Gələrsən, səni şərfəndirərik" dedi. Demə, nə mən, nə də tələbə yoldaşlarım onu yaxşı tanıyırmışıq. Tələbələrindən, gənc istedadların pənah yeri, ata əvəzinə elçilik edən, dayı əvəzinə iş axtarıb tapanı Nəsir müəllim bu imiş. Sonralar indi ruhani dünyalarını yaşayan professorlar

Famil Mehdi, Şamil Qurbanov Nəsir müəllimin çörəyini yediklərini deyirdilər. Şair Nüsrət Kəsəmənli ona ata əvəzinə elçilik edib gəlin gətirən Nəsir müəllimə xoşbəxt ailəsinə görə minnətdar olduğunu deyirdi. Hər dəfə ondan müsahibə aldıqca mənə "Şamaxılı qız", ya da "Şirvan gözəli" deyirdi. Nəsir müəllim, mən də "Mən Borçalıdanam" deyəndə, "Səsini qoru, Sənin səsin Şamaxı meşələrində səhər tezdən çip-çip qoparan çəpərquşunu, ədəbiyyatdan danışib veriliş aparanda qızılgül koluna qonan bülbül xatırladır. Balaca qız, bir də nə bilmək olar, bəlkə elə Allah səni bizim yerlərdə yazıb". İllər keçdi, Nəsir müəllim deyən oldu. Bu xəbəri eşidib şirni paylayan Nəsir müəllim həmişə deyirdi: "Qızım, səni Allaha, bir də Şirvan torpağına tapşırıram, oralar müqəddəsdir. Yolun açıq olsun! Ən əziz günlərdə məni axtarıb, zəng edib, yada salıbsan. Müəllimə ehtiramınla yadında qalıbsan". Sonra Nəsir müəllim dünyasını dəyişdi. Mən ona şeyird borcumdan da çıxdım. Adına bir veriliş bağışladım. Nəsir müəllimin tələbələrindən bundan artıq bir istəyi, umacağı da yox idi. O, özünün təmənnaşızlığı, arxasız arxa olmaq istəyi ilə çoxlarından yuxarıda dururdu...

Bax, Yusif bəyin, Fatma xanımın ciyərparası, ləli, cavahiri, gövhəri belə bir kişinin ömür-gün yoldaşı, ocaqdaşı idi. Özünün yüksək əxlaqı, kamil şəxsiyyəti, gözəl qadın, işıqlı ana, nurlu nənə obrazı ilə tanıyanların, doğmaların yaddaşına yazılan Gövhər xanım Yusif bəylə Fatma xanımın göyçəyi, Şirvan dağlarının çiçəyi, ona sular şəhərində könül verib, ürək qızdıran Nəsir müəllimin qönçəsi idi. Tanrının onun adına məhəbbət bağında bitirdiyi, mələklərin büta camında Nəsir müəllimə içirtiyi Çiçəyin gözü 1939-cu ildə oktyabrın 10-da çırtladı. Çiçək gözü çırtlayanda, ellərə sədə düşəndə, Nəsir müəllim atalıq, Gövhər xanım analıq taxtında tac alanda süd biləkli, süd bələkli Aida doğuldu. Şərqlə Qərbin arasında Azərbaycanı körpü edəcək, qoşa qanadları Nərgizi, Mehribanı ilə quş tək uçacaq, yerdəki yazısı tamamlananda, Tanrı nəğmələri oxumaq üçün mələklərin qanadında, qızılgül qoynunda dərgaha qaldırılacaq Azərbaycanın ilk şərqsünas qadın alimi Aida xanım İmanquliyeva.

Yel qanadlı illər ötüb keçdikcə Gövhər xanımın beşikbaşı laylalarında, "Şirvan gözəlləmə"sinin seyrində nağıl-noğul

dünyasına baş vuran Aida - Şirvanın maral baxışlı, maral gözlü, ceyran, cüyür duruşlu mələyi məktəb qapısı açmağa, kitab vərəqi qaldırmağa yaxınlaşdı. Gövhər xanımın laylasıyla, Nəsir müəllimin sıqalıyla yatıb-duran Aidanın ilk həyat müəllimi Gövhər xanım, ustadı isə çox-çox qələm sahiblərinin sözün həqiqi mənasında ustadı sayılan Nəsir müəllim idi.

Hər kəs öz soyuna, öz mühitinə bağlı olur. Pis və ya yaxşı mənada. Hələ körpəliyindən, birə qarış çağından belə Aidanın baxışlarındakı vüqardan Yusif bəyin, xanım xatunluqdan Fatma xanımın, kövrəklikdən Gövhər xanımın, istiqanlıqdan, mehribanlıqdan Nəsir müəllimin ətri duyulmuş. "Şirvan gözəlləməsi"nin işığında, "Min bir gecə" nağıllarının seyrində, məhəbbət dastanlarımızın bulığında durulan Aida 1947-ci ilin payızında 132 saylı orta məktəbin qapısına ayaq qoyanda yazmağı, oxumağı, saymağı əzbərdən bilirdi. Ocaq daşı ocaqda, günəş səmada, ay qaranlıq gecədə yeganə olan kimi Aida da iki ziyalının, iki nəslin bu ünvanda yeganəsi, birəsi idi.

Nəsir müəllimin də, Gövhər xanımın da yer üzündə sərvət, dövlət, məhəbbət, səadət adına nəyi var idisə, ona, onun tək adına bağlı idi. İki nəslin körpüsü, doğmalığı, dostluğu da bu maral baxışlı, çatma qaşlı, şəvə saçlı, ipək hörüklü qıza bağlı idi. Elə vətənin, yurdun da ona ümidi var idi. 1941-45-ci illər müharibəsində yüzlərlə şəhid vermiş, nefti, pambığı, qızılı, çörəyi ilə faşizmə qarşı ölüm-dirim mübarizəsindən keçmiş Azərbaycanın beşikbaşı laylalarından barit qoxuyan uşaqlara ümidi var idi. O körpələr vətənin haqqını almaq üçün mübarizələrdən keçməli idilər. Necə ki, 70 illik əsarətdən sonra 1988-ci ilin meydan hərəkətinə həmin 60-cı illərin müharibədən doğulan uşaqları idarə edir, bizlərsə onlara dəstək olurduq.

1947-ci ildə orta məktəbə, ilk sinif otağına qədəm qoyan Aidanın mübarizə yolu daha uzun olmuşdu. O, təkcə XX yüz ildə bayrağımızı endirən, Bakını, Qubanı, Şamaxını qanuna qaltan edən ermənilərlə, Qırımızı ordunun terroru ilə deyil, bizi bizdən, Şərqi şərqliliyindən qoparmağa çalışan dırnaq arası rus və Avropa alimləri ilə təkbəşinə mübarizə aparır. Müsəlman mədəniyyətinin qüdrətini sübut etməyə çalışırdı. Orta məktəb illərində hamı kimi geyinən, zəngin ailənin deyil, ziyalı bir ailənin yeganəsi olduğunu, öz ədəb-ərkani, savadı, dünyagörüşü

ilə təsdiq edən, müəllimlərinin sevimlisi olan Aida həm də yüksək əxlaqı, səmimiyyəti ilə Şirvan gözəllərinə, Şirvan təbiətinə çəkmişdi. Dağlar kimi qürurlu, bağlar kimi barlı, çəmənlər, çəhlimlər, yaylaqlar kimi ləfəfətli idi. Gövhər xanımın Nəsir müəlliminin məhəbbətindən şirə çəkib doğmaları, dostların gözünün qabağında bir vaxtlar orta məktəbə qədəm qoyanda kol dibindəki zərif bənövşəni xatırladan Aida qızlar bulağından su içdikcə at üstə şahə duran, ovunu bir baxışdan ovlayan Şirvan gözəlinə döndürdü... Qazandığı biliyin vərəqləndiyi, kitabların təsdiq məqamı gəlirdi. Orta məktəbin pəncərəsindən ali məktəbin auditoriyalarına işıq düşürdü... O işıq 1957-ci ilin yazında 132 saylı məktəbdən qopub indiki Bakı Dövlət Universitetinin şərqsünaslıq fakültəsinin ərəb dili şöbəsinə düşəcəkdə.

Yurd sevgisi ilə alışıb yanan, dilindən Tanrı duaları düşməyən Gövhər xanım körpə Aidaya həmişə Şirvanda ki türbələrdən, ziyarətgahlardan, Şamaxının Şahxəndan qəbristanlığındakı qəbirüstü abidələrdən, sənduqələrdən danışır, əski əlifba və ərəb əlifbası ilə yazılan yazılardakı hikmətdən xəbərsiz olduğuna görə yurddaşlarının taleyindən gileylənirdi. Bir də Şirvanın karvanlarından, Şərqə - üzü gündoğana gedən sarvanlarından, onların qədəm qoyduqları torpaqdan cücərən abidələrdən danışardı. Həmişə də "ərəb dilini bilən insanlar xoşbəxttir. Onlar Tanrının Quran sevgisini elə o dildə duya bilirlər", - deyər Aidanın ərəbşünas olmağa, "Leyli və Məcnun"un, Qurani Kərimin dilində danışmağa ruhlandırır. Aidanı sonralar ana olanda belə yaşadan, yaratmağa sövq edən də Gövhər xanım olmuşdu. Ona ruh verə-verə Şərqin və özünün qüdrətinə inandıraraq böyük ziyalıya, şərqsünas alimə çevirmişdi. Anasının Qurani-Kərim sevgisinə, Peyğəmbər ələhissələmin "Cənnət anaların ayağı altındadır" hikmətinə xatir Aida könlünü şərqsünaslıq fakültəsinin yeni açılan ərəb dili şöbəsinə verdi.

1957-ci ilin payızı Gövhər xanımın ocağına, ruhuna toyduyün gətirmişdi. Yuxusuz gecələrin ölməz sevgisinin, ana ləyaqətinin təmsilçisi olan, dünyaya gəlişi ilə ona özü boyda sevinc bəxş edən Aida tələbə adını qazanmışdı. Özünün ağılı, kamalı ilə. Öncə gözəl günün adına qurban kəsilmiş, nəzir paylaşmışdı. Sonra da süfrə qurulmuşdu.

Gövhər xanımın açdığı süfrəyə gözünün nurunu, könlünün

yağını qoymuşdu. Yazıları ilə hər bir ocağa Bakı gecələrinin nurundan, Xəzər duruluğundan pay göndərən Nəsir müəllim oğluna toy süfrəsi quran atalar kimi quş tək uçmaq istəyirdi... Tələbəlik illərinin acılı-şirinli xatirələrini daha çox qəriblər, üstünə şəhərin işığı düşməyənlər, yataqxanalarda, kirayələrdə vaxtını öldürənlər yaşayır.

Gövhər xanımın gövhəri, Nəsir müəllimin göyçək qızı da o uşaqlar kimi ömür sürürdü. Kitabxanaların hücrələrində gündüzü gecə edirdi. Tələbəliyinin ilk aylarından özünü biliyini, istedadını, öyrənmək sevgisini sübut edən Aida tələbə elmi cəmiyyətinin ulduzuna, ideya carçısına dönmüşdü. Onun cismi Bakıda, şərqsünaslıq fakültəsinin auditoriyalarında, ruhu isə dövələrin ləngərlə keçdiyi ərəb səhralarında dolanırdı. Leyli Məcnunun oduna yanan kimi, o, da ərəb dilini, ərəb ədəbiyyatını mənimsəmək üçün özünü oda-közə vururdu...

İkinci kursda isə taleyinin ulduzu parladı. Ömrünün sonuna kimi vəfalı ömür-gün yoldaşı olduğu, taleyin sərt sınaqlarından qoşa keçdiyi yarı ilə üz-üzə gəlmişdi. Bütün əsərlərində nümunəvi ailə, əxlaqlı qadın, ləyaqətli insan obrazı yaradan, vətən, torpaq sevgisinə dastan bağlayan, özünün manifestindən quruluşa, zəmanəyə yol salan, əsil müəllim, ustad obrazı ilə şərəfli ziyalı adını daşıyan, tələbələrində ata, dostlarına arxa-dayaq olan Mir Cəlal müəllim Aidanı öncə dostu Nəsir İmanquliyevin ocağından, sonra da universitet sənədi auditoriyalarından özünə gəlin seçmişdi. Püstəxanının səbrinə, səlhiqə səhmanına, gözəllik sevgisinə ancaq, Şirvan gözəli, Gövhər xanımın mələyi layiq ola bilərdi. Çünki, o, qənirsiz gözəl olmaqla yanaşı, özünün məlahəti, təkmini, ağır oturub batman gəlməsi, zəmanə insanlarına xas olan müasirliyi, zəngin dünyagörüşü ilə Azərbaycan maralı idi.

Gözəllikləri yerdə deyil, göylərdə axtaran, türkün Göy Tanrı sevgisinə tapınan şahin ömrü yaşayan, dünyanı yerdən deyil, göy müqəddəsliyindən seyr edən Arif də, ancaq belə bir gözələ Tanrının gözəl deyər yaratdığı, heç bir rəssamın cizgilərini belə kətana köçürüb, rənglərə gətirə bilmədiyi mələyi sevrə bilərdi. Mələk də mələk idi. Hər yer adamı ondan könül ala bilməzdi. Onun məhəbbət köçünə sarvan olmaq üçün ağır taxtalı kişi obrazına, ilahi sevgiyə, vətənpərvər ziyalı xarakterinə malik olmalı idin.

Cismani gözəlliyi deyil, ruhani kamilliyi uca tutan Aidanın- gözəllər gözəlinin könlünü ovlamaq üçün mahir ovçu, dil bilicisi, dərdi, sevinci ilk baxışdan qanan olmaq gərək idi. Duyğuların, sevgilərin gəmisində Göy Tanrının ziyarətindən dö-nən Arif də arif idi. İşıqlı atanın, zərif ananın simasında böyü-müşdü. Onlara, onların adına layiq gəlin seçməli idi. Taleyin ya-zısı Aida adını ürəyinə pıçıldayıb, könlünə salmışdı. Gəlin ocağa çəkər deyirlər. 1959-cu ilin 25 iyununda Arifin bəy taxtında Ai-da əyləşmişdi. Təbrizi Şirvana calamaq üçün.

İPƏK YOLUNUN MƏLƏK DONLU ELÇİSİ

Hər kəs öz doğulduğu torpağa, məkana bağlıdır. Hər kəsin varlığı, əməlləri, cismani və ruhani cizgiləri də onun mənsub olduğu soyun, yurdun mikromodelidir. Şərq İlahinin köç əylədiyi, yer üzünün nəfəs verdiyi müqəddəs məkan olmaqla yanaşı, müqəddəslərin Elçi qismində yer üzünə endirdiyi məkandır. Burada, dünyanın bu səmtində hər şey Tanrıya yaxın olduğu kimi, hər şey də onu xatırladır. Qəlbi dağlara, qaynar gözlü bulaqlara, qoynu ləl-cəvahiratla, canlı varlıqlarla dolu olan nəhrlərə, çiçəyinin dodağından bal süzülən yaylaqlara, bülbül cəh-cəh vuran bağlara baxaraq Tanrı ilə baş-başa qalır. mələklərin oxuduğu nəğmələri dinləyirsən.

Tanrıya elə Tanrının özü qədər yaxın olan Şərq nurlu kəlamların üzünə oxunduğu müqəddəslik olduğundan burada elə ancaq onun barəsində düşünməyə məhkumsan. Çünki, hansı tərəfə, bucağa, guşəyə boylansan pıçılı ilə söylənən dualar, sevgi nəğmələri Nurlar mənbəyinə çağırır.

Tanrının ən müqəddəs kəlamlarının, kəlam sahiblərinin də bu ətraflarda doğulması əslində Tanrının özünə, yaratdığı gözəlliyə sevgisi ilə bağlıdır. Peyğəmbərlərin Şərqdə doğulması, ruh olaraq Tanrı sevgisi ilə müjdələnməsi də Tanrının müqəddəsliyinə, sevgisinə işarədir. Ulularımız arifə bir işarə bəsdir deyib. Şərq əzəməti və Şərq gözəlliyi içində doğulanlar özlərinin abid və zahid dünyalarına könül verməklə Şərqin fəlsəfi, ictimai-siyasi, ədəbi-bədii, etik-estetik dəyərlərini yaşadılar.

Tanrı dağlarından Ağrı dağına, Nuhun gəmisinin əyləndiyi Aşəf-Kəhf ucalığına, Babadağ qüdrətindən Hera və Sina

hikmətinə, Mədinə, Məkkə nurundan Misir ehramlarına, Atəşgah işıqlarından "Tac-Mahal" incəliyinə, Uğur tanrı duasından İpək Yolu aydınlığına, Nizami məhəbbətindən Füzuli kədərinə, Nəsimi sevgisindən Yunus İmrə eşqinə, Kərbəla müsibətindən Fateh Mehmet yenilməzliyinə, Atilla heyrətindən Əmir Teymur cəsarətinə, Atatürk hökmündən Heydər Əliyev dühasına doğru yol gələn Şərq kimin, kimlərin üzünü görməyib?!

Oğuzun Qaba Ağac sevgisindən, Qorqut Atanın qopuzunun simindən, Tanrının su müqəddəsliyindən keçən Şərq bəşər mədəniyyətinə nələri verməyib?! Əzəməti, qüdrəti ilə dünyanı heyratə salan qayım-qədim dövlətləri, o dövlətlərin qurucusu olan sərkərdə xaqanları, hikmət dolu kəlamları ilə yerlə göyün arasında körpü olan Kəlam Sahiblərini, "vəhdət-i vücüd" deyər Tanrını özündə, özünü haqqda bilən filosofları, Tanrının Şərq və kəlam müqəddəsliyindən don geyib dünyanın o başından bu başına yol çəkən dərvişləri, "Söz haqqı Tanrı haqqıdır" deyib ona Tanrı kimi baxan söz adamları bu torpaqda binə tutub. Tanrının bütün gözəlliklərinə sahib olan Şərqi başının bəlası da, ilahi gözəlliyi, Tanrı sevgisindən don geyməsi olub.

Yüz illər boyu hücumlara, cəngi-cidalara məruz qalan Şərqi başında atılan topların dəhşətini bu gün xarabalıqları qalan əski saraylar, bürcləri sökülən qalalar, yazı yaddaşı işğala, maddi mədəniyyət nümunələri sürgünə məruz qalan abidələr sübut edir. Şərqi böyük filosof alimlərinin sənət-söz adamlarının, sənətkarlarının gözünün nurundan süzərək əvəzsiz incilər qərribə dünyanın qərribə taleli varlıqlarına çevrilərək nisgillə vətənə sarı boylanır. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının hər iki nüsxəsi, dünyanın ən zəngin kitabxanası olan Səfəvi şahlarına məxsus "Şeyx Səfi" kitabxanasının inciləri, türk saray mədəniyyətinin zəngin irsi, Ərəb səhralarına kəlam müqəddəsiyi ilə sərinlik gətirən filosofların əsərləri indi didərgin, dərbədər ömrü yaşamaqdadır. Əl-Qəzali, Əl-Fərabî, Əl-Kindi, İbn Rüşd, İbn Ərəbi, İbn Sina, Bəhmənyar Eynəlqüzzat Miyanəli, Nəsrəddin Tusi, Əhməd Jəvəbi, Hacı Vəli Bəktəşi, Şihabəddin Yəhya Süh-rəvərdi, Əbu Nəci Süh-rəvərdi, Əbu Həvə Süh-rəvərdi, Cəlaləddin Rumi, Şeyx Nəqşbəndi, Bakuvilər sülaləsi Şərqi doğulsa-

lar da, Şərqi doğan günəşin nurunu dünyanın üzünə səpdilər.

Şərqi şərq edən, şərq saraylarını ağılı və hikmətin işığında qüdrət və məhəbbət, ideya və məskurə, hiss və duyğu, cəsarət və haqiqət, şəriət və mərifət nuruna qərq edən bu haqq yolcuları idi. Xaqanların qılınc gücünə qurduğu dövlətləri bu kəlam sahibləri işıqlandırdı.

Hansı zaman kəsiyində ki, saraylarda, divanxanalarda şahların hüzurunda Qılınc Qələmdən önə keçdi, o zaman Şərqi, türk dünyasını qan tutdu. O zaman ki, şahlar, sultanlar kəlam qalan, qalan hər şey yalan dedilər, Şərqi üzərinə Tanrının elə Şərqi nəfəs verdiyi xaçla yürüş baş verdise, günaha girən Avropanın bələlərindən silkindi. Şərqi və türk dünyasının böyük fəhrləri Atillanın, Alp Arslanın, Əmir Teymurun, Hüseyin Bayqaranın, Babur şahın, Şah İsmayil Xətəinin və adlarını sadalamadığımız neçə-neçə qüdrətli hökmdarın zamanında Şərq sənət, mədəniyyət və elm mərkəzinə çevrildi. Öz əzəmətinə görə Qədim Yunan-Roma məktəblərini belə kölgədə qoyan, dünyanın ən qüdrətli elm məbədi sayılan Nizamiyyə Universiteti, dünyanı öz ilahi eşqləri ilə heyratə salan sufi dərvişlərini yetirən onlarla xanəqahlar, sufi ordenləri, institutları, Avropada mövcud olan rəsədxanalardan heç də geri qalmayan, əksinə öz kəşfləri ilə onları neçə yüz il qabaqlayan rəsədxanalar, dünyanın ən qiymətli kitablarını özündə cəmləşdirən zəngin kitabxanalar, Şərqi Qərbi bir-birinə qovuşduran minlərlə karvansaralar Şərq qüdrətindən soraqçıdır. Tanrının insanlara və insanlığa bəxş etdiyi ən qiymətli nemət - dörd müqəddəs səma kitabı - "Tövrat", "İncil", "Zəbur", "Quran" belə Tanrı lütündən məhz Şərq yörəsində, Şərq torpağında təcəlli etdi. Bu kitabları insanlara yetirən, təbliğ edən Tanrı elçiləri - Peyğəmbərlər də Şərqi bağrından cücarib, dərgahdan nur almış müqəddəslər idi.

Bu müqəddəs kitabların üzünün köçürülüb dünya insanına çatdırılması da, şərq mütəfəkkirlərinin, onları himayə edən xaqan və xəlifələrin adı ilə bağlı idi. Raşidi Xəlifələrinin zamanında üzü köçürülən Qurani-Kərimlə şərafətləndirilən bizim hər birimizin onlara mənəvi borcumuz qalmaqda, bizi əməl və əmal işığına səsləməkdədir.

Yaxın Şərq, xüsusən Ön Asiya tarixən fəlsəfinin beşiyi olub. Fəlsəfi fikir də ilk dəfə burada Misirdə, Suriyada, əski

Şumer-Akkad yörəsi, Babil torpağında intişar tapıb. Hətta bu gün başəriyyətin səcdəsinə durduğu məşhur Yunan-Roma filosoflarının ustaları qeyd etdiyimiz bu ərazilərdəki məbədlərin, ocaqların sahibləri idilər. Əski Yunan filosofları azman düşüncə sahiblərinə tapınmaqla öz dövrlərinin və sonrakı minilliklərin qüdrətli fikir sahiblərinə çevrildilər.

Yunan-Roma filosoflarının aqlının günəşi Avropadan parlayaraq Şərqlilərin gözlərini qamaşdırsa da, bu heç də o demək deyil ki, Tanrı hökmü ilə Şərqdən doğan günəşi kimsə öz itaətinə məcbur edə bilər. Unutmaq olmaz ki, müqəddəs varlıqların cismi torpağa çevrilsə də ruqları qoca Şərqin üstündə dolanmaqdadır. Biz bunun zaman-zaman yuxarıda qürur və sayğı ilə qeyd etdiyimiz böyük düşüncə sahiblərinin üzündə təəlli etdiyinin şahidi olmuşuq. Qərbin ən böyük kilsələri tərəfindən peyğəmbər və yaxud İsa Məsihin Apostoları səviyyəsinə ucaldırılan Əl-Qəzalinin, öz fikir və düşüncələrinə görə İbn Rüşdün, İbn Ərəbinin, Şihabəddin Yəhya Sühreverdinin, Tanrı eşqi ilə səhraları dolaşan sufi dərvişlərinin, azadlıq, qardaşlıq, bərabərlik ideyası ilə insanlığı məfkurə birləşinə çağıran Şeyx Cəmaləddin Əfqaninin Avropa kralları tərəfindən etiraf olunması, milli-mənəvi dəyərlərimizin, sənət, mədəniyyət işçilərimizin, tarixi abidələrimizin onları heyratə salması, Avropa səyyahlarının təbiətimizin, yeraltı və yerüstü sərvətlərimizin zənginliyindən heyranlıqla söz açib kitablar bağlaması bu gün özünə dönmək istəyən Şərqin əbədiyyət, əbədi var olmaq istəyindən boy alır. Min illər boyu "Min bir gecə" nağıllarının ovsununda tilsimə düşən, zülmətə doğru yol gedən Şərqin yaddaşa qayıdışı naminə ömrünü şam kimi əridən yüzlərlə filosoflar, şərqşünas alimlər oyanış, qayıdış nətmələri oxuyub, dastanlar bağladılar. Qocaman Şərqin "Min bir gecə" nağıllarından qurtulub oyanması, öz nuruna boyanması naminə onu Böyük Kəçün qopduğu yola - İpək Yoluna səslədilər.

Bu yolu qəlbinin və qələminin nuruna qərç edənlərdən biri də Şirvanın zərif Çiçəyi, Şərqin məbəd Mələyi - şərqşünas alim Aida xanım İmanquliyeva idi. Axtaran tapar deyiblər. Axtara-axtara, araşdırı-araşdırı anası Gövhər xanımın nağıllarından tanıdığı Şərqi dərk etməyə, onun qüdrətindən dastan bağladı. Şərqin böyük filosof alimləri kimi onu narahat edən də, Şərqi

şərqlikdən qoparan məqamlara aydınlıq gətirmək, Şərqin xilas naminə qələm çalanları dünyaya tanımaq idi.

1962-ci ildə ali təhsilini başa vurduqdan sonra ailəsinin nüfuzundan istifadə edib Xarici İşlər Nazirliyində iş də tapa bilərdi, tələbə yoldaşlarının çoxu kimi hər hansı bir Şərq dövlətinə tərcüməçi də göndərilə bilərdi. O, bunların heç birini etmədi. Şərqi öyrənmək, həm də öyrətmək naminə atası Nəsir müəllimin, qayınatası Mir Cəlal müəllimin əzablı yollarına, elmin eniş-yoxuşuna könül verdi. Elə həmin il indiki Bakı Dövlət Universitetinin Şərqşünaslıq fakültəsinin "Yaxın Şərq Xalqları ədəbiyyatı tarixi" kafedrasından aspiranturaya daxil oldu. Şərqşünas alim Rüstəm Əliyevin rəhbərliyi ilə "Qələmlər cəmiyyəti" və Mixail Nüaymənin onun yaradıcılığında rolu" mövzusunda namizədlik dissertasiyası işləməyə başladı.

XIX-XX yüz illərdə Cənubi Amerikaya mühacirət etmiş Suriya və Livan ədəblərinin yaradıcılığına həsr olunan bu monoqrafiyada əsas məqsəd "ərəb məhcər ədəbiyyatı"nın bu qatı ilə bağlı faktları bir araya toplamaq və bu ədəbiyyatı yarananları dünyaya tanımaq idi.

İşin əhatə dairəsinin genişliyi, mənbələrin qıt olması gənc tədqiqatçını Bakını Moskvaya dəyişməyə məcbur edir. SSRİ Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutuna ezam olunan Aida xanım Şərqin məşhur bilicilərindən biri hesab olunan İosif Braginskinin rəhbərliyi ilə dissertasiyasını tamamlayır.

1967-ci ilin baharında - martda Şərq özünün gözəl bayramlarından birini Novruz - Yeni gün qeyd etdiyi ərsədə Aida xanım hər iki məşhur elmi rəhbərinin - Rüstəm Əliyev və İosif Braginskinin xeyir-duası ilə namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək elmlər namizədi alimlik dərəcəsi alır.

Onun bahar bayramında - Yeni gün ərsəsində Şərqşünas alim kimi, özü də ilk müsəlman, türk, azərbaycanlı şərqşünas qadın alim kimi özünü təsdiq etməsi Şərqin yeni günəşinin qadın, Ana üzündə doğması, yurdu nura qərç etməsi idi. Yeni gündən, bol süfrəli, bol sevincli, bol müjdəli alimin Şərq nağıllarından cüccərib, əfsanəyə dönən ərəb ədəbiyyatına, onun məhcər-mühacirət qoluna könül verməsi də Aida xanımın soyuna, yurduna, haqqa və haqq əşiqlərinə sayğısı ilə bağlı idi.

Ərəb ədəbiyyatının məhcər qatını Cənubi Amerikada

Mixail Nüaymənin yaradıcılarından biri olduğu "Qələmlər cəmiyyəti" vasitəsi ilə dünyaya yayan, Suriyada, Livanda baş verən hadisələrə, azad sözə və fikrə bir növ ayna tutmağa çalışan ərəb ədibləri - şair və nasirləri Avropaya daha çox maddi problemlər, sıxıntılar səbəbindən üz tuturdular. Gördükləri, eşitdikləri yeni fəlsəfi, ədəbi cərəyanların təsiri ilə əsərlər yaratmağa cəhd edirdilər. Bir başa rus klassikasına, realizminə, romantik fikrinə arxalanıb əsərlər yaradan Mixail Nüaymənin Rusiyada - Keçmiş SSRİ-də tanınmasına əsas səbəb də bu idi.

60-cı illər Azərbaycan ictimai-siyasi fikrinə, ədəbi-mədəni həyatına o qədər böyük istedadlar bəxş edib ki, bu gün onların haqqında sadəcə olaraq təkə siyasət, elm, mədəniyyət və ədəbiyyat adamları kimi söhbət açmaq əslində Şərq əxlaqi dəyərlərinə hörmətsizlik kimi qəbul oluna bilər. 1920-ci ildə Şura hökuməti qurulduqdan, Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti işğala məruz qaldıqdan sonra Azərbaycanı mədəni terror dalğası bürüdü. Şərqdə ilk dəfə Demokratik Cümhuriyyət quran Azərbaycan ziyalılarının vətəndə qalanları repressiyalara məruz qalaraq Sibir çöllərinə, Türkünstan qırğəzlərinə sürgünə yollandı, vətəndə qırağa çıxan, əslində isə əcəldən macal tapan böyük ziyalılarımız, vətənpərvərlərimiz mühacirəti qəbul etdi.

Cavidi, Salman Mümtəzi, Müşfiqi, Əhməd Cavadı, Cəmənzəminlini, Seyid Hüseyni gedər gəlməz yollara göndərən Şura hökuməti onların yurdunu dağıdıb, ailəsini məhv edib, ocaqlarını söndürməklə, Azərbaycan xalqının sinəsinə dağ çəkərək, ondan olub ona oxşamayanlara, sapı özündən olan baltalara -

*Oxuma tar, oxuma tar,
Səni sevmir proletar.* - dastanı yazdırdı.

Dərd bu olsa dözmək olardı. Oğul vətənə, onun azadlığına əl qaldıranlara - düşməmə çəpər deyə doğulur. Bizi bizdən qoparan, bəzən də öz əlimizlə kürəyimizə biçəq saplayan imperiyanın üzündən Almas İldırım, Əhməd bəy Ağaoğlu, Əli bəy Hüseynzadə, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Ceyhun bəy Hacıbəyli, Şəmsi Əsədullayev, Mirzə Bala Məmmədzadə kimi dövlət, elm, mədəniyyət, iqtisadiyyat qurucuları mühacirətdə ömrü başa

vurdular. "Azərbaycan, Azərbaycan" deyə dünyadan köçən bu işıqlı simalar Vətəndə gömülməyə torpaq tapmasalar da, Vətən, Torpaq, Dövlət, Bayraq, Azadlıq sevgilərini qəlbin və sevginin işığında qələmin ucunda cücərdilər.

Aida xanım dünyaya göz açanda Azərbaycanda repressiya, mədəni terror hələ bitməmişdi. Gecə gələn qara maşınların, qara qandallı sakinlərinin xəyanətə qurban getdiyi günlər idi. Əgər II dünya müharibəsi başlamasaydı, sovetlər bu müharibəyə sürüklənməsəydi, çox qapılar çırpılacaq, çox evlərin çırağı qaralacaqdı. 1941-45-ci illər müharibəsi minlərlə Sovet adamının ömrünə son qoyub, şikəstə, əlilə çevirdiyi illərdən Aida xanımın uşaqlığına pay düşmüşdü. Onun ərəb məhcər ədəbiyyatına könül verməsinin başlıca səbəbi Azərbaycan mühacirlərinin vətən, torpaq sevgisini, yurd nisgilini anlamaq hissi, duyğusu idi. Başqa bir tərəfdən də anası Gövhər xanımın əsilzadə babaları, doğmaları həmin Şura hökumətinin güdazına getmişdi... Onların ağrısı, həsrəti anasının dilində giley, nisgil dolu bayatılara, nəğmələrə dolmuşdu. Yer üzündə hamıdan, hər şeydən çox anasına bağlı olan Aida xanımı millətin dərd ortağı edən də, o bayatılar, nəğmələr olmuşdu.

*Əzizim, o da para,
Ay doğdu, o da para.
Varmı dərdimi qanan,
Sinəmdən od apara -*

Gövhər xanım belə deyirdi, belə çağırırdı. Aidasına sığal çəkə-çəkə, "Gərək, sən böyüyəndə böyük bir alim olasan, bu dərdimizdən yazasan" deyirdi. Elə belə də oldu. Analar mələk duyğulu olduğundan balalarını onlardan tez tanıyıb dərk edən olmur...

Bir az əvvəl 60-cılardan, onların ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni, elmi-fəlsəfi fikrimizə bəxş etdiklərinə işarə etmişdim. Bəxtiyar Vahabzadə, Məmməd Araz, Anar, Elçin, Mövlud Süleymanlı, Əzizə Cəfərzadə, İsmayıl Şıxlı, Əkrəm Əylisli ruhundan cücərən əsərlərin bir başa milli azadlıq hərəkatımıza, oyanışımıza, yaddaşın qayıdışımıza xidmət etdiyini bu gün hər kəs səmimiyyətlə etiraf edir. Bəxtiyar Vahabzadənin "Gülüstən"ında

bölmünən, İsa Hüseynovun "Nəsimi"sində dərisi soyulan, Məmməd Arazın "Azərbaycan"ında xanlıqlara parçalanan, Anarın "Dədə Qorqud"unda boyun boya asi çıxmasından, Mövlüd Süleymanlının "Köç"ündə köç yoluna çıxan, Əzizə Cəfərzadənin "Bakı 1501" həqiqətlərinin qanlı köynəyindən keçən, İsmayıl Şıxlının "Dəli Kür"ündə durulub, Əkrəm Əylislinin "Ana Yolun"dan Buzbulaq nağılı söyləyən Azərbaycanın həqiqət aşığılarını 60-cı illərin repressiya məşinından xilas edən çiyində imperiya ulduzları parlansa da ruhunda türkün səkkiz guşəli ulduzu, Şərqi zülmətlərə işıq saçan hilal bərq vuran, xaqanlıq səltənətimizin taxtını düz 34 il aqlının nuruna qorq edən Heydər Əlirza oğlu da bu illərin yaddaşına yazıldı. Millət, dövlət qurucusu olaraq Şərq, türk mənəvi dəyərlərindən Avropaya yeni pəncərə açmaqla bərabər, əski türk xaqanları kimi sənət, mədəniyyət himayədarına dönərək yaddaşdan yaddaşa körpü saldı.

Onun ideyalarının ən qüdrətli dəstək yeri elm xadimlərimiz, sənət korifeylərimiz idi. İdeya ondan, ruh isə el və dil bilicilərindən gəlirdi. Ömrünü bu ideyaların təbliğinə həsr edən, elmi konfrans və simpoziumlara alim kimi yollanıb diplomat kimi vətənə dönlərdən idi Aida xanım.

Mixail Nüaymənin yaradıcılığını, fəaliyyətini izləyib, diqqətlə araşdıran, onun əsərləri ilə ədəbi elmi ictimaiyyəti tanış edən Aida xanımın məqsədi həm də özünün ideyalarını cəmiyyətə çatdırmaq idi. Bu dövrdə Azərbaycanda həyata keçirilən böyük quruculuq işləri ilə yanaşı, elmi-mədəni yeniliklər, kəşflər vasitəsi ilə yaddaşa qayıdış ruhu inkişaf etdirilirdi.

Mixail Nüaymənin yaradıcılığında qaldırılan ideyalar da bir növ bu düşüncənin başqa üzü idi. Mixail Nüaymə ərəb dünyasını, ərəb ədəbi, ictimai fikrini dirçəlişə, dünya ədəbi-fəlsəfi fikrinə söykənərək əski yaddaşa qayıtmağa çağırırdı. Şərq mənəvi dəyərlərinə, sərvətlərinə sahib çıxmaq üçün soydaşlarını mənəvi kamilliyə, birliyə və dünyəvi dəyərlərə səsləyirdi. Bu ideyaları isə onun əsərlərində cüvərdirdi. Rus elminə, klassik fikrinə dərin bələd olan formanı ondan, məzmunu, ruhu isə əski Şərq fəlsəfi fikrindən, müasir Avropa düşüncəsindən götürən Mixail Nüaymənin ruhani dünyasından söhbət açan, dolğun mülahizələr irəli sürən Aida xanım bu istedadlı sənətkarın çox şaxəli yaradıcılığı barədə deyirdi: "Mixail Nüaymə müasir ərəb novellala-

rının banilərindən biridir. Ərəb dünyasında bu böyük realist sənətkar nəsr və nəzm, publisistika və ədəbiyyatşünashğa dair məqalələrin müəllifidir".

Tədqiq etdiyi ədəblərin yaradıcılıqları ilə bağlı elmi fikirlər irəli sürüb monoqrafiyalar yazmaqla bərabər Aida xanımın şərqşünas alim kimi ən böyük uğuru onda idi ki, o, dövrün, mühtim ictimai-siyasi xaritasını çəkir, ədəbi-bədii fəlsəfi mühtimlərin mənzərəsini yaradırdı. Öz ruhundan, fəhmindən, ədəbi-bədii təxəyyülündən, geniş dünya görüşündən, analitik təhlil vermə bacarığından, uzaq-görən siyasi baxışlarından keçərək, mühacirət ədəbiyyatının yaranma səbəblərindən, təsir dairəsindən, yaradıcılarının maddi problemlərindən, mənəvi güclərindən də soraq verirdi: "Mühacirlər təhsilləri, dünya görüşləri və xarakterləri etibarlı ilə bir-birindən fərqli adamlar idilər. Əgər onların bir qismi uzaq ölkələrə maddi ehtiyac üzündən gedirdisə, digər bir qismi isə Vətəndə açıq yazıb-yaratmaqdan məhrum olan, azadlıq, müstəqillik və sərbəstlik naminə doğma yurdu tərk etmiş qabaqcıl ziyalılar idi".

Bu gün, demokratik dəyərlərin bir qədər inkişaf etdiyi, açıq sözün söyləndiyi bir zamanda bu fikirləri söyləmək çox adi, bəlkə də adidən də adi görünə bilər. İnformasiya texnologiyalarının o qədər də inkişaf etmədiyi, sərhədlərin qapalı, ideya döyüşlərinin, soyuq müharibələrin tüğyan etdiyi 60-cı illərdə bu fikirləri söyləmək o qədər də asan deyildi. Özü də nəzərə alsaq ki, bu fikirlərin sahibi Şərqin bir çox yerlərində hələ də dünyanı qara çadranın altından seyr edən müsəlman qadınlarının genlərinin daşıyıcısı olan cavan bir alim idi. Aida xanım şərqin, türk dünyasının o qadınlarından idi ki, xatun ucalığından, Ana xilqətindən, alim dəyanətindən müsəlman dünyasına boylanır, onun inkişafını, cəhalətdən və səfalətdən qurtuluşunu ideya və məfkurə birliyində görürdü.

Amerikaya, Fransaya, Türkiyəyə və Avropanın başqa yerlərinə mühacirət etməklə ruhlarını Vətənə əmanət edən ərəb yazarları Vətən sevgisinə, azadlıq eşqinə söykənib yaşadıkları kimi, Aida xanım da qələminə söykənib qocaman Şərqə 60-cı illərdən şərqilər söylədi.

Ömrünü ərəb mühacirət ədəbiyyatının tədqiqinə həsr edən, Amerikada, Avropada yaşasalar da öz dilini, dinini, mədəniyyə-

tini qorumaqdan, təbliğ etməkdən zövq alan ərəb ziyalılarının yaşantılarından, duyğularından, dünyaya baxışlarından söhbət açan Aida xanım cəhalətin, ictimai-siyasi geriliyin, xalq üçün yaşayıb yaradan, dövlətlərini nura qərç edən ziyalıların basqılara məruz qalmasının səbəblərindən söz açır, onlara bir növ istiqamət də verir.

Aida xanım ikinci ən böyük əsəri 1975-ci ildə işıq üzü görmüş "Çubran Xəlil Çubran" monoqrafiyasıdır. Uzaq Amerikada - Nyu-Yorkda ərəb ziyalıların birləşdirən ideya və məfkurə birliyindən söhbət açan Aida xanım Çubran Xəlil Çubranın yaradıcısı, qurucusu olduğu cəmiyyətin əhəmiyyətindən danışarkən qeyd edir: "Bu cəmiyyətin yaranması yeni ərəb mədəniyyətinin inkişafında görkəmli rol oynayan təzə və böyük ədəbi məktəbin meydana gəlməsi demək idi".

Ərəb mühacirətinin səbəblərindən, nəticələrindən danışmaq ilə mühacirətin bütün məqamlarda dözülməz olduğunu da qeyd edir. Onların həyatına, duyğu və düşüncələrinə ayna tutan, "Qələmlər cəmiyyəti"ni yaratmaq ilə, Amerikaya mühacirət etmiş ərəbləri qələmin işığına toplamaqla onların ocaq, yurd ruhunun ölməsinə şərait yaradan ziyalıları təqdir edir.

Bu ədəbi birliyin mahiyyətində siyasi motivlərin olduğunu diqqətə çatdıran Aida xanım, gözəl şair, istedadlı rəssam Çubran Xəlil Çubranın tək ərəb ədəbi-bədii fikrində deyil, ictimai-siyasi düşüncəsində də özünə məxsus yeri olduğunu qeyd edir. Hiss və duyğularını kətana rənglərin dili ilə köçürən Çubran Xəlilin vətənpərvərlik hisslərinin bədii yazılarında, daha çox da şerlərində öz əksini tapdığını xatırlayanda, qadına cənnətin qapısı kimi baxan, onu müdriklər, müqəddəslər anası kimi qiymətləndirən Çubran Xəlilə ərəb dünyasında olan ögey münasibətə etiraz edir. Qadın hüquqlarının müdafiəçisinə çevrilən qadının kölə, hüquqsuz, məzlum obrazına etiraz edən Aida xanım Şərqi bu istedadlı qələm və fırça sahibinin haqq xidmətdə bulunduğunu söyləyir. Çubran Xəlilin bu sahədəki xidmətləri barədə qeyd edir: "Bütün əsərlərdə Çubran qadının cəmiyyətdə hüquqsuz, məzlum, hətta bəzən kölə vəziyyətindən narahat olduğunu, narazı qaldığını bildirir".

Hər bir əsəri, monoqrafiyası, məqaləsi ilə ərəb məhcər ədəbiyyatını bizə bir qədər də yaxınlaşdırıb tanışlığa körpü salan

Aida xanımın şərqşünas alim kimi ən böyük xidmətlərindən biri də ədəbi, elmi düşüncələrinin içərisində oxucularını özünün və dövrünün siyasi baxışları ilə tanış etməsi idi.

Aida xanım bütün ömrünü, gücünü, qüvvəsini, məharətini və məlahətini bəxş etdiyi "Müasir ərəb ədəbiyyatının korifeyləri" monoqrafiyası ilə yeni bir dünya - müasir ərəb ədəbiyyatı ilə bağlı sanballı mənbə yaratmış oldu. 1992-ci ildə işıq üzü görən kitab Qu quşunun son nəğməsi olsa da möhtəşəm əsər idi.

Şərqşünas alim kimi ərəbdə qoyduğu 30 ilə abidə ucaldan Aida xanım ərəb korifeylərinin fikirlərini, düşüncələrini tədqiqata cəlb edə-edə özü də onlardan olurdu. Akademik üslubdan çox elmi, bədii, publisistik ruha köklənən Aida xanım bu əsəri ilə özünün tək ərəb alim, şərqşünas obrazını deyil, şair, yazıçı, mütərcim obrazını yaratmış oldu.

Monoqrafiyada daha çox üç sənətkarın Mixail Nüaymənin, Çubran Xəlil Çubranın və Əmin Ər-Reyhaninin yaradıcılığını tədqiqata cəlb edən Aida xanım müsəlman təfəkkürlü, müasir düşüncəli bu istedad sahiblərinin simasında ərəb ruhunun ölməzliyindən, incəliyindən və ləfətdəndən söhbət açırdı.

"Əmin Ər-Reyhani Livanlıdır. Ərəb ədəbiyyatında romantizmin banilərindən biridir. Rəngarəng janrlarda işləmişdir: O, şair, nasir, publisist, tənqidçi, tarixçi, tərçüməçidir" deyərək Əmin Ər-Reyhaninin hər tərəfli yaradıcılığına, dünyagörüşə malik bir şəxs olduğunu faktlarla sübut etməklə, onun simasında şərq mütəfəkkirlərinin, kamil ziyalısının obrazını canlandırdı.

Görkəmli şərqşünas olmaqla bərabər, mütərcim və ədəbiyyatşünas kimi tanınan Aida xanım, həm də gözəl natiq idi. Yazıb, tədqiq etdikləri barədə fikirlərini ustalıqla auditoriyaya çatdıran Şərq mütəfəkkiri, ictimai xadimi, filosofu idi...

Onun bu qüdrəti ərəb məhcər ədəbiyyatının müxtəlif sahələrinə həsr olunmuş məqalələrində, şəxsən özünün təşkil etdiyi konfrans və simpoziumlarda təsdiqlənirdi. Şərqşünas alimlər Ziya Bünyadov, Vəsim Məmmədəliyev, İosif Braginski, İrina Bilik, Anna Dolinina, Aleksandr Kudelin, Valeriya Kripçenko, Malik Qarayev, İ.Filiştinski, O.Frolova dəfələrlə onun fikirlərinə şərik çıxmış, ehtiyac olanda dəstək olmuşdular. Bir vaxtlar təhsil aldığı Bakı Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsində ərəb ədəbiyyatından mühazirə oxuyan Aida xanım

pedağoq alim kimi Azərbaycan, ərəb, rus və Avropa ədəbiyyatlarının müqayisəsini verir, biri digərindən qidalanaraq formalaşan bu ədəbiyyatların bəşəriyyətə bəxş etdiyi yeniliklərdən soraq verərək, müasir ərəb ədiblərinin əsərlərinin tərcümə olunmasını ədəbi-mədəni əlaqələrimizin inkişafında körpü hesab edirdi.

Millət üçün doğulanlar onun qüdrətli keçmişi ilə işıqlı gələcəyi arasında körpü olurlar. Ruhlarından, duyğu və düşüncələrindən cücərən müdrik kəlamları, aqlın hökmündən boy alan mülahizələri, analitik təfəkkürləri, özlərinə məxsus idrakları və ilahi vergiləri ilə milli mənəvi dəyərlərimizin aynası olur.

O işıqlı, müdrik, nurlu və müfəkkir insanların duyğularından göyərən yazılar öncə onların, sonra isə millətin, məmləkətin tale yazısı olur. İnsanın taleyini Tanrı yazıb, fərdi keyfiyyətlərlə şərtləndirdiyi kimi, millətin də taleyini adı bəlli ziyalılar yazır.

Vaxtdan, zamandan ucada dayanan, köçəri dünyanın keçici, maddi problemlərinə baxmayaraq, cisman deyil, ruhun diqqət etdiyi nurdan süzülən həmin ziyalıların cəmiyyətdəki yaşantıları o qədər xoş olmasa da, əbədi varlıq, əbədi eşq və əbədiyyət naminə əzabın, sıxıntının odundan, alovundan keçirlər. Tarixi mənəvi dəyərlərin, əski duyğu və düşüncənin müasir qatını yaradan həmin ziyalılar vaxtla baxtın, amalla əməlin arasında rabitəyə çevrilirlər.

Sərvət və məhəbbətlə yüklənən köçləri zaman-zaman mənzil başına sarvanlar çatdırdığı kimi işıqlı insanlar da karvanbaşı - Sarvan rolunda çıxış edirlər. Bəzən bir insan ömrünə sığmayan millətin, dövlətin çəkəcəyi ağır bir yükü çiyinlərinə, əslində isə ürəklərinə alıb dünyanın başına dolanan işıqlı insanlar öz işığını zərrə-zərrə əridib millətin ruhuna, yaddaşına səpir və elə həmin zərrələrin bətnində yaddaşdan - əbədi varlıq zəmisindən cücərlirlər.

Hər şeyi dünya kimi, duyğu kimi bütöv görmək istəyən işıq adamlar öz nurlarını da bəşəriyyətə bərabər şəkildə paylayır, sevgi ilə yaşayırlar. Tanrının günəş sevgisi kimi. Günəş eyni vaxtda doğur və batır. İstisi, qızılı telləri də yer üzünə eyni şəkildə paylanır. Hər kəs, hər şey özünə məxsus olan paya sahib çıxır.

Cismin əbədi var olmaq hissi Günəşə bağlı olduğu kimi, cəmiyyətin, cəmiyyətdə mövcud olan insanların da ruhunun Nura ehtiyacı var. Birinci insanın üstünə göylərdən, Tanrının

Günəş sevgisindən düşdüyü kimi, ikinci işıq da haqqa bağlıdır. Onu Tanrının insan sevgisindən xəlc etdiyi işıq adamlar müdriklər, mütəfəkkirlər, aydınlar paylayır. Nəfsin deyil nəfəsin fəvqündə, ilahi eşqin, sevginin içərisində oturub cəmiyyəti nur selinə qərç edən o, işıq adamlar cismən bizə oxşasalar da ruhən Tanrını, mələkləri xatırladırlar...

Ədəbi-bədii, elmi-publisistik yazıları, müdrik kəlamları, bənzərsiz ixtiraları ilə bir növ də yer üzündə Tanrı bəlgəsi olduqlarını sübut edən o, insanlar İlahi eşqin, Millət, Torpaq sevgisinin, Yurd məhəbbətinin toxumlarını ruhumuzun zəmisinə, şırımlarına səpərlər, səpdikcə də yaddaşımıza köçərlər. Yer üzünə Tanrıdan keçib gələn o işıq adamların nəzərində insandan insana, varlıqdan varlığa fərq qoyulmaz. Torpaq yaxşını, pisi, duyğulunu və duyğusuzu son məqamda Tanrı xətrinə qoynuna alıb layla çaldığı kimi, onlar da dünyanı, aqlın yox, zorun gücünə özünə tabe etməyə çalışanlara Tanrı dərsi verərək bütövlüyün şirinliyindən gözəlliyindən çələng toxuyarlar. Cismə ruh, cəmiyyətlə mənəviyyət, istedadla qüdrət arasında mənəvi körpüyə, cığıra dönən aydınlar dünyanın işıq gələn yeri olduqlarını onlardan cismən ayrıldıqdan sonra dərk edirik.

Gözümüzün qabağında şam kimi əriyən, yuxusuz gecələrdən gözləri qan çəkən, qapqara şəvə kimi saçlarına ömrün baharında qar ələnən, çiyinlərindən dərdin, qəlblərindən millətin, qələmlərindən elmin, mədəniyyətin sevgisi cücərən işıq adamların ömründən xəbərsiz oluruq. Abbas Gülgəzin, Qərib Şahsənəmin, Dirili Qurban Pərinin, Kərəm Əslinin oduna kül olan kimi, Nigar Koroghluya, Həcər Qaçaq Nəbiyə vurulub cismani dincliyə yox deyib, dağlara çəkilib dağlara, ağırlara könül verdiyi kimi işıq adamlar, Aşıq adamlar da Leylinin Məcnunu, Məcnunun Leylisi kimi səhralara düşüb ilğımda çiçək, çiçəkdə ürək cücərdirlər.

Əsrlərin, minilliklərin qovuşduğu bir məqamda, Şərqlə Qərbin kəsişdiyi, milli-mənəvi dəyərlərin çarpazlaşdığı Azərbaycanda ruhunu cisminə geyib yer üzünə gələn, dediyim O işıq, Aşıq adamlardan idi Aida xanım. Şərqlin mələk donlu Elçisinə dönüb, onu ruhunun, cisminin işığında dünyanı qarış-qarış dolanan, milli mənəvi dəyərlərimizə yeni çalar, ahəng gətirməklə Qu quşu kimi öz nəğməsinə oxuyan, sözdən, səsdən, sevgidən Şərqlin ən zərif yaddaş xalisını toxuyan, elmi-bədii yaradıcılı-

ğında, ictimai-pedaqoji fəaliyyətində, mütərcim duyğularında ancaq gözəl və bütöv olana, gözəlliyə və bütövlüyə bağlı olana könül verən Aida xanım özünün bütöv karakteri, yüksək əxlaqi keyfiyyətləri, analitik təfəkkürü və intuisiyası, şərəfli qadın adı, ana silqəti ilə yerlə göyün, cismə ruhun, əzabla sevincin, mədəniyyətlə mənəviyyatın arasında körpü oldu.

Ömrünün 30 ilini təmənnasız sərf etdiyi, məhəbbətlə bağışladığı şərqşünaslıq elminin inkişafında öz möhrünü vurdu. Qadın adından, qadın ucalığından keçib ağılın, əxlaqının saflığından şərqli məhəbbətindən dünyaya, bəşəri dəyərləri töhfələr verdi.

Şərq - Qərb təfəkküründə yaranan ədəbi-fəlsəfi düşüncə sistemlərini öyrənməklə Şərqin Qərbbə, Qərbin Şərqə bəxş etdiyi dəyərlərdən danışan, Aida xanım Şərqin Qərbbə bəxş etdiyi tarixi ədəbi-fəlsəfi, ictimai-siyasi ənənələrdən, gerçəkliklərdən də ustalıqla söhbət açıq, Şərqin qüdrətli fəxslərinin Avropaya bəxş etdiyi uğurları onlara xatırladırdı.

Şərqin və Qərbin elmi mərkəzlərini birləşdirən müştərək ideyalardan, ədəbi-fəlsəfi fikir sistemlərindən danışaraq sübut edirdi ki, dünyanın siyasi mənzərəsini heç bir rejim dəyişə bilməz. Mühitin və quruluşun rəngini dəyişmək üçün düşüncə və təfəkkürdə yenilik etmək gərəkdir.

Mənəviyyatın, mənəvi dəyərlərin aşınmasının təbii fəlakətlərdən, müharibələrdən daha dəhşətli olduğunu faktlarla sübut edərək, Tanrı evinin - dünyanın xilasını naminə Şərqlə-Qərbin öncə əməldə, ruhda, ədəbi-fəlsəfi baxışlarda birləşməsini zəruri sayırdı.

Ərəbşünas alimdən çox filosofu, ictimai-siyasi xadimi xatırladan Aida xanım əbədi ruh elçisi, əbədiyyət aşiqi kimi təkcə Şərqin deyil, həm də Qərbin problemləri ilə maraqlanırdı, fikir söyləməkdən çəkinmirdi. Bu gün Şərq və Qərb yörəsində cərəyan edən milli münaqişələrə, məhəlli müharibələrə diqqətlə yanaşdıqca Aida xanımın fəlsəfi baxışlarının qüdrətinə həssəd aparırısan.

Dünya təkcə bu türk xatununun ağılının hökmünə tapınsaydı İraqdakı müqəddəs yerlər şəhid qanına boyanmaz, dünya nəhəngi ABŞ-ın ürəyinin başında Göydələnlər bir anın içində çöküb mifi öldürməzdi.

Bu gün dünyanı bürüyən terror dalğası, Ağ ölümə qarşı mübarizə hissləri əslində qapalı rejimin bəlalıdır. Ayağında

cidarı açılan at, boynundan zənciri qırılan vəhşilər kimi bəd ruhlu insanlar dünyanın altını üstünə çevirir. Belə bir məqamda Aida xanımın dedikləri yenə haqiqətə çevrilir. Nağıllarının sehrinə düşən Şərqin Avropa sərtliyinə, könlünün buzunda göynəyən Avropanın Şərq sevgisinə ehtiyacı var.

Umumbəşəri dəyərlərin yer üzündə məhz fəvqəlbəşərlər tərəfindən bərqərar edildiyinə inanən Aida xanım tarixin müxtəlif dövrlərində özgürlüyünü qorumaq üçün ən ağır sınaqlardan keçən babalarımızın ruhunun, işığında Şərqin mədəni, etik, estetik, fəlsəfi dəyərlərinin özəyində, nüvəsində dayanan ülvə hissələrin bundan sonra da bəşəriyyəti nura qərq edəcəyinə inanır, bu səbəbdən də dəyişməkdə olan dünyanın xəritəsini cizmaqda ona öz duyğu və düşüncələri ilə dəstək olurdu. Texniki tərəqqinin kosmos surəti ilə dəyişdiyi bir zamanda bəşəriyyəti - Şərqlə Qərbi mənəvi birliyə, ortaq düşüncəyə, ümumi ictimai-siyasi baxışa dəvət edirdi.

Dünyanı imperiyaların deyil, əbədi sevginin, hissın, duyğunun idarə etdiyinə inanən Aida xanım bütün iqtisadi - sosial inkişafın ancaq mədəniyyətə, mənəvi dəyərlərə xidmətdə bulunduqda dəyərli olduğunu deyirdi.

Artıq on ildir Şərq Qərbbə, Qərb də Şərqə can atır, beynəlxalq təşkilatlar, ictimai-siyasi qurumlar dünyəvi problemləri - iqtisadi, sosial, ekoloji məsələləri həll etmək üçün günlərlə konfranslar, simpoziumlar keçirir. Avropanın və Şərqin qüdrətli beynəlxalq təşkilatları ciddi problemləri aradan qaldırmaq, gələcək fəlakətlərin qarşısını almaq üçün maliyyə yardımları edir.

Ədəbi-fəlsəfi cərəyanların elmi, ictimai-siyasi mərkəzlərin sintezi ilə yanaşı, Şərqlə Qərb həm də milli musiqilərin sintezində bir-birinə qovuşur. Azərbaycan muğamlarının Amerikada, Almaniyada, İsveçdə, Norveçdə, Kanadada, Fransada bəşəri dəyər kimi qiymətləndirilməsi, xanəndə Alim Qasımovun, bəstəkar Fərhad Bədəlbəylinin, xalq artistləri Fidan və Xuraman Qasımovaların ecazkar sənətinin fəxri adlara və mükafatlara layiq görülməsi Aida xanımın söylədiyi Şərqin, Azərbaycanın qüdrəti, Avropanın isə haqqa qayıdışı deməkdir.

Rejimin, quruluşun heç bir ideoloji təbliğatına, çərçivəsinə, qısmə-boğmasına baxmayaraq o, yaddaşının, düşüncəsinin, duyğularının haqqından dönmədi. Dünyanın qovuşacağına -

ideya və məfkurə birliyinə, gələcəyinə inandı. Bu səbəbdən də Şərq-Qərb ədəbi-fəlsəfi, mədəni dəyərlərinin sintezindən yaranan əsərləri, onların yaradıcılarını Mixail Nüaymə, Çubran Xəlil Çubran və Əmin Ər-Reyhani kimi işıqlı insanları təbliğ etdi.

Tanrının ona bəxş etdiyi istedadın, zahiri və batini kamilliyin, gözəlliyin işığını elmimizin üstünə salan Aida xanım əhatəli yaradıcılığı ilə "Ərəb filologiyası məsələləri", "Yaxın və Orta Şərq", "Sovet şərqşünaslığının problemləri və perspektivləri", "Şərqlin problemləri: tarix və müasirlik", "Romantizmin problemləri və Şərq" adlı əsər və məqalələri ilə Şərqlin təkə ədəbi-fəlsəfi yaşantısına deyil, ictimai-siyasi quruluşuna, yaşam tərzinə də aydınlıq gətirmiş oldu.

Şərqlin zəngin klassik ədəbiyyatından və ədəbi cərəyanlarından soraq verməklə yanaşı, o, ingilis romantiklərinin, Amerika transendentalistlərinin və rus tənqidi realizminin müxtəlif inkişaf mərhələlərindən, onların müasir ərəb ədəbiyyatına təsirindən də ətraflı bəhs etmiş, fikir və mülahizələrini faktlarla əsaslandırmışdı.

Çoxşaxəli yaradıcılığı, əhatəli, dolğun əsərləri ilə şərq-qərb ədəbi, fəlsəfi cərəyanlarından, mədəniyyətlərindən məlumat verməklə yanaşı, Aida xanım dünyada baş verən ədəbi, fəlsəfi, ictimai-siyasi cərəyanların, fikir və düşüncə sistemlərinin kökündə dayanan ideyalardan, onların axın istiqamətlərindən də söz açmışdı.

Özünü dərkə, yaddaşa qayıdırsa doğru can atan Şərqi, Azərbaycanı bu proses və axınlarda nələrlə gözlədiyini də qeyd edən Aida xanım özünün təkə şərqşünas deyil, həm də politoloq obrazını yaratmışdı. Şərqlin ideya axınlarının birbaşa mühacirət ədəbiyyatı və onu yaradanların adı ilə bağlayan Aida xanım qərbdəki ideya cərəyanlarını Şərqə axıdan, daşıyan işıq selini də onların adı ilə bağlayırdı.

Ədəbiyyatşünas alim, analitik təfəkkürə malik filosof, dilçi, etnoqraf incəliyi, tarixçi dəqiqliyi ilə şərqşünas alim adını şərafəndirən Aida xanımın alim və tədqiqatçı kimi ən böyük uğurlarından biri də tədqiq etdiyi, öyrəndiyi və öyrətmək istədiyi sahənin sistemli metodologiyasını yaratması ilə bağlı idi.

Sent Bövün bioqrafik, İppolit Tenin mədəni tarixi, Vilhelm Dilteyin mədəni tarixi, Yunqun analitik psixoloji, Bارتın strukturalizm metodlarından, Şərqlin böyük filosofları, düşüncə

sahibləri - Nizami Gəncəvinin İnsan sevgisindən, Məhəmməd Füzulinin İlahi eşqindən, İmadəddin Nəsiminin "Haqq Mənəm", "Haqq Məndədir" ucalığından, Mirzə Fətəli Axundzadənin maarifçilik ideyalarından, Cəlil Məmmədquluzadənin realizmindən, Məhəmməd Hadinin romantizmindən keçərək özünün bütöv Dünya Modelini yaradan Aida İmanquliyeva ictimai, fəlsəfi sistemlərin mövcud olduğu elm, mədəniyyət, mədəniyyət və düşüncə səmasında Aqlının, Məntiqinin ulduzu ilə parladi.

Müxtəlif cərəyanların, ədəbi-fəlsəfi axınların dinamikasına və təkamül prosesinə özünün qüdrətli fikirləri, maraqlı tapıntıları ilə dəstək olan Aida xanım Şərqlə Qərbin, Batı ilə Doğunun arasında İpək Yolunun ipək donlu mələyinə döndürdü. Özünün müdrik və mütəfəkkir obrazı ilə. Yaranan hər bir əsər, bağlanan hər bir kitab onun müəllifinin yaddaşına, duyğularına ucaltdığı abidələrdi.

Millət üçün yaşayan, milli mədəni dəyərlərimizə xidmətdə bulunan elə dahilər var ki, onlar tarixin yox, tarix onların adı, örnək olan ömür yolları ilə yazılır. Şərqlin və türk dünyasının tarixini qüdrətli xaqaqlarımız qılınca, söz və fikir sahiblərimiz qələmi ilə yazıblar.

Ayaq qoyduqları əraziləri qılınca fəth etsələr də onu Qələm və Kələm müqəddəsliyi ilə dirçəldən türk xaqaqları əzəli və əbədi dünyanın müvəqqəti sakinləri olduqlarını dərk etdiklərindən maddi mədəniyyət incilərini yaratmaqla yanaşı, mövcud olanların da xilaskarına, himayədarına döndülər. Bir çox Şərq və türk dövlətlərinin ərazisində mövcud olan başqa dilləri və yaddaşları təmsil edən abidələrin mövcud olması da dediklərimizə nümunədir.

Türk saraylarında himayə olunan sənət, söz adamlarının, fikir və düşüncə sahiblərinin, dünya şöhrətli memarların ruhundan cücərən, bu günümüze gəlib yetişən abidələr, onların yaradıcılarının və ruh verənlərinin qüdrətindən soraq verir. Şərqlin böyük səltənət sahiblərinin sənətə və sənətkara bu cür münasibəti bir tərəfdən onların gözəllik aşiqi olmaları ilə, digər tərəfdən də gözəlliklərin mənbəyi olan ulu Tanrı tərəfindən seçilmələri ilə bağlı idi.

XX yüz ildə dünyaya gələn, gəlişi ilə elmimizi, fəlsəfi fikrimizi, ədəbi-bədii zövqümüzü kamilləşdirən müqəddəs bir

söz adamına, işıq paylayan mələyə, aqlının hökmü, cəsarətinin qüdrəti ilə mütəfəkkir ziyalya çevrilən şərqsünas alim Aida xanım İmanquliyeva milli mənəvi dəyərlər tariximizi yaradanlardan biri olmaqla dönüb tariximizin bir qatına çevrildi.

Onun əsərlərini, məqalələrini, monoqrafiyalarını, konfrans və simpoziumlardakı çıxışlarının mətnlərini vərəqlədikcə göz önündə cəsarətli bir alim, türkanə söz sahibi, filosof mütəfəkkir və kamil bir şəxsiyyətin duyğu və düşüncələrinə, millət, torpaq sevgisinə heyrət edirsən.

Tanrının çox böyük gözəllikləri içərisində ən qüdrətlişi qadın, ana və abid hikməti ilə bağlıdır. Qadın kimi gözəl, ana kimi zərif, abid kimi keçməkeşli, qüdrətli bir ömürün daşıyıcısı olan Aida xanım, bu gün hər üç müqəddəslikdən yaratdığı gözəllikdə yaşayır.

Özünün ölməz sevgisi, lətifəti, incəliyi, gözəlliyi və səliqə-səhmanı ilə könlünün taxtında binə qurduğu Arifi onun yoxluğundan düz on iki il keçməsinə baxmayaraq tənhalığının odunda qovrulsa da, ay qaranlıq gecələri hicranın atəşində başa vurub səhərləri diri gözlü açsa da, könlünün sultanının yerini kimsəyə qıymadı. Könül Tanrı taxtıdır, deyib özünün Tanrıçasına, Humayına, Aidasına sadıq qaldı...

Ana adının, işığında ona doğru hər gün bir qarış yol getməyi, bir gün çiçək kimi o Mələyin qoynunda bitməyi ilə təsəlli tapan Nərgizi və Mehribanı üçün əvvəllər cənnət onun ayaqlarının altında, indi də ruhunun bulağındadır. Dünən onun dualarından, sığılmdan güc alıb sevdalı, sevgili çağlarını yaşayan bir cüt gözəli bu gün onun Ruhunun işığında ona doğru yol gedir...

Abid ucalığı zahid ucalığından yuxarıda tutulub axır zaman Peyğəmbərin kəlamlarında. Yazdıqları, yaratdıqları ilə ruhunu yazılarına köçürən Aida xanım onların üzündə var olmaq, özü də əbədi var olmaq haqqı qazandı. Şərqdən danışanlar onun getdikcə gedilən, vardiqca varılmayan səhrələrindən, qırğazlarından, sıldırım qayalarından, sərt keçidlərindən, baş çalmalı dağlarından, mirvari süzülən bulaqlarından, göz oxşayan yaylaqlarından, çəmənlerinden, bir də altın saraylarından heyrətlə söz açıblar.

Şərqi heyrət doğuracaq dərəcədə qənirsiz gözəl hesab etdiyi Aida xanımın duyğuları, düşüncələri də özü kimi gözəl,

səliqə-səhmanlı, kəsilib biçilmiş, ifçinlənmiş idi. Onun hər hansı bir yazısından bircə cümləni, lap elə bircə sözü qoparsan, dünya qopub üstünə gələr...

Şərqi böyük xaqanları qalaları təkcə mühafizə üçün, düşməndən qorunmaqdan ötrü ucaltmayıb. Tikdim ki, izim qala həqiqətindən ucalan qalalar, türbələr, həm də onların daş yad-daşımıza, əski çağ mədəniyyətimizə ehtiram, öz ruhlarına sevgiləri, sayğıları ilə bağlı idi.

Aida xanımın hər bir yazısı öncə Şərq mənəvi dəyərlərinə, sonra isə özünə sayğının, sevginin əlaməti kimi qələmə alınıb. Yazdım ki, izim qala nidasından cücərən o, yazılar müsəlman türkünün - Tanrı, onun bəlgəsi olan söz sevgisidi.

Aida xanım bu sevginin işığında, nurunda köçdü yazılarına. Onun cismani yoxluğunu 1992-ci ilin payızından hesablayırlar. Əslində o, hər yazısından sonra bir dəfə mələklər kimi köç edir, sonradan yazı masasına qayıdıb bir başqa nəgmə oxuyur, dastan bağlayırdı. Belə götürsək o, dərgahın üzünü bir neçə dəfə görüb, bir neçə dəfə Tanrı sığılı alaraq yeni şərqilər yaradıb. Belə götürsək daha doğrudur. Axı o, məbəd Mələyi idi...

İndi Aida xanım yazılarında, ruhunun, düşüncələrinin qatırı olan kitablarında bir də yetirmələrinin, tələbə və aspirantlarının duyğularında, Ustad sevgilərində yaşayır. Şərqdə olan ustad sevgisi və ehtiramı dünyanın heç bir yörəsində yoxdur. Dünyanın heç bir yörəsində də Tanrı Şərqdə olduğu qədər köç əyləyib, Elçiləri, işıq adamları şərafətləndirməyib. Tanrının Elçi libasında, işıq donunda yer üzünə göndərdiyi, qüdrətindən pay verdiyi - Qadın, Ana, Abid kimi şərafətləndirdiyi, Çiçək kimi sevib, Mələk kimi dərgaha qaldırdığı, Ruhuna and içiləsi, adına şam yandırılması gözəllərindən idi Aida xanım! Onu dərk etmək, duymaq, tanımaq üçün ona enmək, onun dünyasından Göy Tanrıya ucalmaq olar. Gəlin ona qayıdaq, əski türklər özünə qayıdan kimi!

AZƏRBAYCAN MƏRƏLİ

"Gəlimli, gedimli dünya, son ucu ölümlü dünya". Kimlər gəldi, kimlər getdi gül qoynundan. Kimlərin könlünün çiçəyindən şəh, sevgisindən meh dərdin. Kimləri mələk, kimləri iblis donunda yoxluq dünyasına göndərdin. Yaxşıya körpü oldun, yaman da keçdi səndən. Sən deyənlər, səni deyənlər əbədi qaldı sənnən. Kimini şah taxtında, kimini qəm taxtında əyləşdirdin. Kimini müqəddəs duyğularının heykəlinə, kimini çör-çöpə çevirdin. Haqqa üz söykədin, üzünü üz görənlərdən qorudun. Yaxşılarnı abrında, abidlərin ağlında, zahidlərin ibadətində yaşadın.

Yolçulara yol, dərvişlərə nur verdin. Könlündə Tanrı quşu ötənləri sevdin. Onlara Salam olsun dedin! Sənə yaxın, Səndə qalan müqəddəs bir soy var. O mənim soyumdur. Əski şamanların, ustad aşuqların, qüdrətli fikir və düşüncə sahiblərinin, sərkərdə xaqanların qopduğu türk soyu. Oğuz oğlunun TURAN eşqindən cücərmişdin. Onun qoynunda dinclik tapmışdın, O sənin qoynunda murada çatdığı kimi.

Türkün yaxşı kişiləri qılıncının hökmünə qorumuşdu zaman-zaman TURAN işığını. Göz oxşayan, yovşan, yarpız qoxuyan çölləri, at işləməz, dəvə keçməz qırğəzləri, səhraları, quşqonmaz yamaqları oymaq-oymaq, sancaq-sancaq qurmuşdu babalarımız. Sancaq dedim yadıma türk ərlərinin kamanından qopan oxların sancıldığı yurd yerləri düşdü. Əski türklər sadəxandan ox çıxarıb kamana qoyar, yayı çəkərmiş, ox hara sancıldı, orda altundan bir çadır qurular, sonra da saray yapılırmış. O zamanlar Sən mənimmişən, Dünya! Canlının, cansızın haqqdan

sonra mənə - adına türkəm deyənə bağlı imişsən. Altaylardan Anadoluya, Tanrıdağdan Ağrı dağa, Tac Mahaldan Sultan Əhmədə, Çaldırandan Çanaqqalaya, Türküstandan Osmanlıya, Osmanlıdan Çin səddinə Oğuz ruhu, Qorqud qopuzu, Şaman duası, Qurd işığı hakimmiş.

Sonra hər şey dəyişib, yağları atdöşü edənlər, haqsıza haqq dərsi verənlər atdan düşdükcə bizdən küsübsən? Ürəyinə dəymişik. Şüşə könlünü sındırmış. Öncə dağları, sonra sarayları sar alıb, sınırimız, sərhəddimiz daralıb. Aqlamaqdan gözümüzə qan damıb.

Səni qınamıram dünya! Qınamaq, yanamaq sənin, yalvarmaq mənim haqqımdı indi. Gözəllərinə, gözüne, könlünə dəymişik, dağları arana, yaylağı şorana, sarayı çadıra dəymişik. Təbrizi Tehrana, Borçalını Kvemo Kartliyə, Dərbəndi Dağıstana, Göyçəni Sevana, İrəvani Yerevana çevirəndən baxt üzünü bizdən çevirdi. Şah babalarımızı taxtı çevrildi.

İndi iki əlim, iki gözümdü. Kimsə uzaqda, lap uzaqda sil gözünün yaşın, aqlama bəsdə Qaragilə - deyir!

Hamı dedi. Səndən savayı. Bircə sən demədin "Sil gözünün yaşını". Sən arif idin, dünya! Başında çox toplar atılmışdı. Gözünün qabağında çox köçlər, kəcavələr, cənazələr yola düzülmüşdü. Ayrılıqlar görmüşdün bir-birindən betər. Beləsini görməmişdin. Anası ölən balalar torpağın üzü soyuqdur deyib, gözünün yaşını ona görə silir ki, Ana anasının qoynuna köçüb. Balası ölən gözünün yaşını silir ki, vədə çatanda öz ruhuna qovuşacaq. Bəs mən, nə deyib, gözüm yaşın sel etməyəydim. Torpağı əsir gedən, torpaqdan yetim-yesir gedən dədələrimə baxıb göz yaşımı necə siləydim. Mən silmədim. Öz içimdən, səsimdən göynədim. Saza söykəndim. Abbasın Gülgəz, Qurbanın Pəri, Qərribin Şahsənəm, Ələsgərin Səhnəbanu ağrısını çəkən qara saza!

*Çərşənbə günündə, çeşmə başında
Gözüm bir alagöz xanıma düşdü.
Atı müjgan oxun, keçdi sinəmdən,
Güləndə qadasi qamma düşdü.*

Qanına qada, sevgidən səda düşən Dədə Ələsgər idi. Sazdan, simdən, tazanədən xəbəri yox idi. Bütanın xatasına

Səhnabanunun qadasına düşəndə tuş gəldi. Əvvəl sevgisini, sonra elini yağmaladılar. Səhnəbanusunun ellərə qaldığı azmış kimi, yurdu el malı, Göyçəsi Sevan oldu. Büta camına zəhər süzənlər məzarına kədər süzdülər.

*İrəvanda xan qalmadı,
Gəncədə sultan qalmadı,
Daha mənə can qalmadı,
O xal, nə xaldı qoşa düzdürmüsən?
De görüm nə xaldı qoşa düzdürmüsən?*

- deyib gözəl oduna yandıq. Gözəl güdaza getdi. İrəvan qalasından bayrağımız enəndə Yerevana könül verdilər. Onda gözəlin buxağını bəzəyən xal ürəyimə düşdü dünya!

"Xal mənim, yar mənim, ixtiyar mənim" deyənlərlə davaya düşdüm. İxtiyar mənim olsaydı İrəvan Yerevanmı olardı? Yar mənim olsaydı, əsirmi qalardı? Xal mənim idi. Bağrımın başında bitən, köz-köz olan xal. İrəvanda xan qalmadı, daha mənə can qalmadı, Göyçənin, Zəngəzurun, Vedinin, Dərələyəzin, Dərəçiçəyin, Ağbabanın xalını Göyçə gülünə toxudum. Aşıq Nəcəfin, Aşıq Alının, Dədə Ələsgərin xalından xal, gülündən gül dərdim. Dərdin, kədərin, budanan budaqların gülünü:

*Xəstə Qasım günü keçmiş qocadı,
Gələn bəzircandı, gedən xocadı,
Sərv ağacı hər ağacdən ucadı,
Əsli qıtdı budağında bar olmaz.*

- deyib, gavuru sərv ağacına oxşatdıq. Gavur elə sərv ağacıdı, əsli qıtdı, amma əməli, bəd niyyəti qıt deyil. Xəstə Qasımın dərdinə düşdük. Sazın çanağına köçdük. Hamı ordan qopdu, bəzircan oldu. Mən ola bilmədim, xoca qaldım, qoca qaldım, dünya. Sinəmi tikan yeyib, xar oydu. Qara dərdlərin qara tikanı oldum.

*Dağlar dağımdı mənim,
Qəm oylağımıdı mənim.*

- deyib, Mahmudnan Məryəmi Əsliyənin Kərəmə döndərən

keşişin acığına. Göyçə mənədən, mən Göyçədən qopmadım. Boynu bükük bənövşələrə qoynumu açdım. Özüm də dönüb bənövşə oldum.

*Qurbani der, könüm bundan sayrıdı,
Neyləmişəm yarım mənədən ayrıldı.
Ayrılıqımı çəkib, boynun öyridi,
Heç yerdə görmədim düz bənövşəni.*

Qurbanın heç yerdə düz görmədiyini bənövşəli yörəndən idim dünya. Dərdə, kədərə öyrətdin məni. Mədəmi xəmirə, ruhumu saza, könلümü sözə öyrətdiyin kimi. Şuşada şüşə kimi çilgiləndim. Kəlbəcərdə ceyran kimi teyləndim. Laçında laçına döndüm. Ağdamın toy damlarında qaralan çıraqla qaraldım. Zəngilanda cəngi türklərindən olduğumdan utandım, Qubadlıda kədərimdən odlandım, Ağdərədə qara baxtdan usandım. Cəbrayılada Diri dağımı Pəri dağımı, Qurban dağımı çəkdiyim azdı elə bil Araz ağrısını daşdım. Kədər, qəm oldu yaddaşım, yoldaşım. Olanlar gözümün qabağında olub dünya. Olacaqları mən görməsəm də, Sən görəcəksən. O zaman nə qədər böyük olduğunu bir də dərk edəcəksən. Axı Sən yeganə varlıqsan ki, hönkür-hönkür ağlayanda, sinəmi çalın-çarpaz dağlayanda, yurdum deyib, oda düşüb yananda özümü suya vurub, daşa çırpanda "Sil, gözünün yaşın, ağlama bədi" deməmişən. Deməzdin axı. Təbrizi qan tutandan, Xudafərin dirəkləri yatandan, Arazda qan axandan qürumayan göz yaşımı sözmü qurudar. Sözmü məni yola gətirər. Qurutsaydı mən mən olmazdım ki, dünya!

Dədəmin, babamın at oynatdığı, ad alıb, süfrə saldığı, Batımın, Doğunun qulluğunda durub, pişvazında dayandığı Təbriz! Kiminin əvvəli, kiminin axırı deyəndə, bəlkə elə səni düşünüblər. Əzəlin şahıdı, padşahıdı, xandı, sultandı. Qalalarından bayraqlar boy verər, bürclərindən şahinlərin pərvazə gələrdi. İgidlərin qoşun-qoşun, gözəllərin cərgə-cərgə gələrdi. 40 gün, 40 gecə toy vurdurardın oğluna, qızına. Qara qoçların kəsilər, qulplu qazanların asılar, sac üstündə qovrulan yuxaların açılar, xan plovların dəmə qoyular, bəy otaqlarının gərdəkləri qurular, xalçalar salınar, yuxular xeyrə yozular, "Cəngidən"

başlanan toyların "Atlandıрма"da başa varardı. Ustadlar "Ustadnaməni" bir yol beş desələr də, "Duvaqqapmanı" birçə dəfə deyər. Toyunu, sazını biz çaldıq, xeyri-duanı Tanrı versin, deyərdilər. Qızıla, gümüşə, zər xaraya, ipəyə, qumaşa bürünən "çiçqalı, dikkəli" nənələr dilinin duasını, əli qəlyanlı dədələr məsləhətini kəsməzdi. Küsülülər toydu deyib bərişar, məclisə, mağara qarışardı. "Gülşənginin", "Dirədüymə"nin, "Çovqan"ın, "Yallı"nın qəhrəmanı çıxanlara qara hörüklü, incə biləkli, yaylıq çiçəkli, könlü butalı qızlar qırmızı alma atardı. Alma, xurma bağlarında gündüz gözəllər, gecə mələklər dastan qoşardı. Abbasın Gülgəzi, Qurbanın Pərisi, Şahsənəmin Qəribi buralardan keçib deyərdilər.

Küçələri hörüklərim kimi burma-burma, bağları, yolları, çığırları xurma Təbriz! Min illərin su pərisi, dərğah mələyi, Tanrı çiçəyi, Odlar yurdunun ürəyi uzaqda durma, boynunu burma! Mən Səndən yaralıyam, başı qaralıyam. Sən kimdən Təbriz?! Adını adımda, dadımı ağızımda yaşatdım. Dolanbac küçələrini taleyimə oxşatdım. Camaat qibləyə, mən sənə sarı yatdım. Kürəyimi torpaq, ürəyimi qubar yandırdı. Adım diridir. Dirilər cərgəsindədi... Cismimə baxıb diri deyirlər. Ruhum səndədi Təbriz.

Adına dastanlar bağladılar, dalınca ağladılar. Dadına çatmadılar. Qollarından qandalı, əllərindən zənciri qopartmadılar. Haqdan olmayanlar, Ay kimi paralandı, Günəş kimi doğa bilmədilər. Tomris olub yağını boğmadılar. Üstündən bəd ruhları qovmadılar, Təbriz!

Gözəlim, gözüm, ağızımda şirin dilim, Qırata tay tutduğum birçəyim, telim, dost-doğmaca elim - bəd nəzərə gəldin. Əllərin xınalı kəkliyə, baxışların qırğıya, duruşun oğuz quşuna oxşayır. İçinin gözəlliyi üzünə çıxıb çıraq kimi yanır, par-par parıldayır. Al yanağın aldan, gül dodağın baldan, taleyin də qadandan, qaldan pay aparıb.

Sən mənim ürəyimin buz kimi kövrək yerisən, birçə baxışdan əldən gedər, suya dönüb əriyərsən! Sən mənim Peyğəmbər çiçəyimsən - qızılgülümsən. Ürəyimi haqqa açan kimi açılıbsan, ruhunu alan kimi doğulubsan. Ləçəklərin də özümə, özünə oxşayır, uşaq kimi kövrək, ilk sevgi kimi ürkəkdi. Quruca bir nəfəs pərəyini pozub, ləçəyini dağıdır.

Sən mənim yurd adına yer üzündə ilk məhəbbətimdən. İçimdə qaynayırsan, qanımda oynayırsan. İçində yanıb, qanında oynayıram. Hara getsəm, hara baxsam ordan boylanırsan yetim-yetim, məlul-müşkül baxırsan. Ustad Mikayıl Azaflının dediyi ilk məhəbbətim elə sən sən, sən Təbriz!

*O eyvandan bu eyvana,
Nə baxırsan yana-yana.
Sən məni saldın ovsuna,
Səndən ayrılı bilmirəm,
Səndən ayrılı bilmirəm.*

*Nə baxırsan yetim-yetim,
Ayağında ölüm itim,
Ay şənliyim, səadətim,
Səndən ayrılı bilmirəm,
Səndən ayrılı bilmirəm.*

Sən mənim sağalmayan, öz əlimlə qaysaq tutduqca duz səpib təzədən qaynatdığım yaramsan. Göz bağlamağından qorxuram. Duz basırım. Sən sağalsan yağıya, yada qalarsan! Savalanda yatan, yuxuya qalan oğlana ümidim ölməyib hələ. Atına minib gələndə məni tərkinə alıb Sənə aparacaq, Laylanı özüm çalıb, ovsununu özüm oxuyacam. Tilsimini, cadunu, sehrini üzzeriyə atıb, atıl-batıl edəcəm. Yaxandakı düymələri oda atıb, qıfılını, zəncirini açıb özümü, özünü xilas edəcəm. Yoxsa ölərəm Təbriz! Sən mənim duyğularımın, sevgilərimin, sufilərimin, dərvişlərimin şəhərisən. "Ey Allah, mən sənə cəhənnəm qorxusundan xidmət göstərərəmsə məni onun qoynuna at! Cənnət eşiqinə xidmət göstərərəmsə məni ondan məhrum et! Yox, əgər mən sənə, sənə eşiqinə görə xidmət göstərərəmsə onda mənim taleyim sənə necə sərf edir, o cür də həll et", "Sultani aləm elmdir" deyən müqəddəslərim - ruh qohumlarım Sənin qanımdan cücərib, Sənin qoynundan qaynayan bulaqların suyunu içib!

Sən mənim dadmadığım Ana südüm, çalınmamış laylam, qurulmamış bəy otağım, tutulmayan cehizim, asılmamış gərdə-

yimsən Təbriz! Özümü qanandan adamların gözüne dik baxa bilmirəm, əsir adam yetim-yesirdi. Sən mənim yetim üzüksən! Kimsəyə deməyə qorxduğum, qul olduğum sözümsən Təbriz! Toylarda əlimə xına yaxmıram. Doğulandan dırnaqlarım xınalıdı. Dərdimin, nisgilimin qanı çıxıb üzünə!

Sən mənim havalı çağrılan adımsan! 34 ildi adımlı havalı çağırırlar. Özündə, sözündə deyil, fikri ayrı yerdədi deyillər. Sən mənim havalı üzüksən. Cismimdən qopan ruhumsan Təbriz! Havalı olmayım, dəli dərviş kimi dolanmayım bəs nə edim?

Sən mənim dünən bəxtəvər, başda olan, bu gün yollara boynu bükük-bükük boylanın, dərdinə dərman olmayan Dədəmsən. O da qan ayrısıdı Sən də! Yolların burma-burma, qapıların, darvazaların oyma-oyma! Gözümü yolda qoyma. Oyulmuş ürəyimi oyma Təbriz!

Hanı dediyin bəy ərənlər. Hanı Həsən bəyin altın sarayı? Hardadı, Sara Xatunun siyasətindən qurulan məşvərət otağı? Həsən bəylə Qara Yusifin Ağ qoyunlu bəyləri ilə Qara qoyunlu bəylərini kim yıxdı. Kim qardaşı-qardaşa qılınc qurşatdı?

De, utanıb elmə, gözümün Nuru! Oğuz elindən başladı qara üzümüz. İç Oğuzla Dış Oğuzun Oğuz ənənəsini pozaraq, Üç oxlarla Boz oxların yerini dəyişik salması qırdı belimizi. Ot kökü üstündə bitər! Bitdi də...

Səlcuqluların zamanında qüdrətindən aşib-daşan, topdağıtmaz saraylarını qanı qanından olmayan Nizamülmülk necə yıxdı gözümün nuru? Bir yandan tikib, bir yandan sökdü. Öz soyundan olanları içimizə yeritdi. Nə yaxşı ki, sarayın baş Xatunu -Türkan xatun var idi. Əlini-ayağını yığışdırdı.

Şeyx Səfinin zamanında özünə qayıdırdın qan su yerinə axdı. Qan düşdü. Soyun qanı suya, boyun suyu qana qarışdı. Heydərin oğlunu, Aləmşahbəyimin gözünün nurunu, Ağqoyunlu Həsən bəyin yadigarını beşikdə qoruya-qoruya, Şahlıq taxtımıza çıxardılar. Ana dilli dövlətimizin qurucusunun çiyinə şahlıq quşu 14-cü yaşında qondu. Sarayını sənət-mədəniyyət gülüstanına döndərən, ana dilimizi Qorqud Ata zamanından sonra ilk dəfə dövlət dili elan edən Şah İsmayılın Xətai dünyası saz, söz üzün idi. Səsinə Kərbəladan Mövlana Məhəmməd Fü-

zuli, sarayından zamanəsinin qüdrətli söz sahibi Həbib, Arazın bu yanından Dirili Qurban səs verdi. Sazın, Sözün işığında qurşanan qılınc Xaqan sərkərdəsinə dünya şöhrəti gətirdi.

Təbrizin taftalı, qoftalı, kələğayılı, işləməli, toxumalı, ipəkli, qumaşlı xanımlarının gözünün nurundan toxunan, güllü, bülbülü bülbülü çağırın xalılarının, bu gün özgülərin adına çıxan sevgi məktublarının, məhəbbət sarvanlarının qırağına qotazlı mütəkkəllər, naz balıqlar düzüb, "Təbriz gözəlləməsi"ni dinləməyənlər, dərdini "Şirvan şikəstəsi"ne köçürən Tufarqanlı Abbasın sevgisindən halı olmayanlar, Qurbanın boynu bükük bənövşəsini qışın oğlan çağında döşünə taxmayanlar, Şahsənəmin Qəribinin uzaq yolunu yaxın edən Xızır Peyğəmbərin Ağ atının ayaqlarının atından götürüb Qəribə verdiyi: dədəsinin gözüne dərman dediyi torpağın müqəddəsliyini dərk etməyənlər, Borçalı qızı Səkinənin saz üstündə gələcəyin xaqanı İsmayla çaldığı laylanın sehrinə düşməyənlər:

Mərəndə gəl,

Xar güllü dərəndə gəl.

Sağlığında gəlmədin,

Barı can verəndə gəl.

- deyib, özü Təbrizdə, ürəyi Borçalıda göynəyən Səkinənin yurd həsrətini qanmayanlar, Hörmüzün işığına burunub, Eynəlxüzzat Miyanəlini, duymayanlar, Əbu Həfs Sührəvərdinin, Yəhya Sührəvərdinin işıq sevgisinə tapınmayanlar, Şeyx Cəmaləddin Əfqaninin ideya və məfkurə gəmisində dünyanı seyrə çıxmayanlar, Nəiminin "Haqq mənəm", "Haqq məndədir" hikmətini qanmayanlar, zaman-zaman Şirvana iman Yurdu, Haqq ocağı kimi baxanları, Təbrizi ruhunda Şirvana daşıyanları sevməyənlər, Şirvanda sızılarda, Kəbəm, ziyarətim-Təbrizim deyən Xaqaninin azadlıq istəyindən keçməyənlər Təbriz sizdən deyil, Sizin deyil! Təbriz onu qananların, oduna yananlarını.

Yüz illər boyu dövlətimizin baş şəhəri olan Təbriz! Nələr gəldi başına, ərəb xəlifələri, Avropa qan içənləri, özümüzdən

olan fatehlər, içindəki yağılar sinəni xırman, özünü dəyirman eylədi. Özün öz qanına boyandı. Dar ağaclarında qalan haqq aşıqların danışan dilin, didərgin düşən oğulların düşünən beynin, budanan qollar qılınc çalıb, qələm tutan əlillərin idi. Əlinlə əlini, dilini, başını kəsdilər.

Ağacı qurd içindən yeyən kimi, səni də içindən yedilər. Dostuna düşmən, düşməninə güvən dedilər. Saraylarına özge gəlinlər ayaq açdıqca özgələndin. İpək donun, ipək telin ağardıqca qara günlərin başladı, qara giləndən qara sular süzüldü. Canım candan üzüldü...

Babəki satanlar, kölgələrdə yatanlar od işığına, su saflığına, ağac eşqinə, dağ müqəddəsliyinə əl uzatdı. Halalına haram qatıldı. Xurma bağlarına ilan sarışan, dolaşan kimi sarayında iblis dolaşdı. Öncə düşünən beyinlərin, xəzinələrin axını başladı. Nə yaman ağır köçün var idi Təbriz!

Türküstandan Xorasana, İsfahana işıq gətirən Yəsəviləri, Nəqşibəndiləri, Bəktəşiləri, özündən cücərən sufiləri, hürufiləri niyə qoruyunmadın. Hörmüzdən cücərən işıq, od sevgin Afşinlərin əli ilə ərəb xəlifələrinə satılanda, Babəkin simasında qanına qəltan olanda sən hardaydın? Sultan Səlimlə Şah İsmayıl Çaldıranda ruhunu çalanda neyləyirdin? Əlləri qoynunda, gözləri qanda inləyən Təbrizim belini Ələmutda qıranlara, Ərkdə Ərkənəqon haqqını unudanlara, Bəzzdə dizini bükənlərə bu günündən danışmadınmı?

Məni qınama, elə hər şeyi səndən soruşuram! Kimim var ki, səndən özca? Kimim, kimsəm, dizimin taqəti, ay Təbriz? Yadındamı Şeyx Səfinin nəvəsi - Şah İsmayıl, Şah babamı deyirəm. Babasının adına bir kitabxana qurmuşdu. Min illərin yazı tarixi, Quran dili, Şərq mədəniyyəti dil açırdı hər hücrəsindən. Başına nələrlə gəlmədi. "Gülüstən"dan, "Türkmənçay"dan sonra rus imperiyasının cəlladları şələləyib yarısını muzey abidəsi kimi Ermitaja, yarısını da Peterburq Universitetinə daşdılar, dedilər Şərq bu kitablarda araşdıracağıq. Dərd bu olsa nə var idi. Türk abidələri, Azərbaycan inciləri fars mədəniyyətinin nümunələri kimi tədqiq olunmağa başladı. Bu ağrı iki yüz ildi davam edir. Ruhü şad olsun xaqan oğlun Heydər Əliyə-

vin Peterburqda yaşıl bağda, düz Universitetin qabağında Nizami Gəncəviyə abidə ucaldırmaqla, elə onu da fars şairi hesab edənlərə dərs verdi.

Şeyx Səfi xalçasını da dörd yerə bölüb, sarayından çıxarmışdılar. El-el, oba-oba dolanan xalçanın dördədən biri indi Bakıda Dövlət İncəsənət və Mədəniyyət muzeyində mühafizə olunur. El, aləm bilir ki, Təbriz zərgərləri, misgərləri, dülgərləri, sazbəndləri, memarları Şərqin ən qüdrətli sənət incilərini yaradıblar. Türbələrin, minarələrin, məscidlərin, qəbir üstü abidələrin əski yazı mədəniyyəti məhz onların adı ilə bağlıdır.

Təbrizli zərgərin əl işlərindən qoluna bilərzik, belinə gümüş kəmər, boynuna hil asmayanlar, yaquta, almaza, mirvariyyə, firuzəyə bürünməyənlər

*Ay gedən oğlan hil olum boynuna,
Elçini göndər, gələrəm toyuna.*

- hikmətinin nədən boy verdiyini çətin bilir. Gümüş sərniciələr, səhənglər, qazanlar, camlar, samavarlar, xəncər, qılınc qınları, tütün kisələri, qəlyanlar, mücrülər, sinilər Təbriz misgərlərinə dünya şöhrəti gətirib.

*Əzizim sini-sini,
Doldur ver sini-sini.
Mənə öz yarım gərək,
Neylərəm özgəsini.*

- deyən, türk ərləri gözəl Təbrizin gözəllərinə könül verib, yar deyib. Təbrizli misgərlərin əl işlərindən cəhiz tutub, bəy çadırları qurulanda, cəh-cəlal kimi bərq vuran, tovuz quşunu (əslində oğuz quşu - Ş.C) xatırladan təbrizli gəlinin qırğı baxışlı yarına baxıb Təbriz zərgərlətinə, misgərlərinə qiymət qoyublar:

*Qıza oğlan yaraşır,
Xəncərə gümüş kimi.*

Təbriz dulusçularının güyümünü çiyinə alıb bulaq başına

tələsən, qumaş ətəkli, ipək qoftalı, xara küləcəli, noxudu kələğayılı, çatma qaşlı, qoşa hörüklü Təbriz gözəllərini, İsfahan marallarını, Mərənd, Xoy, Xorasan çiçəklərini yana-yana kol dibindən seyr edib, bənövşə kimi boyun bükməyənlər gözəli gözələ yazan, Tanrının qüdrətini, bir məclisdə Babəkə şərab süzən ilk məhəbbətinin yangısını, həsrətini çətin dərk edər.

Duyğularımın, yuxularımın şəhəri Təbriz! Aynəbəndli evlərin, məhəccərli sarayların, oymalı, burmalı şəbəkə qapı, pəncərən Ağac yaddaşımın bəlgəsidir. Ağaca ruhu Tanrı verdi. Qızılı saçlı qonur gözlü, ipək donlu türk gözəli doğurdu, Oğuzun yarım dedi. Həmin yaddaşa qayıdışımızdı Təbrizli ustaların ağac sevgisi! Nə yaxşı sevgi varmış, sevgiyə dolan könüllər varmış.

Nərəsi paşaları, xotkarları lərzəyə salan Koroğlu xəyanətin əlindən keçəl Həməzəyə qolu bağlı qul olur. Qıratın əsir məqamı başlayanda Koroğlu "əylən deyim Qıratın qiymətini" deyib atın müqəddəslik zirvəsindən boylanır. Təbrizin saz bəndlərinin işi Koroğlunun Qırata qoyduğu qiymətdən bahadır. Təbrizli minagərdan gözəllərin bütün cizgiləri- alışıb pul-pul olan yanaqlar, mirvari dişləri, incə dodaqları sazin çanağından tutmuş aşığınə, pərdəsindən tutmuş siminə elə yaraşıqla işləyir ki, deyirsən indicə Türkün ağac sevgisi, xar tutdan, armuddan, qozdan sığala gəlib, yadımdamı ötən günlər deyib, biz türklərik yaddaşımız ağac qoynu söyləyəcək.

Təbrizli memarların qurduğu saraylar, çəkdiyi körpülər, tikdiyi türbələr, hördüyü Tanrı evləri özünəməxsus cizgiləri ilə Şərq memarlığına gözəllik bəxş edir. Şeyx Səfinin, Şah İsmayılın, Xaqaninin, Xorasan, Təbriz dərvişlərinin adına ucaldılan Göy gümbəzli məqbərələr, cüt minarəli məscidlər özünün Şərq elementləri ilə yanaşı, türk cizgiləri ilə bu yurdun əski sakinlərinin kimliyindən soraq verir. Ayın və səkkiz guşəli ulduzun hər məqamda işlənməsi türkün Tanrısal duyğularına işıq salır.

Şaha, padşaha baş əyməyən Təbrizim! Şahlar, padşahlar sənə baş əydi. Qüdrətinə, qeyrətinə, hikmətinə tapındı. Saib Təbrizinin, Şəms Təbrizinin ilham pərisi, Əfzələddin Xaqaninin saray müqəddəsliyi, haqq səsi oldun. Zindanlara, buxovlara dözsə də sənsizliyə dözmədi. Qoynuna köçdü. Xanın xəndan

oğluydu. Sənəsi lələ, gövhərlə doluydu. Qədrini bilmədilər, alıb qoynuna laylasını çaldın.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Hadi, Abbas Səhhət, Sabir daha kimlər, kimlər sənə üz sürüb, Pirlərini, övlialarını ziyarətə gəlib.

Mənim qələm və kələm müqəddəsliyim, dövlət sevgim, millət istəyim Təbriz. Şah rejimi zindanlarını doldurdu, ondan sonrakılar qapını açıb "istəyən Təbrizdən gedə bilər" deyib gözünü oydu. Düşünən beyinlərin ABŞ-da, Fransada, Kanadada, İsveçdə, Norveçdə, Almaniyada, daha nə bilim haralarda bir parça çörəyə çapır. Milyonçunun dilənçi balasının ömrünü yaşayır.

Daha baş şəhərim deyilsən. Saraylarını ocaqlar, evlər əvəz eləyib. Yazanların Şəhriyarın, Səhəndin yoluyla gədir. Özgə dildə yazıb, özgə dildə oxuyur. Hərdən də "Heydər babaya" salam söyləyir. Anaların könlü xoş olsun deyə. Təbrizin yerini Tehran, Göy türklərin yerini özgələr alıb. Öz dilində yazıb oxuyanın yoxdu.

*Əzizim dilim-dilim,
Kəs, qovunu dilim, dilim.
Dilimdən keçən olsam,
Doğranım dilim, dilim.*

- deyənlərin, üsyan edənlərin zindanda Xaqaninin "Həbsiyyə"sini oxuyur.

Qoynunda doğulanların nicat yeri Arazın bu tayı olub. Canını götürüb Naxçıvan, Bakı, Göyçə, Gəncə deyənlərin içində Qərib babam da olub. Dədəmin dədəsi. Ölənə qədər qərib deyə çağrılan babamgil - Göyçəyə köçüblər. Sonra Borçalıya, ordanda Bakıya gəlib çıxmış Qərib köçünün qərib uşağıyam.

Təbrizli Mir Cəlalın Gəncə köcündən sənə demişdim. O, Şirvanı Təbrizə calayan, Təbrizin çökən taxtını Məbəd Mələyinin - Aidanın nuruna qərq edən Mir Cəlal Seyid, müqəddəs üzündü Təbriz! Elini elə, dilini-dilə, sözünü sözə, göyünü yerə, vətəni vətənə caladı. Arifin Aida üzündə açan çiçəyinin ətri düşdü üzünə. Mehribanı, Mehribanın, bu taydakı baş xatu-

nun bir gün səni deyib, sənə dəyməyə, baba yurdunu ziyarət etməyə, adına şam yandıрмаğa gələcək. Təbrizli seyidləri ziyarət edib, Seyiddən - Mir Cəlalın nağıl edəcək. Baxarsan, mütləq gələcək! Gəlib sənə dəyəcək.

Gözəl başı bəlalı olur... Maral da gözəldi. Dağların, meşələrin gözəldi. Gözünün rəngi ilk məhəbbət kimidi, dumdurudu. Başının tacından şaha, padşaha oxşayır. Tacını da, taxtını da Tanrı verib. Gülsüz-bülbülsüz, saçı yolunmuş meşədə görünməz, gözəlliklər içində şahdı, sultanı. Dəryanın qızılbalığı, qəlbə dağların qartal ucalığı, qayaların kəklik müqəddəsliyi kimidi. Öz dünyasının gözəldi. Ovçuların həsrətini çəkdiyi, insanların adına ziyarətgahlar ünvanladığı müqəddəslikdi. "Maral dağ", "Maral gölü", "Maral bulaq", "Maral qız", "Maral yol" işığından, sevgisindən, ağrısından cücərən bir bayatımız var.

*Əzizim Maralyana,
Yol gedir, Maralyana.
Necəsən bir ah çəkəm,
Od tuta, maral yana.*

Hamının həsədlə, ovçuların gileylə söhbət açdığı Maral da Tanrı üzü görəndi. Yoxsa, onun ağac sevgisi maralın başında göz-göz olub budaq atardımı, qoşa qanad olardımı? Maralın yeri qalın meşələrdi. Daha sıx yerlərdə güzəran qurar. Gözdən, könlüdən, ovçudan, bərədən uzaq yerdə. Ömründə bircə dəfə maralın hürkək baxışını görən insan Tanrının müjdələnməsi adamlarından sayılır.

Təbriz də maraldı. Azərbaycan maralı. Ha varmaq, ha çatmaq istəyirsən, səhradakı ilğim kimi, səni çəkib dalıya uzaqlara, əl çatmaz, quşqonmaz yerlərə aparır. Sıldırım qayalardan, yaşıl yamaclardan, qos-qoca ağacların arasından boy göstərməyi, pərdəsini qaldırmağı var. Təbriz də elədi. Maral gözlü, şirin sözlü, "Segah" üzlü Təbriz!

Maralın ətinə yüz min dərdə dərman buyurub təbiblər. Təbriz də dərmandı. Yer üzünə səpələnmiş 40 milyondan çox Azərbaycan türkünün bütövlük dərdinin dərmanı, Ovçusu

zamandı. Əcəldən macal vermirdə - Ələmutda, Ərkdə, Bəzzədə qala dərdini, qılınc nisgilini çəkir. Qılıncı qında, ürəyi qanda...

*Gəlmişəm otağına oyadam səni,
Nə gözəl xələq eləyib yaradan səni.
Götürüb mən qaçaram aradan səni,
Dərbənd aralı, könlüm yaralı.
Bir yar sevmişəm qaragilə,
Ellər maralı.*

Ellərin maralı, yardan yaralı, Dərbənd aralı deyib göynəyən könlümün gözəli Təbriz! Tanrının gözəl deyib yaratdığı, murada çatdığı Təbriz! Ərənlərin qılıncı qına qoyandan, atdan enəndən səni götürüb qaçan, dərdin əlindən qurtaran, şüşədəki divdən qoparan yoxdu!

Sən özün özünü, özünlə bizi qurtarmalısan! Tacım-taxtım, yatan baxtım, haqq yerinə sənə baxdım. Sən haqq idin. Haqdan xələq olunubsan, Qızılgülün, xarı bülbülün bağırını xar oyur məni də xar öldürür.

*Düşübdü xara könlüm,
Xar üstə qara könlüm.
Oydu muma döndərdi,
Neyləsin xara könlüm.*

- dərdindən el içində xar olmuşam. Qızılı zülfərin boyuma, dərdlərin boynuma dolaşmış zəncir yerinə. Mən Sənin əsirinəm, Sən də dərdinin.

*Qızıl gül əsdi,
Səbrimi kəsdi.
Qaragilə...*

Sənə oxunan nəğmədi. Didərgin qızın Rübabə Muradova kimi heç kəs oxuya bilməz. O, oxumurdu, qara bəxtinə ağlayıb, sənə layla çalardı. "Segah" üstə nalə çəkirdi...

Mən də nalə çəkirəm, hələ çox çəkəcəm. Yurd oyanana, Təbrizə varana qədər. Yuxusu gözündən qaçan, şahinləri uçan, oğulları perik düşən, Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin, Səttər-xanın, Pişəvərinin qılıncında parlayan, sonra qında paslanan, məlul-müşkül dayanan, gedib geri gəlməyən, zindanlarda çürüyən oğullarının dərdindən əli qoynunda qalan Təbriz! Sən əbədisən, qalan hər şey yalan Təbriz! Sən dərd kimi, sevgi kimi canı sulusan, dirisən. Ruh verənini, qalx deyənini gözləyirsən! Gələcəklər, mütləq gələcəklər, durna çıraqlarını yandırır Ələmutda, Ərkdə, Savalanda tonqal çatacaqlar. Qələbə tonqalı. Oğuz elinə səs düşəcək! Dədəm Qorqud qopuzunu köynəyindən çıxarıb kökləyəcək... Süfrələr salınacaq, Oğuz eli cəm olacaq. Üç oxlarla Boz oxlar əski çağa dönəcək. Bilgə Xaqanın, Gültəkinin, Eltərisin, Qapağan Xanın ruhuna, Oğuz Səlcuqların eşqinə kəmər qurşayıb at çapacaq, sancaq-sancaq artacaq, əlini üzadanda Göy Tanrıya çatacaq! Göy bayrağı TURAN, Yaşıl ayrıqlı QURAN eşqinə qaldıracaqsan!

Gözümü açandan, özümü dərk edəndən qırıq-qırıq fikirlərimi, çox danışmağımı, sürətlə yeriməyimi üzümə çəkiblər. Qırıq-qırıq fikrimin, duyğumun, istəyimin adı sənə bağlıdı. Səndən fikirləşib sonunu görməyədə əllərim yanıma düşüb. "Yar şirindi" deyib, yenə sənə qayıtmışam. Səndən başlamışam. Yuxularımı, duyğularımı, sevgilərimi hamıya danışmışam. İstəmişəm hamı səni desin, səndən desin! Qaç-a-qaça, uça-uça yeriməyim də sənə bağlıdı.

Ağlım kəsəndən tellərin kimi qızılı, qomroy qotazlı, ifçin nallı igid canlı dəryada müjdələnmiş atın yalmanına yatıb töyşüyə-töyşüyə çapıram. Sənə çatmaq, ayağına döşənmək, qapında pəyəndaz, otağında palaz, divarında xalça olmaq, oxunmaq, yaddaşına yazılmaq, yazına dönmək istəyirəm. İstəyirəm ürəyimi oxusunlar. İçimi göynədən, kimsəyə deyə bilmədiyim son sözün hikmətini anlasınlar. "Ayağının altında ölüm Təbriz! Qəbrimi Savalanda qaz. Üzümü üzünə çevir. Səndən keçib Haqqa gedim",

Sular şəhərinə gələndən, qələmi çörək ağacına döndərəndən bir neçə dəfə qapını üzümə açılar. "Məşhəddən, Tehrandan keçib, Təbrizə də gedə bilərsən" deyiblər. Getməmişəm. Getmək

istəməmişəm. Səni qolu bağlı, dili qıfıllı, əsir-yesir, məlul-müşkül görmək istəməmişəm. Sən mənim fateh babalarımın, sultan dədələrimin taxtı, Tanrının sufi, hürufi üzündə açılan baxtı, sazın, sözün yaxasının, köynəyinin ilgəyinin, düyməsinin açılıb, sökülən vaxtı olanda özün idin. Səni deyib gələnlərə könül açardın. Altun sarayların dolub-boşalar, məclislər qurulardı...

Sinənin Əmir Teymur dağı, üzünün Çaldıran qarası, iki imperiyanın "Gülüstən", Türkün Ələmut, Ərk yası, Babəkin Bəzz bəlası, Samirədə budanan qolları, Şah İsmayılın xatununun Osmanlı sarayındakı qul görkəmi, Xətəinin Şirvan xatası yol vermir Sənə qovuşum Təbriz!

Sən mənim işıq adamlarımın üzündə qaralan elimsən. Bü-töv Azərbaycan deyib qılınc qurşayan Ağa Məhəmməd Şah Qacar sevgimsən! "Azərbaycan gec qızan bir daş qazana bənzər. O gec qızar, gec də soyuyar" deyən Səttər-xan istəyimsən!

İmperiyanın toruna düşüb güdaza gedən Seyid Cəfər Pişəvəri donunda qaza yerimsən, Babam qara Seyiddən, Mir Möhsüm Ağadan göyərən kəlam müqəddəsliyiysən... Bir də sən mənim Mir Cəlal təmizliyim, Mir Cəlal saflığım, Mir Cəlal nurum, qururumsan.

İrili, xırdalı hekayə və povestlərindən tutmuş, sanballı romanlarına qədər yazıçı Mir Cəlalı bir şey düşündürmüşdür. Kamil insan, qüdrətli dövləti, vətənpərvər ziyalı obrazlarını yaratmaq. Ayrı-ayrı yazıçılar, qələm sahibləri bu mövzulara tək-tək müraciət edərək əsər yaradıb ədəbiyyatımızın bu qatlarını baş qoymayıblar. Yazıçı Mir Cəlalın qüdrəti onda idi ki, bir-birindən ayrılıqda təsəvvür olunmayan bu insani keyfiyyətləri və cəhətləri bir qəhrəmanın, bir obrazın üzərində işləyir, nəticə də kamil insan, kamil ailə obrazını yaradır, ən kiçik məişət hadisəsinə ictimai-siyasi, ən böyük ictimai-siyasi, tarixi hadisəyə məişət modeli geyindirirdi. Fərdi cəmiyyətdən, cəmiyyəti fərddən, adini alidən, əlini adidən ayırmayan Mir Cəlal əslində ədəbiyyata öz obrazı ilə qədəm qoymuşdu.

Onun bütün yaradıcılığını bir kənara qoyub, "Bir gəncin manifesti" əsərini ədəbiyyatda saxlasaq, onun qüdrətli söz adamı, istedadlı yazıçı, tarixi dərinədən bilən tarixçi, dil müqəddəsliyinə sadıq qalan dilçi, millətin etik-estetik dəyərlə-

rini, etnoqrafıq yaddaşını gözəl bilən etnoqraf, siyasi proseslərə ustalıqla, uzaqgörənliklə qiymət verən politoloq, əski Şərq fəlsəfəsini dərinlən bilən və öz fəlsəfəsini yaradan filosof, sözü ustalıqla gəlin kimi oynadıb, don geydirən söz xiridarı, söz sərrafı olduğunu etiraf etmək olar.

Mir Cəlal ədəbiyyata cismi ilə deyil, ruhu, duyğusu, düşüncəsi, millət, torpaq sevcisi ilə gəldi. Baharın bahar duyğularında yeni qurluşun təntənəsinə inanarsada Sonanın soy birliyinə, yaddaş müqəddəsliyinə, yaddaşa məhəbbətinə söykəndi. Acından saralıb, solan övladına, xilas etmək üçün xalçasını bazara çıxaran Sona ingilis alıcısının xrom çəkəməsinin ucu ilə oynadıb, qiymət qoyduğu xalçaya ögey baxışlarından usanıb, aqlığını, övladının aqlığını unudur. Gözünün nurunu yada satmağı, yadların ayaqları altına atmağı ölümdən bətər hesab edir. Xalçanı qatlayıb: "İtə ataram, yada satmaram" deyib, körpəsi kimi qucağına basıb evə qayıdır. Qayıdan onun ocaq ruhu; yaddaşı, ana məhəbbəti idi... Bu yazıçı Mir Cəlalin öz fəlsəfəsi, öz baxışı idi... Millət, torpaq sevgisindən cücərən fəlsəfəsi. Sonanın dilində gül açmışdı...

İllər keçdi, 1988-ci ildə azadlıq hərəkatına başlayan, Topxanada qırılan birçə ağacdən ötrü qanı su yerinə axıdan Millət ölərəm yaddaşıma balta çalan imperiya ilə bir yerdə yaşamaram dedi. 20 yanvar şəhidlərinin qanından keçib 1905, 1918-20-ci illərdə imperiya cəlladlarından, ingilis əsgərlərindən güc alıb müsəlman türkləri qanına qəltən edən ermənilərin şəhid etdiyi oğullarını Çəmbərəkənd yaddaşını özünə qayıtdı. Şəhidlər xiyabanını Dostluq parkına çevirən imperiya cəlladlarına dərs verdi...

Bu Mir Cəlalin Sonasının, övladının ölümü ilə barışıb, namusunu yad ayaqlar altına atmayan türk anasının yaddaş müqəddəsliyindən cücərən xalqın - Azərbaycan türkünün yaddaşa qayıdışı idi. Oyadan, qayıdan böyük yazıçı Mir Cəlal, oyanan onun əsərlərindən dərs götürən biz idik..

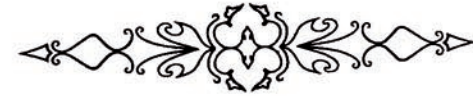
Mənim Mir Cəlal sevgim lap balaca vaxtlarımda, onu əsərlərindən tanıdığım, sevdiyim günlərdən, Təbrizli seyid ucalığına tapındığım illərdən başlayır. Mir Cəlal mənim, söz və sevgim, azadlıq istəyimdi!

O, Təbrizin ağır taxtalı, sanballı kişilərindən, mübarək seyidlərindən boy alıb. Onun arxasiza arxa duran, yetimə çörək verən, evsizi ev-əşik edən, darda olana əl tutan, əlsiz-ayaqsıza süfrə açan, seyidə, dərvişə könlündə yer verən, qapısı açılmayan kimsəsizə pay göndərən, atasıza elçi gedib gəlin gətirən, anasıza cehiz qoşan, yuva quran, Püstəxanının, Ədibənin, Elmiranın əxlaqında, Hafizin, Arifin, Aqilin dünya şöhrətində, mənim sevgi və saygılarımı da, istək və duyğularımda yaşayan müqəddəslikdi!

Duyğularımın Mir Cəlal kimi təmiz, ürəyimim saz kimi kövrək, yaz kimi titrək yerisən Təbriz! Ağzımda dilimsən, göynəyən könlüm. Yağının çəngində qanlı köynəyim, məni dünya işığından eləyən, gözümə çəkilən milimsən Təbriz! Qoşa qanadımsan - Oğuzum, Qorqudumsan, Atam, Anamsan! Burunumun ucu göynəyir səndən ötrü. Pəncərə kimi sıxıllam, sac üstündəki yuxa kimi, göz üstəki kabab kimi qovrullam. Dərdimin yarpız yerisən! Gözümü aqandan yamyayılsan. Tanrımın dərd üzüsən. Qədir "Sona bülbüllər"ində nalə çəkib:

*Gülü yarpıza dönsün,
Bizdən üz döndərən yarın.*

- deyir. Gülü yarpıza dönsün Səni məndən, məni səndən edənlerin, bağrınızı didənlərin. Səni mənə kəfən edənlərin! Ölüm ayağının altında Təbriz! Yol ver, Türkün bayrağına! Yol ver gəlib səndən keçib haqqa qovuşum. Yol ver, məzarımı Savalanda qazsınlar. Üzümü üzünə söykəyib adımı sinəna yazsınlar! Ölüm ayağının altında Təbriz! Yol ver...

BALA BALDAN ŞİRİNMIŞ

Bütün yaradıcılığı boyu ideal ailə, vəfalı ömür -gün yoldaşı, cəfakəş ana, sədaqətli qadın obrazı yaradan Mir Cəlal müəllim millətin genefondunu onların adı ilə bağlayır, onları millətin mayası, nuru hesab edirdi. Ana dünyasına Gövhər xanımın vətən sevgisindən, səliqə-səhmanından, Püstəxanımın səmimiyyətinə, şirinliyindən başlayan Aida ana olmağa hazırlaşdı. Gözünün ilki, məhəbbətinin aynası doğulacaqdı. Bahar, yaz duyğularının, çiçək sevgilərinin adını daşıyacaq körpənin nə olduğunu bilən yox idi. Pirlərin, övliyaların, seyid babasının nuru üzündən cücrən Mir Cəlal müəllim, Onun dərğahında qulluqda duran, bundan qürur və şərəf duyan Püstəxanım, oğul-qız iyini Aidasından alan, ona həyatının mənası kimi baxan, həyatının ən ağır məqamlarında onunla təsəlli tapan Gövhər xanım, sözün işığından, qələmindən keçib haqqa doğru yol gedən Nəsir müəllim nəvə yolu gözləyirdi.

Nərgiz dünyaya gələn gün dünya tamam başqa rəngdə idi. İntizarının, həsrətinin bələyini qucağına qoydular Aidanın. Özü də dünyaya təzə qədəm qoymuş körpəsi kimi süd qoxuyan ana onu ürəyinin başına sıxıb, qulağına Nərgiz deyər pıçıldadı. "Sən mənim bahar gülüm, nübar çiçəyim, hamıdan göyçəyimsən" dedi.

Dünyanı yarı yuxulu, süd qoxulu seyr edib yaddaşına yazan bala Nərgizin də yanında qalan Nübar sözü oldu. Ariflə Aidanın sevgisinin bahar gülü, yaz çiçəyi idi bu körpə. Gəlişi ilə bir dünya sevinc, şirin, xoş bir duyğu və qayğı gətirmişdi. Bir azdan evlərinə dönəcəkdilər. Qurban kəsiləcək, yeddi qapıya pay göndiriləcəkdi.

Balasını bağına basıb onu süd müqəddəsliyində duruladıqca, cismindən pay verdiyi körpəsinə baxıb "Bala baldan şirinmiş" deyirdi Aida. Bu baldan şirin qız sabah anasının yolunun davamçısı olacaqdı. Filoloq alim kimi yetişəcək, Azərbaycanın karifeylərini Şərqdə və Türk dünyasında tanıdacaqdı. Aida xanım ömrünü ərəb filologiyasına, onun ən ağır qollarından birinə - "ərəb məhcər ədəbiyyatı"na bağlamışdı. Mixail Nüaymənin, Əmin Ər-Reyhaninin və Çubran Xəlil Çubranın qələmindən cücrən ərəb dünyasını qəlbinin nuruna bələmişdi.

Nərgizi isə ömrünü Azərbaycan filologiyasının inkişafına, tədqiqinə, xüsusən də Şirvan ədəbi mühitinin, Sabir dünyasının araşdırılmasına sərf etdi. Anası kimi elmdə əldə etdiyi yenilikləri təcrübədə, praktiki həyatda da tətbiq etməyə özündə güc tapdı...

Nərgizin ətrini ruhuna köçürən, onun hər qığıltısına, hər baxışına ömrünü qurban verməyə hazır olan Aida xanım Arif müəllimin qapısında xoşbəxt bir elçi dayanmışdı. Mələklər onları dünyaya gələcək təzə bir övladın sevinci ilə müjdələyirdi...

Bu şad xəbərdən könlü çuşa gələn, özlərini elm aləmində təsdiq etmək üçün həyatın sınaqlarına tablayan Arif müəllimlə Aida xanım ayrı-ayrılıqda bu şad xəbəri doğmalarına çatdırdılar. Dünyanı görə-görə, götürə-götürə, tanrının söz sevgisini yaşayan, müqəddəslərin soyundan qopub gələn Mir Cəlal müəllim, üzünü qibləyə tutub: "Şahzadə, bəyzadə balam, mehribanım, damarımda qanı, gözümdə nurum, xoş gəlik" demişdi.

Xəbəri eşidən Gövhər xanımın siyərparasının qara hörüklərinə siğal çəkib: "Sənə də qurban olum, tacidarına da" söyləmişdi. Mir Cəlal müəllim də, Gövhər xanım da bir tərəfdən Şura hökuməti və fars imperiyası tərəfdən bəyliyi əlindən almış qüdrət sahiblərinin, digər tərəfdən isə şəcərəsinin mənbəyində peyğəmbər nuru dayanan Təbriz və Şamaxı seydilərinin davamçıları idilər. Hər iki müqəddəs deyimində həqiqət var idi. Ətrafdakıların o qədar də ciddi yanaşmadıqları "Şahzadə", "bəyzadə" kəlamları hər iki seyid, dərviş ruhlu müqəddəsin dün yasını dəyişməsindən sonra həqiqətə çevriləcəkdi...

Günlər günü, aylar ayları qovdu. Doqquz ayın tamamında şərqli gözəllərə xas olan zəriflikdə, şərq nağıllarındakı gözəllikdə bir az anasına, bir az nənəsinə, bütövlükdə isə Türk gözəllərinə xas olan çeviklikdə, məlahətdə bir gözəl dünyaya gəldi.

Baxışından məhəbbət, bələyindən, bəbəyindən sevgi süzülən körpəni də öncə anasının ürəyinin başına qoydular. Körpəyə siğal çəkən, süd qoxulu bələyini öpən Aida xanım "canımda canım, damarımda qanım, Mehribanım" deyər qulağına pıçıldadı... O məqamda heç kəs, nə həkimlər, nə tibb bacıları, nə bu müjdəni qarşı ağzında gözləyən doğmalar, nə də Aida xanım bilmirdi ki, Şərqi ədəbiyyatına, mədəniyyətinə könül verə-verə əfsanəyə, nağıla döndüyü bəs deyilmiş kimi indi də həmin nağıllardan birinin baş obrazını cismindən cücərdib.

Şərqi Tanrının köç əylədiyi məqamdır. Günəş Şərqi də doğub, Şərqi də batır. Tanrının yer üzünə göndərdiyi müqəddəs səma kitabları və elçiləri - peyğəmbərləri bu torpaqda dinclik tapdığı kimi, öncə Şərqi torpaqlarında Tanrı adı tutulub, mələklərin nəğmələrinə qulaq asılıb. Səsin və sözün ən qüdrətli xiridarları da bu addan cücərib. Tanrının sevdiyi, siğal çəkdiyi Şərqi Şirvan gözləndən, onun sevgisindən XX yüzillik Azərbaycanın xaqan sarayında şahzadəni zahiri və daxili gözəlliyi ilə kəməndə salacaq XXI yüzillik Odlar Yurdunun baş xatunu doğulmuşdu. Ağıl kəsəndən, tələbək həyatı başlayan dan bir-cə gün də öz ömrünü yaşamamışdı Aida xanım. Millət, dövlət, dil və din, iman və inam üçün yaşamışdı. Azərbaycanın bir parçası olduğu Şərqi qüdrətini sübut üçün gecələr şama, gündüzlər işığa dönmüşdü. Dünyaya gətirdiyi bir cüt övladı ilə də millətə, elmə, vətənə xidmətdə bulunurdu.

Ömür-gün yoldaşı Ariflə birgə qazandıqları halal çörəklə, onlara yüksək amal və əxlaq dərsi verdilər. Yaxşını yamandan seçməyə göz, insanı Allah qədər uca tutmağa könül verdilər. Tanrının elm və milli dövlətçilik tariximizə adlarını yazdığı Aida xanımla Arif müəllim həm də, O uca varlığın seçilən bəndələrindən idi. Onlar yaşı min illərlə ölçülən Türk saray mədəniyyəti tarixinə yeni xatun böyüdü təbiiyə edirdilər. Tomrisdən, Sara xatundan, Türkan xatundan, Nüşabədən, Xurşudbanu Natəvandan, Tutu Bikədən, Ağabəyim Ağadan, Zərifə xanımdan sonra əməlləri ilə adını dövlətçilik tariximizə həkk edən Mehriban xanım da öz sözünü deyəcəkdi.

Bu qüdrətli xatun şahənə yerışı, yay kimi gərilən qaşları, qartal baxışları, zərif yerişləri, şirin təbəssümü ilə Şərqi və Qərbin yenidən tanımağa məhkum olunduğu Azərbaycanın

haqqını sübut üçün səfərlərdən səfərlərə yollanacaqdı. Hər yola çıxanda, öncə Uğur Tanrını, sonra doğmalarının ruhunu çağıran Mehriban xanım Aida xanımın ruhunun işığında anasına ana olan, onu qoynuna alıb layla çalan Azərbaycan torpağı naminə sözün, səsin mübarizəsinə, cənginə çıxır. Bir vaxtlar Tomrisin, Sara xatunun, Türkan xatunun, Tutu Bikənin qılıncına doğranıb, onların uzaqgörən siyasətinə baş qoymağa məcbur olanlar, indi onların ruhunu cisminə geyib saraylardan saraylara körpü salan, xeyir-duasını öncə Tanrıdan, mələklərdən, sonra isə nənəsi Gövhərin, anası Aidanın, qaynanası Zərifə xanımın ruhlarından alan Mehriban xanım əbədi, əzəli, ölməz, ümum-milli liderimiz böyük Heydər Əliyevin və iki soyun nurundan cücərən pöhrə Heydər Əliyevin aqlının hökmündən, qəlbinin torpaq, millət, bayraq sevgisindən yeni dastan düzülür. Nənələrimizin söylədiyi, Aida xanımın dilə gətirdiyi bal dadan balanın şirinliyi bu deyilmiş!?

"KÖÇ YOLU"NDAN KEÇƏNLƏRDƏN SORAQÇI

Hələ əski çağlardan dünyanın sərvət mənbəyinə dönən böyük İpək Yoluna min illər öncə hun türkləri sahiblik ediblər. Metenin, Atillanın, Çingiz xanın zamanında bu yolun sahibi əski çağlarda olduğu kimi türk xaqanları olub.

Bu müqəddəs yola fəthlik etdiyi illərdə İskəndər Zülqərneyi də sahib olub. Vəfatından sonra yenidən bu yolun qala bürclərindən türk bayraqları ucalıb, türk şahinləri pərvazə gəlib. Hələ sağlığında dünya fəthi İskəndəri bu yoldan imtinaya vadar edən iki müqəddəslik var idi. Özü də peyğəmbər, elçi kimi yer üzünə göndərilən İskəndər Zülqərneyə əyan idi ki, bu yolun tarixi sakinləri Tanrının ad verib, ordum dediyi türklər olub. Onun bu inamını türk ruhundan cücərən peyğəmbərimiz Xızır İlyas da dəfələrlə öz gəlişi, fəthin gözlərinə görünməsi ilə söyləmişdi. İkinci əsas şərt o idi ki, dünya fəthi haqqın deyil, sərvətin dünyada qaldığına inanırdı. Bu səbəbdən də əliboş dönəcəyi dünyada - Tanrı dərgahında özünə, adına layiq yer hazırlayır, əməlləri ilə mələklərdən olduğunu sübut edirdi.

Qısa bir zaman kəsiyində çinlilərin sahib çıxdığı böyük İpək Yoluna min illər boyu həm də müsəlman türklərindən qəznəvilər, oğuz səlcuqları sahib olub onların Şərqdə qurduqları qüdrətli dövlətlərin mövcud olduğu zamanlarda bu yol iqtisadi mahiyyətini dəyişərək, həm də ictimai-siyasi əhəmiyyət kəsb etmişdir. İpək Yolunun ən qüdrətli çağları isə məhz osmanlı sülaləsinin, Osman Qazinin varislərinin dünyaya hakim kəsilib meydan oxuduğu zamanlara təsadüf edib.

Rus imperiyasının yerində (işğal etdiyi türk əraziləri də

daxil olmaqla - Ş.C.) Sovet İmperiyası yarandığı illərdə böyük İpək Yolunun əzəli qüdrəti sönməyə başladı. Bunun əsas səbəblərindən biri də Avropanın Səlib yürüşü nəticəsində dizləri yerə gələn Osmanlı imperiyasının süqutu idi. Düz 72 il dərdinin zülmətinə qarq olan böyük İpək Yolunun üstünə düşən işiq Odlar yurdundan doğuldu. Dünyanın böyük fəthləri kimi, aqlının qüdrətinə tapınan, fəth olunmaz sarayları fəth edən, Şərqdən Qərbə mənəvi körpü salan, Türkün İpək Yolu sevgisini və mədəniyyətini yenidən yaddaşlara qaytarıb, işlək vəziyyətə gətirən Heydər Əlirza oğlu Əliyev Metenin, Atillanın, Alp Arslanın, Osman Qazinin soyundan olduğunu, türkün düşünən beyninə, vuran ürəyinə, bəşəri dəyərlərlə yaşayan qəlbinə döndüyünü sübut etdi. 1998-ci ildə dünyanın bir sıra nəhəng dövlətlərinin başçıları Odlar yurdu qüdrətli Xaqanının, uzaq görünən siyasətçisinin, böyük ictimai-siyasi xadiminin işiqinə toplaşdı. Artıq işlək vəziyyətə gəlmiş TPASEKA və TASIS layihələri yaddaşa qayıdışın, yaddaşdan bəşəri dəyərlərə boylanmaq hissəsinə haqq, müqəddəsliyə bağlı olduğunu təsdiq edir. Bu layihələr imzalananda, bu gündən dünənə körpü salanda Aida xanım yer üzündə yox idi. Ruhunun qanadında dərgaha qonaq getmişdi. Göylərdən yer üzünə boylandıqca ana qoynunda mışıl-mışıl yatan körpə, Tanrı nəğmələri oxuyan mələklər kimi xoşbəxt idi.

Düz 30 il Şərq mədəniyyətini, mənəvi dəyərlərini, ictimai-siyasi fikrini fəlsəfi düşüncəsinin işığında araşdıran şərq-qərb dəyərləri kontekstində tədqiqatə cəlb edən, "Köç Yolu"ndan keçənlərdən Uğur Tanrının nurunda soruq verən Aida xanım hələ 70-ci illərdə sərhədlərin qapısı olduğu, imperiyanın at oynatdığı illərdə vətəndaş ziyalı, qüdrətli alim kimi öz sözünü deyərək, insanları, dövlətləri Böyük Köç Yoluna - İpək Yoluna səsləmişdi.

Övladının bircə baxışından içindən keçənləri duyar, oda yanar analar. Aida xanım Ana idi. Mələk kimi öz duyğularının, duyduqlarının, fəhminin işığında qələmə aldığı mövzularda oxucularını, həmkarlarını Şərqlin işıqlı sabahına inandırirdi. Hissin və düşüncənin, müdrikliyin və uzaqgörənliyin, vətən, torpaq sevcisinin və ilahi eşqin işığında qələmə aldığı əsərlərlə o, bir növ Şərqlin böyük qələm və fikir sahiblərindən, Şərqdə mələklərin qanadında yerə endirilən, şərqli Məhəmmədin ruhundan cücərən Qurani-Kərimdəki "Qələm surəsi"ndən danış-

maqla "Böyük Kəç Yolu"nda işıq paylayan babalarımızı, qüdrətindən söhbət açırdı. Su axan yerdən bir də axar" hikmətinə tapınan Aida xanım Şərq düşüncəsi, Şərq təfəkkürü, Şərq silqəti və şərqli məhəbbəti ilə Azərbaycan elminin, mədəniyyətinin, Şərq dəyərlərinin şərqşünas alim kimi ləyaqətlə təmsilçisi olmuşdu. Dünyanın bir çox ölkələrinə həmin böyük Kəç Yolu vasitəsi ilə qovuşan, şərqin və qərbin ədəbi-fəlsəfi, etik və estetik dəyərlərini, düşüncə sistemlərinin tədqiq edib ipə-sapa düzməklə Şərq filosoflarının Tanrı nurundan cücərən vəhdəti-vücut fəlsəfəsinə tapınırdı. "Elm Çində olsa belə dalınca get" deyə, abidi zahiddən ucada görün peyğəmbərin hikmətində Şərqin səlibçilərin zor və xəyanət gücünə qifillədiyi qapılarını bəşərin üzünə açmağa çalışırdı. Moskvada, Sankt-Peterburqda, Kiyevdə, Poltavada, Hamburqda, Halle də və adlarını çək-mədiyimiz neçə-neçə məşhur şəhərlərdə, elmi mərkəzlərdə Şərq mənəvi dəyərlərini məhv etməyə heç bir imperiyanın qüdrətini yetməyəcəyini sübut edirdi. Ümumittifaq Şərqşünaslıq Cəmiyyətinin Rəyasət Heyətinin və Ümumittifaq Koordinasiya Şurasının üzvü kimi Şərqdən ruh alan şərqşünaslara istiqamət vermək səadəti, ucalığı da Aida xanıma nəşib olmuşdu. Milli mənəvi dəyərlərimizin, Şərqlə bağlı qüdrətli tarixi keçmişimizin rəsmi sözlə çəkib yaddaşlardan asan, özünün ölməz, əbədi-yaşar fikirlərini toxum kimi ruhlara səpən Aida xanımın Şərqə, Şərqin düşüncə sistemləri ilə bağlı əsərlərini oxuduqca yadıma Şərqin, Azərbaycanın və dünyanın böyük filosoflarından biri Mümtaz Sima deyə tanınan Şeyx Cəmaləddin Əfqaninin ölümündən bir neçə saat əvvəl məsləkdaşlarına ünvanlanan məktubu düşür. Şərq üsul idarəsinə, cəhalətə qarşı etiraz edərək Şərqin yeni "Azadlıq, Bərabərlik, Qardaşlıq", "Məhəbbət və nifrət" fəlsəfəsini yaradan, "Sultani ələm elmdir" ideyası ilə bəşəriyyətin inkişafını və gələcəyini elmdə görün, "Dini vəhdət və dil birliyi" nidəsi ilə dilindən, dinindən asılı olmayaraq bütün insanları sevgiyə, İlahi eşqə səsləyən, dünyanın nicatını ideya və məfkurə birliyində görün, qarış-qarış dolandığı qərbi Şərqli nuru ilə işıqlandıran Şeyx Cəmaləddin: "Dünyanın Sultani həmişə elm olmuş, elmdir və elm olaraq qalacaqdır... Hələ heç kəs bu sultanı elm sarayından qova bilməmişdir. Dünyanın həqiqi hökmdarı olan elm ancaq vaxtaşırı paytaxtını dəyişmiş, gah məşriqdən məğribə, gah məğribdən məşriqə getmişdir" deyə, elmi-urfanın şərqli çirağına, Kəç Yolunun əbədi yolçusuna

çevrilmişdir. Şərqin əbədiyyət şamı kimi yanacaq, heç vaxt öləziyib sönməyəcək Şeyx Cəmaləddin məktubunu belə başlayırdı". "Əziz həmməsləklərim! Mən bu məktubu həbsxanadan yazıram və indi dostlarımla görüşməkdən məhrumam. Artıq nə azadlığa ümidim var, nə də yaşamağa. Amma nə tutulmağımdan kədərlənirəm, nə də öləcəyimdən qorxuram. Mənim üçün belə həbs də xoşdur, belə ölüm də. Mən öüm kimilərin azadlığı naminə həbs olunmuşam. Öldürülsəm də insanların həyatı naminə öldürüləcəyəm. Lakin bircə ona təəs-süflənirəm ki, əkdiklərimi biçməmişəm. Bəslədiyim arzulara çatmamışam. Qəddarlıq qılıncı qoymadı ki, Şərq xalqlarının oyanmasını görəim. Cəhalətin mənfur əli imkan vermədi ki, xalqların azadlıq deyəni səsinə eşidəm...

Kaş bütün fikirlərimin toxumlarını xalqın ağır şırımlarında əkə biləydim. Yaşşı olardı ki, faydalı və məhsuldar toxumlarımı, bu çürük səltənətin şoran torpağına səpəydim. Bu tarlada nə əkdimsə, hamısı puç oldu. Bütün cücərənlər zay çıxdı. Mənim faydalı təkliflərimdən heç biri Şərq müstəbidlərinin qulağına girmədi...

...Yenilik seli artıq Şərqə doğru axmaqdadır. Mütləqiyyət hakimiyyətinin bünövrəsi məhvə məhkumdur. Bacardığımız qədər bu hakimiyyəti bünövrədən dağıtmağa səy edin. Köhnə adətlərə alışmış adamlara yolundan çəkəndirməyə başlasanız, bu sizin işinizlə ləngidər. Elə edin ki, sizinlə başqa xalqlar arasında mövcud olan maneələri aradan qaldıra bilərsiniz. Mövhumatçılara uymayın"...

Şərqə axmaqda olan yenilik selinin qüdrətini özünün böyük ağıllının və fəhminin işığında dərk edən Aida xanım Şərqin böyük filosoflarının kəlam müqəddəsliyində durulduqca Şeyx Cəmaləddin Əfqani kimi mühacirətdə Şərq ədəbi, ictimai-fəlsəfi fikrini formalaşdıran Şərq ziyahlarını təbliğ etməklə, onların azad fikrinin, demokratik düşüncələrinin yayıcısına - təbliğatçısına dönürdü. Şeyx Cəmaləddin Əfqaninin XIX yüz ildə qaldırdığı ideya və məfkurə birliyi, Şərq-Qərb dəyərlərinin sintez ideyaları XX yüz ildə təsdiq məqamına qovuşduqca Azərbaycanın, ilk qadın şərqşünası Aida xanım İmanquliyeva da öz sözünü deyir, bu fikirlərə dəstək durmaqla Qocaman Şərqin ruhunu cisminə geyən mələklər kimi yurd, vətən naminə Kəç Yoluna çıxarır.

Əsərləri, ideyaları, simpozium və konfranslardakı çıxışları

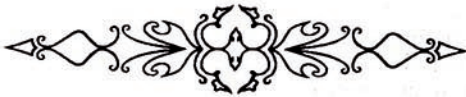
zahiri gözəlliyi, daxili kamilliyi ilə Azərbaycanın rəmzinə, mikromodelinə dönürdü. Şərqlə Qərbin, Doğu ilə Batının Körpüsünə, İpək Yolunun köç müqəddəsliyinə qovuşurdu.

Bir vaxtlar Şeyx Cəmaləddinin zindandan yazdığı məktubda üz tutduğu məsləkdaşlarından biri də ruhən Aida xanım idi. Şeyx Şərqi, Şərfin qüdrətli keçmişini, işıqlı gələcəyini həm də ona əmanət etmişdi. Əmanətə xəyanət olmazdı...

Rus imperiyasının içərilərində yaşaya-yaşaya SSRİ Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutunda elmi əsər müdafiə etmək, dünyanın məşhur şərqşünaslarından sayılan İosif Braginskinin cavan bir alim kimi razı salmaq üçün yüksək savada, ali təfəkkürə malik olmalıydın. İpək yolunun ipək donlu pərisi, böyük köçün nurundan cücarən səhraların, qırgazların Leylisi olan Aida xanımın Məcnunu Şərq idi. Onun könül verdiyi, ruh kimi cisminə köçüb, oradan cücarədiyi Şərq.

Tarixi şərait bu qüdrətli alimin ideyalarını bütövlükdə açmağa imkan verməsə də, Aida xanım şərqşünas alim, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutunun direktoru kimi məqam düşdükcə, şərait yetişdikcə öz sözünü deməyə cəsarət tapırdı. Zaman-zaman mənəvi terrora, hücumlara məruz qalan Şərqi, Şərq dəyərlərini bir növ də himayədarına çevrilən Aida xanım instituta yeni qədəm qoyan aspirant və dissertantları məhz böyük köçün, şərqin və türk dünyasının qopduğu məkana istiqamətləndirir, dünyanın bu böyük sərvət və mədəniyyət baxçasından, mücrüsündən qidalanmaq üçün onlara ruh verirdi.

Şərq nağılların, əfsanə və rəvayətlərin cücarədiyi məkandır. Üç sehirlili alma da, Böyük köçün qopduğu və qayıtdığı məqamda Şərq ucalığındadır. Ondan soracağı olanlar təkcə ağır yolların yorğun yolçuları olan dərvişlər deyil, işıq paylayan mələkləridir. Aida xanım kimi...

NÜAYMƏNİN QIZILGÜLÜ

Hər gülün öz ətri, öz rəngi var. Hər gülün həm də öz ünvanı var. Tanrının çiçək sevgisi cücarən obalardan çiçək ətri gəlir. Hər saz havasının, ustad aşğın, xanəndənin də öz xalı, öz gülü var. Gülsüz könül şad olmadığı kimi, könülsüz də çiçək dərilməz, kimsəyə göndərilməz. Tanrının öz əli ilə çiçəkdən çələng toxuduğu Şirvanda dünyanın ən zərif çiçəklərindən, ən gözəl güllərindən arılar şirə çəkər, gözəllər çələng toxuyar, qom bağlayıb, dəstə tutar.

Özünün füsunkar gözəlliyi, ecazkar görkəmi ilə çəməndə çiçəyi, bağçada gülü xatırladan Aida xanımın ən çox sevdiyi çiçək nərgiz, ən çox bağlandığı gül qızılgül idi. Birini Tanrının çiçək, birini də Məhəmməd Peyğəmbər ələhissələmin gül eşqinə sevirirdi. Elə özü də dağlardakı nərgizə, bağlardakı qızılgülə bənzəyirdi. Zərif yerləşəndən, cingiltili, musiqi dolu səsindən, kövrək baxışlarından yaz ətri, nərgiz ətri gələrdi. Vətən, torpaq, elm naminə əritdiyi çiçək ömrü bir növ də sinəsini xar oyan qızılgülü xatırladırdı. Onun könül verdiyi elm sahəsi şam kimi əriyən Şərqli gözəlin, Bakılı mələyin yuxusuz gözlərindən, yuxusuz gecələrindən güc alırdı.

Ərəb məhər ədəbiyyatının yaranmasında, müsəlman mədəniyyətinin təbliğində "Qələmlər cəmiyyəti"nin qurucularından biri Mixail Nüaymənin xüsusi xidmətləri var idi. Bu cəmiyyətin ərəb ədəbiyyatının, islam dəyərlərinin təbliğində göstərdiyi xidmətləri elm aləmində ustalıqla sübut edənlərdən biri də məhz Aida xanım olmuşdu. Onun 1975-ci ildə Moskvada

ışıq üzü görün monoqrafiyası bu sahədə atılan ciddi addımlardan idi. Şorq, rus və Avropa klassiklərinin əsərlərini mütaliə etməklə yanaşı, onlardan qidalanaraq ərəb ədəbiyyatına yeniliklər gətirən Rus və Avropa təfəkkürü ilə ərəb düşüncəsi arasında körpü olan Mixail Nüaymə ərəb libasını Avropa geyiminə dəyişsə də, ruhən ərəb mütəfəkkiri olaraq kökündən qopmamışdı. Əksinə, millətinin kamilləşməsi naminə ömrünü, qələmini körpüyə çevirmişdi. Ərəb məhcar ədəbiyyatının yaranma səbəblərindən, onun yaradıcılarından ətraflı şəkildə məlumat verən Aida xanım həmin yazıları adi qələmlə deyil, könlünün nürü ilə ipə-sapa düzmüşdü. Bununla o, Avropaya sübut etmişdi ki, 21 ərəb dövlətində yaşayan 200 mindən çox ərəbə uzun çuxasına, əmmaməsinə görə deyil, mənsub olduğu şəərəfli keçmişə, yüksək mədəniyyətə, ilahi sevgiyə görə ehtiram bəsləmək hər kəsin mənəvi borcudur.

1979-cu ildə Beyrutda Livan torpağı bayram libasını geyərək Mixail Nüaymənin 90 illik yubileyi qeyd olunurdu. Ərəb səhraları bəşər mədəniyyətinə bəxş etdiyi oğlunun, demokratik ruhlu ziyalısının dünyasından qopan bahar əsintisinin, sərnilik libasını geyinmişdi. Dünyanın dörd bir yanından Beyruta gələn, elmi konfransa, yubiley şöləsinə qatılan ziyalılar bir vaxtlar Nüaymənin əsərləri ilə, qələmin müqəddəsliyində Tanrıya varmışdılarsa, bu günlərdə Livan torpağının işığından keçib Nüayməyə, onun vətənin ruhundan cücərdiyi dünyasına qaçırdılar.

Bu tədbirdə bir sıra dövlətlərin rəsmi nümayəndələri, elm-sənət adamları, tədqiqatçı alimlər ilə yanaşı, Nüaymədən birçə cümlə belə yazıb, fikir söyləməmiş insanlar da var idi. Burada birçə nəfərin - Mixail Nüaymənin yaradıcılığından bu tədbirdə iştirak edən hər bir alimdən daha tez danışan, onun həyatını muncuq kimi ipə düzüb boynundan asan, adına elmi əsər - monoqrafiya bağışlayan Aida İmanquliyevanın yeri görünürdü. Hər şeyi çatışan, hər şeyi rəsmi və qeyri rəsmi səviyyələrdə yerində olan məclisin şahənə gözəli, qüdrətli fikir sahibi yox idi. Bu məclisin işıq gələn yerini ora göndərməmişdilər...

O zamanlar hər şey mərkəzdən idarə olunurdu. SSRİ

Elmlər Akademiyası kimi məsləhət bildirdi, onu da o cür məclislərə göndərdilər. Azərbaycana bağlı çox haqların üstündən xətt çəkənlər bu dəfə də şərqşünaslığın Azərbaycan gözəlinin, Bakı mələyinin üstündən xətt çəkmişdi. O vaxtlar filologiya elmləri namizədi olan gənc alimin odlu-alovlu dövrü, Şərq xalqlarının mədəniyyətinin aynası olduğu, haqqı uğrunda mübarizə apardığı çağlar idi. Onun bu məclisdə birçə nitqi, elmi məruzəsi bəs idi ki, Şərqi şərqliyindən qoparmaq istəyənlərə, onun saraylarına top qoyanlara, kitabxanalarını yağmalayanlara, ziyalılarını mühacirətə məcbur edənlərə, onları repressiya burulğanına salanlara Şərqli gözəlin, Şərqli qüdrət sahibinin dili ilə dərs verilsin. Başqa bir tərəfdən də, bu tədbirdə iştirak etmək Aida xanımın mənəvi haqqı idi. O, gözəl bir əsərin müəllifi olmaqla, olduğu məclislərdə Nüayməni təbliğ edən, onun istedadına ayna tutan yeganə şərqşünas özü də ilk şərqşünas müsəlman qadın idi.

Bu tədbirdə Azərbaycan elmini, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının indiki vitse-prezidenti akademik Cəmil Quliyev təmsil edirdi. Konfransdakı çıxışından sonra akademik Aida xanımın "Qələmlər cəmiyyəti və Mixail Nüaymə" kitabını yubilyara Azərbaycan Elmlər Akademiyasının, Azərbaycan ziyalılarının adından təqdim edəndə salondakılar - adi insanından tutmuş ən yüksək kürsü sahibinə, məşhur şərqşünasına qədər hamı heyrətindən donur. Əsərin müəllifi qadın, özü də illər uzunu üzündəki "rübənddən, çadradan" dünyaya boylanan müsəlman qadın idi. Heyrətindən donan, yaşının bu çağında çiçəyi çirtləyən Mixail Nüaymənin gözlərindən sevinc yaşları süzülərək, kitabı dodaqlarına sıxıb, əsərin müəllifinə səcdəyə gəlir.

Lap uşaqlıq yaddaşındandır. Balaca uşaq idim. Köyümüzə sədə düşdü ki, Bağdaddan Borçalının ustad aşığı Hüseyn Saracılıya xurma bağlaması gəlib. İçində də bir "məktub". Bağdad gözəli Xan Hüseynin çaldığı havaları dinlədikcə Azərbaycan sevgisinə bürünər, ayrılığa göz yaş tökər, ustad sənətkara qovuşa bilmədiyi üçün onun Sazının çanağında əriyərmiş.

Ustad xurmadan, "yar" sovqatından dadmaq istəyəndə ağzında saç görür. Xurmanı çeynəməyi dayandırır, tumuna dolanan teli öncə dodağına, sonra gözlərinə sıxıb, bu torpağın istedadlı oğlu Nizami Saracının yanına gəlib əhvalatı danışır. Ozan dili yüyrək olar, deyirlər. O da bu sevdaya yeni bir məhəbbət dastanı bağlayır:

Dedim: Aç boğçanı, ay ustad görək,

Nə sovqat göndərib o Bağdad qızı?

Dedi: Öz saçını büküb xürməyə

Bir dəmət göndərib o Bağdad qızı!

Dedim: Ölçdüm saçı iki qulacdı.

Dedi: On iki min dərdə əlacdı.

Dedim: Hüseyin əmi bu necə saçdı -

Bir sərvət göndərib o Bağdad qızı!

Dedi: Öz sazımın itmiş simiydi,

Gəzirdim mən onu neçə iliydi.

Oğul, Hüseyin əmin ölhaölüydü,

Bir möhlət göndərib o Bağdad qızı.

Bağdad gözəlinin sovqatı Xan Hüseyinə məhəbbətlə birlikdə möhlət göndərdiyi kimi, Bakının Leylisi, Şirvanın Gözəli ərəb səhralarına xəzri, gilavar göndərmişdi. Özü boyda sevgidən xələp olan Aida xanımın bu sovqatı məclisin işığı idi. Ömrünü millətin yolunda şam kimi ərindən, sufi dərvişləri kimi tərki vətən olan, qəribliyin, tənhalığın odunda qovrula-qovrula sevdasından dönməyən, Sözdən, Qələmdən millətinə abidə ucaldan Mixail Nüaymənin gözüne işıq, dizinə taqət, yeni əsərlər yaratmaq üçün könlünə təpər gəlmişdi.

Yazının müəllifinin İlahi gözəlliyi yazısından boylanırdı. Nüayməni dirildən ömrünə, duyğularına davam gətirən, ruhunu təzələyib cismini gözəlliklər bulağında suya çəkən də yazının işığı, nuru, Nüaymənin dünyasına olan sevgi idi. Bu sevginin, ehtiramın əlaməti, cavabı olaraq məclisin sonunda hər kəsə təşəkkür edən, ağsaqqal duası söyləyən Hüaymə Beyrutdakı yaşlılıqlar qoynunda binə tutan malikanəsinin bağından öz əlləri

ilə becərdiyi qızılgüllərin ən gözəlindən birini seçib Aida xanıma pay göndərir.

Bu qızılgül idimi ilahi! Bu gül deyildi, gül qoynunda gizlənən ruh, gül qoynundan pıçıldayan sevgi nəğməsi, insan məhəbbəti, ziyalı sevdası idi. Mixail Nüaymənin ruhuna dirilik suyu bəxş edən Şərqli gözələ, şərqsünas alimə Şərfin qocaman bir ziyalısının simasında cürcərdiyi məhəbbət idi.

Ömrünü elmə, soydaşlarının, dindaşlarının mədəniyyətinin və duyğularının tədqiqinə və təbliğinə həsr etmiş, xatun gözəlliyi, ana məhəbbəti ilə sığal çəkmiş Aida xanıma bundan böyük mükafat nə ola bilərdi? Tanrı ona hər şeydən, hər bir gözəllikdən pay vermişdi. Gözəl sima, yüksək əxlaq, ali təfəkkür, ilahi eşq, qadın və ana məhəbbəti.

Dünyaya bu gözəlliklərin gözü ilə boylanın Aida xanıma göndərilən peyğəmbər çiçəyi - qızılgül əslində ömrünü elmin ibadətində keçirən xanıma peyğəmbər lütvü idi. Alimin bir günlük ibadətini, zahidin 40 illik ibadətinə tay tutan, Cənnəti anaların ayaqları altında görən, Tanrının kəlam müqəddəsliyini Xədicənin sərvəti, Fatimənin məhəbbəti ilə yer üzünə yayan peyğəmbərimiz qızılgülə Tanrı çiçəyi demişdi...

İnsanla Tanrının arasında körpü onun ruhunun daşıyıcısı olan könlüdü. Könlü yolçuları könlün çəkdiyini, könlüdən keçənləri daha gözəl anlayır. Nüaymənin Aida xanıma göndərdiyi könlü qönçəsini - qızılgülü ünvanına akademik Cəmil Quliyev çatdırmışdı. Sovqatdan və sovqata körpü olmaqdan qürurlanan alim o məqamlarda özünü yəqin ki, dünyanın xoşbəxti hesab edirdi. Tomrisin, Sara xatunun, Türkan xatunun, Məhinbanunun, Nüşabənin, Şirinin, Məhsətinin, Xurşudbanu Natəvanın, Tuti Bikənin ruhunun davamçısı olan Aida İmanquliyeva türkün bütün zamanlarda təkcə qüdrətli sərkərdə xaqanlar deyil, həm də xatunlar yetirdiyini sübut etmişdi.

Tomris fars cəlladını torpaq, Vətən naminə qılıncına doğradığı, səlcuqlular sarayının baş xatunu Türkan xatun türkün elminin, mədəniyyətinin dirçəldilməsi üçün Nizamülmülkü ideyaları ilə istiqamətləndirdiyi, Natəvan Qarabağın qala divarlarından söz bulağı qaynatdığı, Tuti Bikə Sisyanovu cəza-

landırdığı kimi Aida xanım da öz əsəri ilə Baskakovun bir vaxtlar söylədiyi - "türklər islamı ərəblərdən gec qəbul etdilər, amma onlardan daha qısqanc müsəlman oldular" kəlamını həqiqətə çevirərək ərəb dünyasını heyrətləndirdi.

Günəş Şərqdən doğur, dünyanı nura qərq edir. Odlar Yurdunun şərqli gözəli ruhundan doğan günəşlə, elmi, fəlsəfi, bədii, publisistik düşüncələri ilə peyğəmbərlər, sərkərdə - xaqanlar, qüdrətli söz və fikir sahibləri, filosof alimlər yetirən müsəlman türkünün, Azərbaycan xatununun qüdrətini sübut etmişdi. Xaqaniyə, Nəsimiyə, Seyid Əzimə, Məhəmməd Hadiyə, Sabirə nur verən Azərbaycan xatununun ruhundan cücərən insan, torpaq, Tanrı sevgisi idi Aida xanıma dünya şöhrəti gətirən, Tanrı nəğmələri oxutduran da.

DÖVLƏTDƏ DƏVƏ, ÖVLƏDDƏ NƏVƏ

Göz oxşayan, getdikcə gedilən, vardıqca varılmayan səhraların yaraşığı dəvələrdir. Ləngəri, zınqırovu, ağır taxtalı karvanı ilə obalardan obalara soruq aparan, südündən, ətindən dərman buyrulan dəvələr bu qiymətli cəhətlərinə görə yüz illər boyu Şərqlini dövlətdə dəvə deyə düşünməyə vadar edib. İpək yolunun qara yolları ləngərli dəvə karvanlarının qüdrətindən boy alıb, zamanımıza yetişə bilib. Susuz, qumsal səhraların çiçəkləri-kaktuslar susuzluğa davamı dəvələrdə, dəvələr də onlarda tapıb. Dözüm, dəyanət nümunəsi olan dəvələrə, səhra çiçəklərinə oxşar Tanrının bir gözəlliyi də var. Nəvələrdir onlar. Məhəbbətin rəmzinə, nəsillərin körpüsünə dönən nəvələr...

Nərgizi gəlin köçəli qulağı səsdə, ürəyi həvəsdə idi. Hansı səfərə getsə, hara yönü düşsə bəbək, mələk, çiçək paltarı, oyuncağı alardı... Tanrı sevdiyi, sevib seçdiyi Mələyi çox intizarda qoymadı. Aida - nənəsinin adına, gözəlliyinə şərik doğulan çiçək kimi bir qız dünyaya gəldi. Əslində doğulan mələk misal bir sona idi, bu günün sonası, sabahın anası olacaq müqəddəs bir varlıq.

Nə zahirən, nə də daxilən hələ pöhrəliyini baş vurmamış, duyğuları, arzuları, qar çiçəyi, bənövşə kimi təzə-tər qalan, yaşının üstünə yaş gəldikcə cilvələnilib suya, bara dolan budaqlar kimi Aida xanım nənə olur, gözünün ilkinin, Nərgizinin bənövşə qoxulu, qaranquş müjdəki körpəsinin beşiyi başında oturub layla çalır, şərqli gözələ nağıllar, əfsanələr, rəvayətlər söyləyirdi. Özü də ruhu kimi nurdan süzülən nənə Aidanın süfrəsinin qırağında nərgiz gözülü, nərgiz baxışlı nəvəsi sığal tapırdı.

Azərbaycan türkü bütün zamanlarda Ana deyib tapındığı

müqəddəsliyə üç cəhətə görə minnətdar olub, onun yolunda ölümdən belə çəkinməyib. Əski türk xatunları kimi zahiri gözəlliyi, səliqə səhmanı yaşayırdı. Aida xanımın süfrəsində türk saraylarının ən ləziz yeməkləri qısa zaman içində bir araya gələr dolu ocağın, dolu bucağın, səliqə səhmanlı, ailəcanlı bir xatunun qabiliyyətindən, mədəniyyətindən soraq verərdi.

Daxilən zəngin və kamil, zahirən gözəl olan Aida ananın açdığı süfrələrin gözəlliyi qonaqları, dostları heyrətə salarmış, onlara elə gəlmiş buradan indicə ən zərif duyğulara və rənglərə xas rəssam keçib. Şərq və Türk saraylarının süfrə mədəniyyətindən xəbərdar olan rəssam. Heç şübhəsiz bunun iki səbəbi var idi. Aida xanım süfrəyə Gövhər xanımdan, gözəl Püstəxanımın öyrəndiklərini, kitablarda oxuduqlarını, səfərlərdə gördüklərini düzürdü. Onları hazırlayanda gözündən nur, könlündən məhəbbət, gözəlliyindən pay verirdi. Hər şey sevgidən başlayır. Sevgi olan yerdə hər şey gözəl görünür. Dünyanın "duzlu", "dusuz" adamları var. İlahinin xoş çağında xəlq edib, xilqətindən nur verdiyi Aida xanım həm də "duzlu", "şirin" insan idi. Onunla söhbətdən doymaq olmadığı kimi açdığı süfrənin gözəlliyindən də doymaq olmurdu. Danışdıqca gözləri bulaq tək durulan, səsindeki cingilti ilə karvan yolundakı, minbər başındakı müqəddəsliyi xatırladan, yatmış ruhları oyadan Aida xanım duzlu, məzəli zarafatı, ifçin, ipə-sapa düzülən cümlələri ilə əhatəsindəkiləri heyrətləndirərdi...

Dünyaya təzəcə qədəm qoymuş ocağın ilk nəvəsi Aida beləcə xoşbəxt böyüyürdü. Gözəlin siğalında, gözəlliyin sehirində...

Tanrının bu lütvündən sonra Ülviyyə doğuldu. Nərgizin dodaqları çıtlayıb çiçəyi açanda Ülviyyənin ülviyyətindən, Arif müəllimlə Aida xanımın məhəbbətindən yeni bir ruh yer üzünə qədəm qoydu. Adı boyda saflığa, paklığa, işığa, nura bağlı olan Ülviyyənin siğal yeri, nağıl boxçası da Aida xanım idi. Bir qıraqda Püstəxanım nənənin, bir qıraqda Aida xanımın, o biri udda da Arif babanın nağılından, istəyindən, siğalından yuva qurur, Aidanın şən oyuncağına- bacı sevcisinə dönürdü. Bir cüt çiçək qoşa qanad, qoşa budaq kimi pərvaza gəldikcə Leylanın bəxt ulduzu səmada görünməyə başladı. Mehribanın, körpəsi Azərbaycanı nura qərş edirdi. Doğulan, ruhunu cisminə geyib

yer üzünə gələn adi bəbə deyildi. Xaqanın qanından göyərüb, Aida xanımın Mehribanının süzündə durulurdu.

Bu xəbər xəbərlərin ən gözəli idi. Mir Cəlalın, Əlirza kişinin, Əziz Əliyevin, Nəsir İmanquliyevin, Heydər Əlirza oğlunun, Arif Paşayevin kökünün üstündən bir gül ağacı göyərirdi. Adını zamanənin Xaqanı, bəxtini Tanrı verirdi. Arzularla dolu beşiyindən, ürəyindən yer üzünə boylanan Leylaya özünü dərk edəndə çatacaqdı ki, o kimlərin, hansı dahilərin soyunun, qanının daşıyıcısıdır.

Aidaya, Ülviyyəyə qoşulub nağıl-noğul dünyasını yaşadı Leyla da. Sabaha inam, dünənə ehtiram hissələri nəvəsi Aidanın, anası Mehribanın vətən, torpaq sevgisindən cücərdi. Ömrünü sözə, səsə, musiqiyə, bir də kitablara verdi. Dünyanı aqlının hökmünə, müdriqliyin qüdrətinə fəth etmiş, Qorqud Ata kimi yurdunun xeyir-dua verəsinə çevrilmiş, adını türk xaqanlıq tarixinə həkk etmiş Heydər Əlirza oğlunun ruhundan, Şərqi Qərbə, Qərbi Şərqa calaq etmək üçün ömrünün şam kimi əridən, gözünün nurundan əsərlər yaradan Aida xanımın sevgisindən, ruhlara dərman olan təbib anasının duyğularından, beynəlxalq siyasətdə öz yeri olan atasından cücərdiyini sübut üçün Avropa səfərindədir. Bir zamanlar Azərbaycanın ən qüdrəti fikir və kəlam sahibləri Şərqi müqəddəs elm mərkəzlərindən işıq dərib Vətənə dönərdilər. Leyla da dönəcək babalarının, nənələrinin nur aldığı, bayraq uralığına tanıdığı Azərbaycanı daha qüdrətli, daha möhtəşəm, daha əzəmətli və yenilməz etmək üçün!

Aida xanımın ən xoşbəxt günlərindən biri Arzu dünyaya gələn gün idi. Şərq nağıllarının ən zərif qəhrəmanları, ərəb səhralarının məhəbbətdən don geyən Leyliləri Leyla, Arzu biçimində doğular. Məcnunlarını eldən-elə, dildən-dilə salardılar. Yuxuların, rüyaların, səmaların mələklərindən, suların pərilərindən incəlik, gözəllik, taravat alan Arzuya, bələkdəcə baxanları bəd nəzərə gəlməsin, elə bil mələkdə, sevgisi gözlərindən nur süzülən leyliyi, deyirlər. Gəlişi ilə Aida xanımın iki cüt nəvə sevincini tamamladı Arzu. Nənəsinin gözəlliyindən, babasının vüqarından pay aparən qızın həyatının ən ağır günü babasının cənazə mərasimi, intizar günləri idi. Heydər Əlirza oğlunun cismani ayrılığının ağırlığı dünyanın hər yerində hiss olundu. Türk dünyası, MDB məkanı, Qafqaz bu ağırlıqdan dizə gəlirdi.

Ömrü boyu Azərbaycanı çiyinə qaldırıb, zirvələrə ucaldan Heydər Əlirza oğlunun cənazəsi xalqın çiyinə qaldırılanda, torpağın qoynuna köçəndə hamı, hər kəs, hər bir Azərbaycan vətəndaşı daxilən sarsıldı...

Kənardan bu ağrını seyr edənlər deyərlərdi ki, bu ağır günlərdə Heydər babanın anası İzzət xanımın, ömür-gün yoldaşı Zərifə xanım yerinə məzarı başında hamıdan çox Leyla və Arzu əriyirdi. Babalarının vaxtsiz dünyasını dəyişən Leylasının - Zərifəsinin yerinə göynəyirdi Leyla. Göz yaşları ilə insanın içini göynədən, ürəyini şüşə yerinə parçalayan Arzu elə bil Sarı Aşığın bayatılarını çağırırdı.

*Əzizim tərsinə qoy,
Tərtəni tərsinə qoy.
Yaxşının qibləsinə,
Aşığı tərsinə qoy.*

Babasının məzarı önündə durub, ustadının ayağı altında torpağa tapşırılmaq istəyən şeyird, qanadı qırılan quş, cismi torpağa tapşırılıb, ruhu səmalara bülənd olan leyliyə kimi əriyirdi, babasından, onun cismindən, məzarından keçib dərgaha, müqəddəs ruhuna qovuşmaq istəyirdi.

Tanrı dərdi çəkənlərə verir. Azərbaycan boyda bir sevgi ilə yanaşı, Azərbaycan boyda bir dərdə də könül vermişdi cənab Heydər Əliyev. Millətə, torpağına olan sevgidən son məqamda o böyük sevgini və ağrını da öz övladına qıydı. Vəliəhdin, tacidarın dünyasında indi Azərbaycan dünyanın dörd bir yanına səfər etməkdə, qüdrətlənməkdədir. Arzu ilə Leyla indi öz dünyasını yaşayır. Nənəsinin, babasının ətrini xatirələrdən ala-ala.

Tanrı "xoşbəxt ol" deyib yaratmışdı Aida xanımı. Dövlətdə dəvəsi - ərəb səhralarını, Şərqi ləngəri, sanbalı ilə tanıdan əsərləri, monoqrafiyaları var idi. Türkün, Şərqi gözəllik, istedad, mənəvi kamillik, kubarlıq bulağından su içmiş qoşa qanadları Nərgizinin, Mehribanın, onların da qoşa qanadları - Aida, Ülviyyə, Arzu və Leyla var. Dünyaya iki ananı Aida xanım bəxş etmişdi, hər bir qızı da gələcəyin iki anasına ilk beşik olmuşdu... "Xəmsə"nin, "Yeddi gözəl" dastanı oxunmuşdu.

Ocaqları çıraqsız, işıqsız deyildi. Amma, bu dünyadan

nigaran getdi Aida xanım. Onu dərmansız dərdə mübtəla edən bir tərəfdən vətən, torpaq dərdi idi, digər tərəfdən də imperiyanın, Mixail Qorbaçovun hücumu, xalqının bir qurup məsləksizlərinin Heydər Əliyevə qarşı haqsız hücumları, yersiz hədələri idi. Ömrü boyu Şərqi mənəvi dəyərlərinə sədaqətlə xidmət etmiş Aida xanım bilirdi ki, Tanrı haqsızlığı heç kəsə, heç nəyə bağışlamır.

Necə ki, bizə də bağışlamadı. Göyçənin, Qarabağın qanlı günlərindən köynək biçdik. Vətən naminə döyüşməyə, sabahki mənəvi mübarizələrdə boy vermək üçün, şəhidlərimizin ruhundan cücərən düşmən çəpərlərinə ehtiyac var idi. Dili dualı analar, ağır oturub batman gələn nənələr kimi əllərini dərgaha açan Aida xanım ömrünün ağır günlərində Tanrıdan bir cüt oğul payı istədi. Nərgizinin, Mehribanının adına! Dərgaha yaxın olanların duasını mələklər Tanrıya tez yetirər deyiblər. Duanın müjdə məqamı yetişəndə Nərgizin Ülvi, Mehribanın Heydəri doğulanda Aida xanım yer üzündə olmasa da, yer üzünün dualarından don geyinmişdi...

Sığıla, laylaya böyüyən Ülvi ilə Heydər şəkillərə baxıb qara hörüklü, dolu gözlü bir qız, əllərində nərgiz gülü gəlin köçən bir gəlin, ali kürsülərdən nitq söyləyən bir alim, anasını, qızlarını, nəvələrini bağrına basan, Arifinə ümid işığı kimi baxan bir türk gözəli görəndə: "bu bizim nənəmizdir. Tanrı bizi onun dualarından xəlp etdi deyərək, daşda çiçək açan dilbəri ziyarətə gedəcəklər: Kəbənin, Məkkənin nuruna bürünmək, İnsanlıq, Şahlıq, sultanlıq səltənətində əyləşmək, onun sevdiyi Azərbaycanı nura qərq etmək üçün!

AMAN AYRILIQ

İtirə-itirə gəldiyimiz dünyada üç müqəddəs itgi var ki, Adəm övladı öluncə onunla barışmır. Torpaq, Ana və övlad itgisi! İnsanın mənini mənindən, canını canından alan itgi! Bir iynəsi, düyməsi itən kəs onların oxşarını harada görsə yadına o itgilər düşür. Elə hey gözləri axtarır... Cismani aləmin daşı daş üstündə qalmadıqca, faciələr, ağrılar gördükcə, torpaq üstə qanlar su yerinə axdıqca vətəni al qanları ilə suvarıb, çiçək bitirən oğullar şəhidliyi qəbul edir. Vətənin qanlı köynəyi sıxıldıqca şəhid məzarları ziyarətgaha dönür. Gözümüzün qabağında baş verən Qarabağ savaşı Mədinə, Məkkə, Kərbəla, Məşhəd müqəddəsliyimizin yolunu Şəhidlər xiyabanına çəkdi. Ruhu şad olmuş möhtərəm Heydər Əlirza oğlu Şəhidlər kompleksini ucaltmaqla, onların adına məqbərə tikdirməklə Azərbaycan türkünün yaddaşından torpaq müqəddəsliyinə yol saldı.

Zaman-zaman başında toplar, tufənglər atılan, bölündükcə bölünən, doğrandıqca doğranan, hər kötüyündən, budağından dərd göyərən Odlar Yurdu, öncə Nadir şahın güdazına gedən, Gürcü çarı II İrakliyə bağışlanan, bu gün də Bütöv Azərbaycan deyib, gözləri yol çəkən Qaraca çobanın yaylaq yeri, Qarapapaq türklərinin dədə-baba yurdu Borçalının ağrısını çəkdi. İçinə çəkilən dəniz kimi tufan qoparacaq məqamına göz dikən Borçalının ustad aşığı Çıldırılı Aşıq Şenliyin "can sağ ikən yurd vermərik düşmana" nidası ilə "Urfanı"da, "Yurd yeri"ndə, "Zarıncı"da, "Mansırı"da,

"Misri"də torpaq, vətən, bütövlük deyib haray salıblar. Şair Nəbinin, Hüseyn Saraclının, Xındı Məmmədin, Əmrah Gülməmmədovun, Aşıq Kamandarın, indi idə Gülabı Xandı Məmmədoğlunun dərdinin dərman yeri Azərbaycan, Bakı, Təbriz olub.

Türklüyünü sevgi, ilqar, bütə camında görən Borçalı qızları:

*Əzizinəm Qars ayaz,
Bura qışdı, Qars ayaz,
Qələm qurbanın olum,
Qismətimi Qarsa yaz.*

- deyib Tanrıya əl açıblar. Azərbaycan adı gələndə ruhu göynəyən, göz yaşından dəryalar dolub, çəmələr qaynayan, torpaq sevgisini xalı-xalçaya, kilimə, cecimə toxuyan analarımızın dilindən bayatılar cücərib.

*Yalqız ağac yoldadı,
Dağlar ona daldadı.
Demirsənmi ay zalım,
Gözlərimiz yoldadı.*

Şair Tahir Talıblının dediyi: "Paralanmış, yaralanmış, uralanmış Borçalı"nın dahiyyə halalına haram qatılarda dadı qaçıb, pərəyi pozulan, mayası halallıqdan tutulan Azərbaycanın qara günləri başlayıb. Özümü qanandan dilimdə haraydı:

*Əzizinəm Dərbəndi,
Dəmirqapı Dərbəndi.
Dərdi ovutmaq üçün
Aralıqdan dər bəndi.*

Nə bənd dərilir, nə dərd ovunur. Gavurun güdazına, imperiyanın bədnəzərinə gəldi Dərbənd. Qorqud Ata müqəddəsliyinə, Şaman işığına, türk ruhuna gavur nəfəsi dəydi. Olacağa çarə yoxdu - dedilər. Kaş ki, deməyəydilər. Şəkili Çələbi xanın,

Qubalı Fətəli xanın, Gəncəli Cavad xanın şəhidliyindən cücərən bütövlük sevdasına doğranaydıq, torpağı intizarda, qeyrəti qında qoymaydıq. "Gülüstan", "Türkmənçay" cəzasının qəzasına düşüb 191 ildir dərdimizin türküsünü oxuyuruq:

*Əzizinəm Təbrizə,
Bir ox götür, bir nizə.
Gülüstanda gül deyil,
Dərdim çıxıbdı dizə.*

Ağıllı özgələrin, ağılsız öz səhvindən öyrənər deyiblər.
Bizim dərdimiz yaman oldu, aman olmadı...

*Vedinin yanı dağlar,
Dağ tutub dağı dağlar.
Qana qan almaq üçün
Kim gəlib dağı dağlar?!*

- harayında Vedibasarın,

*Əzizim Zəngəzura,
Yol gedir Zəngəzura.
Dəli Dəmrul hardadı,
Gavurla cəngə dura.*

- nidasında Zəngəzurun,

*Əzizim Göyçə mənnən,
Köç etdi Göyçə mənnən.
Sinəm dərdin xırmanı
Bitərmə Göyçə mənnən?!*

- intizarında Göyçənin,

*Eləmi Qarabağdan,
Şuşadan, Qarabağdan,
Dağlanıb, yağmalandı,
Nə qaldı Qarabağdan?!*

- qəmində Qarabağın dərdinə, nisgilinə köhlən olmuşuq.
Anam torpaq, balam torpaq Abbas Səhhətin dilində ana,
süd, yar müqəddəsliyinə qaldırılıb:

*Südüdür kim dolanıb, qanımlı olub,
O, mənim sevgili, cananımlı olub.*

* * *

*Onu sevməyən insan olmaz,
Olsa da, ol şəxs də vicdan olmaz!*

Tanrı sevgisindən cücərən torpaq! Səndən sonra səni biçimdə içimdə sevgisi cücərən ikinci varlıq Ana adı, Ana siqləti, Ana möhnətidir. Ömrünü bizə, qəlbimizə, könlümüze, nəfəsimizə, səsimizə verən analar...

Bu hikmətin əzəli və əbədi olan, ilahi eşq ucalığında dayanan sevgisi idi Aida xanımı tərək edən, gözünü yolda, könlünü qalda qoyan, canından can, qanından qan, mənavi paklığından paklıq, ülvyyəyətindən ülvyyəyət, məhəbbətindən məhəbbət qazandığı - Yusif bəylə, Fatma xanımın Gövhər, Aida xanımın Gövhərim deyə, üzünə üz söykəyib, dizinə baş qoyduğu, sevincini, kədərini bölüşdüüyü, öncə ana, sonra da, nənə taxtında əyləşdirdiyi Gövhər xanım köç yoluna çıxmışdı. Bitməz, tükənməz, gedib geri dönməz köç yoluna. Karvanı qəm, sarvanı ruhu uçub getmiş quruca bir can idi. Ağ donunu, mələk libasını geyən Dəniz İncisi torpağın qoynuna köçürdü. Torpağı intizardan, özünü ağrıdan qurtarmaq üçün!

*Torpaq yetim qalmasın deyə,
Torpağın qoynuna köçdü analar.*

- şair Hüseyn Arif də belə deyib. Gövhər xanım həm də torpağı intizardan qurtarmaq üçün yola çıxmışdı.

Bu Aida xanımla Gövhərinin arasında bəzənən ikinci kəcavə, yola çıxan ikinci köç idi... Birincidə Ağ duvağa bürünən qızının gəlin kəcavəsinin dalıca baxıb göz yaşını selə döndərən Gövhər xanım onu Tanrıya tapşırırdı. Yurdunu işıqlı, yerini

rahat, ailəsini qayım-qədim görmək üçün nəzir-niyaz deyir, dərgahı dualara qərq edirdi.

İkincidə Aida xanım göz yaşı töküdü. Qəmin içində, ayrılıq əzabının odunda əllərini dərgaha qaldırmışdı. Ağ birçəkli, mələk libaslı Dəniz İncisini - Gövhərini Allaha ismaric edirdi. Yerinin rahat, ruhunun dinc olması üçün mələklərə dua deyirdi...

Birincinin göz yaşı Aidasına könlünü, ruhunu bağışlayan, ağı, abırı, istedadı və sevgisi ilə yerdə yerdəkilərin, göydə göydəkilərin dostuna çevrilən, ilahi eşqi ilə qızının çiyində sahlıq quşunu əyləşdirən, Nərgizi, Mehribanı ilə dünyanı çiçəyin, sevginin, mehr-məhəbbətin ətrinə qərq edən Arifin sığalı ilə sevincin göz yaşlarına döndü. İkincinin yolu uzun oldu. Lap uzun. Onun məsafəsini, ağırlılığını;

*Əzizinəm sənmişsən,
Başıma tac sənmişsən.
Tənha, qərrib dünyada
Dərdə əlac sənmişsən.*

- ağrısından cücərənlər, ondan sonra dünyanı ruhu ilə deyil, cismi ilə dolananlar bilər.

1992-ci ilin payızına, ömrünün xəzan çağına, yarpaq tökümünə qədər, günü əsrə, ayı, ili qərinələrə döndü Aida xanımın. Hara boylanıb, hara baxırdısa, orada bir cüt mirvari bəbək boylanır, həmişə olduğu kimi, yenə də balasını, balasının balalarını Allaha tapşırırdı. Dili duada, əlləri dərgahda idi.

Gövhər xanım ruhunun qanadında göylərə çəkilib, doğmalarının ruhuna qovuşduqca Aida xanımın ürəyinin yağı əriyirdi.

Dərddəşını, sirdəşını itirirdi. Bir vaxtlar laylasını çalan anası, sonralar ümid, təsəlli mələyi idi onun. Bu gedən mələk özü ilə onun ümidini, təsəllisini, ilk sevgisini, saf məhəbbətini aparırdı. Gedən bunlar olsa idi, nə vardı ki. Cismindən ruhu, gözlərindən nuru gedirdi. Özü boyda bir dünyanı, nağılı aparırdı. Özü boyda dastan, əfsanə yaratmaq üçün.

Gövhər xanım gedişi ilə ömrünü Şərqə, şərqlilərə, onların

milli sərvətlərinə həsr etmiş ciyərpərasına məhəbbət və qəhrəmanlıq dastanlarından sonra oxunacaq yeni bir dastan qoyurdu. Dərdin, ayrılığın, həsrətin dastanını. Onu oxumaq, duymaq, yaddaşa köçürmək üçün ya Gövhərdən cücərən zərif Çiçək, ya da onun bir cüt yarpağı - göyçək nəvələri olmalısan! Çünki hər kəs cucərdiyi müqəddəsliyə bağlıdır!

MƏBƏD MƏLƏYİ

Tanrı qadını gözələ, gözəlliyə olan sevgisindən, təkliyə, tənhalığa yox demək istəyindən xələq etdi. Adəmi - yer üzünün ilk Elçisini torpaqdan, gildən xələq edən ulu Yaradan qadın ülvyyətidən, ona olan sevgisindən onu torpaqdan deyil, torpaqdan yaranmış Adəmin qabırğasından yaratdı. Yer üzünün qadın paklığına, qadın mətanətinə işarə idi bu hikmət. Sümük saflığı, sümük möhkəmliyi qadının - özü də məhız şərqli qadının amalı, ucalığıdır. Bütün cizgilərindən Tanrını andıran Tanrının gözəllik, saflıq simvoluna dönən Aida xanımı düşündükcə Nəsiminin gözəldən keçən, İlahi eşqində tamamlanan Tanrı sevgisini xatırlayırsan.

*Gəl, gəl ki, səndən ayrı müştəqə can gərəkməz,
Müştaqa sənsiz, ey can, iki cahən gərəkməz?*

*Şol binişanı buldum, anın nişanı oldum,
Yüzün görənə ayrux namu nişan gərəkməz.*

*Çün hasil oldu, ey can, vəslin mənə cahandan,
Oldum vüsalə qəni kövni məkan gərəkməz.*

Bələ bir gözəllikdən, insanın ruhunu cismindən alan İlahi eşqdən doğulmuşdu Aida xanım. Yerişindəki naz, baxışındakı, duruşundakı vüqar, qönçə dodaqları açıldıqca oradan süzülən bal, şirin və kəsərli nitq Şərqli gözəlin şahənəliyində onun mənəvi gücünün, qüdrətinin, millət üçün əriyən ürəyinin, düşünən

beyninin aynasına döndükcə tale onu bir zamanlar hürkə-hürkə, bəzən də tərəddüd edə-edə qədəm qoyduğu İnstitutun birinci şəxsinə çevirirdi.

Keçmiş SSRİ məkanında Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının kadrlarının özünə məxsus yeri var idi. Bu institutun bazasında yetişən alimlər şərqşünaslıq elminin inkişafında öz sözünü demiş ziyahlar idi. 1962-ci ildə universitetin şərqşünaslıq fakültəsini bitirdikdən sonra, vaxt itkisinə yol vermədən universitetin Yaxın Şərq xalqları ədəbiyyatı tarixi kafedrasında aspiranturaya daxil olmuşdu. Orta məktəbi qızıl medalla, Universiteti fərqlənmə diplomu ilə bitirən Aida xanım aspiranturayı da uğurla başa vurmuşdu. Bakıdan, bir vaxtlar tələbə kimi qədəm qoyduğu Universitetdən başlayan aspirant həyatı SSRİ Elmlər Akademiyasının Asiya xalqları İnstitutunda davam etmişdi. 1967-ci ildə məşhur şərqşünas İosif Braginskini rəhbərliyi və xeyir-duası ilə namizədlik dissertasiyası müdafiə edən Aida xanım bu zaman təkcə elmi rəhbərinin ümidlərini doğrultmurdu, ona ümidlərlə baxan tanınmış qələm sahibləri, elm adamları olan Mir Cəlal müəllimə, Nəsir müəllimə, onu SSRİ Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutuna ezam edən Universitet rəhbərinə, müəllimlərinə bir dünya sevinc bəxş edirdi.

XIX-XX yüz illərdə Cənubi Amerikaya mühacirət etmiş Suriya və Livan yazarlarının simasında ərəb məhcər ədəbiyyatını tədqiq edən gənc alim mühacirəti vətəndə çürüməkdən, boğulmaqdan üstün tutan azad sözə, açıq fikirə can atmış ərəb ziyalılarının simasında Əhməd bəy Ağaoğlu, Almas İldırım, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Ceyhun bəy Hacıbəyli kimi məşhur ziyalılardan faciəsini Sovet İmperiyasının diqqətinə çatdırmaq istəyirdi. O, həm də sübut etmək istəyirdi ki, Şərqin belini cəhəlat qırdığı kimi, rus imperiyasının, Şura hökumətinin də dizlərini insan, millət məhbəsinə dönmüş quruluş yıxacaq. Bu 60-cı illər idi. Cəmi 20 il sonra dünya yenidən qurulacaq, imperiya xofu millətlərin istiqlal savaşı, azadlıq istəyi ilə yoxa çıxacaqdı...

Həmişə elm məbədi, müqəddəs ruhların dolandığı məkan kimi baxdığı Akademiyaya bu dəfə onun ən gənc əməkdaş kimi

qədəm qoyurdu Aida xanım. Gənc alim, gözəl ana, gözəl gəlin, vətənpərvər ziyalı kimi köksünün altında ürəyi quş kimi çırpınırdı. İş otağına çatanda öz doğmalarını universitet auditoriyalarından tanıdığı müəllimlərini və tələbə yoldaşlarını gördü.

Ərəb ədəbiyyatı qrupunda kiçik elmi işçi kimi fəaliyyətə başlayan Aida xanım çox keçmir ki, baş elmi işçi dərəcəsi alır. 1976-cı ildə isə hər şey dəyişir. "Ərəb ədəbiyyatı qurumu"nun bazasında "ərəb filologiyası" şöbəsi yaranır. Aida xanım müdir seçilir. Gənc, istedadlı, Şərqi və millətini sevən Aida xanımın qayğısı və rəhbərliyi ilə on nəfər aspirant və dissertant namizadlik dissertasiyası müdafiə edərək şərqsünas alim kimi yetişir.

Hadisələrin kələfinin dolaşdığı, milli azadlıq hərəkatının tüğyan etdiyi, insanların yaddaşa qayıtdığı, özünü dərk məqamı yaşadığı illərdə Aida xanım 1988-ci ildə İnstitutun direktor müavini vəzifəsinə irəli çəkilir. 1991-ci ildə bir çoxlarının çörək pulu dalınca qaçaraq Akademiyadan uzaqlaşdığı halda Aida xanım zərif çiyinlərini elmin yükünün altına verməli olur. Akademiyanın Rəyasət heyətinin qərarı ilə Şərqsünaslıq İnstitutuna direktor təyin olunur.

Müxtəlif illərdə imzalanan sərəncamlarla pillə-pillə yüksələn Aida xanımın mənsub olduğu ailələrin kiçik bir işarəsi, ya da telefon zəngi kifayət idi ki, o, öz sahəsində ən yüksək vəzifəni tutsun. Bu addımı nə məşhur yazıçı Mir Cəlal atardı, nə də görkəmli jurnalist Nəsir İmanquliyev. Çünki onların özləri bütün zamanlarda pillə-pillə yüksələrək arxasız cavanlara arxa olmuşdular. Aida xanım bu böyük əlaqın və insanpərvərliyin məktəbini keçmişdi. Bu səbəbdən də pillə-pillə yüksəlməyi, mühitinə, cəmiyyətinə şərəf gətirməyi üstün tuturdu.

Onun direktor olduğu illərdə Şərqsünaslıq İnstitutunda görülən işlər indi də yüksək qiymətləndirilir. Evinin, ailəsinin səliqə səhmanını, xeyirxahlığını, ucalığını, səmimiyyətini, ülfətini götürüb instituta gələn Aida xanım, öz kübarlığını vəzifənin müxtəlif pillələrində də qoruyub saxlaya bildi.

Rəhbərlik etdiyi dövrlərdə çinovnik ömrünü deyil, şərqli vüqarı, şahzadə işığı ilə fəaliyyət göstərdi. Daşdığı vəzifəni nurlu dünyası, xeyirxah əməlləri ilə işıqlandıran Aida xanım bu

səbəbdəndir ki, işçilərinin yaddaşında kübarlıq, xeyirxahlıq, ziyahlıq mücəssəməsi kimi qaldı...

Bu illər ərzində Şərqsünaslıq İnstitutunda hazırlanan elmi əsərlər, işıq üzü görün kitab və monoqrafiyalar, tərcümə topluları, məqalələr məcmuəsi onun bir direktor kimi təşkilatçılıq bacarığından, elmi rəhbər kimi qüdrətindən, tərcümən kimi istedadından, şərqsünas alim kimi yaddaş sevgisindən soraq verir. 1970-80-ci illər arasında düz on iki ildən bir institutda "ərəb filologiyası məsələləri" adlı məqalələr toplu çap olunur.

Aida xanımın rəhbərliyi ilə nəşrə hazırlanan bir neçə tərcümə kitabı da onun ədəbi-mədəni əlaqələrimizə böyük xidmətindən, Şərq sevgisindən irəli gəlirdi. Şərqsünas alim Malik Qarayevin və institutun əməkdaşlarının gücünə arxalanan Aida xanımın bu illər ərzində ən böyük xidmətlərindən biri də ərəb ədəblərinin əsərlərindən ibarət "İnsan və quş" adlı hekayələr məcmuəsini çap etdirməsi idi.

İraq yazıçıların əsərlərindən ibarət "Ağ günlərin sorağında" almanaxı isə Kərkük Azərbaycan ədəbi-mədəni əlaqələrinin yeni mərhələsinin başladığını sübut edirdi. Əlaqələrin bu yeni inkişaf mərhələsi üç türk oğlunun adı ilə bağlı idi.

İraq türkməni Əbdüllətif Bəndəroğlunun, Azərbaycan türkləri - professorlar Qəzənfər Paşayevin və Aida xanım İmanquliyevanın bu sahədə gördüyü işlərin qiymətini tarix gələcəkdə, İraq torpağı, indiki bəlalardan silkinib çıxanda verəcək.

Bu gün də "Ağ günlərin sorağında" olan İraq xalqının qan içində göz yaşları süzüldükcə, Mahmud Əz-Zahirin "Boğulmuş hıçqırıqlar"ına ehtiyac artır. Bu hekayələri dilimizə çevirməklə bizi Mahmud Əz-Zahirin söz sevgisinə tanıtdıran Aida xanım almanaxa yazdığı ön sözlə müsəlman aləmini mənəvi birliyə, Şərfin xilasını naminə dünya müsəlmanlarını yaşıl bayraq ucalığına çağırır.

Təpədən dirnağa həyat eşqinə, Tanrının nəfəs, yaşıllıq, əbədiyyət nuruna bürünən Aida xanım öz ənənələri, əsərləri və məqalələri ilə Azərbaycan-ərəb ədəbi əlaqələrinin bir qatını yaratdı. Onun bu əlaqələrdən yazdığı dövrdə isə artıq bütün ədəbi-mədəni əlaqələr qırılmışdı. Bu əlaqələrin mərkəzi olmuş SSRİ dağılmışdı. Azərbaycanda isə qan su yerinə axırdı. Türk

müsəlmanlarını "Segah" üstündə əzan çəkdiyi, Şuşa məscidi Allahdan belə qorxmayıb, Allahın evinə əl qaldıran ermənilərin qurbanına çevrilmişdi.

Belə bir məqamda neçə-neçə şərqsünas alim yetişdirmək, elmi əsərlər, məqalələr, monoqrafiyalar çap etdirmək, konfrans və simpoziumlar təşkil edib, maruzələrlə çıxış etmək onun şərqli istedadı, qüdrətli türklüyü, vətənpərvər ziyalılığı ilə bağlı idi.

Aida xanımın Şərqsünaslıq İnstitutuna direktor təyin olunduğu illərdə həmişə qaynar elmi mühiti ilə seçilən Akademiyanın institutlarında və şöbələrində Şərqi qaranlıq gecələrinin sükutu hökm sürürdü. Çölündə isə mitinqlər... Çıxış edənlər, özünü millətə vətənpərvər ziyalı kimi tənitməyə çalışanlar Akademiyanın da sovet quruluşundan qalma bir miras kimi məhv edilməsini vacib sayır, burada illərlə ömür əritmiş ziyalıları, alimləri imperiyanın nöqərləri hesab edirdilər.

Məhz Aida xanım kimi ziyalıların, institut rəhbərlərinin xidmətləri, qayğı və diqqətləri nəticəsində bu elm məbədi məhv olmaq təhlükəsindən xilas edildi... 1993-cü ildən, Heydər Əlirza oğlunun qayıdışından sonra bu böyük elm mərkəzi, elm ocağı, elm fədailərinin işıq payladığı məbədgah xilas olaraq Milli Elmlər Akademiyasına çevrilib əvvəlki şöhrətinə qayıtdı.

Aida xanım bu məbədgaha qədəm qoyanda pöhrə bir budaq, təzəcə qönçə tutan çiçək kimi idi. Mələk duyğularından don geyib ibadətə gəlirdi. Mürid ömrünü başa vurub mürşidlik zirvəsinə qovuşmaq, mərifətin həqiqət məqamını yaşamaq üçün. Onda, o zaman yaşın ən gözəl çağlarını, təzəcə çiçəyə dolan məqamlarını yaşayırdı. Ürəyində Şərq sevgisi, məhəbbəti, duyğularında "Min bir gecə" nağıllarının qəhrəmanları, düşüncələrində Şərq xaqanlarının altundan yapılan saraylarının harayı, ruhunda Şərq şahzadələrinin kubarlıq sevdası, könlündə Şərq gözəllərinin buta camından süzülən saz üstə dostu, düşməne nağıl edilib, dastana düzülən məhəbbət idi...

O məhəbbətlə gəldi. Sevgi ilə getdi. Gəlişi ilə bu müqəddəs məbədgahın soyuq divarlarını isitdi. Daşdan daşa, mərtəbədən-mərtəbəyə, otaqdan-otağa, o keçdiyi yerlərdən göyə bir səda düşdü. Məbəd mələyi - Gözəl gəldi!

Gözəl gəldi! Gözəl getdi!

Sonuncu iş yeri, ünsiyyət məqamı bu müqəddəs məbəd oldu. Dərgahı mələklər, məbədləri müqəddəslər işıqlandırır - mələk müqəddəslər... Bütün zamanlarda dilindən, dinindən asılı olmayaraq gözəllərin, müqəddəslərin yuvası məbədgahlar olub. Aida xanım kimi könlünü haqqa verənlər oradan əllərini Göy Tanrıya açıb, Yer Tanrıya, Torpaq nuruna dualar, ilahilər, şərqlilər söyləyiblər. Gündə yüzlərlə çiçəyi solan dünyanın budaqları boş qalmasın deyə.

GÖZƏL GƏLDİ

Tələbəlik illəri hər bir ziyalının özünüdərk və təsdiq məqamıdır. Vətənin müxtəlif güşələrindən sular şəhəri Bakıya qədəm qoyan cavanlar bu illər ərzində elmin-təhsilin sirrinə bələd olmaqla yanaşı, ürək və çörək sahibi olurlar. Şəhərə tək qədəm qoyanlar ürək açdıqlarını, könül qızdırdıqlarını həyatın əbədi yolçuluğuna dəvət edirlər. Tələbəliyin yadda qalan bir neçə qatı içərisində yataqxana və kirayə həyatının, imtahan məqamının ayrıca yeri var.

Azərbaycan tarixinin ən yeni dövrünə təsadüf etdiyindən, əsrlərin, hadisələrin, qayğı və problemlərin keçid dövrünü yaşadığımızdan bizim tələbəliyimiz iki şeylə yadda qaldı. Auditoriyalardan bizə millət sevgisi aşılayan müəllimlərimizin çoxunun bizimlə birlikdə Azadlıq meydanında "Azadlıq" deyib hayqıraraq rejimin, o vaxtkı iqtidarın imperiyasını dəstəklədiyi halda özlərini, ailələrini, çörəklərini təhlükə altında qoymaları böyük hadisə idi.

BDU-nun jurnalistika fakültəsində təhsil alanlar Nəsir İmanquliyevlə Tofiq Rüstəmovun kübarlığından, Şirməmməd Hüseynovun analitik təfəkküründən, Əliş Nəbilinin, Seyfulla müəllimin mənəvi pahlığından, Qulu Xəlilovun vətənpərvərliyindən, Fəmil Mehdiyin poetikasından, Cahangir müəllimin istiqanlılığından, Akif Rüstəmovun xeyirxahlığından, Yalçın müəllimin ciddiliyindən, İsmayıl müəllimin, Nəsir Əhmədlinin, Zeynal Məmmədlinin xarakterik cizgilərindən keçib sabahın jurnalistikasına, azad mətbuatına, azad fikrinə hazırlanırdılar. Bu illərdə qeyri-ixtisas fənlərindən mühazirələr oxumaq üçün digər fakültələrdən müəllimlər, Dövlət Teleradio Verilişləri

Şirkətindən və müxtəlif qəzetlərdən jurnalistlər dəvət olunardılar. O illərin Əliyar Səfərlisini, Şamil Qurbanovunu, Abdulla Abbasovunu, Qəmər Mürşüdlüsünü, Qulu Məhərrəmlisini, Mailə Muradxanlısını yaddaşımıza yazmağın bir neçə səbəbi var idi. Başlıcası onların analitik təfəkkürü, peşəkarlığı, müəllim-tələbə sevgisi və universitetə Ata Ocağı kimi baxmaları ilə bağlı idi.

Bu adların arasında bir ad da var. Bizim yazıçı Mir Cəlalın və Nəsir müəllimin nəvəsi kimi qəbul edib, Su Pərisi kimi ayırdığımız Nərgiz Paşayeva.

Azərbaycan ədəbiyyatından bizə mühazirə oxumaq üçün cavan, gözəl bir xanımın dəvət olunduğunu da dekanımız Akif müəllim demişdi. Bir neçə gün sonra o, gözəl gəldi. Özü də nə gəldi. Auditoriyanın qapısı açıldı. Elə bil otağa gün doğdu. Çiçək kimi zərif, çiçək kimi göyçək bir qız əynində ağ qoftası, qırmızı dikkaban ayaqqabısı, zərif yerisi, bulaq kimi dumduru baxışları ilə kübarlığın, şahənəliyin necə olduğunu sübut etdi.

Adımızı çəkib bizimlə tanış olandan sonra mühazirəyə başladı. Xırda yerisi ilə o baş-bu başa gedib gələn, daha çox ədəbiyyatın insan ruhuna gətirdiyi dinclikdən danışan, hər bir ədibin, ədəbi prosesin haqqında ustalıqla, məhəbbətlə söhbət açan Nərgiz xanım elə ilk mühazirəsində bizi ələ aldı. Heç şübhəsiz onun pedaqoji hazırlığı, müəllimlər mühitində yetişməsi və Tanrının ona bəxş etdiyi ilahi gözəlliyi də onun əlindən tuturdu.

Mühazirə oxuyarkən qızılgül kolunda, yasəmən ağacında nəğmə deyən bulbulu xatırladan Nərgiz xanım səlist fikirləri və nitqi ilə sanki söyləmək istəyirdi ki, Gözəl gözəlliklərə körpü salmaq üçün göndərilib. Tələbələrə münasibətində daha çox Nəsir müəllimdəki kübarlıqdan, Mir Cəlal müəllimdəki səmiyyətdən, Aida xanımdakı ilahi gözəllik duyğularından süzülən Nərgiz xanımı bizim fakültənin uşaqları aspiranturaya yenəcə bitirmiş, təzəcə elmi iş müdafiə etmiş qız uşağı kimi təsəvvür edirdi.

Sonralar bəlli oldu ki, gözəl pəri, işıqlı müəllim çoxdan analıq taxtının sultanı imiş. Aidanın, Ülviyyənin genlərindən axır, qanlarında durulmuş...

Tələbələrinin gücünü seminar saatlarında sınaqdan keçirən

Nərgiz xanımı indi də universitetdə, seminarlarda özünü təsdiq edənələrə "mexaniki qiymət yazan müəllim" kimi tanıyırlar.

Tələbələrin, müəllimlərin istedadına, mehribanlığına və gözəlliyinə ehtiram bəslədiyi Nərgiz xanım ailəsinin, nəslinin şöhrətinə, yuxarı dairələrdəki hörmət və mövqeyinə görə istənilən ixtisasa sahib ola bilərdi... Amma, o bunu etmədi. Mir Cəlalin - Bakı Dövlət Universitetinin qurucularından birinin, Azərbaycanın görkəmli ziyalisinin, yazıçısının, tənqidçisinin, ədəbiyyatşünasının, qüdrətli pedaqoqunun yolunu seçdi. Özünün yüksək insani keyfiyyətləri, işıqlı siması, övliyalığı, əxlaqı ilə çoxlarına nümunə olmuş, sabah da olacaq Mir Cəlal babasının, seyid babasının yolunu seçdi. Seçdi ki, onun çıxırını ot basmasın, bir vaxtlar Mir Cəlalin ruhunun, səsinin işığına isinən universitet auditoriyalarının divarlarını bahar tərəvəti, yaz sevgisi tərək etməsin...

Mənim yaddaşımın Nərgizi isə zahiri və daxili gözəlliyi, şahənə duruşu, ruhani kamilliyi, mənəvi paklığı, nəfsinin fəvqündə dayanması, bir də hər dəfə auditoriyaya qədəm qoyanda "zəhmət olmasa, pəncərəni açın" deyib çöldən düşən günəş şüalarını məhəbbətlə seyr etməsi ilə heç vaxt unudulmayacaq bir gözəllik, paklıq mücəssəməsidir, su pərisidir. Cismani gözəlliyi Ulu Şirvanın təbiətindən, azad ruhu Nuhun gəmisinin əyləndiyi - Naxçıvan torpağından, Nurlu baxışları ala gözlü Xəzərdən, vətən sevgisi Təbrizin dolanbac küçələrindən, işıqlı saraylarından süzülən Nərgiz xanımın haqqında düşünəndə qiymətli zərif daş-qaşlardan, ləl-cavahiratdan, qızıl-gümüşdən yuxarıda duran, mükafatı Tanrı sevgisi - Gözəllik payı olan Adəm övladını xatırlayıram.

Hər gülün öz ətri, hər çiçəyin öz ləfəti var. Heç bir baharı, heç bir yazı bənövşəsiz, nərgizsiz təsəvvür etmək olmur. Yazın adı Nərgiz, Nərgizin adı bahardır. Kökündəki süd, gözündəki mirvari, ətrindəki cənnət nuru ilə çəmənləri dirildən, dağları heydən salan bu gözəl gözələ yaraşdığından Tanrının sevgi bulağından su içib. Aida xanımın yer üzündə ən çox sevdiyi çiçək də nərgiz olub. Əlləri kəklik kimi xınalanıb, üzünə ağ duvaq salınıb, arxasıya su atılıb, ayağı altında qurban kəsilib, gəlin gedən gündə əlində nərgiz, könlündə Yar müqəddəsliyi- Arif işığı olub...

Hər kəs işığa, sevdiklərinin qopub gəldiyi nura bağlıdır. Nərgiz xanım da eləcə. Dağların yaxasında çiçəkləyib, baharı, yazı ətrinə qərq edən nərgiz torpağa bağlı olduğu kimi, Nərgiz xanımın da ata, övlad sevgisini nura qərq edən işıq kimi sonsuz, məhəbbət kimi tükənməz bir nurlar mənbəyi var. Onun ünvanı Aida xanımın analıq səltənəti, ölməz ruhudur!

Aida xanım ömrünü ana sevgisinə, övlad məhəbbətinə, Azərbaycan şərqşünaslığının inkişafına, ərəb məhcər ədəbiyyatının öyrənilməsinə həsr etdi. Ömrünü, cavanlığını, həyatını, yuxusuz gecələrini bağışladığı illərin çiyindən ucalan ən böyük əsərini "Müasir ərəb ədəbiyyatının korifeyləri" monoqrafiyasını anası Gövhər xanımın ruhuna ithaf etdi. Ana südü, övlad məhəbbəti kimi halalın olsun, - dedi.

Ömrünün, ruhunun aynası, məhəbbətinin, sevgisinin bir parçası olan iki gözünün, bir cüt qızının ilki Nərgiz ona nənə səadətindən don biçiləndə Tanrının sevgisindən, ruhundan cü-cərtədiyi, beşiyini boynundan asdığı ilk övladına onun adını verdi. Bir vaxtlar Aida xanım Nərgizə layla çalıb balanın bal dadından, ətrindən şirə çəkdiyi kimi, Nərgiz də körpə Aidanı bağrına basıb Ana laylasını çaldı. Cənnətin ətrini ondan aldı. Sonra Ülviyyə, Aida xanım mələklərə qoşulandan sonra isə Ülvi doğuldu. Arzunun, Leylanın, Heydərin bir parçası Arif müəllimin gözünün nuru.

"Dünya deyilən sənmişsən", "Ruhun bizə duaçı olsun" deyə-deyə hər gün dərgaha əl açaraq içindəki, səmindəki, nəfəsindəki Ana sevgisi ilə yol gedir Nərgiz xanım. Bitməz, tükənməz bir yol... Bu onun sevdiyi, seçdiyi İlahi eşq yoludur. Hər kəs Haqqa, Yaradanına birindən, birinin müqəddəs duyğularından, ruhundan keçir. Onun yolu isə çiçəyə, mələyə oxşayan anasından, daşda çiçək açan Dilbərdən su içir.

MƏNİ MƏNDƏ DİLƏMƏ...

Özünün yüksək mədəniyyəti, şahənə duruşu, alimə xas analitik təfəkkürü ilə verdiyi məclislərə ruh verən gözəllər gözəlini, Şirvanın zərif Çiçəyini ilk dəfə 1990-cı ilin 20 yanvar dəhşətlərindən, millət, torpaq naminə şəhidliyi qəbul edən Vətənin ağır günlərindən sonra tanımışdım.

Bahar ağzı idi. Bənövşənin, nərgizin dodağının çatladığı, bal süzdüyü vədələr idi. Amma, bu bahar Odlar yurduna qan içində gəlmişdi. Hər tərəf qan qoxuyurdu. Adamlar da ətraf aləmdən rəng çəkmişdi. Çiyiylərinə dünyanın dərdləri yığılmışdı, gözlərinə qan sağılmışdı.

Aida xanımın da ağır günləri, dərdli məqamları idi. Rus imperiyasının, I Pyotrun Şərq siyasəti, Şərq mənəvi dəyərlərində qan müqəddəsliyi, şəhid ucalığı ilə bağlı Azərbaycan şərqşünaslığının atası, yaddaşımızın, azad fikrimizin şəhidlərindən biri möhtərəm Ziya Bünyadovla görüşmək, veriliş hazırlamaq niyyəti ilə ona- zəng etdim. Özünə məxsus səmimiyyət və təmkinlə "Xanım qızım, yenə sənsənmi? Ağacdələni kimi qapını döyüb, məndən nə istəyirsən? Niyə qoyурсан öz nifrətimə doğranım. Məndə daha dözüm qalmayıb. Məni danışdırma, onsuz da deyəcəklər yenə dəliliyi, hirsli tutub".

Bir az dil-ağız etdikdən sonra "Səndən keçmək olmur. Sən yaxşı balasan, dur gəl, dərdləşək". Səhərişi Akademiyada görüşüb söhbətləşdik. Söhbətin sonunda mən hörmətli Ziya müəllimə, təvazökarlıqdan uzaq olsa da o, böyük ziyalı da mənə minnətdarlıq hissini ifadə etdi. "Sənin ruhun, millət sevgin mənə, millət üçün yaşamağın, mübarizə aparmağın gərəkli olduğunu bir daha sübut etdi. Səni bir gözəllə, şərqçi yaxşı tanıyan, bir

Şahzadə ilə tanış edəcəm. Ondan müsahibə alarsan. Görürsən Şərqin necə gözəlləri var. Sağollaşıb ayrılında, Ziya müəllim, bir geri qayıt, ömürə vəfa yoxdur, bir qoy Aidaya zəng edim". Telefondakı hal-əhvaldan, şirin söhbətdən sonra Ziya müəllim boyumdan uca bir təriflə məni Aida xanıma qiymətli şəkildə təqdim etdi.

Səhər saat 10-a təyin olunan görüşə gələndə nələr görsəm yaxşıdır. Şərq deyilən, şərqli deyilən qənirsiz gözəllik, ilahi işıq, türk xanımına xas olan vüqar bir qadının üzündə necə təcəlli etmişdi! Tanrının könlünün hansı xoş saatında xəlq olmuşdu bu gözəllik. Baxdıqca baxmaq, yaddaşıma yazmaq istədiyim gözəllik Azərbaycan təbiətinin qüdrətindən şirə çəkmişdi. Qarşımda düran nə xəyal, nə də hər hansı bir rəssamın təsəvvür bulağından, rənglər dünyasından kətana köçən bir rəsm əsəri idi. Canlı, dipdiri Gözəllik idi.

Gözümü gözlərinə dikib, sular sonasının, dəniz Pərisinin, dərğah mələyinin nuruna şərq olmuşdum. Aida xanım, elə bil, ürəyimdəkiləri oxumuşdu. "Gəl qızım, xoş gəlmisən, Ziya müəllim deyəndə, Səni elə beləcə təsəvvür etmişdim. Nə şirin xanımsan. Gözəl başı bələli olar. Sən mənim hələ nəyimi görmüsən. Mən 20 yanvar gecəsi dəhşətdən don geyinmişəm, kədərdən rəng çəkmişəm". Özünə məxsus qonaqpərvərliklə çay süfrəsi açmışdı. Gəl əvvəlcə, su içib, çörək kəsək, sonra suallarını ver"...

Söhbətimiz arandan başlayıb dağda, kədərdən başlayıb sevincdə, dərddən başlayıb İlahi eşqdə, Azərbaycandan başlayıb türk dünyasında, Şərqdən başlayıb Qərbdə tamamlandı. 10 dəqiqəlik müsahibə almağa getmişdim, düz bir saat söhbət etdik. Müsahibənin sonunda təsəvvüf yolçuları kimi kamillikdən yer üzünə boylanan Aida xanımın ilahi eşqinə, Vətən sevgisinə görə Tanrının lütünə şükr edib Yunis İmrənin "Məni məndə diləmə" şerinin elə bil onun üçün yazıldığını deyəndə Aida xanım: "Mən o qədər də çox danışan, özümü tərifləyib, təbliğ edən adam deyiləm, Sən məni qönçədəki qızılgül kimi açılmağa vadar etdin. Allah səni xoşbəxt etsin, könül bağçanın çiçəyi solmasın" dedi. Bu duaların ən gözəli idi. Anamdan sonra şəhərdə ünvanımı söylənirdi. Haradan, kimlərdən olduğumu soruşandan sonra, bu şəhərdə özünü qərib hesab etmə, Mir Cəlal müəllimin, Püstəxanımın ocağı, Arifin

qapısı həmişə üzünə açıqdı. Nə problemin olsa, zəng et... Veriliş efirə gedəndə zəng edib vaxtı xatırlatmaq istəyirdim ki, Aida xanımın məlahətli, cingiltli səsi eşidildi. "Şərəf xanım daha sən də ki, bizim qızımızsan. Nəsir müəllimin qızı, elə mənim qızımdı". Mən utana-utana: "sizin səmimiyyətinizdən ustadımın adını yanınızda çəkmədim. İstəmədim, Ziya müəllimdən sonra Nəsir müəllim də mən tərifləsin" dedim. "Sən elə etmə, gözələ tərif Allaha xoş gedir. Yaxşılıarı Allah belə yaradıb deyib. Verilişə görə bir də sağ ol" dedi.

20 yanvar dəhşətlərindən sonra da günümüz gün olmadı. Qarabağda qan su yerinə axır, vətən, torpaq naminə səngərlərə sipər, düşmənlərə çəpər oğullarımızın cənazələri şəhidlər ziyabanında sıralanır milləti daş yaddaşına qaytarırdı.

Aida xanımın ikinci dəfə Akademianın girişində görüş-dük. Fikirli olduğumdan, tələsdiyimdən ətrafa baxmamışam. Birdən arxada gələn doğma bir səslə "Gözəlim, yenə hara uçursan kəpənək kimi" çağırıldığını eşitdim. Quş kimi üstünə uçub Tarix İnstitutuna gəldiyimi dedim. Yol yoldaşı olduq. "İşini qurtar gəl, bir stəkan çay içib gedərsən" dedi. Dedi ki, mən etdim. Gəlir nə görsəm yaxşıdır. Tanrının gözəllik qələmindən sürmə çəkdiyi Aida xanım tərtəmiz bir süfrədə oturub gözəl idi. Bu səhnəni görüb gözlerim dolduğunu görəndə "Anadan, evdən uzaqsan, fikirləşdim ki, bəlkə heç səhər çayı içməmişən?" Əslində elə idi. Təşəkkür əvəzinə Aida xanıma onun ocaq ruhundan danışdım. Hələ uşaqlıqdan qonşu kənddə ədəbiyyatdan dərs deyən bir ziyalının - Gülməmməd müəllimin Mir Cəlal müəllimin arxasızlara arxa olmasını, Püstəxanım ananın Mir Cəlalin tələbələrini analıq etməsini söyləyirdim. Aida xanım dünyanın bəlkə də heç bir gəlininə xas olmayacaq bir ucalıqla ayağa durub, sonra oturdu. Heyrətləndiyimi görüb: "Mir Cəlal adı gələndə oturmaq günahdı qızım. O, seyid övlədidir, Pirdir. Elə müqəddəs bir varlıq idi ki, ondan danışanda ancaq, ayağa durub danışmaq olar. Mənim ata məhəbbətim, qaynata sevgim, ustad ehtiramım onun adı ilə bağlıdır. Mən onun ocağına gələndə cavan bir qız uşağı idim. Ondən məhəbbət, qayğı, soyuma, ailəmə ehtiram, şəxsiyyətimə hörmət gördüm. Hamının Mir Cəlali, yazıçı, tənqidçi, alim, müəllim kimi tanıdığı, sevdiyi Mir Cəlal müəllim Mənim pirim, övliyam, anam Gövhər xanımın dili ilə desəm yerdə, mənimlə birlikdə

dolanən, Nəsiminin söylədiyi Haqqım, Tanrım idin.

Bu söhbətdən sonra bir gün zəng edib Mir Cəlal müəllimdən veriliş hazırlamaq istədiyimi dedim. Çox sevindi. Veriliş efirə gedəndə günüm göy əskiyə büküldü. "Mir Cəlal Sovet yazıçısıdır" dedilər. Bu mənim efirdə sonuncu verilişim oldu. Amma, dadıma Mir Cəlalin ruhu çatdı. Çox keçmədi TeleRadio Verilişləri Şirkətində hakimiyyət dəyişdi.

Aida xanıma bir də Xocalı faciəsindən sonra görmüşdüm. Tanrı dağlarının, susuz səhralarının zərif çiçəyini xatırladırdı. Səhrada gedən yolçular ilğıma ümidlə baxdığı kimi, Aida xanım da Azərbaycan əsgərinə ümidlə baxırdı. Xocalıdan sonra yaşamağın, yaşamaq yox, sürünmək olduğunu deyirdi.

Şərqdə qanı qanla yuyanda, düşməndən öc alanda dünya Atılanın, Metenin Çingiz xanın, Əmir Teymurun qılıncında gözəl, türk diri idi, deyirdi. Bizi bizdən qopartdılar. Sərkərdələrimizin çoxu xəyanətin, saraylarımızın çoxu satqınlığın qurbanı oldu. Şərqi qüdrətli sərkərdə qağanları özgə milətin qızları ilə evləndikcə məhəbbət, sevgi camlarından zəhər süzülürdü. Dünya fətəhi Atilla yəhudi qızının zəhər camına qurban getdiyi kimi, torpaqlarımız, bütövlüyümüz gavur qızlarına qurban getdi. Şuşanın dağları dumana qalmadı, yağışa, yada qaldı. Şuşa qalasıdan enən millətin faciəsi Xocalıda baş verməsə də bir başqa yerdə baş verəcəkdi. Biz gecəni gündüzə qatıb tədqiqatlar aparırıdık, konfranslarda, simpoziumlarda sübut etmək istəyirdik ki, qüdrətli xalqın, torpağın övlədiyi. İndi nə deyək? Deyək Xocalıda öldürülən körpəni qoruya bilmədik. Əsir qız - gəlinlərə, əlsiz-ayaqsızlara sahib çıxma bilmədik" deyib gələsindən qan süzülən Aida xanımla bu sonuncu görüşüm, vida anımış demə. Bu dərd dağlar gözəlini, Tanrının zərif çiçəyini, sular sonasını şam kimi əridəcək, dərmansız dərdə salacaqmış.

Hər dəfə zəng edib soruşanda "Aida xanım səfərdədir" deyirdilər. Doğru deyirlərmiş 1992-ci ilin sentyabrında vəfatından on gün sonra bəlli oldu.

Dərdin apardığı, dərdin dərgaha qaldırdığı millət sevgisinə qurban gedən ziyahlarımızın adı çəkiləndə Xudu Məmmədovu, Dilarə Əliyevanı, Aydın Məmmədovu, Fərman Kərimzadəni, Ceyhun Mirzəyevi və Aida xanıma həmişə ehtiramla xatırlamışam. Onlar millət sevgisi ilə yaşadıklarından, millətin böyük

dərdlərinin qurbanı oldular. Hər biri Odlar yurdunun bir guşəsində dünyaya gəlmişdilər. Müxtəlif sahələrdə öz sözünü deyən alimlər, ziyalılar idilər. Onları birləşdirən qan qohumluğu deyildi. Ruh qohumuna, dərd ortağına çevirən millət sevgisi idi. Onlar düşmən gülləsinə tuş gəlmədilər. Qanları səngərlərə tökülmədi. Cismani dünyanın cismani duyğuları ilə yaşayanlar üçün şəhid də sayılmadılar.

Amma, onlar şəhid idi. Millətə, onun yaddaşına, mənəviyyatına açılan güllənin qurbanı olan şəhid. Yağının oxu ürəklərinin başını, millət üçün düşünən beyinlərini parçaladı. 20 yanvardan, Xocalıdan, Şuşadan sonra yaşamadılar. Yaşaya bilmədilər. Heç yaşamaqda istəmədilər. Ruhları, qələmləri ilə nura qərq etdikləri vətənin üzündəki, gözündəki qana dözmədilər.

Bir vaxtlar içlərindən boy verən işıqla işıqlandırdıqları torpağın, yurdun üstündən bəd ruhları qovmaq üçün, ağ işığa, ağ libasa bürünüb Göy Tanrıya pənah dedilər. Onlardan sonra Laçının, Kəlbəcərin, Qubadlının, Zəngilanın, Füzulinin, Ağdərənin, Ağdamın ayrılıq camı içildi...

Yaxşı ki, görmədilər. Diri dağ çəkmədilər. Çadıra şəhərcik, yataqxana otaqlarına oda deməyə, vətəndə vətənsiz soydaşlarına sözdən kümə qurmağa məcbur olardılar...

Onlar cismən vüqarlı olduqları kimi, ruhən daha qüdrətli idilər. Bu gün dünyanın kar qulaqlarında Azərbaycan həqiqətləri eşidilməkdədir. Ordumuzun gücü, əsgərlərimizin mətanəti düşmənin qorxu yuvasına çevrilib. Millət Ali baş komandanın əmrinə müntəzirdi. Vətənin xilasına az qalıb. Sərhədlərin bağlı olduğu dövrlərdə alimlərinin əsərlərinə, sənətkarlarının istedadına görə tanınan Azərbaycanı indi qüdrətli ictimai-siyasi xadimlərinə, güclü iqtisadiyyatına, geopolitik sistemdə tutduğu mövqeyinə görə qəbul edirlər. Axan sular durulur, Başının üstündə Aidalarının müqəddəs ruhları, mələklər dolanır deyə...

DAŞDA ÇİÇƏK AÇAN DİLBƏR

Nuha, Süleymana qalmayan dünya, şaha, padşaha da qalmır son anda. Öncə cismani, sonra isə ruhani gücü, qüdrəti ilə dünyanı işıqlandıran, onu mələk çiyinlərində gəzdirib, çökməyə qoymayan gözəllərə də qalmır dünya.

Tanrının, ananın, torpağın qüdrəti yaratmaq, sonra isə qoynunda layla çalmaq hissi ilə bağlıdır. Ruh verdiyi gözəlləri dərgaha, mələklərin cərgəsinə hamıdan tez qaldırır Ulu Tanrı.

Bir Gözəlin - çəmənləri öz varlığı ilə gözəlliyin taxtına çevirən zərif Çiçəyin də yer üzündə vida nəğməsi oxunurdu. Gözləri dərgaha - mələklərin dolandığı məqama dikilib olanları, olacaqları yada salırdı Şirvan gözəli! Nəsir müəllimin sığılını, Gövhər xanımın laylalarını anırdı. Laylanın işığında, laylanın sehrində, ana südünün, dağ çiçəyinin nurunda yol gedirdi. Uğur Tanrı uğurun xeyir olsun deyir, su pərisi dalınca su səpirdi...

Bəyliyi, bəyzadəliyi, gözəlliyi körpəsinin beşiyi başında əriyən Gövhər xanım adını Misir ehramlarının möcüzəsində alan Aidasına "ömrümü sənə verdim. Səni cücartdim. Ümidim, inamım, son gümanım, verdiyim, aldığın halalın olsun. Bahar duyğularımın payız çiçəyisən. Övlad məhəbbətim, Ana istəyimsən! Gözümün, könlümün nuru, ilkisən. Təksən, bir-cəsən, yeganəsən! Səndən ayrıldıqdan qanadı qırılan quş idim. Dağılıb pərən-pərən düşən fikir idim, huş idim. Yozulmayan yuxuna, çəkilməyən dərdinə döndüm. Ayrılıqdan, hicrandan əyninə don geyindirdim.

Ayağına daş dəyməsin, ürəyimin başına dəysin, daş üstə

yerimə, əllərimin içində yeri, ağlama, gözünün yaşı quruyar, canının suyu çəkilər deyə-deyə, səni öncə dərdli yatağımın, sonra cənazəmin, sonra məzarımın başında ağlatdım. Dərmansız dərdə saldım. Dərdin canıma gəlsin. Yanıma gəl, mən gələmmirəm. Gəl, sıgallayıb sağaldım dərdini, ağrını alım". Gəl deyirdi Gövhər xanım... Şərq Gözəli Şərqin bütün lətafətindən xəbərdar idi. Bilirdi ki, yuxuda dünyasını dəyişən adamın yerdəkinə yanıma gəl deməsi, əlindən tutub aparması, dərgahın qapılarının üzünə açılması deməkdi.

Bir dəfə də Gövhər xanımı görmüşdü yuxusunda, Göyərçin donunda. Onda da gəl, gedək, göylərə gedək. Oralar buradan yaxşıdı. Orda yaxşılar, mələklər yaşayır. Sevgidən, istəkdən özgə heç nə yoxdu orda. Çaylar axır, bulaqlar qaynayır, çiçəklər, güllər bülbül çağırır demişdi. Sonra da o ağ göyərçin onu göyərçinə döndərüb göyə aparmışdı. Qapılar üzünə açılarda çəşmişdi. Cənnət deyilən bura idi. Nizaminin, Füzulinin, Ruminin, Hafizin, Sədinin gözəlləri bir yana, Şərqin qüdrətli xatunları, kəlam və fikir sahibləri də burada idi...

Bu yuxudan az sonra tapmışdı dərmansız dərdini... Nə yaxşı ki, Nərgiz var idi. Yanında idi. "Ah" deyəndə "can" deyirdi. Nəvələrinin boyuna. Arifinin ucalığına, ülviliyinə sevinirdi. Təsəllisi onlar idi. Yoxsa lap tez əriyərdi. Füzulinin eşq şamına dönərdi. Əlləri Nərgizin əlində gözləri yol çəkirdi. Fikiri yenə uzaqlara getmişdi. Lap uzaqlara, təzəcə toyları olmuşdu. Hələ də Arifinə oğrun-oğrun, hürkək-hürkək baxırdı. Yaşımın elə o vaxtlarıydı. Çiçək, göyçək, hürkək. Onun şirin, incə rəftarı, uşaq təbəssümü Aidanı - ata-anasını kövrək, təkcə çiçəyini darıxmağa, sıxılmağa qoymurdu.

Hər şey necə başlayır, elə eləcə də davam edir. Onlar kövrək, çiçək, göyçək başladılar. Sevgi, məhəbbətlə yaşadılar. Bir-birinə mələk kimi, ürək kimi baxdılar. Bir-birinə təkcə yar olmadılar, qərrib ellərə, səfərlərə gedəndə ata-ana, səfərdən evə dönəndə qardeş-bacı oldular. Sirdaş, yoldaş, dərddeş oldular. Nə oldu məhəbbətin, ülfətin üzündən oldu. Halala haram qatmadılar. Sevə-sevə, gülə-gülə, ağrılara, qayğılara dözə-dözə bir cüt çiçək böyütdülər...

- Elə bil nə isə fikirləşirsən. Sənə çox fikir etmək olmaz!
Nərgizinin, analıq taxtının ilk sultanının, sevgi çiçəyinin səsinə xəyallardan ayrıldı.

- Yox. Fikir etmirəm. Nə fikir edəcəm. Dünyanın ən böyük gözəllikləri, ən şirin nemətləri mənim olub. Arif oğlanların gözü idi. Ağlı, gözəlliyi, istedadı dillər əzbəri idi. Bütün şəhər onun ağlından, gözəlliyindən danışırdı. Biz nişanlananda cəmiyyətdə, ədəbiyyatda, universitetdə bir Mir Cəlal təmizliyi, paklığı, ucalığı var idi. Hamı onun gözəl qələmindən, təmiz ailəsindən, istedadlı uşaqlarından danışırdı. Bütün universitet qızları, tələbə yoldaşları mənə həsədlə Nəsir müəllimin qızı, Mir Cəlalın gəlini, Arifin nişanlısı kimi baxar, bəxtəvər deyə dalımcə pıçıldadaşdılar. Hələ toyumuz... O toyda kimlər yox idi. Azərbaycanın qaymaqları - şairlər, yazıçılar, alimlər, jurnalistlər, sənət adamları cərgə-cərgə durmuşdu. Elə bil dövlət tədbirinin rəsmi hissəsi başa çatandan sonra davam edən bədii hissəsi idi. Hamı bizi heyranlıqla süzür, "bəd nəzərə gəlməsinlər" deyirdi. Bir də bir-birinə nə çox oxşayır, elə bil iki bədəndə bir ruhdular. Biz elə yaşadıq. Arif mənsiz, mən də onsuz keçən birçə saata, birçə günə gün demədik...

Dünya gözəli işə çıxmırdı. İşdəkilər, dostlar, tanışlar, Akademiyanın Rəyasət heyətində əyləşən rəsmi şəxslər narahət idi. Səbəbi məlum oldu. "Aida xanım xəstədi!" Heç kəs inanmırdı. 50-ni təzəcə bitirmiş, 60-ın cəmi ikicə ilinə salam vermiş çiçək kimi tər, gül kimi qönçə xanıma nə ola bilərdi? Kim nə biləydi ki, üzü dönmüş zamanənin millətindən üz çevirməsi, yurduyasının dalbadal işgala məruz qalması, hər gün onlarla şəhid cənazəsinin şəhidlər xiyabanına gəlməsi, Göyçənin, Zəngəzurun dalıyca, 20 yanvar dəhşətlərinin baş verməsi, Qarabağın kənd-kənd işgala məruz qalması, bir qurup nadanın milli ziyahlara, alimlərə kommunist damğası vurməsi, Akademiyanın bağlanması ideyası ilə çıxış etməsi, Moskvada Qorbaçov rejiminin, Bakıda millətdən uzaq "vətənpərvərlərin" Azərbaycan dövlətinin qurucusu Heydər Əlirza oğluna haqsızlıq etməsi, Mehribanının, İlhamının Moskvada sınaqlı günlərini yaşaması Aida xanımı heyva kimi saraldır, çiçək kimi vaxtsiz soldururdu.

Hamı - eşidənlər, bilənlər, dost-taşılar ona baş çəkməyə, ziyarətinə gəlməyə, "yastığın yüngül olsun" deməyə hazır idilər. Məbəd Mələyi istəmirdi. Nərgizi ona deyəndə də: "Qoy, mən yaddaşlarda belə qalım. Olduğum kimi. Gözəl, qürurlu, dayanatlı. Kimsənin yaddaşına xəstə, zəif, tərəvətsiz yazılmaq istəmirəm!"

Nərgizin: "Ana, sənə nə olub ki, belə danışırsan? Xəstələnmisən keçib gedər. Sən hələ 90 il yaşayacaqsan, nəvələrinin toyunu görəcəksən. Onların da uşaqlarını əzizləyəcəksən.

"Eh, sənin nə xəbərin var. Mənim kəcavəm artıq hazırdı. Anamın yanına gedirəm, qızım. Heç bir nigarançılığım yoxdu. Təkcə Mehribanımın, İlhamımın dərdi məni yandırır. Görəsən başlarına nə gəlir? Bircə bu millət biləydi, Heydər müəllim onun üçün nələr etmədi. Hansı əzablardan keçmədi. Bizim hər çıxışımız, hər səfərimiz, hər tədbirimiz onun qayğısı ilə əhatə olunurdu. Biz alimlər millət, dövlət, yaddaş üçün nəşə edək deyə, hər şeyə hazır idi. Üzdə heç birimizə heç nə deməzdi. Amma, son məqamda hamını zəhmətinə görə mükafatlandırardı. Hamını səviyyəsinə, gücünə, bacarığına görə yaxşı tanıyır, hörmətini saxlayırdı. İndi ona olan haqsızlıq məni yandırır. Amma, haqq var, divan da var. Onun haqqına asi çıxanları Tanrı cəzalandıracaq. Baxarsan, o, yenə qayıdacaq! Millət, dövlət naminə hər şeyə dözəcək! Bizim sonuncu aqlımızdan düşmənlərimiz bizdən yaxşı deyib: "Müsəlmanın sonuncu ağı". Allah ələsin millət haqqa tez qayıtsın! Mehribanıma qurban olum. Dur bir yenə zəng et! Səsinə eşidim.

"Mehriban ələ indi zəng etmişdi. Yatırdım, oyatmadım. Deyir lap tezliklə Sənə dəyməyə gələcək. Sənin üçün darıxıblar..."

Bu iki-üç cümlə Aida xanıma bir dünya təsəlli idi. Balaları o soyuq divarların arasında az da olsa, rahat, təhlükəsiz idi... Gələcəkdilər ona dəyməyə, sığallamağa, qara gözlərindən öpüb, gül yanaqlarını, ipək əllərini dodaqlarına sürtməyə... Şirinçə bir yuxuya getdi... Şipşirin bal kimi... Yuxuda Mehribanı görürdü. İndinin yox, sabahın Mehribanı.

Görürdü bir mələk əlindən tutub, par-parıldayan bir sara-

ya aparır. Sarayın bağçasındakı çiçəklər, quşlar onu görüb dirilir, cana gəlir... Çiçəklər açılır, sarayın qurumuş bulaqları göz verib qaynayır. Mehribanın əli dəyən kimi sönmüş çiraqlar yanır, saray nura qərç olur. Göylərin pərdəsi qaldırılır. Körpəcə bir mələk göyərçin donunda gəlib çiyinə qonur. Sarayın o başında peyğəmbərlər kimi işıq saçan, başının üstündə nurdan halə olan bir kişi yenə nəşə yazır, möhür basır... Diqqətlə baxanda gördü ki, yazı yazan bu sarayın, millətin Xaqan ruhunun daşıyıcısı Heydər Əlirza oğludu... Yenə yazır... Əvvəlki istəklə, məhəbbətlə... Allaha, şükr edib, söz demək istəyirdi ki, gördü Gövhər xanım əl eləyib onu çağırır. Qaç-qaç, uça-uça ona sarı getdi.

Nərgiz gəlib yenə sakitcə yatağının yanında oturdu. Elə bildi yuxudadı. Oyatmadı.. Birdən diksindi... Ana, deyib nalə qopardı. Dünya qopmuşdu. Gölündən sonası, yurdundan anası uçmuşdu. Mələklərə qoşulmuşdu. Kimsəni göynətməsin deyə səssizcə getmişdi...

Qapıları açdılar. Aparırıq... Vaxtdı dedilər... Elə bil dünya qopdu. Dağlar, üstünə gəldi Arifin. Ömrünü, gününü, üzünün təbəssümünü, ocağının nurunu, bir cüt qızının son ümidini aparırdılar. Yenə kəcavəsi bəzənmişdi. Yenə yol mələyi kimi dum-duru idi. Bəmbəyaz don geyinmişdi. Aparırdılar, aparmağa gəlmişdilər. Oxuya-oxuya, dua deyə-deyə aparırdılar. Yar qoynuna, Ana qoynuna, Torpaq qoynuna aparırdılar. Gedib Yarına - ilahi eşqinə, Gövhər müqəddəsliyinə, Torpaq haqqına - Yurd sevgisinə qovuşacaqdı.

Bir dəfə də aparmağa gəlmişdilər. Arifin evindən, Mir Cəlalın yurdundan yox, Nəsir müəllimin evindən aparırdılar. "Vağzalın"nın işığında, Püstəxanımın, Gövhər xanımın dualarında kəcavəsi bəzənirdi. Ömrünün mənası, könlünün ilk oву, sevgi, məhəbbət dünyası - Arifi əlində bir qucaq nərgiz gətirmişdi. Bəmbəyaz duvağa bürüyüb, belinə qırmızı kəmə, telinə çiçək taxmışdılar. Uzaqdan lap, uzaqdan eşidilən musiqinin işığında Arifi pıçiltı ilə, ancaq ona çatacaq səslə oxuyurdu:

*Sudan gələn sürməli qız,
Çox incidir kuzə səni.
Elə naz ilə gəlirsən,
Aparırlar bizə səni,
Aparırlar bizə səni.*

Onda hər şey gözəl idi. Aidanın, Arifin özü, duyğuları, sevgiləri kimi. Onda qol qaldıran qohumların, dostların indi əlləri yanında, qoynunda qalmışdı. Sudan gələn sürməli qızı, zər düyməli, gəlin libaslı qızı yenə bəmbəyaz geyindirmişdilər. Telinə çiçək taxıb, belinə kəmərlə bağlamışdılar. O zaman Günəşi, Ayı heyrətə salan üzünü də bağlamışdılar bu dəfə. Yeraltı dünyanın adamları Gözəllikdən o dünyaya, ölümə üsyan edər deyər. Yenə çiçəyə, gülə bürünmüşdü. O dəfə kəcəvəsinə, bu dəfə cənazəsinə çiçək düzmüşdülər. Gedən cismi idi. Ruhunu Arifə, Nərgizə, Mehribanə, Aidaya, Ülviyyəyə, Leylənə, Arzuya vermişdi. Bir vaxtlar Arifin pıçıltı ilə "Aparırlar səni bizə" deyib oxuduğu mahnını indi mələklər oxuyurdu. Əllərinə xına yaxmışdılar, yaxalarına çiçək taxmışdılar. Barmaqları xınalı, yaxası, telləri çiçəkli mələk gəlirdi. Dərgahda öz nəğməsinə oxumaq üçün!

Evinin işığı, nuru, ruzi-bərəkəti, səliqə-səhmanıydı, Ocaq ruhuydu gedən. İlk məhəbbəti, övlad səadəti, qadın ucalığı, vəfa, dəyanət, dözümlü hikmətiydi. Arifi göynədən, ruhunu əlindən alan, sinəsinə Füzuli dağı çəkən də bu idi. Gedən yarı, yarısı, vəfadarı idi. Eli, obası, ağzının dadı, yaxını, yadı idi. Füzulinin:

*Edəmənlər Füzuli səri kuyın yarı,
Vətənimdir, Vətənimdir, Vətənimdir, Vətənim.*

- dediyi, dörd müqəddəs dünyası, dörd yolu idi gedən. Onu dörd yol ayrıcında qoyub gedirdi. Bir cüt qızını, peyğəmbərim, seyidim, pirim, övliyam deyib, tapındığı Mir Cəlalın Püstəxanını, bir də başına pərvanə kimi dolandığı, dünyanın ən gözəl güşəsi, bucağı bildiyi, paklığı, saflığı yolunda ömür qoyduğu, harada olsa quş kimi uça-uça gəlidiyi ocağını, iki cüt nəvəsini

Arifinə, gözünün nuruna, qəlbinin oduna əmanət edib gedirdi. Dörd yolun ayrıcında qalan Arif, ömrü-günü, sevgisi, sevinci, məhəbbəti, səadəti talan Arif bu dəfə də onu ürəyinin başına qaldırdı...

Birinci dəfə qolunu qoluna alıb, Mir Cəlalın Ocaq ruhu eşiqinə közün başına dolandırmışdı. Adına sevgi şamı yandırmışdı. Bu dəfə çiyini çiyinin altına verdi. Ağır-ağır yükünü, sevgisini, yar dərdini, övlad məhəbbətini şəərəflə, sayğı ilə daşıyan Aidasını son mənzilinə, Torpaq sevgisinə qovuşdurmaq üçün çiyinə, ürəyinə qaldırmışdı.

Ürəyinə, çiyinə qaldırdığı özü idi. Duyğuları, sevgiləri, ümidləri idi. Gedib geri gəlməyən, bir də qoynunda bitməyən çiçəyi idi. Nərgizi, qızılgülü, bənövşəsi, yasəmənini idi. Çölü, çəmənini, yaylağı, oylağı idi. Onu yaylıqla qoymuşdu. Təbrizlə Bakının arasına Araz yaylığı, Ariflə Aidanın arasına həsrət yaylığı düşmüşdü.

Təbrizin dolanbac küçələrindən, Şirvanın qolunu dağların boynuna dolayan yollarından, ləngərli, ləşgərli dəvələrin zıncırovundan dirilən, ərəb səhralarının ilgimindən, türkün istiqlal sevgisindən, bayraq ucalığından, Şərqi zəngin saraylarından, mələklər dolaşan məbədlərindən keçib Son mənzilə yetişdilər. Sevdiiyi, könül verdiyi, şam kimi əridiyi Quran müqəddəsliyindən keçib torpaq haqqına qovuşdu. Bir vaxtlar qələminin işığında çiyinə, ruhuna qaldırdığı, dünyanın dörd bir yanına konfranslara, simpoziumlara apardığı, haqqını, qüdrətini təsdiq etdiyi Şərqi, Odlar Yurduunun qoynuna köçdü Aida xanım.

Dış dünyadakılar məzarını çiçəyə, gülə bürüyüb qurtarmışdılar, iç dünyaya səda düşdü, "Gözəl gəldi" dedilər. Dərgahda mələklər, müqəddəs ruhlar cərgəyə durmuşdu. Mələk nəğməsinə, çiçək, göyçək nəğməsinə oxuyurdular. Gözəllikdən, əməl işığından, saflıq, paklıq nurundan don geyən Aidanı burada da belə qarşıladılar. Gözəl gəldi, məbəəd Mələyi, çəmən Çiçəyi gəldi dedilər. Cənnətin qapısını uça-uça, qaça-qaça açdılar. Tanrının işığından, suyun duruluğundan, ağacların çiçəklərindən, rəngli daşların parıltısından, Tanrı dağlarında açan, Qorqud Ata dilində dərman buyrulan çiçəklərin ətirindən qurulan

taxtda əyləşdirdilər. Mələklər laylasını çalıb, nazını çəkdi, çiçəklər ətrinə bələdi.

Gövhər xanıma - çiçəyi Aidanın donunda çıtlayan Şirvan gözəlinə, Təbrizin seyid, mürid, mürşid üzünə - Mir Cəlal müəllimə xəbər çatdı. Gözəl gəldi dedilər. Bəyzadə, xanzadə görkəmində, "Şirvan gözəlləməsi"nin ovsununda Gövhər xanımla Mir Cəlal müəllim dərğah mələyinin taxtında əyləşib əllərinə, tellərinə sığal çəkildilər. "Xoş gəldin, gözümün nuru" deyib, dərğah nəğməsinə oxudular...

Şər qarışanda, dünya üstünə yeriyəndə, tənhalığın ilk gecəsinə üz söykəyəndə Arif Aidanın məzarının üstündə ocaq çatırdı. Ocaq ruhuna Hörmüz eşqinə, Oğuz sevgisinə çatılan ocaq məbəd Mələyini cənnət mələyinə, Şirvan Çiçəyini dərğah çiçəyinə, Xəzər gözəlini Tanrı Elçisinə çevirəcəkdi. O, ocağı çatıb, gözünün yaşı ilə su müqəddəsliyinə, Tanrının Ağac, Od, Su istəyinə bələnəndə başının üstündə üç mələk uçurdu. Uçan Mir Cəlalın, Gövhər xanımın, məbəd Mələyinin - Aidanın ruhu idi. Uçur, uçduqca da qanadlarında işıq saçır, dünyanı nura qərğ edirdilər...

O, işıqdan sönmədi Mir Cəlal ocağının nuru. Püstəxanımın, Nərgizin, Mehribanın ülfəti, sığalı, Aidasının ölməz ruhu Arif müəllimi yaşatdı... Böyüyen nəvələrinin, əli ilə əkdiiyi çiçəklərin, ürəyinin qanı ilə yazdığı yazıların nurunda yaşadı Aida xanım.

Ondan sonra bir cüt oğul nəvəsi Ülvisi, Heydəri doğuldu. Arifinin qüdrətini həm Batı, həm də Doğu təsdiq elədi. Nərgizi onun şərqli ustad şöhrətinə qovuşdu. Mehribanı Sarayın, millətin baş xatununa - Humayına, Tomrisinə, Türkan xatununa, Tutu Bikəsinə, Zərifəsinə döndü.

Azərbaycanın başının üstündən qara buludlar keçdi. Qardaş qanına son qoyuldu. Bayrağımız bayraqlara qarışdı. Sevgili Şərqi Azərbaycanın simasında Böyük Kəç Yoluna - İpək yoluna çıxdı. Ailəsi də, milləti də, topağı da, yurdu da onun üçün yaşadı. Onun ruhunu, duyğularını şad etmək üçün!

Məbəd Mələyi övladlarını xoşbəxt görmək istəyirdi. Tanrı onlara oğul səadəti, saray ucalığı, məbəd möhtəşəmliyi bəxş etdi.

Yarını sınaqlardan üzü ağ çıxan görmək istəyirdi. Ondan sonra ürəyinə qor, saçına qar ələyən Arifi könlünün taxtında kimsəyə yer vermədi. "Məhəbbət ölüncə var" deyib zərif Çiçəyinə, məbəd Mələyinə, daşda Çiçək açan Dilbərinə - Aidasına sadıq qaldı. İlləri yana-yana, həsrətinin oduna qovrula-qovrula Şərqi dəyanətinə, Şərqi sevgisinə, Türk qeyrətinə tapındı.

Bitib-tükənməyən "Min bir gecə nağılı"na min ikinci gecə söylənəcək bir nağıl qoşdu - "Aida-Arif nağılı". Mələklərin dərğahda, aşıqların saraylarda söyləyəcəyi, "Segah"dan, "Zarınçı"dan, "Kərəmi"dən don biçəcəyi nağılın dastan ömrü qabaqdadır... Millət bütövlük, torpaq, azadlıq, yurd, ömür, idtiqal nidasına söykənib Varisə söykəndi. Ömrünü millətinə bağışlayan, dövlətinə həsr edən Heydəri Əlirza oğlunun geninin, qanının daşıyıcısına, davamçısına - Sərdarım, Tacidarım dedi!

Tanrı onu gözəllikdən, işıqdan, torpaqdan, oddan, sudan, daşdan, saflıqdan, paklıqdan, sevgidən xəlq etmişdi! Mədinə, Məkkə, Asəf-Kəhf, Babadağ, Yanardağ, Atəşgah nurundan, Tanrıdağ, Şahdağ, Ağrıdağ, Haçadağ, İnandağ, Çənlibel, Murov ucalığından, Qaba Ağac - Palıd, Xar tut qürurundan, Ələmut, Ərk dözümindən, nərgiz, bənövşə, yasəmən, qızılgül ətrindən, nanə, yarpız əbədiyaşillığından, Peyğəmbər sevgisindən, kəlam müqəddəsliyindən pay vermişdi. Qaba Ağac kimi uca boylu, Tanrı üzü görən su kimi duru, Hörmüz işığı kimi nurlu idi.

Əski türklər kimi "dediyindən dönməz, qabağından yeməz"di. Millətini, dövlətini, torpağını sevənlərə dost, ona asi çıxanlara Oğuz oğlu kimi düşmən deyərdi. Türk xaqanları yıxdığını kəsməzdi. Aman istəyənlərə əcəldən macal verərdi. Ona əl açanların əlini ətəyindən uzun etməzdi. "Yaxşılığa yaxşılıq hər kişinin, yamanlığa yaxşılıq nər kişinin işidi", "Sağ əlin verdiyini, sol əl bilməz" deyib, haqqa xatir yaşayar, yaşadardı.

Yazdıqlarını imanın işığında yazar, yaddaşın qulağına sırğa edərdi. İşvəsindən, cəlvəsindən, sevgisindən yurdunun hər bucağından işıq saçardı. Analı, sonalı dünyanın yaraşığı, ariflərin, adillərin, kamillərin, zahidlərin aşiqi idi. Sufilər, hürufilər kimi cisminin deyil, ruhunun qulu, sultanı idi!

Xan gəldi, sultan gəldi, Gözəl getdi. Əməlləri, sevgiləri ilə Gözəli gözələ yazan Allaha xoş getdi. Könül qırmadı. Könül qurdu. Adına, ucalığına, ülviyyətinə, siqlətinə, xilqətinə yaraşan saray qurdu. Könüllərin sultanı, xanı, yaxşılardan canı oldu. Yazdı, yazdıqları ilə özünün söz, qələm müqəddəsliyindən, sevgisindən keçib haqqa vardı.

Şərqi, türk dünyasının qüdrətli sərkərdə xaqanları tək cə çaldıqları qılıncın üzündə, bədöy atların kişnərtisində, dırnaqlarının izində yaşamadılar. Qurub yaratmaq, qorumaq, yaşatmaq istəkləri onlara ölməzlik bəxş etdi. Göytürklərin, Gültəkinin, Eltərisin, Qapağan Xanın, Bilgə Xaqanın, Metenin, Atıllanın, Alp Arslanın, Qəznəli türklərinin, Oğuz səlcuqlarının, Osmanlıların, Teymurluların, Səfəvilərin, onların gen daşıyıcısı Heydər Əlirza oğlunun əbədi yaşamaq haqqı həm də "tikdim ki, izim qala" hikmətinə bağlıdır. Şərq elminin od ürəkli, nər biləkli, xoş diləkli Su Pərisi - yazıları ilə öz adına abidələr ucaltdı. Millətin, Şərqi eşqinə çaldığı qələm külüngə döndü, adını daş qayalara, qranitə həkk etdi.

Əski Oğuz ənənələri ilə yaşayan dünyanın Şərq-Türk yörəsinə bu gün də Oğuz ruhu hakimdi. Bir vaxtlar "Orxon-Yenisey", "Gültəkin", "İrqi bitiq", "Qobustan", "Gəmiqaya" abidələrindən, sənduqələrdən, qoç heykəlli məzarlardan göyərən Tanrı, torpaq, insan sevgimiz sonra türbələrdə, məsgidlərdə, qəbirüstü abidələrdə əbədləşdi.

Göy gümbəzli Teymurilər sərđabəsi - "Guri mir" türbəsi Osman və Orxan Qazinin, Şeyx Səfinin, Şirvanşahlarının, Şərqi sufi dərvişlərinin kəlam və fikir sahiblərinin şərafinə ucalan türbələr, məqbərələr, türkün müqəddəs ruhlarına məhəbbətindən soraqçısıdır.

Babur şahın nəvələrindən Cahan şahın xatunu Banu bəyimin şərafinə 20 ilə tikdirdiyi dünyanın yeddi möcüzəsindən biri hesab olunan Tac-mahal kompleksi, Naxçıvanın bağrından cücərən Möminə Xatun türbəsi, Cavid Əfəndinin eşqinə ucalan məhəbbət məqbərəsi, şəhidlərimizin ruhuna bağışlanan Şəhidlər kompleksi yaddaşımızın ruhlara, müqəddəslərə sevgi qatı ilə ilişgəli olmaqla yanaşı, Şərq və türk memarlarının, ustalarının

öz adlarına, qüdrətlərinə ucaldıqları abidələrdir.

O abidələrin içərisində bir möhtəşəmi, sahibi kimi Mümtaz mahalı da var. Qüdrətli memarımız Ömər Eldarovun duyğularından cücərən Aida xanım mənim dünyanın zərif Çiçəyi, məbəd Mələyi məqamından sonra, bir ucalığı da fəth edib - daşda çiçək açan Dilbər olub. Tanrının könlü olanda daşı da göyərdi, deyiblər. Lap uşaqılıq yaddaşımınla bağlı bir xatirəni danışım. Yaz ağzı ruhu şad olmuş anımla - Hürü xanımla kəhrizli dağların, yarpızlı çayların, xınalı daşların yanından keçib, Gözəl dərəsindən addayıb, Qaraqayana aşib meşəyə odun qırmağa, göyçək, çiçək, xanım bacıma nazlı nərgiz, yuxulu bənövşə yığmağa gedirdik. Tikanlı bənövşəni, mamırlı daşı, uçanla qaçanı bir yerdə görüb anama uşaqılıq yaddaşımın ən böyük sualını verdim. "Bu gördüklərimiz bir yerdə necə bitir?" Onda yeddiyə yaşım var idi. Yaddaşım yuxulu bənövşə, nərgiz qoxulu idi. Anam hörüklərimə siqal çəkib, bir cüt muncuq gözüümü, gözümün çəpəri kirpiklərimi, telimi, əlimi, dilini göstərib "Allahın könlü olanda daşda çiçək bitirir, gözünə qurban olum" dedi. Bir də "yekələndə, qızlar bulağından su içəndə bilərsən" dedi. Bu hikmət dolu cümlələrin işığına sular şəhərində - Xəzər istəyimdə, Təbriz, Dərbənd nisgilimdə, Şirvan, Qarabağ meşələrində, Mil-Muğan düzündə, Car-Balakən ellərində, Göyçə, Zəngəzur çöllərində, Naxçıvan düzündə, Şəki-Oğuz yaylaqlarında büründüm.

İlk görüşümüzdən zərif Çiçək kimi qoxladığım, Mələk kimi yadda saxladığım Aida xanımın qəbirüstü Abidəsinə görməyənlər, mənim uşaq yaddaşımın ən böyük sualının, ən qüdrətli cavabının hikmətini çətin dərk edər!

Təbiəti olduğu kimi, daşın yaddaşına yazmaq üçün, Daşın yaddaşından, Oğuz türkünün ruhundan qopub gəlməlisən. Aida xanım kimi. Təpədən dırnağa, cismindən ruhuna, laylasından duyğusuna, yerindən duruşuna, baxışından danışığına, məhəbbətindən sevgisinə qədər ilahi eşqdən, Tanrının gözəllik istəyindən doğulmalısən ki, daşda çiçək açasan, Tanrının ən qayım yaradılışı ilə ən zərif törəyişini bir araya gətirəsən!

Tanrının yeri göylərdi. Mələklərin, müqəddəs ruhların

dolandığı məqam. Məqamın sahibi Haqqı, Yaradandı, Allahdı, Tanrıdı. Hər millətin hər məxluqun öz dilində adını çağırdığı uca Varlıqdı. O, könlü istəyəndə, istədiyini xəlf edəndə, üzünü yer üzünə göstərmək üçün pərdəsini qaldırır. Suyun, Odun, İşığın, Torpağın, Peyğəmbərin üzünü göstərən Tanrı, yəqin ki, bir dəfə də yaratdığı gözəlliyə sevgisindən heyrətindən, məhəbbətindən niqabını qaldırır. Gözəl deyib, mələk donunda, çiçək ətrində, bülbül səsinə, işıq cilvəsində xəlf etdiyi, kəlam müqəddəsliyində yaddaşlara yazdığı Gözəli - daşda çiçək açan Dilbəri dərğahına qaldıranda Gözəl gəldi deyib. Gözəlin gözəllik istəyindən xəlf olan Gözəl!

Cismani ayrılığı, ruhani ucalığı ilə daşa, çiçəyə, dərğahın özünə belə gözəllik gətirən Aida xanım əməlləri ilə ələmi işıqlandırır, duyğuları ilə dünyanı nura qərş edərdir. Sevdiklərinin, tanıdıqlarının, millətinin yaddaşında özünün qüdrəti, cəsəreti, şirinliyi ilə qaldı. Gedişi ilə dünyanın gözəlsiz üzünün niqabını qaldıran, dünyanın giley yerinə dönən Aida xanım onu tənhalığın, təkliyin oduna saldı. Maral kimi hürkək, bəndövşə kimi boynubükük etdi. Yer üzündə torpaq, millət nəğməsi oxuyan, onun gözəlliyinə, qüdrətinə çələng toxuyan məbəd Mələyi cismani ayrılığı ilə də Seçilən olduğunu sübut etdi. Özünün Sevgi nəğməsini oxumağa getdi. Dəyərli kəlam və fikir sahiblərindən biri "Yer üzündə hərə öz nəğməsini oxuyur, göydəkilərin isə oxunası yalnız bir nəğməsi var: Sevgi nəğməsi" deyir. Aida xanım əslində o nəğmənin özü idi. Çünki başdan ayağa Sevgidən, Gözəllikdən, İstəkdən ibarət idi. Sevgisi Tanrı, İstəyi Millət, Gözəlliyi Nur adına bağlı idi. Dünyanın, gözəlliklərin xəlf olduğu Nura.

Şərşin, türk dünyasının hər guşəsi, hər qarışı bir müqəddəs adına bağlıdır. Onların şərəfinə ucaldılan pirlər, ziyarətğahlar, türbələr, məqbərə - məzarlar sahibinin ucalığına baş əyib, diz çökdürüb, üz sürtdürür.

Milləti, dövləti, yaddaşı, əski dəyərləri, dünəni və sabahı düşünənləri müqəddəs körpü, işıqlı yol hesab ediblər. Yüz illərdir ruhundan, qəlbindən, qələmindən keçmişlə gələcək arasında yol çəkənlərə haqq yolçuları - müqəddəs körpülər

deyiblər. O körpülərin sütunları həmin işıqla insanların əməli, əməli, duyğu və düşüncələri, bir də cəfəqəş taleləri olub. Şərşin işıqlı simalarından biri sayılan, çiyinlərini onun ən ağır problemlərinin araşdırılmasının, təbliğinin altına verən, "aslanın erkəyi, dişisi olmaz" hikmətindən cücərən Aida xanım həmin müqəddəs ruhun daşıyıcılarından, körpülərin qurucularından idi. Bu səbəbdən də məzarı ziyarətğaha, müqəddəsələrin uyuduğu İşıq, Nur mənbəyinə çevrildi. Könlünün işığını Şərş dəyərlərinin, fəlsəfi fikir tariximizin üstünə salan, dünyanı ruhunun nuruna qərş edən Şihabəddin Yəhya Sührəvərdinin məzarının üstündə özünə, taleyinə oxşayan belə bir yazı var: "Bu qəbrin sahibi gizli bir gövhər idi. Allah onu şərəfdən yaratmışdı. Zəmanə o gövhərin qədr-qiyətini bilməmiş, buna görə də Allah onu qeyrətlə sədəfə salmışdı". Qüdrətli fikirləri, fəlsəfi düşüncələri ilə vaxtdan, zamandan ucada dayanan, Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi kimi Aida xanım da özünün Şərşlə, Şərş dəyərləri, Şərş və Qərblə, müxtəlif milli mədəniyyətlərin, baxış və görüşlərin sintezi ilə bağlı fikirlərini, daha möhtəşəm əsərlərini özü ilə Tanrı dərğahına apardı. İşıqların qopduđu dünyanı açılmamış, saçılmamış nuruna qərş etmək üçün.

Deyirlər, lap yüz il, yüz min il sonra da olsa, ruhlər bir başqalarının cismində təcəlli edir. Mən buna inanıram. İnanıram ki, Aida xanım özünün son nəğməsini oxumaq üçün Miflər səltənətinin mələyi kimi yer üzünə qayıdacaq. O zaman məzar daşından göyərən, ancaq, onun görüb oxuyacağı cümlələrə baxıb sevinəcək. Bu qəbrin sahibi Şirvanın zərif Çiçəyi, məbəd Mələyi idi. Od Allahı kimi İşıq, Su Pərisi kimi Nur saçdı. Sevgi nəğməsini oxumaq üçün Dərğaha qaçdı. Daşda çiçək açdı!

DAŞDA ÇİÇƏK AÇAN DİLBƏR

*Daşda çiçək açan Dilbər,
Açdın qara daş sevindi.
Sığal çəkib gül camala,
Vüsalından daş dirildi.*

*Zərif çiçək idin, dodağı ballı,
Dənizdə durulan gövhər-ləl idin.
Bir dünya işıqdın, bir aləm sevinc,
Bilənlər bilir ki, tək gözəl idin.*

*Gecələr şam kimi alışıb yanan,
Tanrıya açılan ürək Sən idin.
Dərgahda dolanıb, işıq paylayan,
Nəğmələr söyləyən mələk Sən idin.*

*Tanrı gözəl deyib yaratdı Səni,
Rübəndin həyadan, abırdan idi.
Kamal zirvəsində sultan, xan idin,
Yetdiyin, çatdığın ağıldan idi.*

*Gövhərdən cücərib Nərgizə döndün,
Mehriban mələyin, çiçəyin oldu.
Ana məhəbbəti, övlad sevgisi,
Nəvə səadəti diləyin oldu.*

*Payızda ağ donu geyib əyninə,
İsti ocağını soyudub getdin.
Sarılıb, solmaqdan qorxdun elə bil,
Varıb göy üzünə gül kimi bitdin.*

*Yarı tənha, yarı qərib,
Daşda çiçək açan Dilbər.
Gözü yolda qalanlara
Qayıdarsan haçan, Dilbər?!
Qayıdarsan haçan, Dilbər?!*

İLHAM PƏRİSİ

Türkü türk edən, onu zamanın sərt sınaqlarından çıxaran, sınırını, sərhəddini gavurun hücumlarından qoruyan Vətən, Torpaq, Ana sevgisi ilə bərabər həm də ocaq ruhu olub. Ocağın yeddi arxa dönənin ruhlarının əziz tutulması, adlarına qazan asılıb, ehsan verilməsi, dualar oxudub törən qurulması əski çağ mədəniyyətimizin ən qayım qatlarındandır. Ulu Şamanların uca dağ başında, ocaq ətrafında davul döyə-döyə, tərif edib öyə-öyə çağırdığı ruhlar min illərin kürəyini yerə vuran, sabahlara yol gedən TURAN övladının bugünkü Quran sevgisində əbədiləşib.

Ocağa, oda, atəşə sitayiş edən, bu sevgisinə məbədlər ucaldan od oğulları - Odlar Yurduunun sakinləri Oda, Ocağa, Tanrı bəlgəsi kimi baxıblar. Tanrıya sevgi ruhumuzdan cücərdikcə Ocağın dilimlərinə əski əlifba ilə Allah sözünü oxuyub yaddaşımıza toxumuşuq. Azərbaycan türkünün yüz illərin sınağından çıxan bu sevgisi dövlətimizin rəmzi olan gerbdə bu gün də yaşamaqdadır.

Həmin ocağın müqəddəsliyi eşqinə ocaq nuruna tapınan Azərbaycan türkləri ocaq ruhunu qorumaq, perikdirməmək üçün ocaqçısını, od çatıb yurd isidənini çox böyük ehtiyat və məharətlə seçib.

Pirlər, övliyalər ruhundan cücərən, sözdən paltar geyinən yüksək əxlaqi keyfiyyətləri ilə ustad adına şam yandıran, varlığı ilə Təbrizi Naxçıvana, Naxçıvanı Şirvana Qarabağa calayan Mir Cəlalın ocaq müqəddəsliyi, yurd sevgisi, ailə səadəti 70-ci illərdə dillərə dastan olmuşdu. Zəmanəsinin böyük ictimai-siyasi xadimi, dövlət qurucusu, millət cəfəkeşi Heydər Əlirza oğlu ilə, görkəmli oftalmoloq, tanınmış ziyalı, müasir dövlətçilik tariximizin şərəf səhifələrindən birinə dönmüş ictimai xadim,

Azərbaycanın, türk dünyasının, Şərqi işıqlı simalarından biri, təbəbətə doğru şərfli bir yol keçmiş Əziz Əliyevin ciyərparası, akademik Zərifə xanım Əliyevanın ocağına hər qız gəlin libasında qədəm qoya bilməzdi. Bunun iki səbəbi var idi. Bu ailədə zahiri və daxili gözəlliklə bərabər geniş dünyagörüşə, kamil şəxsiyyətə, soy müqəddəsliyinə, qadın ucılığına, ana məhəbbətinə, gəlin dözümlünə, ziyalı işığına malik olanlara əsl türk, Azərbaycan gözəli deyirdilər. İkincisi isə, bu ailə öz taleyini yaşamırdı. Çoxdan, lap elə yer üzünə qədəm qoyandan millətin, dövlətin yaddaşına köçmüşdülər. Onların əyləşdiyi sarayda yazısı min illərlə ölçülən Azərbaycanın dövlətçilik ənənələri yaşayırdı. Burada adı insan, qadın, ana, gəlin ömründən söhbət gedə bilməzdi. Bu sarayın insanı vətəndaş, qadını sirdaş, anası dərddaş, yoldaş olmalı idi. Millət üçün doğulub, dövlət üçün yaşayan Xaqanı şərəfləndirmək üçün!

Dünyadan köç edənə qədər ömrünü xalqın, millətin, elin, dövlətin yolunda gilə-gilə əridən, Xaqanın baş xatunu kimi bütün səfərlərdə onu duaları ilə müşayiət edən, onun övlad sevgisinin ortağına, Ocaq ruhuna dönən Zərifə xanım bu ömrü yaşamışdı. Qayğılı, ağırlı, sevinc dolu illərdə böyük Səbrinə, Ağlına və Əxlaqına söykənmişdi.

İlhamının İlham Pərisi, Məhəbbət İlahəsi də özü biçimdə, özü seçimdə olmalı, gəlişi ilə sarayı içinin nuruna qərq etməli idi. Görkəmli alim Arif Paşayevin, şərqsünas Aida xanımın qanından cücərən, zahiri və daxili gözəlliyi ilə Bakı qızları arasında adla çağrılan, zərif, təbib Mehribanın Mir Cəlal soyundan, Asəf-Kəhf müqəddəsliyindən, Şirvan gözəlliyindən, Xəzərin qoynundan çıxan Bakı zərifliyindən ilahi nur alması sarayın qapısını onun üzünə açmışdı...

Əslində hər şey yazıya bağlıdır. Yazı yazan, yazıb dua oxuyan onun kəbininin göyde, mələklərin xeyir-duasında kəsmişdi. Onu rəsmiləşdirmək, kağıza köçürmək Baş Kahinin - Şeyxülislam Hacı Allahşükür Paşazadənin bəxtinə düşmüşdü. Tanrının xoş saatlarından birində - saray əhli Ocaq ruhunun işığında Xaqandan - Heydər Əlirza oğlundan, Baş Xatundan - Zərifə Əziz qızından, varisdən - İlham Heydər oğlundan Mehriban adını eşitdilər. Mir Cəlalın, Arifin ocağına səda düşəndə - şahzadənin Elçi köçü gəlir deyəndə, ipək, göycək,

kövrək Püstəxanım Mir Cəlalın "Mehribanım, tacidarım" kəlamlarını xatırlayıb yazına şükür, Tanrı, dedi!
Sarayda isə bir qız rəyalın dillərinə dil verib:

*Şirvan yolu buz bağlar,
Dəstə-dəstə gül bağlar.
O gülün birin üzəydim,
Tellərimə düzəydim.
Qardaşımın toyunda,
Sındıra-sındıra süzəydim.*

- deyib, sarayı səsin, sözün, sevginin işığına qərq etmişdi. Bu Sevil idi. Zərifə xanımın Heydər Əlirza oğlunun gözünün işığı, övladlarının yaraşığı Şərqi və Şərqsünaslıq elminin aşiqi Sevil Əliyeva. Elçilər gələndə, süfrə salınıb şirin çay içiləndə, qonum-qonşuya, dost-tanışa xəbər yayıldı. Aidanın Mehribanı saraya gəlin gedir dedilər. Kimi də Tanrının bu yazısına heyretini gizlətmir "bəxtəvər" deyirdi...

Mehriban xoşbəxt, bəxtəvər idi. Ona görə yox ki, onu saray dəbdəbəsi, zənginliyi gözələyirdi. Ona görə ki, O, Şərqi məbəd mələyindən - Aida xanımdan saray mədəniyyəti, saray sevgisi, saray cəfakəşliyi öyrənmişdi. Keçmişə, gələcəyə, Şərqi və Türk dünyasına məhəbbət dərsi almışdı. Kübar, kamil bir xanım kimi yetişərək ruhani gözəlliyi ilə cisminin taxtına nur çiləmişdi. Nənələri Gövhər xanımın, Püstəxanımın laylalarından, su pərisi anasının nağıllarından Şərqli mələyə, çiçəyə dönmüşdü... Duyğularının bəyaz çiçəyinin ətri peşəsinin üstünə düşürdü. Təbib idi. İnsanların cismi ilə ruhu arasında körpü olacaqdı. Şərqi böyük filosofların, söz, fikir sahiblərinin, loğmanların, təbiblərin ruh aldığı torpaqdı. İnsanların dərdirin dərmanı, Tanrının Loğmanım deyib ruh verdiyi - Loğman peyğəmbər Şərqi şərəfləndirilmişdi. Dərdlərin dərmanına, loğmanına dönərək ağ işıqdan, kəlam müqəddəsliyindən don geyinmişdi.

Yoldakılara yoldaş, dardakılara qardaş, kimsəsizlərə sahib, yaralılara təbib kimi əl tutan, Ağ atı, Ağ libası ilə Tanrının Ağ Atlı oğlanı, türkün Xızır Güləyisi da Şərqi doğulmuşdu. Qəribi Şahsənəmə, Abbasi Gülgəzə yetirən, sufi

dərvişlərin kəlam nuruna, Qorqud Ata dünyasından soraqçı, Dirsə xan oğlu yaralı Bəy Buğaca müqəddəs əlini çəkib: "İgid bu yarıdan sənə ölüm yoxdur deyib: Ana südü, dağ çiçəyi dərdinin məlhəmidir" deyimi ilə yaddaşlara köçən Xızır İlyas da Tanrının Şərqə lütfü idi.

Zaman-zaman dağ kultuna, dağ çiçəyinə tapınan şamanlar da öz "müqəddəs saxlarını" çölün, düzün, çəməninin ətirli çiçəkləri ilə bəzəyər, insanların dərdinə əlac edərildilər. Şaman dünyasının növbəti qatı ruhlar səltənətindən soraqçı müsəlman dərvişlər, övliyalər, Pirlər də Tanrının Loğman nurundan cücərir, Şərqdən intişar tapırdı.

Öz dövrünün görkəmli filosofu olmaqla yanaşı, dünyanın qüdrətli təbiblərindən biri kimi tarixin yaddaşına əbədi həkk olunan İbn Sinaanın tibb elminə bəxş etdiyi, bu gün də öz dəyərini, tərəvətini saxlayan əsərləri də Şərqi bu qüdrətindən boy alır.

İbn Sina hikmətinə tapınan təbiblərimiz öz ixtiraları ilə onun ruh davamçıları olduqlarını zaman-zaman sübut ediblər. Cismani və ruhani sağlamlığımıza xidmət etmiş. Əli bəy Hüseynzadə, Nəriman Nərimanov, Əziz Əliyev də bu yolun şərfli yolçuları oldular.

Gözlərə işıq bəxş edən, İlahinin Hippokrat ruhundan cücərən, Şərqi qüdrətli loğman və təbiblərindən nur alan akademik Zərifə xanım Əliyevanın, Xaqanlıq səltənətimizin ən böyük dövrünə sahiblik edən Heydər Əlirza oğlunun, Mehribanın deyə sevdidi, gəlin kimi əzizlədiyi, xatun kimi uca tutduğu Mehriban xanım bu ölməz ruhların davamçısıdır. Onun insan sevgisi, insan məhəbbəti İlahi sevgisinin çəməsində durulduğundan bircə sığılından ən ağır dərdin dərmanı belə tapılırdı...

Tanrı bu gözəli gözəldən - Məbəd mələyindən xələq edib, saraya yazmışdı. Saray mələyinə, sevgi çiçəyinə döndərmişdi. Gülüstani gülə, sarayı bülbülə çevirəndə Qorqud Atanın: "Adımı mən verdim, bəxtini Tanrı versin" hikməti XX yüz ildə təzədən taxta çıxır, Mehribanın gəlin donu biçilir, saçına çiçək düzülürdü...

Aylar-aylara, illər-illərə calaq olduqca özünün

dünya görüşü, əxlaqi keyfiyyəti, kamilliyi, səmimiyyəti, ləyaqəti və gözəlliyi ilə saraya ruh verən Mehribanın çiçəyinin çitlədiyi məqam yetişirdi. Xaqana, baş xatuna növbəti nəvə sevinci bəxş edəcəkdə. Sevilin sevinc payını bağrına basıb, nəvə məhəbbətindən dinclik tapan baba ilə nənənin gözlərinin nuru İlahlarının ömrünün davamçıları dünyaya pənah gətirəcəkdə.

Bu arada ailənin köçü başlayırdı. Azərbaycanın birinci Şəxsi Moskvaya - Mərkəzi komitədə işə dəvət olunurdu... Bu səfərə nə Heydər Əlirza oğlu, nə Zərifə xanım, nə Sevil xanım, nə də İlhamla Mehriban ürəklə yollandı. Onlar Vətən üçün yaşayıb, öz ocaq ruhlarına xidmət etmək istəyirdilər. Amma, "yuxarıların" tapşırığı belə idi. Şərqi müdrik Ziyalısından, türkün uzaqgörən Siyasətçisindən, Azərbaycan Kişisinin qeyrətindən istifadə etməklə imperiyanı xilas etmək olardı...

Yuvalarından ayrılarda iqamətgahın daşından, divarından yaş süzülürdü elə bil. Dilsiz daşlara dil verilsəydi "Getmə, bizi yiyəsiz etmə. Yurdun qaralar, ocağın sənər" deyərildilər... Doğmaları ilə vidalaşanda Mehribanın içindən elə bil kimsə Anandan ayrılma, sən gələndə dərmansız dərddə düşüb sənizlikdən əriyib, köçünü bu dünyadan sürəcəkdir" deyirdi. Gözündən axan yaşın içini haradan yandırır, necə göynətdiyini bilmədi. Qulağında bircə bu qaldı. "Yolun açıq olsun. Sənə gələndə dərd-bəla mənə gəlsin" deyirdi, məbəd Mələyi...

Türk ağı, Azərbaycan sevdası, Şərq məhəbbəti ilə imperiyanın boş sarayını nura qərq edən, aqlının hökmündə həqiqəti bərqərar etdirən, yol çəkdi, binalar tikdirən, SSRİ-nin Şərq Məsələləri üzrə məsləhətçisi kimi ərəb səhralarına sərinlik gətirib, qardaş qırğınına son qoyan Heydər Əlirza oğlunun gərgin iş rejiminə baxmayaraq o mehriban gəlininə, qızına, xanımına, oğluna və nəvələrinə qarşı diqqətlə yanaşır, onlara böyük, ağsaqqal sığılı çəkir, məsləhətlər verir. Arzunun, Leylanın səsi işə çox şeyin yerində olmadığı dünyada tarazlıq, sabitlik yaradır, dincliyə körpü salır.

Anasının, atasının, yurdunun ayrılığına dözə bilməyən, könlü qubar bağlayan Mehribanı əbədi bir ayrılıq, kədər gözləyirdi. Gözünün qabağında gözəllik və səmimiyyət, insanlıq

və ləyaqət, kübarlıq və zəriflik, qeyrət və namus mücəssəməsi, ana sevgisi, qaynana istəyi əriyirdi.

Dözümlü, səbrli, hər şeyi içinə salıb, içindən əriyən Heydər Əlirza oğlunun xatun istəyi, İlhamın ana məhəbbəti, Sevilin sevgi, təsəlli yuvası, nəvələrinin layla, nəgmə odası qəmin, ayrılığın karvanına qoşulub üzü göylərə yol gedirdi. Gedən onun cismi, göynəyən doğmaları, tənhalığın əbədi yolçusuna çevrilən, ilk məhəbbətinin dadı qaçan, sevgi bağçasının çiçəyi solan Heydər Əlirza oğlu idi. Yarın yardım, canın candan ayrıldığı məqamda Zərifə xanımdan hicran bulağı, Mehribandan göz yaşları cücərir, onsuz da soyuq olan Şimal torpağını buza döndərirdi.

Bakıda doğulan mələyi doğmalarının cismindən uzaqda, ruhlarına əmanət deyib torpağa tapşırıdılar. Ağrıyanda qadasını alan gəlini, torpağa qarışanda oduna yanan Mehribanı sonra Heydərinin, İlhamının, Sevilinin ana həsrətinə bürünüb, ana məhəbbətinə çevrildi. Zərifəsinin zərif ruhu dərğahda inciyib, kövrəlməsin deyə...

Bu ağrının, dərdin, tale yarasının qaysağı qurumamış bütöv bir imperiya Mixail Qarbaçovun mənfur simasında onların - əslində isə Azərbaycanın üstünə gəlirdi. "Qarabağsız Azərbaycan yoxdur", "Türkün haqqını tapdalamaq olmaz" deyən Heydər Əlirza oğlu birdən-birə Ağlının hökmünə işıqlanan Mərkəzi Komitənin "düşməninə" çevrilir. Onlar bu böyük türkü, Şərqi müdrikini "cəzalandırmağa" macal tapmamış istefa ərizəsi ilə onların kürəyini yerə vurur...

Bu ağrıdan qurtarmayan ailə indi daha böyük qana şahid olur. 20 Yanvar dəhşətlərinə dözməyən Heydər Əliyev illərlə sədaqətlə xidmət etdiyi partiyadan imtina edir, partiya biletini ayaq altına atır. Ən ağır günlərini yaşayan ailənin dözümlü və səbr yeri yenə Mehriban idi. Heydər Atasına, Sevil bacısına, İlhamına təsəlli üçün Tanrının qulağına pıçıldığını dilə gətirirdi...

Ağır günlər bitib tükənmək əvəzinə, davam edirdi. Heydər Əliyevin Bakıya, diş-dırnağı ilə qurduğu dövlətin baş şəhərinə gəlişinə etiraz edənlər özlərini düşünə-düşünə günaha girür,

milləti yaman günə qoyurdular... Ölümün gözüne diri baxa-baxa vətənin dar günündə onunla birlikdə olmaq üçün:

*Əzizim Vətən yaxşı,
Geyməyə kətan yaxşı.
Gəzməyə qərrib ölkə,
Ölməyə Vətən yaxşı.*

- deyib, Bakıda hava limanında yerə enən Heydər Əlirza oğlu burada çox qala bilməyə də, Ata Yurduna - Naxçıvana yolları, onu gözələn soydaşlarının dərdinə dərman olur. 1993-cü ilə özünün hakimiyyətə ikinci böyük qayıdışına qədər hər əzabə dözən Heydər Əlirza oğlunun bu illərdə dərdinin, sevincinin ortağı da gözəllər gözəli Mehriban xanım idi.

Hər qaranlıq gecənin bir işıqlı səhəri var deyiblər, zülmət gecələrin işığı doğdu. Heydər Əlirza oğlunun bəxtinin, Azərbaycan xalqının nicatının günəşi parladı.

Naxçıvandan qopan köç Azərbaycan türkünə Böyük köçün nur aldığı İpək Yoluna çəkdi. Bu yola özünün böyük qəmi ilə dönən Mehriban xanım idi. Aida xanımın son beşiyi... Aida xanım, qohumlarını Moskvaya yola salanda, qızından ayrılanda "Sənə gələn dərd-bəla mənə gəlsin" demişdi. Rus imperiyası Şərqi, türk dünyasının böyük oğlunun, qüdrət sahibinin üzünə səlib yürüşü edəndə sarsılan Aida xanım bu yürüşün kökündə Şərqi, türk dünyasına nifrətin dayandığını yaxşı bilirdi. Onu yandıran təkə bu deyildi. Şərqi cəhaləti deyilən bəladan qurtarmayan Azərbaycanda da bu böyük şəxsiyyətə düşməni kimi baxanlar var idi. Cahil adamların addımları, haqsız danışıqları, bir tərəfdən də yurd, torpaq itgisi, qarılıqda Vətən deyib oda yananın, qızının, kürəkənin ağrısı onun dərmansız dərdinə dönmüşdü.

Zərifə xanımın dağından sonra Tanrı Mehriban xanıma Ana dağı çəkdi. Ömrünün baharında payızın xəzanına dönməyə anası "Mehribanım" deyə dünyaya vida nəgməsi oxumuşdu. Dünyanın möhnəti, dərdi Mehribanın gül yanığını küllə döndərsə də türkün böyük xatunları kimi qara dərdinə söykəyib irəliləyə boylandı.

Xalqının nicatı, dövlətinin xilas, millətini əbədi var olması

üçün Zərifə xanımın, Aida xanımın ətrini Heydər Atasından aldı. Arxasıyca su səpib, uğruna dualar əkib dünyaya gələcək körpə ilə təsəlli tapdı. Dünyaya varisin varisi, Aida xanımın, Zərifə xanımın nəvə sevgisi gələcəkdi. Saraya ikinci dəfə dönmək böyük şəxsiyyətin kimliyini də ondan yaxşı tanıyan, duyan yox idi. Axı o seyid nurundan, Tanrı sevgisindən doğulmuşdu. Yaddaşını vərəqləyirdi. Xaqanı yenidən dərk etmək üçün!

KİMİNƏ MACAL, KİMİNƏ ƏCƏL DİYAR

Yaddaşımızın Su, Ağac, Daş müqəddəsliyindən söz düşəndə qonur yuxulu, qonur donlu, qonur gözlü Naxçıvandan danışmışıq. Nuhun gəmisinin əyləndiyi, Tanrı qəzəbinə gələn insanların içindən seçilən bəndələrin yuva tapdığı, Nuh peyğəmbərin əllərini dərgaha açdığı məkandan. Peyğəmbər üzü görün, insanlığa, haqqa nicat verən bu yurdun bir ucunda Tanrı dağları, o biri ucunda Ağrıdağı olub.

Əski şamanlar dua söyləyib, davul döyüb Tanrını, tanrıçaları, müqəddəs ruhları çağırdığı, Tanrı dağında bitən zərif çiçəklərə - Türkan deyə sığal çəkdiyi, Tanrı dağlarından endikcə, dondan-dona, dindən-dinə düşdükcə Tanrı dağın Ağrıdağı üzünə söykəndik.

Türkün Ağrı, sevgi üzü Naxçıvan beləcə binələndi. Əhli əyalımın, soydaşlarının bəd əməlindən, dərdinin üzündən gəlməmişdimi Naxçıvana Nuh peyğəmbər? Dərdini götürüb gələnlərin, bu müqəddəs məkana pənah gətirənlərin ilkcisi elə Nuh peyğəmbərdir. Yoxsa el arasında bura Nuhçıxan deməzlər ki?! Nuhun çıxdığı, gəmisinin dağa dirəndiyi suyun və dağın ömrü boyu dərdə köynək olması da elə bu mülahizələrə bağlıdır.

Dərdini götürüb Tanrı eşiqinə sulara könül verən Nuhun gəmisinin toxunduğu daşın ikicə adı ola bilərdi: Ağrı dağı, Sevgi dağı. Biz tərəflərdə - qarapapaq türklərinin yurdunda - Borçalıda Ağrı dağına elə indi də Sevgi dağı deyirlər.

Nuh peyğəmbər Tanrı sevgisindən Tanrının Ağac və Su müqəddəsliyinə tapındı. Qaba ağaclar baltalamb, yonulub gəmi qayrıldı. Gəmi sulara varid olub yola düzəldi, Yolun o başı da, bu başı da Şərq idi.

Ağrıdağın ayaqlarını suya çəkib, yuyunduğu Araz bina başdan çəpərə, ayrılıq, hicran sularına dönüb, həsrətli göz yaşından qaynayıb:

*Arazı ayırdılar,
Qum ilə doyurdular.
Mən səndən ayrıldım,
Zülm ilə ayırdılar.*

Heç Nuh peyğəmbər də yurdundan qopmazdı. İnsan zülmündən cana doymasaydı... Zülmün odu çatılmazdı. Min illərdir Nuhun bitib-tükənməyən yurd nisgilinə göynəyən Naxçıvanın ağlamaqdan kiprikləri qoç-qoç olub. Şərur, Şahbuz, Ordubad, Culfa yaylaqlarından, qonur dağların yaxasından süd əvəzinə su qaynayır. Dumduru göz yaşı kimi. Yüz min dərdə əlacdı deyirlər. Niyə də olmasın. Torpağın bağından qaynayan bu sular hansı uca varlığı görməyib ki? Dədəm Qorqud dilindən "Tanrı üzü görün su deyilmə, Nuh peyğəmbərə və onu sevənlərə nicat yeri. Kim deyir ki, bu iki müqəddəslik olmasaydı bu torpağın Sirabı, Badamlısı dərdlərə dərman olardı. Dünyanın əl-əl gəzdirdiyi bu suları Tanrının üz göstərmiş, pərdəsini qaldırdığı. Su yaddaşımıza və müqəddəsliyimizə bağlı "Koroğlu" dastanında bir məqam var. Gözlərini haqq sözünə, at müqəddəsliyinə qurban vermiş mehtər Alı düz yeddi il gözləyir ki, Çənlibeldəki bulağın qaynadığı məqam yetişsin. Rövşən o suyu içib müqəddəs səsə, əbədi sağlamlığa, güc və qüvvətə sahib olsun. O məqam yetişdi. Məğriblə Məşriqdən doğub bir-birinə toxunduqda şimşək kimi çaxan ulduzların nurundan, Çənlibelin yaxasında bulaq qaynadı. O sudan içən Koroğlunun səsi, nəfəsi yüz illərdə dillərdə dastandı. Həmin dastanın bir başqa üzü Naxçıvan sularıdır. Onu deyib gələnlər dərmanlı dönməzlər. Dərdimiz, dərdlilərin dərman yeri, nicat yurdu Naxçıvanın bu su müqəddəsliyi bir qıraqdan da Oğuzun su və Ağac sevgisinə bağlıdır.

Türkün ilk kişisi Oğuz Xaqanın nisgilinə son qoymaq üçün suların bağında bitən Ağacdən yer üzünün ilk türk xatunu doğuldu. Tanrının su müqəddəsliyindən ucaldığı bu canlı abidə soyumuza, soy birliyimizə döndü. Su müqəddəsliyində durula-

nıb sözün, səsin ən qüdrətli sahiblərinin zaman-zaman Naxçıvan torpağında doğulması da, Çənlibelli Koroğlunun su saflığına ilisgəlidir.

Cəlil Məmmədquluzadə, Məhəmməd Şaxtaxtılı, Hüseyn Cavid, M.S.Ordubadi kimi dühaların fitri istedadı, ictimai-siyasi fikir tariximizdə öz sözünü demiş ziyalıların, natiqlərin, dövlət qurucularının bu torpaqdan doğulması da, o suyun - Naxçıvan dağlarının gözündən qaynayan bulaqların hikmətindəndir.

Ağac kultu - Ağac ucalığı ilə bağlı məqamlardan söz düşəndə də göz önünə gəlib Naxçıvan. Qaba Ağacın-Palıdın, Xan Çinarların, Xar tutların, yaşı yüz illərlə ölçülən qoş-qoşa qoş ağaclarının bu torpaqda öz bışına, insan zəhməti olmadan da başa gəlməsi onsuz da müqəddəs olan Naxçıvan torpağının yaddaşını əski çağlara aparıb çıxarır. Bir-birinə söykənən, çiyni-çiynə, qol-qola dayanan bu qayım ağaclar yüz illər boyu bu torpaqda müqəddəs tutulub bu gün də tutulmaqdadır.

Yurdun bu yörəsində doğulan insanlar da bu ağaclar kimi vüqarlı, qürurlu, qüdrətlidir. Göylərə əl açıb, torpağa baş endirən ağacların Nuhu qoynuna alaraq bu tərəflərə gətirdiyi zamanlarda, Nuhun götürdüyü müqəddəs toxumlardan cücərib bəlkə bu ağaclar. Yoxsa, "bu ağaclar müqəddəsdi, onlara balta çalanın ömrünə Tanrı balta çalar" hikməti haradan və necə boy verə bilərdi?

Tanrının müqəddəs bildiyi bu ağaclar Qorqud Atanın dilində də uduq olub. "Qaba Ağacınız kəsilməsin, Axan sularınız qurumasın" söyləyən Qorqud Ata bu iki müqəddəsliyin adını bir yerdə tutanda yəqin ki, Oğuz Xaqana, onun Qaba Ağac Sevgisinə, Nuhun Su və Ağac nicatına söykənmişdi.

Tarixin daş dövrü adlanan zaman kəsiyini yer üzü bina olandan hər bir Adəm övladı görməsə də kitabların verdikləri bildiyən barımlar. Türkün yaddaş kitabında isə dağ və daş ucalığı məhz müqəddəsliyə bağlı olmuşdur.

Şərqi hansı yörəsinə ayaq qoysan, əl uzatsan öncə gözüne görünən dağ ucalığı olacaq.

İbrahim peyğəmbərin sevgisindən, İsmayıl peyğəmbərin haqq istəyindən Hera və Sina dağı arasında qaynayan Zəməzəm suyu, müsəlmanın Qara daş ucalığı, Türkün Ərkənəqon

müqəddəsliyi, Şirvanın Babadağ ülfəti, Naxçıvanın Asəf-Kəhf nuru və sadaladığımız neçə-neçə daş pirlər, dağ ziyarətgahlar duyğularda uduqlaşan dağ sevgimizin daş yaddaşdır.

Tanrının Asəf-Kəhf uralığına varıb Naxçıvanı qoynuna alan, düşməninə çəpər, ordusuna səngər olan, qalalı, bürclü dağlarından söz açım. Ağrıdağdan Hacadağa, İnandağa, Yanardağa, Oğlanqaladan, Qızqalaya, Gəmiqayadan əski oğuz qəbristanlığına bircə qarış yoldur.

Nuhun gəmissi Ağrıdağa toxunanda Ağrıdağın ağrısından dağ haçalandı, adına Haça dağ dedilər. Qorqud Ata dilində ana südü, dağ çiçəyi igidlərin dərdinə məlhəm oldu, İnam dağı dedilər. İnandağ yarandı. (El arasında İlan dağ da deyirlər). Dağın müqəddəsliyinə, dağ ruhlarının ölməzliyinə inanan Naxçıvan əhli Sevgi dastanı cüçərti. Oğlan qaladan Oğlan, Qız qaladan qız Tanrıya əl açıb vüsəl dəmi, vəhdət məqamı üçün dualar söylədi.

Orxon - Yenisey abidələrindən, İrqi-Bitik nümunələrindən sonra Qobustanın qaya üstü rəsmlərindən başlanır türkün əski yazı mədəniyyəti deyənlər, sonralar Gəmiqayanı etirafda bulundular.

Dağlara səda, daşlara nida düşdü. Dünya bizdən başlanır dedilər. Nuhdan qalan dünyanın əzəli sakinləri bizik dedilər. İnanan inandı, inanmayanlarsa bu torpağın haqqına asi çıxdı. Dədəm Qorqud zamanında İç oğuzla Dış Oğuzun bir-birinə qılınc qaldırdığı, Qazanın Aruzun, Aruzun Qazanın könlünə dəydiyi vaxtlarda Banuçiçəyin Beyrəyi Naxçıvan qalasına qolu bağlı qul oldu. Belimiz o zamanlar qırıldı, dizimiz də o çağlardan büküldü. Gözümüzə qara su gəldi. Bayandurun taxtı, taxt üstə baxtı yatdı. Sonra.... Sonra da nə olmadı, nələ olmadı ki?!

"Hani dediyin bəy ərənlər" - deyib, nalə çəkdi Dədəm Qorqud. Boyun boy, soyun soy baxtı yatıb, taxtı çökmüşdü. Asilik zamanı gəlmişdi...

Naxçıvana bu gün torpaq üstən, Uğur Tanrıdan keçib gedə bilməyənlərin, quşdan qanad alıb uça-uça, uçuna-uçuna getməsi, yolunun qoluna zəncir vurulması, Nuhu gətirən gəmilərin çarxlarını fırladan suların yağının canına sorulması İç Oğuzun Dış, Dış Oğuzun İç Oğuzla qılınc qaldırıldığı, Beyrəyin

qollarına qandal vurulduğu günlərdən başlayır. Yoxsa beş-üç yersiz-yurdsuz gavur bizə neyləyər? Dağ uralığından enməsəydik...

Nuhun Naxçıvanda köç əylədiyi müqəddəs məqamdan sonra bu torpağa Tanrı üzünün bir dəfə də göstərib. Qurani-Kərimin "Kəhf" surəsində adı çəkilən Asəf-Kəhf müqəddəsliyini görəb, onun qüdrətinə diz çökəndən bu torpağın Tanrı üzünü görəb olduğuna bəlkə də inanmayan tapılar. İnanmayan bizdən deyil. Böyüklərimiz belə deyir.

Əski çağlarda türklərin Dağ Yunus adı ilə tanıdığı Asəf-Kəhf müqəddəsliyinin yaddaşı bir tarixi hadisədən başlayır. Dağyunus adlı padşah haqqa bağlı bir müqəddəs ailənin ölümünə fərman verir. Tanrı deyib yaşayan bu haqqa yaxın insanları Tanrı özü qoruyur. Xızır İlyasın dadına yetdiyi adamlar "az gəlib, düz gedib" bir dağa çatırlar. Uzun yolun yolçuları bu qəlbi dağların sinəsindəki qara daşlara yastıq deyib yuxuya gedir. Rəvayətə görə hadisənin üstündən illər keçir. Bir gün yuxudan ayılan qardaşların biri bazara yollanır, bazarlıq etdikdən sonra Dağyunusun zamanında kəsilən sikkələri sayanda ələm qarışır. Yağı əlindən qaçıb dağa pənahlı gətirən bu qardaşın üstünə düşəndə əhvalatı danışır canını güclə qurtarıb yuvalarına dönür, gördüklərini danışanda qardaşlar bu işdən qan iyi gəldiyini deyirlər... Az sonra qoşun gəlib dağın ətəyinə yetişir. Düşməne qarşı müqaviməti qurtaran qardaşlar əllərini göyə açıb Tanrıya dua edirlər: "Tanrı bizi daşa döndər".

Bu gün Asəf-Kəhf adı ilə tanınan, köhnə kişilərin dilində hələ də Dağ Yunus - Yunusun dağı adı ilə çağrılan bu müqəddəs ziyarətgahda daşa dönmüş dörd qardaş, bir də bir it heykəli var. Baxdıqça insanı heyrətə salan bu abidələr Tanrı bəlgəsi, Tanrının insan sevgisi, bu torpağa nicat yurdu kimi baxan insanların əcəldən macal tapdığı torpaq deyil, bəs nədir?

Nuh peyğəmbər bu torpağa nicatım deyib gəlmişdi. Asəf-Kəhf uralığında daş müqəddəsliyinə tapınan dörd qardaş da. Nuhun gəmissi Ağrıdağa, dörd qardaşa Asəf-Kəhf dağına pənahlı demişdi. Nuh sudan çıxmışdı, suda durulanmışdı.

Dörd qardaşın əcəldən macal tapdığı Asəf-Kəhf ziyarətində olanlar bilir ki, dağın ən uca yerindən bulaq qaynayır. Asəf-Kəhf deyib gələnlərdən kimin muradı hasil olacaqsın o

bulaqdan daşlara süzülən sudan bir damcı düşəcək. Bulağa "zəməm suyu", "abi kövsər" deyirlər. Mənə görə bu elə həmin qardaşların vəhdəti-vücut məqamını yaşayarkən gözlərindən süzülən müqəddəs sudu. Yoxsa bu qədər şəfaverici, ümidverici olmazdıki!

Bu dağ pirinin bir məqamı da var. Ürəyində niyyət tutub, dilək edənlərin muradı başa varsa, daşa yapışdırmaq istədiyi daş bir-birinə qovuşacaq... Dörd qardaş bu müqəddəs daşın ətəyində əlinin dərğaha açmışdı. Duaları həsil olmuşdu... Bu daşı deyib gələnlərin də yüz illərdir muradı həsil olur. Daşın daşa yapışması, duaçının üstünə Asəf-Kəhf nurundan damcının düşməsi Tanrı üzünün görünməsi deyil, bəs nədir? Üç böyük müqəddəslik, Türkün üç yadaşı saxlanıcı Su, Ağac, Daş sevgisi... Üçü bir arada, bir məkanda, bir torpaqda - Naxçıvanda. Bəs Tanrının yeddi günə xəlq edib, yox yerdən yaratdığı, sevib sığal çəkdiyi, ruh verdiyi yer, torpaq gözəlliyi və bol nemətlər... Tanrı üz göstərib - müqəddəslikdən don biçdiyi, taxtında peyğəmbər aylaşdığı Naxçıvana nə verməyib?

Qəlbi dağlar, bol sulu çaylar, yaşıl yaylaqlar, geniş səhralar, budağının burnu bərindən yerə dəyən bağlar, zəmilər, duz dağları. Su, Od, İşıq, Torpaq sevgisi, duz-çörək müqəddəsliyi ilə şərefləndirilən Naxçıvanda İşıq adamları duyğusundan, sərkərdə xaqanların vüqarından necə xəbəriniz varmı?

Oğul atadan görməyincə süfrə salmaz deyib, dədədələrimiz. Bol nemətli, geniş ürəkli naxçıvanlı süfrəsində oturanlar siz necə o zəngin süfrələrə haradasa rast gəlibsinizmi?

Alanalı, qovurmalı, küfdəli, xanplovlu, noxudlu, mərcili, dovğalı, dolmalı, qatıqlı, qaymaqlı, ayrınlı, südlü, pendirli, dələməli, bulamalı, yaymalı, yaxmalı, qatlamalı, kişmişli, ərikli, qozlu, fındıqlı, almali, heyvalı, kəkotlu, nanəli, yarpızlı, qovunlu, qarpızlı naxçıvanlı süfrəsindən sonra Ordubad, Şərur yallısına çıxıb qara zurnanın, nağaranın səsinə qol-qola, kürək-kürəyə, ürək-ürəyə söykənilən qan-tərə batandan sonra Naxçıvan hamamlarında durulanıb, Naxçıvan gözəllərinin toxuduğu xalxalçanın qıraqlarına duzülən qotazlı mütəkkəllərə söykənilən, Naxçıvanın aşıqlarının "Naxçıvan gözəlləməsi"ne qulaq asıb, Atabəy Məhəmmədin, Möminə Xatunun sevgi dastanını yaddaşına yazıb, Əcəmi Naxçıvanlının ucaltdığı türbədə ruhun

dolaşmayıbsa, Şahtaxtlı sultanlarının, Sultanzadə bəylərinin, Kəngərli gözəllərinin dastanını dinləyib, Hacı Vəli Bəktəşinin ruh davamçıları, elə bu torpağa nicatım deyib gələn Bəktəşilərin kəlam müqəddəsliyində durulub Bəktəşi Nəsrulla bəyin kəhrizinin suyundan qaynayan samavarın pürrengi, kəkotulu çayından içməyibsənsə, moruq, yemiş, əzgil ətrinə bürünməyibsənsə ay yazıq, daha sən bu dünyada nə görübsən, nələr eşidibsen?

Qonur donlu, qonur yuxulu Naxçıvanın Əbubəkirin, Qutluq İnançının, Fəxrəddinin qılıncına doğranan düşmənlərdən necə xəbərin varmı? Xəbərin olmamış olmaz bu torpağın Atabəy Məhəmmədi olmasaydı Memar Əcəminin duyğuları daşda, dünyaya gözünün deyil, könlünün işığı ilə boylanan Bəhrüz Kəngərlinin kətan və fırça sevgisindən rənglər dil açardımı?

Tanrının insanlığa nicat, əcəldən macal deyib xəlq etdiyi Naxçıvana tarixən Ağıl axını olub. Vətəninə dinclik tapmayan, mənəvi sıxıntılara, basqılara məruz qalanlar, "canımı götürüb bu əyalətdən xilas olum" deyənlər pənah gətirib. Naxçıvanda bir dağ var. Adına Yanar dağ deyirlər. Sənəsi körük kimi alşan min illərdir odu sönməyən bu dağa da Tanrı üzü görün deyirlər. Hörmüz işığına, Atəşpərəst nuruna, Odlar yurdunun od-ocaq istəyinə nişanə olan Yanar dağın Nuhçıxanda binələnməsi dünyanın atəşpərəstlərini bura çəkib gətirib.

Şamanların, atəşpərəstlərin, sufi və hürufi dərvişlərinin, nəqşibəndilərin, bəktəşilərin bu torpağa pənah gətirməsi iki müqəddəsliyə bağlı idi. Qəlbi dağların başına qalxan, uduq ruhları çağırən şamanlar, ocaq ruhuna tapınan atəşpərəstlər, Asəf-Kəhfi, Haçadağı, İnandağı xanagahlara çevirən sufi, hürufi dərvişləri, Tanrını içində, çölündə, göz oxşayan çöllüklərdə, çiçəkli yaylaqlarda, dağda, suda, odda, işıqda, gözəldə və gözəllikdə görən nəqşibəndilər, bəktəşilər cismani azadlığı, ruhani dincliyi burada tapdılar. Çünki binəyi-qədimdən bu torpaqda müqəddəslərə və müqəddəsliyə qılınc çalmaq yasaq idi. Bu qanunu pozanı Tanrı cəzası gözəlirdi.

Əyinlərində Nuhun geyimi, ruhlarında Nuhun sevgisi ilə onlar bu torpağa gəldilər. İçlərindəki işığı, duyğularındakı nuru buradan payladılar. Dağların müqəddəs ruhlarına qoşulub əbədi

yaşamaq, var olmaq haqqı qazandılar. Yer üzünün türk törəsinin əcəl və macal yaddaşdır Naxçıvan. Bu torpağa yurdum, nicatım deyib gələnlər macal, onun haqqına asi çıxanlar əcəl tapıb. Yüz illər boyu cəngi cidalar görənlər sayagələməz qoşunların dırnağında tapdanan oğuz səlcuqların, moqol-tatarların, xilafət ordularının, Əmir Teymur əsgərlərinin dəfələrlə şumladığı, altdan vurub üstədən çıxdığı Naxçıvanı son məqamda Tanrı qoruyub.

Əyilən amma yenilməyən, yıxılan ölməyən, budanan doğranmayan Naxçıvan da Naxçıvan olub. Dağ ruhlarından, Su müqəddəsliyindən, Ocaq sevgisindən güc alıb yağını öz qılıncına doğrayıb. Dünyanın dörd bir yanının fatehi olan Əmir Teymur qoşunlarının illərlə ağ bayraqlı qalması, müqəddəs dağların, qalaların bürcündə şahinlərini pərvaza buraxa bilməməsi də bu torpağın Nuhdan qalan nuruna, Asəf-Kəhf suruna, mələk donlu dərvişlərin dualarına bağlı idi.

Əmir Teymurun oğlu Miranşahı ağ çadırdə qara günə qoymasının da səbəbi bu torpağın günah, çirəkəb götürməməsi, namus ləkəsi daşımaması ilə bağlı idi.

Miranşah bu torpaqda iki böyük günah işlətməşdi. Sufi, hürufi dərvişlərinə əl qaldırılmış, Fəzlullah Nəimini saçlarından sürütmüşdü. Müqəddəs dağ ruhlarının gözünün qabağında Şirvana pənəh gətirən Şeyxin pərdəsi Şəmsin üzündən bu torpaqda qaldırılmışdı. Oğuz eli belə dərdlərə, günahlara tablamazdı. Qorqud Ata zamanından Türk qızları qəlbi dağlardan yaşmanar "dağlar bizim qaynatamızdı" deyərtilər. Naxçıvanın dağ ruhları, dağ müqəddəsliyi Miranşaha torpaq və qadın günahını bağışlamadı. Nuhçıxan torpağı kəfəni, dərdli dağlar başdaşı oldu. Macal vermədiklərinin əcəlinə gəldi...

Bu başı Təbriz, Mərənd, Xöy, ortası İqdir, o başı Qarsdı, Anadoludə Naxçıvanın. Bu başından o başına leyləklər sevgi məktubları daşıyır. Yüz min gözəlliyinin içində Naxçıvanın bir gözəlliyi də leyləklərin qanadıqda, çöp yuvalarında təcəlli edib. İri göydələnlərə oxşayan qos-qoca ağacların budaqlarında, işıq dirəklərinin başında çöpdən yuva quran leyləklərin çöp yuvası bölünmüş Azərbaycanın bütövlük rəmzidi. Çöpün birini bu taydan, birini Arazın o üzündən daşıyan leyləklər sərhəd məftillərinə məhəl qoymadan Vətəni Vətənə calaq edirlər. Onların

qabağını nə sərhədlər, nə də tikanlı çəpərlər. Azərbaycana caynağını uzadan imperiyalar da kəsə bilmir. Bəlkə elə bu üzəndir ki, cənnətməkan anam həmişə Bakı, bir də Bakıdakı qərrib balası - mən yadına düşəndə "gözündəki yaş olam, hər gün səni görməkdən ötrü uça-uça yanına gələn quş olam deyirdi...

Bax, həmin o quş, o hacıləylək mənədən, bizdən, sizdən xoşbəxtdir. Nə deyirsiniz, deyin. Vətən onun ayağının altında, qoşa qanadlarındadı. Bizim ötən günlərimiz, ələ yetən günlərimiz "Gülüstən"dan, "Türkmənçay"dan oyanlarda qalıb, Musa Yaqubun misralarına dönüb elə hey ötür.

*Nə o ocaq gözərası, sənəsi,
Nə o günlər bir də geri dönəsi.
Gəl aqlama könlümün bir dənəsi,
Bü dünyanın qara daşı göyərmez.*

Nə bu dünyanın qara daşı göyərəsi, nə də biz ötən günlərdən gün dərənini. Günümüz, Günəşimiz Hələbdə Nəsiminin simasında saralmadımı? Təbrizin işıqları Teymurun qılıncında qaralmadımı? Sərhədimiz, sınırimız Dərbənd, Borçalı, Təbriz, Göyçə, Zəngəzur qalalarında daralmadımı? Gedənlərinin dəliyə məlul-müşkül baxa-baxa qəlbi dağların başını qar almadımı?

"Gülüstən"da gülü solan, "Türkmənçay"da suyu bulanan Azərbaycan bölündükə bölündü, doğlandıqca doğrandı, yandırıldı, yağmalandı, kürəyini dağlara, üzünü qılınca, ürəyini dərdlərinə söykədi. Qərb sınırında qərrib torpaqlarında yağı at oynadanda, imperiyanın əli qanlı nöqərləri gavur ermənilər qan-qan deyəndə üstünə bir köç gəldi. Bu Əirza kişinin, İzzət ananın köçü idi. Ağır eldən, ağır dərdədən gəlirdilər. Bütün dərdlilər, müqəddəslər kimi onlar da Nuhun çıxdığı, dörd qardaşın nicat tapdığı, şamanların, ataspərstlərin, dərvişlərin, seyidlərin əyləndiyi, sərkərdə xaqanların at minib qılinc qurşadığı, gözəllərin körpəsinə layla çaldığı qüdrətli, istedadlı insanların ilham aldığı Naxçıvanı köç əylədi.

O köç yaddaşımızın, oyanışımızın, əski çağ mədəniyyətinə, Böyük köç Yoluna, xaqanlıq tariximizə qayıdışın Köçü idi. Özü

ilə birlikdə gözümüzdə işıq, dizimizə taqət gətirirdi. Ömrünün 34 ilini xaşanlıq taxtımıza həsr etmiş böyük Tacidar, Millətin, Dövlətin Atası- Heydər Əlirza oğlu ondan doğulacaqdı. Günəş Şərqdə doğan kimi, O da Şərfin bu yörəsində doğulacaqdı. Gözündə vətən həsrəti, könlündə yurd nisgili daşıyan Əlirza kişi ilə İzzət xanım Naxçıvana gavur əlindən qurtarıb gəlmişdilər. Ona nicat, macal yurdu kimi baxmışdılar. Bu torpağın bərkətindən oğul-qız böyüdüb, ağ günlərə qol qaldırsalar da, içlərində ocaq ruhu göynəyirdi. Qışın uzun qara gecələrində palçıq qarışıq qumdan-gildən hörülmüş divar sobasının istisində bumbuz vətən həsrətindən danışdılar. Vətənin ağrılarını onlara danışa-danışa - yurdun yaşılığını Həsənə, təbiətin rəngini Hüseyinə, bol çörəkli süfrəsini Cəlala, müəllim adının işığını Şəfiqə ilə Rəfiqəyə, iqtisadi inkişafını Aqilə, Əcəmi Naxçıvanlının ruhunu-memar duyğusunu Heydərə əmanət edirdilər...

İllər keçdi... Atanın xeyir-duası, ananın laylası balaların canına su kimi soruldu. Hər biri onlar deyəndən oldu. Anası İzzət xanımın dünyasını vaxtsız dəyişməsi qardaşının adını daşıyan Heydərən savayı. Onu Tanrı seçdiyindən, taleyini də Tanrı yazıb, xeyir duasını Nuhun çıxdığı, müqəddəslərin binə tutduğu torpaq vermişdi. O, Memar oldu. Ancaq, təkə daşı, qraniti yonan, daşlara ruh verən memar yox. Yaddaşımızın, mənliliyimizin, milli mənəvi dəyərlərimizin, duyğu və düşüncələrimizin, vətəndaşlıq, vətənpərvərlik hissimizin, milli-mənəvi dəyərlərimizin, dilimizin, elmimizin, dövlətimizin Memarı oldu. Əcəldən macalı Nuhun torpağında tapan atasınının, Asəf-Kəhfdə, Haçadağda, İnandağda, Yanardağda, Oğlanqalada, Qızqalada, Məminə xatun türbəsində dolanan ruhları şad etmək, Tanrıya xoş getmək üçün! O əcəldən macal tapan dünyanın Macal üzü idi...

Ağır illərdə bu torpağa Macal yurdu kimi baxan müqəddəs bir ocaq da var idi. Söz səltənətinin xiridarı Mir Cəlal Paşayevin mənsub olduğu soy. Seyid nurlu Mir Cəlal sözün rənginə rəng, ətrinə ətir qata-qata öz dünyasını, söz dünyasını yaratdı. Təbrizdən gələn köçə qoşulmuşdu. Kiprikləri vətən deyə qoç-qoç olan, Təbrizə sarı boylanmışdan gözlərinə qan daman, dodağı çatlayıb, yanağı solan Mir Cəlal yazı yaddaşımızın

Gəmiqayasından sözün gəmisinə mindi. Xeyir-duasını Naxçıvandan, uduq torpaqdan, müqəddəs eldən aldı. Yurd nisgilinə ağlamaqdan ötrü yer gəzirdi. Oradan Bakıya gəldi. Bir gəncin kədər dolu dastanını bağlamaqdan ötrü. Gəldi, yazdı, yaddaşlardan asdı.

Təbriz ayrısı idi, Araz ayrısı oldu. Mən səndən ayrılmazdım, zülm ilə ayırdılar deyilən Təbrizin Gəncə, sonra da Şirvan sevgisinə döndü. Yaşı min illərlə ölçülən dövlətçilik tariximizdə həmişə Təbrizdən Şirvana - Bakıya axın olub. Ağlın, Ruhun axını, Şirvan ellərini dolaşdıqca, Şərfin böyük sufi dərvişlərinin xanagahları, ocaqları, ziyarətgahları ilə tanış olduqca bu qənaətə gəlirsən. Şirvanı Təbrizə, Təbrizi Şirvana calayan saray mədəniyyətimiz dil, din, əxlaq birliyimiz, səs-söz yaddaşımız olub. Xaqanını Təbrizə aparın yollar Mir Cəlali nicat yurdundan keçirib Bakıya gətirirdi. Ruhunda göynəyən Təbrizə "Şirvan gözəlləməsi" oxuyurdular. "Təbriz gözəlləməsinə", "Naxçıvan gözəlləməsi" nə bürünən Püstəxanımın püstə boyuna, Təbriz deyən xəstə könlünə, könlündən açılan sevgi gülünə vurulan Mir Cəlalin adını dünyaynan bir etmək üçün. O, Nuhun çıxdığı torpaqda Arazın bu tayında nicat tapmışdı. Ölüməndən, əzabdan yaxa qurtarmışdı. Ruhunun qapısını Tanrıya açmışdı. Qərrib kimi qədəm qoyduğu Gəncədə, Bakıda onu xoş bir tale gözləyirdi. Qərrib Mir Cəlalın filoloq, ədəbiyyatşünas, tənqidçi, publisist, yazıçı Mir Cəlal Paşayevə yollar görünürdü. Şərfin ilk Demokratik Cümhuriyyətinin özülünü qoyduğu Azərbaycan Dövlət Universitetində adi öyrət-mənlilikdən ustad məqamına, kafedra müdiri zirvəsinə ucalan, ədəbiyyatımız, ədəbiyyat tariximiz, ədəbi tənqidimizlə bağlı sanballı monoqrafiyalar yazacaq, bədii publisistik yazıları ilə öz məktəbini yaradacaq, kamil ailə ideyasını nəsr əsərləri vasitəsi ilə oxuculara çatdıracaq, ədalətli cəmiyyət, ideal ailə və qadın obrazları ilə söz və fikir tariximizdə öz möhrünü vuracaq, insan-pərvərliyi, millət sevgisi ilə çoxlarına örnək olacaqdı...

Bu o, Mir Cəlal idi. Şərfin böyük kəlam və fikir sahibləri eldən-elə söz müqəddəsliyindən cığır saldığı, körpü çəkdiyi kimi Mir Cəlal da türkanə kəlamları, dərvişvari duyğuları ilə öz yurdunu nura qərç etdi.

Amal və əməl yolçusu oldu. Kimsəyə baş əyməyən, boyca o

qədər də uca olmayan Mir Cəlal müəllim hamının yaddaşında qüruru, vüqarı, bir də sadəliyi ilə qaldı. Görənlər Mir Cəlal Təbrizin sərt qayaları, Naxçıvanın xar tutu, qos-qoca paldı kimi vüqarlı, Haçadağ, İnandağ kimi qürurlu, Yanardağ kimi istiqanlı, Asəf-Kəhf kimi işıqlı, Oğlan qala kimi mərd idi, deyirlər. Bir də deyirlər ki, halal çörəkli süfrasında, çox da zəngin olmayan ocağında hamıya yer var idi. Mir Cəlala əl açanın əli ətayindən uzun olmazdı. Xeyir-duasını Mir Cəaldan alanlar xoşbəxt olardı. Səfərə gedənin rastına Mir Cəlal çıxsə uğurla qayıdar, xəstə üstə getsə ölü dirilərdi. Yer üzündə birçə dərdi var idi. Təbriz dərdi, Təbriz nisgilli idi. Dünyadan köçəndə də Təbriz dedi, Təbriz eşitdi...

Deyirlər dərğahda mələklərdən sonra Tanrıya ən yaxın varlıqlar- Peyğəmbərlər, şəhidlər kamal və kəlam sahibləri hesab olunur. Cismani deyil, ruhani duyğularının, uduq düşüncələrinin işığında haqqa yol gələn o müqəddəs varlıqlar amal və əməl yolçuları olaraq mənsub olduqları soyu, qovmü də işıqlandıra bilirlər.

Nuhun çıxdığı torpaqdan bir görün kimlər çıxıb "Şərqi Rus"da sözdən və qələmdən millətin yaddaşına yol çəkən Məhəmməd Şahtaxlı "Dumanlı Təbriz"dən, "Gizli Bakı"dən keçib dünyanı "Qılınc və Qələm"ın vəhdətində dərk edən Məmməd Səid Ordubadi, "Mənim Tanrım gözəllikdir, sevgidir" deyib, TURAN-ın nicatını yalnız mədəniyyətdə görün Cavid Əfəndi, özünün kaşfləri ilə dəqiq elmlərdə yeni bir era açan Yusif Məmmədəliyev, Azərbaycan türkologiya elminin banisi sayılan Fərhad Zeynalov, aşiqanə duyğularının işığında sərhədlərin qapalı olduğu dövrlərdə Türkiyə, Təbriz kitabxanalarında guşə yaradaraq, mənəvi elçimizə dönən Abbas Zamanov, bütün balaların yerinə Rəşid Behbudovun səsinin işığında analara layla çalan İslam Səfərli müqəddəs yurdun işığından qopan zərrələrin nuruna vətənimiz, elimiz bürünüb haqqa doğru yol gedir...

Tanrı Naxçıvana hər şeydən, hər bir gözəllikdən pay verib. Qadınlara ismət, gəlinlərinə gülər üz və dəyanət, qızlarına işıqlı sima və uca boy, kişilərinə istənilən məclisi ələ almaqdan ötrü yüksək natiqlik məharəti...

İgidə, igid sərkərdəyə arxalanıb ömrü boyu Naxçıvan.

1988-ci illər hərəkatı başlayan zamanda Azərbaycanın Güneyi ilə Qüzeyi arasındakı sərhəd məstilləri Naxçıvanda söküldü, Türk dünyasına açılan ilk pəncərə Sədərək körpüsü də Naxçıvandan quruldu. Azərbaycanın bayrağı dövlət rəmzi kimi bu torpaqda status aldı. Dünya Azərbaycanlılarının həmrəylik gününün sərməni də burada imzalandı. Azərbaycanı parçalamaq istəyən qüvvələr Heydər Əliyev dühasına kölgə salıb, qara yaxmaq istəyəndə Heydər Əlirza oğlu bələlərdən bu torpaqda macal tapdı, əslində əcəldən macal tapan Azərbaycan, Azərbaycan dövləti idi. Heydər Əliyevə tuşlanan qılınc Azərbaycanın başını kəsmək istəyirdi.

*Əzizim Ordubada,
Yol gedir Ordubada.
İgid sərkərdə olsa,
Verərmi ordu bada*

- hikmətinə tapınan Naxçıvan (burada Nehrəmi və Nehrəmiləri unutmamaq olmaz - Ş.C.) özünün bağrından bitən gücünü Ağrıdağdan, Haçadağdan, İnandağdan, Yanardağdan, xeyir-duasını Asəf-Kəhfdən alan sərkərdə xaqana - Heydər Əlirza oğluna söykədi. Qarabağda qanı su yerinə axıdanlar Naxçıvanda Heydər Əlirza oğlunun aqlının, cəsərinin qabağında duruş gətirə bilmədilər...

1993-cü ilin Bakısı, Azərbaycana əcəldən macal, dəhşətdən nicat deyib əlini Nuhun torpağına açdı. Bura yurdum, ordum deyib gələnlər nicat tapır. Bura o deyilən yurddu-Nuhun çıxdığı, oğuz, qıpçaq gözəllərinin dağlarından yaşmaq tutduğu, Tanrının bir neçə dəfə pərdə qaldırıb, gərdək qurduğu, mərdin namərdə möhtac olmadığı, yağının bac almadığı, Tanrıdağda dua deyən, Ağrıdağda ağrı çəkən, gavur atlarının nalını tökən, müqəddəslərin adına türbələr ucaldıb, minarələr tikən Naxçıvan. Suyu dərdlərə dərman, insanı haqqa qurban Naxçıvan.

Mənim Naxçıvanım qonur gözlü yuxularımdan, Mirzə Cəlili dərk edəndə dilə gələn duyğularımdan, Azərbaycanın I katibinin şahənə duruşundan, kamil nitqindən, Moskvaya Mərkəzi Komitəyə çağrılardan sonra oradakı on bir nəfərlə

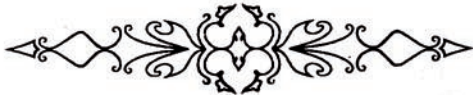
birlikdə əyləşdiyi yüksək kürsüdən məktəbləri, idarələri bəzəyən şəkildən, yenidən qurduğu Azərbaycanın bu günündən, Soyuq Amerikadan çiyinlərdə yerə enib torpaq müqəddəsliyinə qovuşduğu müqəddəs məqamdan başlayır.

O təpədən dırnağa, cismindən ruhuna, ağılından abırına, istedadından qüdrətinə, sevgisindən nifrətinə, məhəbbətindən heyrətinə qədər Nuhdan qalan idi. Dosta dost, düşmənə düşmən idi. Mərđi namərdə möhtac etməzdi. Torpaq haqqı Ana haqqı idi. Sevgisi millət, nifrəti xəyanət idi. Biza də belə dərs verdi. Son məqamda: Axan sularınız qurumasın! Qaba Ağacınız kəsilməsin! - dedi. Soyumuzu, suyumuzu, işğımızı, dilimizi, ağacımızı haqqa ismaric etdi. Varıb göylərə getdi.

Tanrı üzü göldən, Peyğəmbər çiçəyi dərən, qüdrətli oğullarını Ulu Şirvana Xaqanlıq taxtımıza göndərən, Cavidə, Cəlilə, Heydər Əlirza oğluna ilham verən, sinəsində müqəddəs ruhların dolandığı Ağrıdağı, Asaf-Kəhfi, Yanardağı, İnandağı, Haçadağı, Gəmiqayanı bitirən boynuna dünyanın yaxşılıqlarını götürən, Tanrının Su, Od, Ağac, Daş müqəddəsliyi ilə Müjdələnen yurdum şükr olsun, səni xilqətdən xəlq edənə, xirqəsini üstünə sərənə!

Şükr olsun, salam olsun, müqəddəs ruhların qüdrətini, kərəmətini qananlara! Salam olsun yolunda baş qoyanlara. O müqəddəs genlərdən doğulanlara! Şükr olsun işığına, oduna, suyuna. Müqəddəs üzünə tapınıb qoynunda nicat, əəldən macal tapanlarına!

Görüşünə uca-uca, qanad aç-aça ucala gəlmişdim. Qaç-aça, sürünə-sürünə gəldiyim günü görəsən! Bağlı qapıların, ovsuna, tilsimə düşən yolların açılsın! Sən Şərqi qapısısan! Şərqi məhəbbətin ocağıdı, şərin yox, şərə qol qoyanlar səndən, məndən deyil! Heç Nuhdan, Süleymandan da deyil. Tanrı yolumuzu Nuha, Süleymana bağışlasın!

Şirvanın zərif
Çiçəyi

Çiçek ömrü qönçədə

Aida xanım Gövhəri ilə

Şirvanı Təbriza calayan Gözəl

Sözün xridarları - Mir Cəlal Paşayev, Nəsir İmanquiyev və Nurəddin Babayev

Mir Calalın nur çışmesi

Aida xanımın
bir cüt çiçayı

Aida xanımın Arifanə dünyası

Şərqin məbəd Mələyi

Şərqin işıq adamları

Xaqanın ocaq ruhu - Heydər Əliyev gəlini və nəvəsi ilə

Sarayın mələk üzü -
Arzu və Leyla

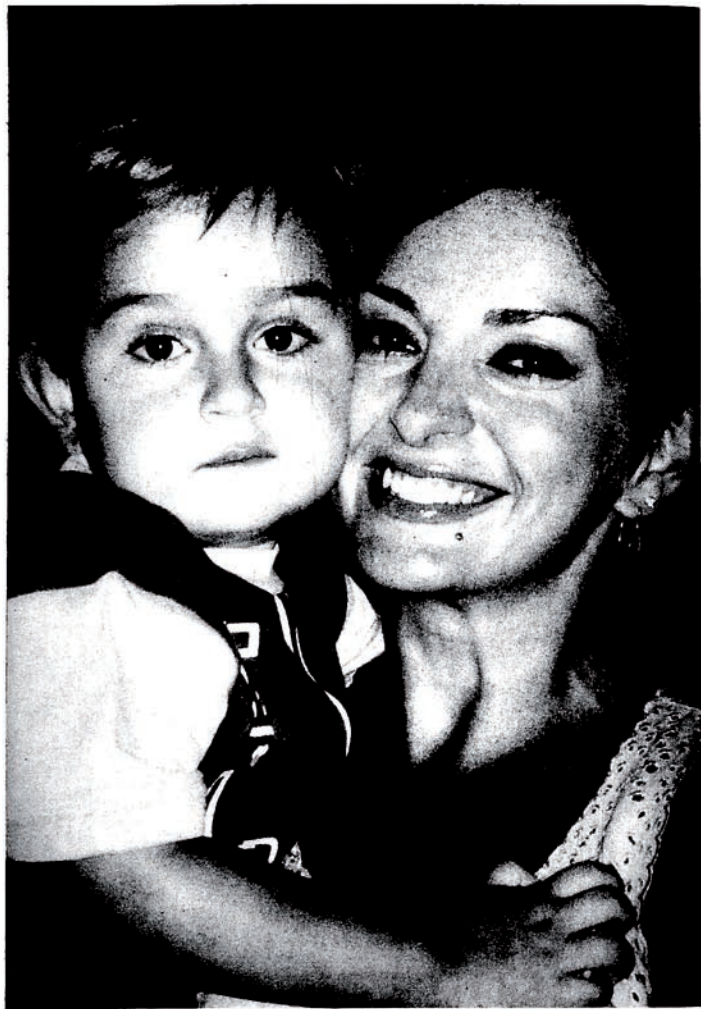

Nərgizin çiçək ətri - Aida və Ülviyyə

Nərgizin Ülvi dünyası

Mehribanın Heydər ruhu

Batıdan Doğuya açılan qapı
İpək donlu Elçinin xoşməramlı səfəri

Azərbaycan prezidenti I.Əliyev, Azərbaycan Madeniyyəti Dostları Fondunun prezidenti M.Əliyeva və YUNESKO-nun baş katibi Kojiro Matsuura YUNESKO-nun iqamətgahında

BİR MİLLƏT, İKİ DÖVLƏT NİDASI

Azərbaycan 1969-cu ilə qədər taleyinin enişli-yoxuşlu, qanlı-qadali illərini yaşamışdı. Çiyində "Gülüstan", "Türkmənçay" faciələrinin, paralanmış yurd yerlərinin, represiya qurbanları olmuş oğul-qızlarının, müharibədə şəhid olmuş övladlarının ağrıları cücərmişdi. Baş bəlalər çəkmiş Vətən onu bəlalardan xilas edəcək xilaskarını gözləyirdi. O gəlişin yolu uzun olsa da, zamanın sət sınaqlarından onu qoruyacaq xaqan artıq doğulmuşdu.

Onun ruhu, qanı ilə baqlı olduğu doğma Azərbaycanı gözünün qabağında yağmalanmışdı. Böyük Vətən müharibəsinin, 1948-53-cü illərin deportasiyalarının, 50-60-cı illərin sükutu şəxsi həyatında yaşamışdı.

Tanrının ad verdiyi, 11 iqlim qurşağından 9-na sahib olan Azərbaycan türkləri türk və müsəlman olduqlarına görə imperiyanın zəncirlərini həmişə kürəklərində, qandallarını qollarında, ayaqlarında görmüşdülər. Millətin girov düşdüüyü belə bir mühitdə Heydər Əliyevin Ulduzu parladi. Bu, əslində türk dünyasının Atatürkdən sonra intizarında olduğu tale ulduzu idi, Onun doğuluşu ilə türk dünyası ya bütövlüyünə qovuşub Günəşə dönəcəkdi, ya da Ay para olaraq əriyəcəkdi.

Türk dünyasının bu bəxt ulduzu XX yüzillikdə Azərbaycanda doğuldu. Mirzə Fətəli Axundzadənin, Mirzə Kazım bəyin, Abbasqulu ağa Bakıxanovun, Həsən bəy Zərdəbinin, Şeyx Cəmaləddin Əfqaninin, Əli bəy Hüseynzadənin, Səttar xanın, hətta Atatürkün belə intizarında olduğu bu ulduz çox sonralar öz nurunu bütün türk dünyasına - Altaylardan Anadoluya, Türküstandan Kərkük ellərinə saçacaqdi.

Onun doğuluşu üç böyük amilə bağlı idi: azadlıq təsnəsi olan xalqın damarlarından axan qanın istiqlal eşşinin buxovlara etirazı, bu eşqi, etirazı reallaşdırma biləcəkdir zamanın yetişməsi, Tanrının ad verdiyi qüdrətli Xaqanın tarix səhnəsində görünməsi.

Bu üç amil millət üçün yanan, bəşəriyyət üçün yaşayan Heydər Əlirza oğlunu siyasi səhnəyə gətirdi. Oyanan isə onun deyil, türkün bəxti idi. O, bu bəxt atını minib, ulu Oğuz ruhu kimi ən ağır məqamlarda nəhayətdə meydana çıxdı.

Nəriman Nərimanovun müəmmalı ölümündən sonra Azərbaycan demək olar ki, özü bizdən olsa da, ruhu bizdən olmayanların əli ilə idarə olunurdu. Mərkəzin, Moskvanın diqtəsi, sifarişi ilə addım atan həmin rəhbərlər ancaq tutduqları vəzifə üçün var idilər. Xalqın, dövlətin onlardan, onların da xalqdan və dövlətdən xəbərləri yox idi. Azərbaycan çökmüş iqtisadiyyat, çökdürülmüş mənəviyyatla ömür edirdi. Əslində, ona ömür edir demək də bir qədər yersizdir. O sürünürdü...

1937-ci ilin repressiya xofu, 1941-45-ci illər müharibəsinin acıları, itgiləri, sarsıntıları hələ arxada qalmamışdı. Millət ölüm ayaqında olan xəstəni, dövlət isə dava-dərmansız təbibi xatırladırdı, Torpaq paralanmış, yaddaş isə yaralanmışdı.

Lakin çox keçmədi ki, Azərbaycan səmasında doğan Heydər Əliyev günəşi cəmiyyətin rəngini dəyişdi. İnsanlarda yurdsevərlik ruhunu oyatdı. İnsanları yaddaşa qaytardı. Türkün qurub yaratmaq, əkib-becərmək, öyrədib-öyrənmək hissləri yenidən cüərdi. Türklüyün zülmət gecələrini aydın, işıqlı sabahlara calamaq üçün.

Bu, həm də bütün Turk dünyasının Ağıl sahibi idi. Onun törəyişi doğuluşu da əski yurd yerlərimizdən birinin adı ilə bağlı idi. Ağrı dağın ətəklərində, Nuhun gəmisinin əyləndiyi yerdə, Gəmiqaya yaddaşımızın, Araz ağrımızın, Asəf-Kəhf müqəddəsliyinin qoynunda, Naxçıvanda yer üzünə endi. O törəyiş yaddaşımızı oyatdı. Özümüzü-özümüə qaytardı.

Heydər Əlirza oğlu Əliyev də adi uşaqlar kimi böyüdü. Zamanın sərt sınaqları, maddi problemləri onun gözü qarşısında atası Əlirza kişini, anası İzzətəxanı əritdi. 1923-cü ilin yazında mayın 10-da dünyaya gələn bu oğul sonralar millətini, dövlətini ayağa qaldırdı. Cəhəltədən, kasıbçılıqdan, aclıqdan xilas etdi.

Naxçıvanın qədim memarlıq abidələrinə baxdıqçı Atabəylərin qüdrətinə, Əbu Bəkir Əcəminin hikmətinə həsəd apardıqca, rus imperiyası Qafqazı istila etdikdən sonra kiçik daxmalara işişən millətin faciələrinə dözmədi.

Uşaq yaddaşında cüərtiyi böyük duyğularını, qurub yaratmaq eşşini elmdə, təhsildə gördü. Ailəsinin ağır vəziyyəti onun böyük arzularının gerçəkləşməsi üçün çəpər çəkmədi. Böyük qardaşlarının və anasının təkidi ilə atası Əlirza kişidən xeyir-duasını alıb Bakıya gəldi. Bizim bütün dastanlarımızın qəhrəmanlarının öncə yaşadığı 3 günlük sınaq yolu var. Bu müqəddəs yoldan Heydər Əlirza oğlu da keçdi. İrəvani, Tiflisi adlayandan üç gün sonra Uğur Tanrının himayəsi ilə Bakıya qədəm qoydu. Bütün dastan qəhrəmanlarımız o yolu, müqəddəs yuxunu keçəndən sonra saz istəyib, butasının adını dilə gətirib. Heydər Əlirza oğlu da Bakıda böyük qardaşı akademik Həsən Əliyevə sevgisinin adını söyləyib memar olmaq istəyirəm deyir. Əslində, bu istək işığı onun ürəyinə salan müqəddəs bir qüvvə var idi. Tanrı türkün bu millətparvar oqlunu daş yaddaşa qaytarmaqla onu özündən cüərtmək istəyirdi. Onu işıq, su, torpaq, ağac müqəddəsliyinə tapındırmaq üçün. O istəyinə yetib mütləq memar olacaqdı, dövlət qurucusu adında!

Azərbaycan təbiətinə vurğun olan, əkib becərməklə, nadir ağac növlərini qoruyub artırmaqla Qaba ağacdən törəyən Oğuz övladlarının Ağac sevgisini cüərdən akademik Həsən Əliyev Daş sevgisinə tapınan qardaşına xeyir-dua verdi. Ulu Qorqud Ata qəhrəmanlarına ad verdiyi kimi. Memar tələbənin, Heydər Əlirza oğlunun tələbəlik illəri çətin başladı. Universitetin memarlıq fakültəsində dərslər rus dilində aparıldığından, dərsləklər də rus dilində idi. Amma, atdan düşəndən daşa dönən türklüyü oyatmaq naminə o, bu dili öyrənirdi, yatmış, yuxuya dalmış tilsimlənmiş daşları dilə gətirmək, tilsimlərini sındırmaq üçün.

I Pyotr Qafqazı ələ keçirməkdən ötrü azərbaycanlıların arasına təfriqə saldırdı. Nəticədə xanlıqlar yarandı. Sonra xanlıqlar bir-birindən pərakəndə halda yaşadı. Bütöv türk törəsi pozuldu. Cümhuriyyət illərində bu siyasət Xalq Cümhuriyyətinin Parlamentində da təfriqə saldı və bu parçalanma şərqin ilk demokratik cümhuriyyətini çökdürdü.

İllər keçdi, zaman yetişdi 1969-cu ilin isti yay günlərinə təsadüf edən başqa bir hadisə isə hər şeyi dəyişdi. Moskvada hakimiyyətin dəyişməsi, L.İ.Brejnevin baş katib seçilməsi Heydər Əliyevi Azərbaycanın birinci şəxsinə çevirirdi. Gəlişi ilə o, özü ilə birlikdə xaqan babalarından qalma dəmir intizamı, işdə məsuliyyət hissini gətirdi. Azərbaycanın başçısı başda oturanlara sədaqətlə yanaşı, millətin özünə ehtiram hissini, ulularından ona miras qalan qüruru, vüqarı, kamil şəxsiyyətlərə görə olan keyfiyyətləri xalqa təqdim etdi. İntizamlı ordusu, məsuliyyətli qövmü ilə qüdrətli dövlətlər quran türk xaqanlarının amallarını öz əməlinə tətbiq etməyə çalışdı: "Azərbaycan xalqı həmişə güclü olub. Amma bu xalqı qaldırmaq, səfərbər etmək lazım idi" deyən Heydər Əliyev 1969-cu ildən başlayaraq xalqı elə bir qüdrətlə ayağa qaldırdı ki, onu yalnız millətini sevən qalib və hökmlər adını üstündə saxlamağa can atan qüdrətli xaqanlar edə bilirdi. Rəhbərə inam, ona məhəbbət Azərbaycan xalqını oyatmışdı. Böyük hun imperatoru Mete dünyanı lərzəyə salanda, Çin səddini vurub dağıdanda, həmin dəmir intizama, qüdrətli millətinə, güclü ordusuna güvənmişdi. Dünyanın əfsanəvi xaqanlarından olan Mete hakimiyyətə gəlişində ilk növbədə intizamdan başlamışdı. Meteyə görə məmləkətdə və orduda dəmir intizam olmasa, qüdrətli dövlət qurmaq heç cür mümkün deyil. Ölkədə sərkərdənin, birinci şəxsin istəklərini, hökmünü yerinə yetirməyə təvəkkül edən döyüşçü ilə döyüş meydanına yollanmaq məğlubiyət deməkdir. Nə qədər ki, döyüşçülərin içərisindəki təvəkkül xofu, qorxu hissi öldürülməyib, düşmənlə üz-üzə gəlməkdən çəkinmək gərəkdir. Türkün digər böyük şəxsiyyətlərindən biri İmadəddin Nəsimi belə buyurmuşdu: "Öz içindəki məni diriltməlisən ki, əbədi dirilik qazasan!"

XX yüzildə də "On beş"lərin sırasına qatılmış bu diyar heç şübhəsiz öncüllər sırasında durmağa qadir idi. Öz xalqının tarixi keçmişinə, maddi nemətlərinə, mənəvi sərvətlərinə yaxşı bələd olan Heydər Əliyev bunu çox yaxşı qiymətləndirdiyindən elin, yurdun gücünə arxalanaraq ölkə iqtisadiyyatını yenidən onun qadir olduğu səviyyəyə dirçəltməklə layiq olduğu yerdə qərarlaşması üçün mübarizə meydanına atılmışdı. Heydər Əliyevin potensial imkanına yaxşı bələd olan Azərbaycan

Kommunist Partiyasına on il rəhbərlik etmiş Vəli Axundov Heydər Əliyev Azərbaycana birinci katib təyin olunarkən plenumdakı çıxışında da bu fikirləri vurğulamışdı. "Heydər Əliyevə xas olan bütün siyasi və iş keyfiyyətləri söyləməyə imkan verir ki, o respublikaya layiqincə rəhbərlik edəcək. Böyük və çətin işin öhdəsindən bacarıqla gələcək. O kifayət qədər savadlı, hərtərəfli hazırlıqlı, yüksək intellektə malik insandır. Bütün kadrlara qarşı eyni, düzgün mövqedədir, çünki kifayət qədər obyektiv, vicdanlı və ləyaqətli insandır. Çekistin isti ürəyi, aydın ağı, təmiz əli olmalıdır. Bütün bu keyfiyyətlər Heydər Əliyevdə vardır. Və mən əminəm ki, o, Respublikaya bacarıqla rəhbərlik edəcəkdir."

Heydər Əliyev şəxsiyyətinin qüdrəti ilə ittifaqı heyrətə salan Bakı Kondisionerlər və Soyuducular zavodu, Neftayırma və Neft Avadanlıqları zavodları, Dərin Özüllər, Boru Prokat, Aliminum, Şin zavodları tikilib istifadəyə verilir, İri sənaye obyektlərinin yaranması başqa birisinin yaranmasına, inkişafına təkan təkan verirdi.

Əldə olunan hər bir yeniliyin, uğrun mayasında isə xalqla rəhbər arasında olan məhəbbət dayanırdı. İqtisadiyyatın bütün sahələrinin inkişafında suya olan ehtiyacı sözlə ifadə etmək çətinidir. Su həyatdır, deyən ulularımız təkcə insanın ilkinliyindən, suya bağlı törəyişindən deyil, həm də onun yerlə-göy sevgisindən söhbət açmışdır. Heydər Əliyevin dövlət başçısı kimi ən böyük uğurlarından biri də meliorasiya və irriqasiya sisteminin inkişafı ilə bağlı atdığı addımlardır. Azərbaycan xalqı ilk dəfə vətəninə su çəkdirən qüdrətli şəxsiyyətlərdən söhbət düşəndə xan qızı Xurşudbanu Natəvanın və XX yüzilin böyük maarifpərvərlərindən biri Hacı Zeynalabdin Tağıyevi xatırlayır. Bu böyük simaların biri Şuşaya, digəri isə Bakıya çəkdiyi su kəmərləri ilə yer üzündə ən böyük savablarını qazandı. Xalqın inçməli suya olan ehtiyacını ödəməklə onların su sevgisini qazanan bu insanlar indi də məhəbbətlə yad olunur. Onların biri Şuşanı, digəri Bakını cana gətirdi. Həmin suyun duruluğunda özlərini yaddaşlara yazdılar.

Belə bir zamanda dünya şəhərləri arasında özünəməxsus yeri olan əski Bakı şəhəri daha çox diqqət mərkəzində saxlanılırdı. Bu diqqətin, qayğının nəticəsində Bakının cılpaq, qumsal

əraziləri onlarla yaşıl parkların, bağların məskəninə çevrildi. Bakının işıqlı küçələri bulaqların, fəvvarələrin su təmizliyinə, su duruluğuna qovuşdu.

Heydər Əliyev böyüklüyü əhalinin istifadəsinə təqdim olunan metro tikililərində belə nəzərə çarpdı. Onun milli duyğulara bağlılıq sevgisi metronun divarlarında, foyelərində, stansiyaların adlarında hiss olundu. Əksəriyyətinə görkəmli şəxsiyyətlərimizin adı verilən həmin stansiyalarda milli ornamentlərin görüntüyə gətirilməsi ölkə rəhbərinin diqqət mərkəzində dayandı. Bu gün fəxrlə deyə bilərik ki, Nizami adına olan stansiya sadəcə, metro stansiyası deyil, yeraltı dünyanın Nizami Gəncəvi dünyasından ibarət sərgi salonudur. Nizami Gəncəvi əsərlərinin şah qəhrəmanlarından olan İsgəndər bir vaxtlar yeraltı dünyada dirilik suyu tapmağa nail olmadı. Əgər o yenidən dirilib yer üzünə gələsəydi və yeraltı dünyanın bu cür möcüzələrini görsəydi, əsl diriliyin, əbədi yaşarlığın sirrini bu cür əməllərdə görmüş olardı.

Bu gün adı bəşəriyyətin böyük simaları ilə eyni cərgədə tutulan Heydər Əlirza oğlu Azərbaycana rəhbərlik etdiyi ilkin mərhələdə, 14 illik hakimiyyəti dövründə əlində Haqqı, könlündə Sevgini gəzdirdi. Yaddaşa qaytardıqlarını heykəllərin üzündə əbədiləşdirdi. Xalqın yaddaş, mənəviyyat abidəsi olan böyük insanları tanıtmaqla millətə kimliyini, haradan gəlib, hara getdiyini dərk etdirdi. Ucaldılan bu abidələrin möhtəşəmliyi onda idi ki, həmin abidələr şəhərimizin mərkəzi küçələrini bəzəyirdi.

Sovet İttifaqının keçici bayraqlarını, orden və medallarını dəfələrlə qəhrəman Azərbaycana gətirən Heydər Əliyevin hər şeyə qüdrəti çatırdı. Onun o dövrdə yeritdiyi siyasət, millət və dövlət naminə böyük ideyalarını reallaşdırmağa imkan verirdi. "Mən o vaxt Azərbaycanın gələcəyi haqqında düşünürdüm" deyən Heydər Əlirza oğlu millətə, dövlətə, onun qüdrətli keçmişinə, işıqlı sabahına görə etdikləri üçün ondan mükafat gözləməirdi: "Mənim üçün xalqın mənə göstərdiyi etimaddan və etibardan başqa bir mükafat görmürəm".

O dövrdə ucaldılan abidələrin açılış mərasimində heykəllərin üzündən ağ rübənd, ağ pərdə götürüldükcə, türkün bu böyük Oğlunun qəlbinin işığı millətinin, mənəviyyatının üzərinə

düşürdü. Çünki bu mərasimlərdə həm də mərkəzin səlahiyyətli nümayəndələri iştirak edirdi. Bu o demək idi ki, ərazisi və əhalisi o qədər də böyük olmayan Azərbaycan türkləri onu girova çevirənlərdən mənəviyyatca zəngindir. Nizamilər, Füzulilər, Nəsimilər, Seyid Əzimlər, Axundzadələr, Bakıxanovlar yetirən xalqın, 1937-ci ildə repressiya burulğanında boğulan oğulların ruhu bu abidələri ucaldan insanların dünyasından boylanır. Bu fikirlərin təsdiqi üçün o qədər də uzaqlara getmək lazım deyil. Üzünü türk dünyasına tutub:

*Turana qılınclardan daha kəskin ulu qüvvət,
Yalnız mədəniyyət, mədəniyyət, mədəniyyət.*

- deyə hayqıran bu ölməz eşqinin yolunda ömür şamı 1937-ci ildə söndürülən, ömrü boyu insanın içindəki iblislə mübarizə aparan Cavid Əfəndinin nəşinin Sibir çöllüklərindən vətənə gətirilməsi Heydər Əlirza oğlunun qüdrəti idi.

Cavidi ziyarətə gələn xalqın yaddaşını silkələyən Heydər Əlirza oğlu bu addımı ilə onların yaddaşının müstəqil dövlətçilik qatını oyatmaq istəyirdi. Onun bu istəyi 1988-ci illər hərəkətindən, Azadlıq meydanından başlayacaq, 20 Yanvar şəhidlərinin qanından keçəcək, 1991-ci ildə keçirilən referendumdan sonra qəbul ediləcək Müstəqillik Aktının imzalanması ilə reallaşacaqdı. Bu böyük tarixi hadisə Hüseyn Cavidin Naxçıvanda doğulduğu torpağa tapşırılması, onun cisminin doğmalarının ruhuna qovuşması ilə başa çatacaqdı.

İtirilmiş milli-mənəvi dəyərləri yenidən Azərbaycanın varlığına qaytarmağa cəhd edən Heydər Əliyev, eyni zamanda bu dəyərləri gələcəkdə yaşada biləcək milli kadrların yetişməsi üçün 70-80-ci illərdə yüzlərlə Azərbaycan gəncini ölkədən kənara, ittifaqın müxtəlif ali təhsil ocaqlarına göndərdi. Zaman ötdükdən sonra həmin gənclər Azərbaycanın ictimai-siyasi, elmi-mədəni həyatında öz sözünü deyəcəkdilər.

İkinci dəfə xalqın iradəsi ilə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev bu gəlişi ilə özünün xilaskarlıq missiyasına başladı. Yolu heç də hamar olmayan bu tarixi qayıdış müdrik bir şəxsiyyətin xalqına inamını ifadə edirdi. Hələ 70-ci illərdə xalqın əzmkarlığına, mənəvi gücünə arxalanan Heydər Əliyev yenidən onun

əlindən alınmış qüdrətini özünə qaytarmaq istəyirdi.

1993-cü ilin 15 iyununa təsadüf edən bu Milli Qurtuluş günü çağdaş Azərbaycan dövlətinin inamına açılan pəncərə oldu. XX yüzdə ikinci dəfə əldə etdiyimiz müstəqillik təhlükə altında olduğu bir vaxtda Heydər Əliyev dövləti və müstəqillik məfkurəsini xilas etmək üçün sinasını daxili və xarici düşmənlərimizə sipər etdi. Ölkədə anarxiyanın, hərə-mərcliyin baş alıb getdiyi bir vaxtda sağlam məntiqə, müdrik siyasətə arxalanan bir quruluşa ehtiyac duyulurdu. Dövlətin məhvolma təhlükəsi qarşısında qaldığı günlərdə, 1993-cü ilin iyununda Gəncədə baş verən vətəndaş qarşıdurması, qardaş qanının tökülməsi Azərbaycanın parçalanmasını reallaşdırırdı. Əslində, bu faciənin kökü 1991-92-ci illər hakimiyyətinin naşı siyasəti ilə birbaşa bağlı idi. Bu illərdə insanlar öz doğma ocaqlarında dinc otura bilmir, küçəyə çıxmağa belə cəsarət etmirdilər. Elm-təhsil ocaqlarında, istehsal obyektlərində fəaliyyət rejimi demək olar ki, pozulmuşdu. Ordu qanunlarından xəbəri olmayan çağırış yaşlı oğullarımızın səfərbər olunaraq təlim keçmədən birbaşa sən-gərlərə göndərilməsi Azərbaycanın hər guşəsində "Şəhidlər xiyabanı"nın yaranmasına səbəb oldu. Bütün bunlar olduqca dözülməz hallar idi. Xalqın qələbə inamı sarsılmışdı. Bu sarsıntıların, faciələrin içərisində yeganə ümid yeri Heydər Əliyev olduğundan o xalqın ümid işığını kəsmədi.

Heydər Əliyevin qayıdışı Azərbaycan xalqını milli mənəvi dəyərlərə, yaddaşa qaytardı, onu ateist cəmiyyətin buxovlarından xilas edib islam ənənələrinə, məfkurəsinə qovuşdururdu. "Şərqi Müməttaz siması" adlanan Şeyx Cəmaləddin Əfqaninin "Milli-dini birlik" konsepsiyasına yeni həyat bəxş etdi. Vəcdan azadlığına, plüralizmə söykənən, demokratik dəyərlərə arxalanan Azərbaycanı qurmağa cəhd etməklə bayrağımızın avropalaşmaq, müasirləşmək, dünyəviləşmək prinsipini cəmiyyətdə tətbiq etməyə başladı. Bu fikirlər də elə həmin müqəddəs başlanğıcdan boylanır: "Respublikamızda hüquqi dövlət qurulması, demokratik, sivilizasiyalı cəmiyyət yaranması, insan azadlığının, müasir plüralizmin təmin edilməsi cəxpartiyalı sistem bərqərar olması bizim əvvəldən qəbul etdiyimiz prinsiplərdir".

Bu prinsipləri həyata keçirmək, dövlət quruculuğu siyasətini möhkəmlətmək üçün Heydər Əliyev düşmənlə üz-üzə

dayanan xalqını və dövlətini qandan xilas etdi. 1994-cü ilin mayında imzalanan Atəşkəs sazişi Azərbaycan dövlətinin, iqtisadiyyatının güclənməsi, ordu quruculuğu üçün vacib idi. Belə bir dövrdə Rusiya silahlı qüvvələrinə, xaricdən erməni lobbisinin maliyyə mənbəyinə arxalanan ermənilərin, Gəncə, Yevlax və Bakı ilə bağlı planları boşa çıxdı. Ermənistanla Azərbaycan respublikası arasında Atəşkəs sazişi yeni qüdrətli Azərbaycanın siyasi səhnəyə qədəm qoymasına, günahsız insanların qanının nahaq yerə axıtılmasına son qoydu. Böyük Cavidin:

*"Kəssə hər kim tökülən qan izini,
Qurtaran dahi odur yer üzünü!"*

- nidası xalqı, dövləti Heydər Əliyev məfkurəsi ətrafında yenidən birləşdirdi. Düzdür, cəmiyyətdə bu addıma münasibət birmənalı olmadı. Qarabağda qan töküləndə, millət şəhid verəndə özünü, qohumlarını, övladlarını qoruyanlar, xalqı qırğına, qana verənlər buna etiraz etdi. Amma Heydər Əliyev heç bir irad və təklifi nəzərə almadan bu addımı dövlətçilik baxımından zəruri hesab etdi. Bu addımı ona atdıran da babalarının müqəddəs ruhu, gen yaddaşı idi. Bir vaxtlar saray əhli böyük hun imperatoru Meteni tunqhulara güzəştə getməkdə qınamışdılar. Atını, kənizini düşmən elçisinə bağışlayan Mete vaxt qazanaraq qüdrətli ordu yaratdıqdan sonra torpaq və vətən uğrunda düşməni öz qılıncına dögramışdı.

Belə bir addımı Əmir Teymur zamanında Şirvanşah Şeyx İbrahim də atmışdı. Dünyanın dörd bir yanının fatehi Qarabağdakı iqamətgahında oturub Şirvanşah İbrahimə xəbər göndərmişdi. Ya Şeyx İbrahim Əmir Teymura xərac verib onun təbəliyini qəbul etməli, ya da Əmir Teymur qoşunları ilə Şirvan düzündə üz-üzə gəlməli idi. Hər ikisi qüdrətli xaqan olan Əmir Teymurla Şeyx İbrahimin üz-üzə gəlməsi türkün qardaş qanı tökməsi, Şirvanın xaraba qalması ilə nəticələnəcəkdi. Ağlının qüdrətinə söykənən Şeyx İbrahim azman Əmir Teymurun qabağına başı ilə çıxmışdı. Bununla da Şirvan qardaş qırğımindan xilas olmuşdu.

Yurdun xilaskarı Şirvanşah İbrahimin bu addımı ağlın zor

üzərində qələbəsi, Azərbaycan müdrikliyinin tontənəsi idi. Bu, o Şirvanşah İbrahim idi ki, onun zamanında müsəlman şərfinin sufi dərvişləri, böyük alimləri gəlib Şirvanda sığınacaq tapır, dünyasını dəyişənlərin şərəfinə türbələr ucaldılır, məqbərələr tikilirdi. Sarayında sənət, mədəniyyət mühafizə olunurdu. Şirvanşah İbrahimin Əmir Teymurla Qarabağda baş tutan tarixi görüşündən sonra Şirvan dövləti Teymurluların ən yaxın müttəfiqinə çevrildi. Şeyx İbrahimin müdrikliyinə, səmimiyyətinə heyran qalan Əmir Teymur sonrakı illərdə Azərbaycanın taleyini bütünlüklə Şeyx İbrahimin öhdəsinə buraxır. Təəssüflər olsun ki, o dövrdə Şeyx İbrahim Şirvandan Təbrizə yürüş etsə də, üç gündən artıq Təbrizdə qərar tutmur. Bütöv Azərbaycan ideyası isə bir qədər sonralar, Şah İsmayılın zamanında gerçəkləşir. Bütün bunlara baxmayaraq, Əmir Teymur Şeyx İbrahim münasibətləri Türk xaqanlıq tarixinin şərəfli səhifələrindən biridir.

Bu tarixi həqiqətləri Heydər Əliyev çox gözəl bilir və onu qiymətləndirirdi. Atəşkəs sazişinin imzalanmasından sonra həyata keçirilməyə başlanan iqtisadi, sosial islahatlar da dediklərimizi təsdiq edir. Cəmi üç ay sonra 1994-cü il sentyabrın 20-də Güllüstan sarayında Azərbaycanın, ABŞ-ın, Böyük Britaniyanın, Rusiyanın, Norveçin, Türkiyənin, Səudiyyə Ərəbistanının iştirakı ilə imzalanan "Əsrin müqaviləsi" Azərbaycanın iqtisadi-sosial həyatında, dövlətçilik tarixində yeni bir səhifəni açdı. "Əsrin müqaviləsi"ni imzalayan dövlətləri bu tarixi addımı atmağa vadar edən iki böyük səbəb var idi. Birincisi, Azərbaycanın dövlət başçısı Heydər Əliyev şəxsiyyətinə inam, ikincisi Azərbaycanda yaranmaqda olan siyasi sabitlik.

Hər bir dövlətin müstəqilliyi keçid dövrünü yaşayır. Bu keçid dövrünü dözümlü və sınaq dövrü hesab etmək daha düzgün olardı. Xalqın, dövlətin sınaq dövründən keçməsi üçün isə mütləq onun işiq yolu olacaq şəxsiyyətə, qüdrətli dövlət qurucusuna ehtiyacı olur. Ömrünün 33 ilini Tanrının hökmü ilə bu şərəfli işə sərf etmiş Heydər Əliyev keçid dövrünün Dözümlü simvolu oldu. Əvvəl Heydər Əliyev, sonra isə bütöv bir xalq dövlətə, milli mənəvi dəyərlərə uzanan caynaqları yox etdi. O ağır illərdə çox böyük müdriklik və nikbinliklə söylənən bu fikirlər xalqın dözümlü, ümid yeri idi: "Biz hamımız respublikamızın

və müstəqil Azərbaycanın çox gərgin dövrünü yaşayırıq. Azərbaycanda yeni dövlət qurulub, yeni iqtisadiyyat yaranır, yeni iqtisadi münasibətlər yaranır, islahatlar həyata keçirilir, yeni qanunlar qəbul edilir, yeni işlər görülür. Bilirsiniz, bu dövrdə yaşamaq həm çətin, həm də şərəflidir. Çətin ondan ki, hamımız ağır vəziyyətdə yaşayırıq. Ağır bir dövr keçiririk. Amma şərəflidir ona görə ki, biz müstəqil Azərbaycanın gələcəyinin əsasını yaradıq, təməlini qoyuruq".

Qüdrətli siyasi təcrübəyə, intellektual potensiala, dövlət quruculuğu prinsipinə, böyük təşkilatçılıq imkanlarına malik olan Heydər Əliyev gərgin quruculuq illərini arxada qoyduqca, keçid dövrünün və dözümlü dövrünün uğur dövrünə qovuşduğuna inandığıca "müstəqilliyimiz daimidir, əbədidir" dedi. Bir vaxtlar:

"Yox millətimin xətti bu imzalar içində" nidası ilə milli dövlətçilik hissimizi oyadan Məhəmməd Hadi, Azərbaycanın milli azadlıq hərəkatının başında dayananlardan biri, 20 il ərəb istilasına qarşı döyüşən, Samirə şəhərində azadlıq eşqi uğrunda ağac yerinə budanan, "qırx il qul kimi yaşamaqdansa, bir gün azad yaşamaq şərəflidir" istəyinə doğranan Babək, Malazgirt döyüşünə cəmi 54 minlik türk ordusu ilə başlasa da, Bizans imperatoru Romen Diogeni, onun 200 minlik ordusunu yenən, imperatoru qolubağlı hüzuruna gətirən, "Altun xaçı" xəlifəyə qələbə müjdəsi kimi göndərən və öz ordusuna üz tutaraq: "qaçanları axirətdə atəş, dünyada şərəfsizlik gözləyir. Bu mənim şəhidlik kəfənim"- deyib Turan taktikası ilə döyüşə atılan Alp Arslan türkün savaşı və dövlətçilik tarixinə adlarını əbədi həkk etdilər. Plevnə döyüşlərinə 20 minlik türk ordusu ilə başlasa da, 100 minlik rus ordusunu pərən-pərən salan Qazi Osman Paşa da sonralar yurdun azadlığı yolunda qan tökərək babalarının yaddaş dünyasına boylandı. Plevnə döyüşlərində yaralanaraq əsir düşən Qazi Osman Paşaya qılıncını qaytararaq sayğı ilə: "Heç kimsə bu qılıncı sizdən almaq haqqına sahib deyildir. Bu qılınc dünya durduqca adınıza şərəf verəcəkdir. Belinizə taxmanızı musaidə edirəm" deyən rus imperatoru türkün bu böyük sərkədəsinə düşmən də olsa ehtiramını bildirmişdi.

125 milyonluq rus imperiyasının 25 il dincliyini əlindən alan bir ovuc dağlı mücahidlə Qafqaz qüdrətini sübut edən Şeyx

Şamil 1859-cu ildə əsir düşən zaman rus çarı Nikolay onu süfrəsinin başında hörmətlə əyləşdirmişdi. Çar ona üz tutaraq: "Sizi süfrəmin qonağı etməklə şərəf duyuram" - deyərək Dağ Qartalından "Mən də sizi süfrəmin başında qonaq etsəydim, böyük şərəf duyurdum" kəlamını eşidəndə o, "Böyük adam, Böyük adam" deyə-deyə heyrətini gizlətməmişdi.

Bu Böyük adam türkün böyüklərindən idi ki, yurdun azadlıq eşqi, vətən sevgisi onun üçün bütün sevgilərdən uca idi. Rus imperiyasına qarşı mücadiləni dayandırmaq istəyən bir qrup dağlı ağsaqqalı anasını Şeyx Şamili razı salmaq üçün onun yanına göndərir. Barışıq kəlməsini eşidən şeyx anasına yüz çubuq vurmağı əmr edir. Beşinci çubuqdan sonra bayılan anasını yerdən qaldıran Şeyx Şamil "yerdə qalan çubuğu mənə vurun" - deyir. Son məqamda cismini müqəddəs Mədinə torpağına tapşırıran Şamil türkün, müsəlmanın qüdrət simvollarından idi.

Şah İsmayıl Xətəinin qılnc və qələm sevgisində, Heydər Əliyevin millət, dövlət və azadlıq yolunda arxalandığı Səbr və Dözümdə də türkün böyük azadlıq eşqi, istiqlal və mücadilə sevgisi dayanır. Həmin sevgi bu gün Azərbaycanı dünya dövlətlərindən birinə, BMT-nin, Avropa Şurasının üzvünə, NATO-nun, Avropa Birliyinin maraq dairəsinə çevirib. YUNESKO-nun, Beynəlxalq Ekologiya və Turizm Təşkilatlarının üzvü olan Azərbaycan eyni zamanda, MDB-nin, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının, GUÖAM-ın aparıcı dövlətlərindəndir.

Beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə aparan dövlətlərinin ən etibarlı tərəfdaşı olan Azərbaycan çiyində Qarabağ boyda ağır bir yük daşısa da, sərhədləri erməni daşnaqları tərəfindən pozulsa da, dünyanın tarazılığını qorumaq üçün ciddi addımlar atır.

Türkiyənin doqquzuncu prezidenti Süleyman Dəmirəlin haqlı olaraq söylədiyi fikirlər də bu baxımdan əhəmiyyətlidir. "Hörmətli Heydər Əliyev dünyada tanınan adamdır. Hansı qapını döysə, o qapı açılır. İstədiyi zaman Şirakla, istədiyi zaman Buşla, istədiyi zaman istədiyi kişi ilə danışır. Azərbaycan dövlətini dünyada etibarlı şəkildə təmsil etməkdədir".

"Ağıl olan yerdə zora ehtiyac yoxdur!" Heydər Əliyevin böyük türk xaqanları kimi müdrikliklə söylədiyi bu kəlam

dünyanı ağıl gücü ilə fəth edən bir dövlət başçısının, ona arxalanın xalqın haqqa inamı, həqiqətə etibarını özündə əks etdirir. Dünya şöhrətli sənətkar Mstislav Rostropoviçin dili ilə desək: "Ulu Tanrı Azərbaycan xalqının taleyinə çətin, əzablı günlər yazsa da, bu əzablara sinə gərəcək, bütün duyğunları açmağa qadir olan böyük şəxsiyyət qismət edib".

Dövlətin inkişafı dövlətçilik məfkurəsinin formalaşması ilə yanaşı, həm də azad cəmiyyətin, demokratik ruhun mövcudluğu ilə bağlıdır. Cəmiyyəti inkişaf etdirməklə xalqın dövlətçilik əzmini, iradəsini möhkəmləndirən Heydər Əliyev xalqı dövlətin, dövləti xalqın bəlgəsi hesab etdiyindən öncə xalqı, onun hüquq və azadlıqlarını qorumağı qarşısına məqsəd qoydu. Bu cəhdlərini əməli işlərində, imzaladığı sərəncam və fərmanları ilə həyata keçirdi. O, müstəqil Azərbaycanın hər bir vətəndaşın hüquq bərabərliyini təsbit edən qərar və qanunların reallaşması üçün ciddi addımlar atdı. Müstəqillik illərində yenidən hakimiyyətə qayıdan və bu böyük qayıdışı ilə dövləti məhv olmaq təhlükəsindən xilas edən Heydər Əliyev xalqın üzünü Avropa dəyərlərinə tutmaqla, yeni dünyanın sakinləri olan çağdaş Azərbaycan vətəndaşlarının istək və arzularını gerçəkləşdirdi.

Dünyanın və Qafqazın bir parçası olan Azərbaycanı inkişaf etmiş dövlətlərin maraq dairəsinə cəlb etməklə o, böyük potensial imkana, karbohidrogen ehtiyatlara, bioresuslara malik olan Azərbaycan torpağının və onun sakinlərinin bəşəriyyət üçün gərəkliliyi sübut etdi. Xarici dövlətlərə səfərləri zamanı Azərbaycanın və azərbaycanlıların tarixi keçmişindən, bu gündən və sabahından söhbət açan prezident Heydər Əliyev məmləkətimizin ən qüdrətli Elçisinə çevrildi. Bu böyük elçi bütün çıxışları ilə dünya dövlətlərinin başçılarını inandırdı ki, Azərbaycan sivil qanunlarla yaşayan, beynəlxalq aləmə inteqrasiyaya layiq olan qüdrətli dövlətlərindəndir.

Azərbaycanda demokratik cəmiyyətin inkişafı üçün münbit şəraitin olduğuna inanan prezident daxili siyasətinin əsas xəttində də plüralizmin, söz-mətbuat azadlığının, insan hüquqlarının müdafiəsinin, qanunların aliliyi prinsipinin başlıca meyar olaraq qəbul edir. Yalnız bu yolla Azərbaycanı Avropanın tərkib hissəsinə çevirməyin mümkün olduğunu

söyləyən prezident Heydər Əliyev haqlı olaraq söyləmişdi: "1991-ci ildə dövlət müstəqilliyi qazanan Azərbaycan Avropaya, onun humanist və demokratik dəyərlərinə inteqrasiya yolunu tutdu. Tarixən çox qısa bir müddət ərzində biz qabaqcıl Avropa təcrübəsinə əsaslanaraq çox şeyə nail ola bildik. Biz bütün çətinliklərə baxmayaraq, liberal iqtisadiyyat və sivil cəmiyyət quruculuğu yolu ilə irəlilədik. Biz insan haqlarının qorunmasını önə çəkdik. Vətənimizin və vətəndaşlarımızın totalitarizm dövrünün ağır irsindən xilas olmasına çalışdıq. Biz demokratiyanın inkişafı üçün mühüm şərtlərdən olan daxili sabitliyə nail olduq. Biz azad söz, azad mətbuat və çoxpartiyalı siyasi sistem yaratdıq. Biz müddəaların üçdə biri insan haqlarının və əsas azadlıqlarının qorunmasına həsr olunmuş yeni konstitusiya qəbul etdik. Şərqdə ilk dəfə ölüm hökmünü aradan qaldırdıq, yeni qanunvericilik sistemini yaratdıq. Prezident, parlament və bələdiyyə seçkiləri keçirdik. Bir sıra mühüm siyasi və iqtisadi islahatlar apardıq."

Prezidentin söylədiyi bu fikirlər həyata keçirilən islahatlarda öz əksini tapdı. Cəmiyyətin və dövlətin inkişafı naminə həyata keçirilən bu islahat proqramları öncə əksini 1995-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyada əksini tapdı. Bu strateji məqsədləri reallaşdırmaq üçün 2002-ci ilin 24 avqustunda Konstitusiyaya yeni əlavə və dəyişikliklər edildi. Ayrı-ayrı partiyaların, qurum və qururların deyil, dövlətin hər bir vətəndaşının hüquq bərabərliyinə, düşüncə və maraqlarına uyğunlaşdırılan Konstitusiyaya dəyişikliklərin və əlavələrin edilməsi də xalqın öhdəsinə buraxıldı. Ümumxalq səsverməsi-referendum yolu ilə təsdiqlənən Konstitusiya yeni təkmilləşdirilmiş forması ilə Azərbaycanda insan haqlarının qorunmasına əyani sübut oldu. Dünyanın bir sıra dövlətlərindən müşahidəçi qismində gələn nümayəndələr Azərbaycanda mövcud olan demokratiyanı, söz və fikir azadlığını inkişaf etmiş Avropa dövlətləri ilə müqayisə etdilər.

Son on ildə respublikamızda həyata keçirilən digər islahatlar da dediklərimizi təsdiq edir. Demokratik dəyərlərə söykənən dövləti qurmaq üçün söz, fikir, vicdan, əqidə azadlığına xüsusi şərait yaradan Heydər Əliyev cəmiyyətin, dövlətin inkişafında da haqlı olaraq ayrı-ayrı fərdlərin hüquq bərabərliyinə, fikir azadlığına əsas verir: "İnsan azadlığı, söz, vicdan azadlığı, insan

hüquqlarının qorunması, bütün vətəndaşların eyni hüquqa malik olması, siyasi plüralizm Azərbaycanda demokratik cəmiyyətin əsas atriburları kimi bərqərar olmalıdır" deyə Heydər Əliyev "Hər bir cəmiyyətdə, sübhəsis ki, müxalifət olmalıdır" fikrində bulunmaqla iqtidar-müxalifət münasibətlərinin fəvqündə belə millətə sevginin, dövlətə məhəbbətin dayandığını sübut etdi. Bu cəmiyyətdə baş verən proseslərin birmənalı olması, 600-dən çox mətbuat orqanının, 10-a yaxın radio və televiziya, müxtəlif ictimai-siyasi qurum və cəmiyyətlərin, siyasi partiyaların fəaliyyət göstərməsi, onların idarəsini təmsil edən millət vəkllərinin parlamentdə birgə fəaliyyəti hələ əski çağlardan azad yaşamağa üstünlük vermiş türkün dövlətçilik ənənələrinə arxalanan Azərbaycanda demokratik dəyərlərin inkişaf səviyyəsinin göstəricisidir".

Heydər Əliyevin 70-ci illərdə başladığı böyük quruculuq işləri isə 1993-cü ildən, Bakı və Gəncə səfərlərindən sonra yenidən başladı. Dövlətin daxili və xarici düşmənləri ilə mübarizəsinin fəvqündə insan haqlarını, azadlıqlarını gördü. Həyata keçirilən gənclər və qadın siyasəti iki böyük qurumun - Gənclər, İdman və Turizm nazirliyinin, Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin yaranmasına səbəb oldu. İnsan haqlarının, demokratik dəyərlərinin qorunması istiqamətində görülən işlər, həyata keçirilən əməli tədbirlər də bilavasitə Heydər Əliyevin nəzarətində saxlanıldı.

Hüquq mühafizə orqanlarında, məhkəmə, prokurorluq və ədliyyə sistemlərində islahatlar həyata keçirildi, qanunvericilik aktları qəbul olundu.

Ölüm hökmünün ləğv olunması, Dini İşlər Üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması insanın iman azadlığına təkan verməklə yanaşı, 70 illik zaman kəsiyində qapılarına qıfıl vurulmuş, ambarlara, kulublara çevrilmiş Tanrı evlərini də bəndələrin ixtiyarına verdi.

Heydər Əliyevin böyüklüyü onda idi ki, o bu addımları atmaqla, fərman və sərəncamları imzalamaqla təkə yer qanunlarına deyil, göylərin də hökmünə ehtiram bəsləyirdi. O bir Xilaskar olmaqla, yer üzünün bir yaradıcısının mövcud olduğuna ümmətini inandırır. Sübut edir ki, "hakimiyyətdə taxtda oturanlar deyil taxtın özü qalır", taxtın yaddaşında isə ali

qanunlar qəbul edən şəxsiyyətlərin adları yaşayır.

Tanrı yer üzündə Heydər Əliyevə öz lütfündən çox şeylər bəxş edib. Ona işıqlı təfəkkür, natiqlik məhərəti, öncəgörmə, duyma qüdrəti, yüksək mənəviyyat və əbədi səltənət sahibliyi yetirib. Bütünlüklə iman işığına tapıran Heydər Əliyev müqəddəs yerləri ziyarət edəndə də qövmünün işıqlı insanlarını unutmayıb.

Bu müqəddəs səfərdən vətənə döndükdən sonra Heydər Əliyevin ən böyük xidmətlərindən biri Şura hökuməti illərində dağıdılmış Bibiheybət ziyarətgahı üzərində minarəli məscid kompleksi tikdirməsi ilə bağlı oldu. Peyğəmbər nəslindən olan imam Museyi Kazımın qızı, İmam Rzanın bacısı Hökümə xanımın uyuduğu Bibiheybət ziyarətgahını bərpa etdirməklə o, Azərbaycanın təkcə türk dünyası üçün deyil, həm də müsəlman Şərqi üçün müqəddəs bir ərazi olduğunu sübut etdi. Bu gün Həzrəti Məhəmməd peyğəmbəri ziyarət üçün Səudiyyə Ərəbistanına yola düşürlərsə, onun nəslindən olan Hökümə xanımı və Rəhimə xanımı ziyarət üçün Azərbaycana qədəm qoyurlar.

Heydər Əliyevi bu böyük addımı atmağa vadar edən onun Tanrıya, İslam dəyərlərinə ehtiramı idi. İpək Yolu boyunda yerləşən Bibiheybət ziyarətgahı, əzəmətli məscid kompleksi türk və şərq memarlıq ənənələrinin davamı olaraq, zəmanisinin görkəmli dövlət qurucusu kimi tanınan Heydər Əliyevin yaddaşımıza, dinimizə ehtiramını özündə yaşadır. Dünya fatehi Əmir Teymur yuxusunda türkün böyük sufi şeyxlərindən biri, peyğəmbər nəslindən olan Şeyx Arslan Babanın mənəvi övladı Xoca Əhməd Yəsəvidən qələbə və savaşa sorağı alır. Günlər keçir, döyüşdən qalib kimi qayıdarkən Türkünstanın Yassı şəhərində uyuyan Xoca Əhməd Yəsəvinin məzarı üstündə 200 ildən sonra məqbərə ucaldırır. Heydər Əliyevə Bibiheybət məscidini ucaldıran iki böyük qüdrət idi. Birincisi o, bu addımı ilə bu torpaqda peyğəmbərlərin, müqəddəs ruhlarının dolaşdığını, Azərbaycan xalqının insanpərvərliyini, haqsevərliyini sübut etmək istəyirdi. İkincisi isə, onun yaddaşımıza, xaşanlıq tariximizə sədaqəti idi. Əmir Teymur ruhunun daşıyıcısı olan Heydər Əliyev bu addımı ilə müqəddəs əməl sahiblərinin davamçısı olduğunu sözlə deyil, əməllə təsdiq edirdi.

Azərbaycan çox böyük ziyarətgahların, pirlərin mövcud olduğu müqəddəs bir məkandır. Onlarla övliaların, sufi dərvişlərin xanəqahlarının, pirlərin mövcud olması bu ərazini müsəlman şərqinin və türk dünyasının müqəddəs guşələrindən birinə çevrilmişdir.

Heydər Əliyevin mənəviyyatımız qarşısında ən böyük xidmətlərindən biri də onda olmuşdur ki, o haqq tərəfdarı olaraq hakimiyyəti illərində bu böyük ziyarətgahların məhv edilməsinin qarşısını almışdır. İnsanların İslam dəyərlərinə ehtiramına sədd çəkməmiş, əksinə, onlar bir sıra ayin və mərasimləri hətta sovet rejiminin qılıncı altında həyata keçirmişdilər. Bu illərdə Qafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsinə yaradılan şərait, müstəqillik illərində isə Azərbaycanda ilk dəfə Bakı İslam Universitetinin fəaliyyətə başlaması dediklərimizi təsdiq edir.

Azərbaycanda olan demokratik dəyərlərdən, insanların hüquq və bərabərliyindən, siyasi, dini azadlıqlardan söhbət açanda yenə də göz önünə böyük şəxsiyyətin azadlıqsevər addımları gəlir. Keçmiş Sovet İttifaqı məkanında yaşayan müsəlman türkləri dini azadlıqlarla bağlı bir sıra mühüm problemlərlə üzləşdikləri halda Heydər Əliyev Azərbaycanda islamın ən böyük himayədarlarından oldu. Mərkəzdə oturanlar bunu üzə vurmasalar da, bu böyük türkün atdığı addımlardan narahat idilər. Heydər Əliyevin, ulduzlu DTK generalının Tanrı və İman sevgisi hələ 70-ci illərdən millətə məlum idi.

İslamın başının üstünü qara buludlar aldığı illərdə, X-XI yüzillərdə türklər Türkünstanda İslamı qəbul etməklə islamın taleyini xilas etdilər. Bu fikri hələ o dövrlərdə səmimiyyətlə etiraf edən ərəb alimi İbn Xəldun haqlı olaraq belə söyləmişdi: "İslam dünyasının belə bir maddi və mənəvi sıxıntılar içərisində çalxalandığı bir anda türklərin Orta Şərqa gəlmələri və köhnə xilafət ölkələrinə hakim olmaları İslam dinini və müsəlman millətlərini xeyri və səadətinə Allahın yardımçı olduğunun bir dəlilidir... Mərkəzi xilafətin zəif və çökməkdə olduğu, düşmənlərin hücumlarına qarşı artıq özünü belə qoruya bilməyəcək bir hala gəlmişdi çox təhlükəli bir anda Allahın lütfü və kəmərinə baxın ki, o, İslam dinin müdafiə edəcək güclü sultanlar göndərmişdir. Bunlar böyük kütlələr halında müsəlman olan türk qəbilələri idi. Türklər can verməkdə olan İslam dinini

yenidən həyata qaytardıqları kimi, dağılmağa başlayan İslam millətlərinin hamısını öz iradələri altında təkrar birləşdirməyə də müvəffəq oldular".

Bu gün Azərbaycanda din dövlətdən ayrılır. Ancaq səmimiyyətlə etiraf etmək olar ki, Azərbaycan dövlətinin, onun müdrik rəhbərinin hər bir addımı, hər bir qərarı həm də böyük İslam ənənələrinə, Qurani-Kərim həqiqətlərinə bağlı idi. Qanunların aliliyi insan haqlarına, insanların bərabərliyinə, firavan, rahat, qansız, müharibəsiz həyat sürməsinə yönəldilmişdi.

Türkün böyük alimlərindən biri Kaşğarlı Mahmud "Türk divanının lügəti" əsərində yazır: "Bizə Kaşğarlı Xələf oğlu İmami Zahid, Şeyx Hüseynin xəbər verdiyi, ona İbnül-Karkinin, ona da İbnü-Əbid-Dünya adı ilə tanınan Şeyx Əbu Bəkir-əl Müfit Əl-Cərcərayinin "Axır zaman" üstündə yazılmış olduğu kitabda qeyd etdiyi və Allahın Rəsuluna qədər gedən bir sənədlə bildirildiyinə görə çox uca və ulu olan Allah demişdi ki: "Mənim bir ordum vardır, onlara türk adını verdim və şərqdə yerləşdirdim. Hər hansı bir qövme qəzəblənsəm, onda bu türkləri onların üzərinə göndərirəm".

İnsana yaşamaq, insana rahatlıq bəxş etmək üçün doğulan türkün böyük sərkərdə xaqanları öz zahiri görkəmlərində, dünyagörüşlərində, dövlətçiliklə bağlı amallarında həmişə Kaşğarlı Mahmudun qeyd etdiyi bu müqəddəsliyi yaşatmışlar. XX və XXI yüzillərdə isə bu müqəddəs ənənələri bilavasitə Heydər Əliyevin dövlətçilik məfkurasında görürük.

Azərbaycanın inkişafının, maddi-mənəvi yüksələşinin güclü iqtisadiyyatla bağlı olduğuna inanən Heydər Əliyev maddi nemətlərə sahib olan Azərbaycanın haqlarını hələ 70-ci illər hakimiyyəti zamanı qorumuşdu. Məhz onun xidmətləri sayəsində Azərbaycan qüdrətli dövlətə çevrilmişdi. İri sənaye obyektlərinin tikilməsi, kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrinin inkişafı, elmi texniki-tərəqqinin yeni metodlarının tətbiq olunması insan əməyinin istismarına son qoymuşdu. O illərdə inkişafının qüdrətli dövrünü yaşayan Azərbaycan iqtisadiyyatı Heydər Əliyev hakimiyyətinin Moskva dövrü başlayandan 1993-cü ilə qədər öncə geriləmə sonra isə tənəzzül dövrünü yaşamağa başlamışdı. Təəssüflər olsun ki, o dövrlərdə Heydər Əliyevin qurub formalaşdırdığı iqtisadi bazanı qorumaq əvə-

zinə, səriştəsiz rəhbərlər onu dağıtmağı özlərinə "şərəf işi" hesab etmişdilər. Halbuki dağıdılan kommunizmin deyil, Azərbaycan dövlətinin, Azərbaycan xalqının sərvətləri idi. Bir quruluşun digərini əvəz etməsi, yeni siyasi, mədəni və iqtisadi münasibətlərin qurulması prosesi də bu işin sürətlənməsinə təkan vermişdi. Yüz minlərlə insanın çörək ağacı olan zavod-fabriklər bir göz qırpmında yanı üstə qoyulmuşdu.

Əldə olunan müstəqilliyi siyasi sabitliyə, iqtisadi inkişafa sərf etmək əvəzinə onlardan imtina edənlər milləti, dövləti çıxılmaz vəziyyətə salanlar bir də onda ayıldılar ki, artıq azərbaycanlılar azadlıq hayqırtılarını çörək növbələri ilə əvəz etməyə məcbur olublar.

Heydər Əliyev çörəyin qeybə çəkildiyi, sükunətin insan mənəviyyatını alçatdığı bir məqamda yenidən hakimiyyətə qayıtdı. Qayıdışı ilə də demokratik dəyərlərə söykənən iqtisadi islahatlarını, kadr siyasətini həyata keçirməyə başladı. "İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir" deyən prezident Azərbaycanın məxsus olduğu iqtisadi qüdrətin qapısını Avropaya və Şərqə açdı.

Dünya bazarlarında liderliyi lap çoxdan ələ almış Avropa şirkətlərinin Azərbaycan gəlişi o qədər də asan olmadı. Uzun sürən dialoqlar, səmərəli səfərlər, Azərbaycandakı siyasi sabitlik, Ermənistan - Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin danışıqlar masasına çıxarılması, Atəşkəsin əldə olunması dünyanın Azərbaycana maraqlarını artırdı. Azərbaycan iqtisadiyyatını inkişaf etdirməklə onun müstəqilliyini qorumağa çalışan prezident uzaqgörən xarici siyasət yürütməklə düşünülmüş addımlar ataraq dedi: "Müstəqilliyi təmin etmək üçün çox düşünülmüş xarici siyasət aparmaq lazımdır".

"Heç bir ölkə, ən böyük ölkə də yalnız öz çərçivəsində iqtisadiyyatını lazımı səviyyədə inkişaf etdirə bilməz" qənaətinə gələn Heydər Əliyev bu düşüncələrinə böyük inkişaf yolu keçmiş dövlətlərin başçıları da inandırdı. Onun Süleyman Dəmirəl, Məlik Fəhd İbn Əbdül Əziz Əl Səud, Bil Klinton, Madlen Olbrayt, Jak Şirak, Vladimir Putin kimi dövlət başçıları ilə görüşləri Heydər Əliyev şəxsiyyətinə, onun mənsub olduğu dövlətin və xalqın iqtisadi, sosial, mədəni qüdrətinə inam yaratdı.

Azərbaycan iqtisadiyyatının elmi potensialının bəşəriyyət üçün gərəkli olduğuna inanan prezident mədəniyyətimizin, elmimizin, təhsilimizin, intellekt sahibi olan alimlərimizin hələ bundan sonra da dünya mədəniyyətinə yeniliklər bəxş edəcəyinə əmin olduğuna bütün görüşlərində diqqətə çatdırmaqla təkə dövlət başçısı, siyasi xadim deyil, həm də El atası rolunu oynadı. Bununla o, dünya dövlətlərini Azərbaycanla iqtisadi-siyasi, elmi-texniki əməkdaşlığa dəvət etdi.

Belə bir məqamda Heydər Əliyev qüdrətli iqtisadi siyasətini həyata keçirdi. Öncə "Əsrin müqaviləsi"ni gerçəkləşdirdi. "Əsrin müqaviləsi" əslində əsrin sonunda yenidən özünə dönmə, müstəqillik əldə etmiş, Tanrının ona bəxş etdiyi maddi-mənəvi nemətlərə sahib çıxmış Azərbaycan xalqının qloballaşmağa olan dünyada idarə edənlərdən olmağa layiq olduğunu sübut üçün ən real imkan idi. Bu imkan gerçəkləşdirən, dünyanın inkişaf etmiş dövlətlərinin, bazar sahiblərinin Azərbaycanla əməkdaşlığa dəvət edən də əsrin ən böyük siyasət adamı Heydər Əliyev idi. "Azərbaycanın iqtisadi potensialı, yeraltı və yerüstü sərvətləri elmi, intellektual potensialı ilə yanaşı, onun digər dövlətlərlə iqtisadiyyat sahəsində əməkdaşlığı üçün daha əlverişli şərait yaradan cəhətlərdən biri də ölkəmizin coğrafi mövqeyidir" deyən prezident Azərbaycanın təkə sərvətlər ölkəsi deyil, əski dövlətçilik ənənələrinə malik olan qüdrətli bir dövlət olduğunu da diqqətə çatdırırdı. Onunla hesablaşmağın vacibliyi isə sonralar "Əsrin müqaviləsi"ndə pay bölgülərinə malik olan dövlətlərlə müqavilələr imzalanarkən bir daha üzə çıxdı.

Qafqazın bir region olaraq inkişafında xüsusi addımları ilə seçilən bu lider millətinin sabahkı taleyi, dövlətin müstəqilliyi üçün yeni iqtisadi-siyasi məkana əhəmiyyət verdi. Əsas ixrac boru kəməri üçün məşrut Bakı-Tbilisi-Ceyhan seçildi. Türkün bir baş şəhəri Bakıdan başlayan yol, Tiflisdən əski buntürklərin, qarapapaqların yaşadığı Borçalıdan, Türkiyə Cümhuriyyətindən keçdi. Neft müqavilələrinin imzalanmasında bir sıra mühüm dövlətlərlə söhbətlərin aparılmasında Bakı-Tbilisi-Ceyhan məşrutunun əhəmiyyətindən inamla danışan indi Azərbaycanın dövlət başçısı, o zaman millət vəkili, Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin birinci vitse-prezidenti, Azərbaycan

Parlamentinin Avropa Şurasındakı nümayəndə heyətinin rəhbəri, Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti olan İlham Əliyev öz nitqlərində: "Əsas ixrac boru kəmərinin məşrutu sırf iqtisadi mülahizələrə əsaslanma bilməz" deməklə, Azərbaycanın türk dünyasına, Qafqaza, xüsusən də, siyasi, iqtisadi, hərbi və mədəni sahələrdə tərəfdaşımız olan qonşu Gürcüstana, orada dədə-baba torpaqlarında yaşayan 600 mindən çox soydaşımızın siyasi, iqtisadi sabitlik şəraitində yaşamasına əhəmiyyət verdiyini sübut etdi. İlham Əliyev "Əsrin müqaviləsi"ni qoşulan dövlətlərin başçılarını, neft şirkətlərinin rəhbərlərini inandırdı ki, Azərbaycan iqtisadi məsələlərə önəm verdiyi kimi, milli və regional maraqlarını da unuda bilməz.

1994-cü ilin sentyabrın 20-də Bakıda "Gülüstən" sarayında Xəzərin Azərbaycan sektorunda olan "Azəri", "Çıraq", "Günəşli" yataqlarının müstəqil işlənməsi üçün Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə dünyanın 11 böyük neft şirkəti müqavilə imzalandı. Bu Azərbaycan iqtisadiyyatının neft strategiyasının həyata keçirilməsinin başlanğıcı idi. "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ilə müstəqil Azərbaycanın yeni neft strategiyasının və doktrinasının əsası qoyuldu.

1994-cü ilin 20 sentyabrından sonra Azərbaycan prezidenti bəşəriyyət üçün əhəmiyyətli olan başqa bir layihəni gerçəkləşdirmək üçün əməli addımlar atdı. Şərqlə Qərb Heydər Əliyevin rəhbərliyi, ideya müəllifliyi ilə yenidən əski mədəniyyətə- Böyük İpək Yoluna döndü. Həmin günlərdə müdriklə söylənən bu fikirlər Heydər Əliyevin yaddaşımıza böyük sevgisini özündə əks etdirir. "Azərbaycan İpək Yolunun Mərkəzində yerləşir... İpək Yolu Yaponiya, Çin və Mərkəzi Asiyadan keçib Xəzərə çıxacaqdır. Xəzərdə şərq və qərb sahilləri arasında keçid bərəsi var və bu bərə Azərbaycana məxsusdur. Ona görə də Azərbaycan burada çox mühüm strateji mövqe tutur".

Tarixi faktlar sübut edir ki, Heydər Əliyev ancaq düşünülən siyasət addımlar atır və o addımlar ancaq Azərbaycan dövlətinin və xalqının taleyi ilə bağlı olur. Dünyanın global problemlərinin həlli yollarını düşünən, onun gələcək taleyindən narahat olan Heydər Əliyev həm də dünyanın bəşəri dəyərlərinin taleyüklü məqamlarını düşünürdü. "İpək Yolu" layihəsinin bərpası təkə Azərbaycanın Şərqlə inkişafı deyildi.

Bu layihənin ən uğurlu cəhətlərindən biri də böyük ticarət yolunda mədəniyyətlərinin qovuşmasına göstəriləcək yardımlarla bağlı idi.

Tarixi keçmişi, qüdrətli fikir adamları ilə bir zamanlar Avropanın ustadına çevrilmiş, Avropada texnologiyalar tərəqqi etdikcə ustad zirvəsindən endirilib şagirdə çevrilən Şərq öz mənəvi gücünü yenidən nümayiş etdirməli idi. Avropanın Şərq dəyərlərinə, Şərq incəsənətinə, istedadına, ilahi eşqinə ehtiyacını duyan Heydər Əliyev "İpək Yolu" layihəsini 400 ildən sonra bərpa etməklə üz-üzə dayanan Şərqlə-Qərbi yeni mənəvi-iqtisadi birliyə səsləməklə, həm də dünyanın Xilaskarı rolunu oynadı. O, sübut etdi ki, Avropanın da Şərqə ehtiyacı var. O ehtiyacın ödənilməsi bəşər mədəniyyəti üçün gərəklidir.

Bu böyük ideyaları reallaşdıracaq İpək Yoluna dəvə ləngəri, dəvə zıncırovları ilə qədəm qoyanlar ipək, qumaş, xara, xalça, palaz, zərgərlik nümunələri daşıyanlar bu arzu gərəkləşəndən sonra həmin Yolu ağ qızılın, qara qızılın, mavi qızılın nuruna qərq etdilər. Yeni yollar, körpülər çəkilməyə bərələr, limanlar, tikilməyə başladı. Bir-birinə qənim kəsilmiş, tarixin müxtəlif dövnlərində qan tökmüş dövlətlər yeni iqtisadi-siyasət yürütməklə, "İpək Yolu" layihəsinə qoşulmaqla, tarixin yaddaşında qanın, qılıncın deyil, sənət, mədəniyyət, qüdrətli iqtisadiyyat sahibi olan dövlətlərin qaldığına inandılar. Bəşəriyyətin siyasi sabitliyi istiqamətində atılan bu addım Heydər Əliyev dühasının sivilizasiyalı cəmiyyətə bəxş etdiyi ən layiqli töhfələrdən idi. Çünki o, sülhü, sabitliyi təmin etməklə dünyanı qandan xilas etmək istəyirdi. Heydər Əliyev haqlı olaraq məsələyə münasibətini belə ifadə etmişdi: "Dövlətarası, ölkələrarası nə qədər belə kommunikasiyalar yaransa və bu Avropa ilə Mərkəzi Asiyanı birləşdirən kommunikasiyalar olsa, həm Qafqazda, həm də Mərkəzi Asiyada sülhün yaranmasına, təhlükəsizliyin təmin olunmasına o qədər təminat yaradacaqdır. Bizim üçün isə bu, hər şeydən əhəmiyyətlidir, hər şeydən önəmlidir".

Bununla da, Heydər Əliyev sübut edirdi ki, iqtisadiyyat, ticarət dünyanın birliyinə, siyasi sabitliyinə təkən verən ən böyük qüvvədir. Çünki hər bir dövlət siyasəti inkişafını təmin etmək üçün mütləq iqtisadiyyatını inkişaf etdirməlidir. Bu

iqtisadi siyasət regional əməkdaşlıq, Avropanın Şərqə, Şərçin Avropaya inteqrasiyası baxımından çox böyük əhəmiyyətə malik idi. SSRİ-nin dağılması, Türkünstanın müstəqil türk dövlətlərində təmsil olunması, Şərq-Qərb dəhlizinin bərpa olunması, yeni layihələrin, proqramların həyata keçirilməsinə zəmin yaratdı. Heydər Əliyevin böyüklüyü onda oldu ki, o bu məsələdə nəinki seyrçi oldu, əksinə həmin layihə və proqramların ideya müəllifi kimi tanındı.

Avropa Birliyinin təşəbbüsü ilə TRASEKA proqramı qəbul olunanda "Avropa-Asiya dəhlizi" boyunda yerləşən ölkələrdən biri kimi Azərbaycana da maliyyə payının ayrılması "İpək Yolu" layihəsini gerçəkləşdirən yolların bərpasına sərf olunmuşdusa, məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə sonralar Azərbaycana əlavə maliyyə dəstəyi verilmişdi.

TASIS-TRASEKA proqramının köməyi ilə yaradılan və yaradılmaqda olan alternativ nəqliyyat dəhlizləri yeni yaranmış müstəqil dövlətlərin Avropaya inteqrasiyası Avropa bazarlarına çıxmasına yeni imkanlar açmaqla, onların siyasi-iqtisadi inkişafına, regional əməkdaşlığına təkən verdi. Beynəlxalq Maliyyə Təşkilatının yardımı isə TRASEKA marşrutunu Trans Avropa Şəbəkəsinə qovuşdurdu.

Bu gün Azərbaycan inkişaf edir. İri sosial obyektləri, zavod, fabrikləri, təhsil ocaqları, yaşayış məskənləri, iri göydələnləri ilə. Müstəqilliyin və sabitliyin aynası olan bu abadlıq, quruculuq işləri isə dünya mədəniyyətinin ən müasir yeniliklərini Azərbaycana gətirir. İnkişaf etmiş şəhərlər sırasına qədəm qoymuş qədim Bakı yeni dirçəliş və inkişaf dövrünü yaşayır. Çiçəyə, gülə qərq olunmuş küçə və meydanlardan, parklardan dirilik suyu süzülür.

Özünü dərk edib zaman-zaman qüdrətli dövlət quran xalqların tarixində elə mərhələlər olur ki, onlar bütün mənəvi güclərini toplayaaraq təcavüzlərə, onun iradəsinin əksinə olan hücumlara qarşı çıxmağa özündə güc tapır. Belə milli müqavimət hərəkətlərinin nəticəsinin bəhrəli olması üçün o xalqın içərisindən çıxan Milli Liderə ehtiyac olur. Həmin liderləri zaman və xalqın azadlıq iradəsi yetişdirir. Bütün müdaxilələrə daxili və xarici təcavüzlərə baxmayaraq özünün mövqeyində möhkəm dayanan, ancaq xalqın amalları, dünyadakı mövqeyi

uğrunda mübarizə apara bilən liderlər Milli Lider statusu qazana bilir. Həmin liderlər bir zamanın, mərhələnin deyil, bir böyük dövrün, zaman kəsiyinin, epoxanın lideri olur.

Azərbaycan xalqının XX yüzildə yetirdiyi, özünün məhvi olmaması, xilasını üçün inamlı baxdığı ümummilliyə lider məhz Heydər Əliyev oldu. Onu ümummilliyə lider səviyyəsinə ucaldan isə digərlərindən fərqli olaraq, hər hansı bir quruluş, ideoloji, siyasi cərəyan, tarixi hadisə deyildi. XX yüzildə baş vermiş üç prosesdən, ideologiyadan aqlının hökmü, qüdrəti, cəsarəti ilə keçib bu səviyyəyə ucalan Heydər Əliyev hər üç mərhələdə, istər kommünizm ideologiyasının at oynatdığı, istər demokratik proseslərin baş qaldırdığı, istər də müstəqilliyə ideyalarının möhkəmləndiyi illərdə xalqın ona ehtiyacı olduğunu əməlləri ilə sübut etdi. Elə bu səbəbdəndir ki, Azərbaycan tarixinin müəyyən zaman kəsiyi məhz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. 1969-cu ildən 2003-cü ilə qədər böyük bir dövrü əhatə edən bu tarixin yaddaşında yaşayan, xalqı yaşadan, onu özünə inandıran Heydər Əliyev yer üzündə olan yeganə liderlərdən idi ki, ömrünün, fəaliyyətinin müxtəlif dövrlərini, mərhələlərini yaşasa da, onu xalqın maddi-mənəvi gücünün inkişafına həsr edib. O ömrün yaddaşına isə onun müxtəlif dövrlərdə yaratdığı tarixi əsərlər yazılıb.

Kommünizmin dağılması ilə başlayan xaoslu proseslər təkcə Azərbaycan xalqına, ictimai-siyasi düşüncəsinə, iqtisadi-sosial, mədəni-mənəvi həyatına deyil, onun ümummilliyə liderinin yaşam tərzinə də təsir etdi. Sıxıntılarla, problemlərlə üzləşən xalqın xilaskarı, mərkəzdəki bütün rahatlıqlardan imtina edib, Naxçıvana-Ata Yurduna qayıtdı. Bu o Naxçıvan idi ki, tarix onun başında çox toplar atmışdı. Bu torpaqlarda çox sarkədlərin qanı su yerinə axmışdı. Amma naxçıvanlılar, Naxçıvanın sərt iqlim şəraitindən, daş yaddaşından, isti-soyuğundan cücərən insanlar Vətən, Torpaq, Bütövlük uğrunda mübarizədən dönməmişdilər. Heydər Əliyev vətənə döndükdən sonra rəhbər vəzifələrdə fəaliyyətinin 19 ili ərzində həyata keçirdiyi müqəddəs ideyasını davam etdirdi. Bu ideyanın kökündə, Dünya Azərbaycanlıların Birliyi dayanırdı. Azərbaycan xalqının hələ o illərdə yetirdiyi ümummilliyə lider, dəfələrlə "Azərbaycanın inkişafı dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlıla-

rın inkişafı, siyasi ideoloji birliyi, həmrəyliyi ilə bilavasitə bağlıdır" deyərək onlarla intensiv əlaqələrin qurulmasına xüsusi əhəmiyyət verirdi.

Bu səbəbdən də Azərbaycan müstəqilliyə əldə etdikdən sonra ilk dəfə məhz Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məcəlisinin 1991-ci il 16 dekabr qərarı ilə 31 dekabr Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi günü kimi qeyd olundu. Heydər Əliyev böyük cəsarət və vətənpərvərliklə verdiyi bu qərar Dünya Azərbaycanlılarının konsolidasiyası, milli birliyi uğrunda dövlət səviyyəsində atılan ilk addım oldu. Bu qərarın tamamilə həyata keçirilməsi də Heydər Əliyevin adına yazıldı. 1993-cü ildə hakimiyyətə yenidən qayıdan Heydər Əliyev hansı xarici dövlətlərə, məmləkətlərə ayaq basdısa öncə orada yaşayan azərbaycanlılarla, Azərbaycan icmalarının rəhbərləri ilə görüşdü.

Yer üzünə səpələnən azərbaycanlıların sayını bu gün təxminən 50 milyona hesablayırlar. Onlar daha çox Rusiyada, Almaniyada, Ukraynada, Fransada, ABŞ-da, Pakistanda, Hindistanda, Norveçdə, İsveçdə, Kanadada, İngiltərədə, Avstriyada və digər dövlətlərdə yaşayırlar. 600 mindən çox Azərbaycan türkü Gürcüstanda, 40 milyona yaxın Azərbaycan türkü isə Güney Azərbaycanda öz tarixi dədə-baba torpaqlarında yaşayırlar. Bir xeyli Azərbaycan türkü də Dərbənddə, əski türk torpağında yaşayır.

Birlik ideyasını irəli sürən Heydər Əliyevin şübhəsiz ki, heç bir dövlətdən torpaq iddiası yox idi. O, qüdrətli lider, insansevər bir şəxsiyyət olaraq dünya azərbaycanlılarının mədəni-mənəvi birliyinə istəyirdi. Belə bir birliyi tarixən türkün böyük liderləri, söz və fikir sahibləri - Şeyx Cəmaləddin Əfqani, Ziya Göyaly, İsmayıl bəy Qaspralı, Əli bəy Hüseynzadə kimi TURAN-in mədəni birlik əşiqləri də istəmişdilər.

Azərbaycanın parçalanmasına, bir neçə yerə bölünməsinə ömrü boyu etiraz edən Heydər Əliyev bu parçalanmaların qurbanı olan xalqın tarixi keçmişinə həmişə sayğı ilə yanaşmışdır. Azərbaycanın əldə etdiyi müstəqilliyə onu yeni-yeni uğurlu addımlar atmağa çağırırdı. Özünün dirçəltiyi, yeni həyat bəxş etdiyi dövlətin işığına, dünya azərbaycanlılarını tapındırmaqla ən böyük arzularından birini həyata keçirən Heydər Əliyev bu niyyətini 2001-ci ilin noyabrında gerçəkləşdirdi. Respublikamız-

da ilk dəfə noyabrın 9-10-da keçirilən Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayı Heydər Əliyevin Azərbaycanın dövlətçilik tarixində həyata keçirdiyi ən uğurlu addımlardan biri idi. Bu möhtəşəm tədbirin baş tutması, zamanın sərt sınaqları, repressiyanın, mühacirətin acı üzündən dünyanın dörd bir yanına səpələnən azərbaycanlıları Ata Ocağına topladı. Yurd sevgisinin işığına yığışan bu insanlar tarixi şansla böyük şəxsiyyətin - Heydər Əliyevin onlara bəxş etdiyi bu müqəddəs məqamla yenidən Böyük Azərbaycan, Azad Vətən sevgisini yaşadılar.

Heydər Əliyevin dünya azərbaycanlılarının birliyi, bütövlüyü naminə həyata keçirdiyi bu möhtəşəm tədbir onun 2002-ci ildə imzaladığı fərmanla nəticələndi. Xaricdə yaşayan azərbaycanlıların işi üzrə Dövlət Komitəsi fəaliyyətə başladı.

Heydər Əliyevi milli lider, qüdrətli dövlət başçısı səviyyəsinə ucaldan, həm də onun xalqa, xalqın yaddaşına ehtiramı olmuşdu. Xalqın ağrısını öz ağrısı, sevincini öz sevinci bilən Heydər Əliyev imzaladığı fərman və sərəncamlarda, çıxardığı qərarlarda, irəli sürüb həyata keçirdiyi ideyalarda da xalqı, onun keçmişini və gələcəyini düşünmüşdü. Bu qüdrətli dövlət başçısının imzaladığı fərmanlar, sərəncamlar bilavasitə xalqın ayrı-ayrı simalarının adının, xatirəsinin əbədiləşdirilməsinə yönəlmişdisə, bir qismi də repressiya qurbanı olan, soyqırımlara məruz qalan günahsız insanların ağrısını, zamanın acı dərslərini yenidən yaddaşa qaytarmaq məqsədini daşmışdı. 1998-ci ilin 26 martında imzalanan fərman təkcə Azərbaycan türklərinin deyil, özünü TURAN-ın bir parçası sayan hər bir türkün yaddaş salnaməsi idi. Bununla o, bir millətin digər bir milləti məhv etmək istiqamətində ata biləcəyi addımın bəşəriyyət, insanlıq üçün təhlükə olduğunu sübut etmişdi. "Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında" adlanan fərman erməni-türk münasibətlərinin acı tarixini yenidən göz önündə canlandırdı. Sübut edirdi ki, bugünkü Qarabağ faciəsinin kökündə 1905, 1918, 1948-53, 1988-ci illərdəki böyük faciələr, Azərbaycan xalqının başına gətirilən dəhşətlər dayanır.

"Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin başlıca rəmzlərindən sayılan Azərbaycan dilinin tətbiq və inkişaf etdirilməsinə, dövlət qayğısının artırılması, ana dilimizin öyrənilməsi, tədqiqinin fəallaşdırılması, dilimizin cəmiyyətdə tətbiq dairəsinin genişlən-

dirilməsi və işə nəzarətin gücləndirilməsi məqsədi ilə" imzalanan fərmandan sonra "Respublikamızda latin qrafikasının tətbiq olunması" ilə bağlı görülən işlər də prezident Heydər Əliyevin dövlət atributlarına ehtiramı ilə bağlı idi. Latin qrafikasının tətbiq olunması, başqa bir tərəfdən də əhəmiyyətli idi. Bu qrafika ilə nəşr olunan mətbu orqanları, kitab və dərgiləri dünyaya səpələnən azərbaycanlılar, Güneydə hələ də ana dilində təhsil ocaqları olmayan soydaşlarımız oxuya biləcəkdilər. Bu isə tariximizin, mədəniyyətimizin, ictimai-siyasi durumumuzun təbliği baxımından böyük hadisə idi. Azərbaycanın demokratik dəyərlərə, Avropaya inteqrasiyası üçün də bu uğurlu bir siyasi gediş idi.

Heydər Əliyevin qaygısı, qurub yaratmaq eşqi bu illər ərzində elmində, mənəvi dəyərlərimizin də təleyini xilas etdi. Sosializm dövründə əldə etdiyimsiz ən böyük nailiyyətlərdən biri Azərbaycan Elmlər Akademiyasının yaradılması idi. 1990-cı ildən sonra bu müqəddəs elm məbədinin də üstünü qara buludlar almışdı. Akademiya sisteminə ögey münasibət burada çalışmış dünya şöhrətli alimləri, gənc istedadları çıxılmaz vəziyyətdə qoymuşdu. Bir neçə onilliklər ərzində əldə olunan elmi nailiyyətlər sosializmin qalıqları kimi inkar olunurdu. Keçmiş ittifaqın bir sıra dövlətlərində elmlər akademiyaları ləğv olunduqları halda Heydər Əliyev dühası öz işığını bu möhtəşəm məbədin üstünə saldı. "Elmlər Akademiyası Azərbaycanın elmini inkişaf etdirib, xalqımızın elm, bilik səviyyəsini yüksəklərə qaldırır. Azərbaycan elmini dünyada tanıdır və dünya elminə, bəşər elminə böyük töhfələrini verir".

Bu böyük qiymət rəhbərin elmə, elm adamlarına verdiyi ən yüksək qiymət idi. Əldə olunan müstəqilliyin, demokratiyanın bizə bəxş etdiyi uğurlarından qidalanmaqla elmə yeni töhfələr bəxş edəcək alimlərə üz tutaraq söyləmişdi: "Azərbaycan Elmlər Akademiyası Azərbaycan elminin inkişaf etməsində aparıcı rol oynayandır. Azərbaycan prezidenti, hökuməti bunun üçün bütün imkanları yaradacaqdır".

Bütün əməlləri ilə özünün böyük qurucu, yaradıcı obrazını yaradan Heydər Əliyev Akademiyanın tariximizin milli-mənəvi dəyərlərimizin inkişafı istiqamətində gördüyü işləri nəzərə alaraq ona milli status verdi. Azərbaycan Milli Elmlər

Akademiyası yeni inkişaf strategiyası ilə idarə olunmağa başladı. Yeni institutlar, şöbələr yaradıldı. Bir sıra institutlar birləşdirildi. Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan filialı yaradıldı. Elmi texniki-tərəqqinin, tariximizin, etnoqrafiyamızın, ədəbiyyatımızın öyrənilməmiş yaxud da az öyrənilmiş sahələri ilə bağlı yeni mövzular təsdiq olunmağa başladı. Akademiya sistemində həyata keçirilən islahatlar, yeni seçkilərin keçirilməsi, akademiya sistemində çalışan yaradıcı insanların əmək haqlarının artırılması ilə müşayiət olundu. "Yaranmış elmi potensialı qorunmalı, saxlamalı, ondan indi və gələcəkdə istifadə etməliyik" deyən prezident elm adamlarını dövlət qayğısı ilə əhatə etdi.

Yeni yaranan bir sıra özəl təhsil qurumları ilə yanaşı, Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq Milli Aviasiya Akademiyası yaradıldı. Dünya şöhrətli alim, bir sıra Akademiyaların həqiqi üzvü, akademik Arif Paşayevin rəhbərlik etdiyi Milli Aviasiya Akademiyası Dövlətlərarası Aviasiya Komitəsinin qərarı ilə "Mülki Aviasiya ali təhsil müəssisəsi" sertifikatına layiq görülərək Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatının ali təhsil müəssisələrinin siyahısına daxil edildi.

Bir vaxtlar "türk-müsəlman" mədəniyyətini yaratmaqla, dünyanı bu zəngin mənəviyyət qarşısında heyrətə gətirən türkün qüdrətli xaqanları neçə-neçə elmi mərkəzlərin, universitetlərin yaradıcısı kimi yaddaşlara yazıldılar. Səlcuq dövlətində Məlikşahın göstərişi ilə vəzir Nizamülmülkün yaratdığı "Nizamiyyə" universiteti, Teymurlu xaqanı, Əmir Teymurun nəticəsi Uluq bəyin "Uluqbəy rəsədxanası", Osmanlı sultanı Fətəh Məhəmmədin "Səhni-Səman" universiteti dediklərimizə misal ola bilər.

Bütün bu addımları ilə Heydər Əliyev dünyanı inandırdı ki, Azərbaycana kənardan nə demokratiya, nə də elmi, mənəvi dəyərlər ixrac etməyə ehtiyac var.

Bu gün islahatlar proqramı həyata keçirilir. Bu islahatlar proqramının mütəşəkkiliyini təmin etmək üçün parlamentin elm və təhsil komissiyasında yeni qanun layihələri hazırlanır. Son on ildə yaradılmış özəl təhsil qurumları ilə dövlət təhsil müəssisələri arasında rəqabət gedir. Hansının cəmiyyət üçün yararlı olduğunu isə-zaman özü göstərəcək. Bu sahədə uğurların əldə

olunması üçün prezidentin məsələyə başqa bir istiqamətdən də yanaşması var idi. Onun nəzərində dövlətin kadr siyasətinin həyata keçirilməsi, elmi potensialın inkişaf etdirilməsi üçün müəllim adını şərəflə daşıyan həqiqi Müəllimlərə ehtiyac var: "Elm təhsil, mədəniyyət sahəsində əldə etdiyimiz nailiyyətlər, Azərbaycan xalqının bu günkü yüksək təhsili, elm-mədəniyyət səviyyəsi, şüur səviyyəsi - bunların hamısı ilk növbədə müəllimlərin xidmətinin nəticəsidir".

Bu məsələlərə kompleks şəkildə, adi vətəndaşların görə bilməyəcəyi baxış bucağından yanaşan Heydər Əliyevin böyüklüyünə, böyüklərə ehtiramına bir nümunədir. Yuxarıda nitqindən təqdim etdiyimiz bir parça. Bu böyük dövlət və millət qurucusunun cəmiyyət üçün faydalı insanlara - müəllimlərə böyük ehtiramına, hörmətinə, diqqətinə ayna tutan bir məqamı da xatırlamaq yerinə düşər. Naxçıvana səfəri zamanı Naxçıvanda Milli Elmlər Akademiyasının filialının açılışı ilə bağlı keçirilən toplantıda Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunda Heydər Əliyev Azərbaycan dili və ədəbiyyatdan dərslər deyən ədəbiyyatşünas alim, qocaman pedaqoq Lətif Hüseynzadə də iştirak edirdi. Müəlliminin çıxışı üçün kürsüyə yaxınlaşdığı görünən Heydər Əliyev özü onun əlindən tutub kürsüyə qaldırdı. Onu bağrına basaraq, ustasına şəyird, müəlliminə tələbə ehtiramını bildirdi. Onun şəhinə xeyli layiqli söz deyəndən sonra nitqini başa vuran Lətif müəllimi həmin ehtiramla kürsüdən salona yola salan Heydər Əliyev tədbir iştirakçılarına, həm də tədbiri televiziya vasitəsilə izləyən minlərlə tamaşaçıya həyat dərsləri verdi. Bu addımı ancaq böyük millət Müəllimləri, əqidə və məslək sahibləri, dünəninin, keçmişinə ehtiramla yanaşan Heydər Əliyev kimi şəxsiyyətlər ata bilərdi. Bu addımı ilə o sübut etdi ki, qüdrətli xaqanların, fətəh sərkərdələrinin, alim və sənətkarların da öz müəllimləri var. Və o müqəddəs şəxsiyyətlərə ehtiram insanın özünə şərəf gətirir. Bu məqam türkün dövlətçilik və xaqanlıq tarixində öz sözünü demiş iki qüdrətli şəxsiyyətlə bağlı xatirəni yada salır.

Fətəh Sultan Səlimin yürüşlərinin birində fətəhin çox böyük ehtiram bəslədiyi alimlərdən biri Kamal Paşazadənin adı gölməçədən çıxdıqdan sonra silkinərkən çirkəbli su Sultan Səlimin üstünə sıçrayır. Kamal Paşazadə sonunun yetdiyini

təsəvvür edib qar kimi ağarır. Əhvalımı pozmayan Sultan ona üz tutaraq: "Bir alimin atının ayağından sıçrayan çamır mənim üçün şərəfdir. Öldüyüm zaman bu paltarı sandıqçamın üstünə qoysunlar" deməklə alimə və elmə ehtiramını bildirir.

Başqa bir müqəddəs məqam isə Atatürk zamanında baş vermişdi. Bütün yazıları, əsərləri ilə türk xalqının mənəvi dəyərlərinə xidmət edən Əhməd Rasim Əfəndi Türkiyə Cümhuriyyəti qurulan ərəfədə maddi problemlərdən yaxa qurtarmaq üçün əyalətdən mərkəzə gəlir. Ankaraya ayaq basdığı zaman İsmayıl Maykonla rastlaşır. Hal-əhval tutduqdan sonra İsmayıl Maykon Əhməd Rasim Əfəndidən hansı ruzigarın onu buralara gətirdiyini soruşur. O da özünəməxsus qürur və kədərlə "Yeməklər öncə dörd evə çatardı, indi birinə də çatmır!.. Bir loxma çörək tapmışdım, fəqət əlimdən düşüb yuvurlandı, onun dalınca buraya qədər qaçdım, dostum!... İndi həmin çörək aslanın ağzındadı!.." Bu söhbətdən sonra İsmayıl Maykonla Əhməd Rasim Əfəndi bir-birindən ayrılırlar. Həmin gecə Cankaya köşkündə əhvalatı İsmayıl Maykon olduğu kimi Atatürkə danışır. "Sən ona nə cavab verdin" sualına Atatürk İsmayıl Maykondan "heç nə" cavabını aldıqdan sonra hirsle: "Otuz ildən artıq bu yurdun mədəniyyətinə xidmət etmiş bir insan sənə acam demək istəmiş, əvəzində isə laqeydlik göstərmişən" deyir. Həmin gecə polislər Ankaranı ələk-fələk edib, Əhməd Rasim Əfəndini tapıb Cankaya köşkünə gətirirlər. Onu ayaq üstə qarşılayan Atatürk Əhməd Rasim Əfəndi ilə bir süfrədə oturub çörək kəsdikdən sonra "Ustad, İstanbul millət vəkiliyini lütfən qəbul edərsinizmi?" deyərək Əhməd Rasim Əfəndi ayağa qalxıb Atatürkün əlindən öpür və "dediyim düz çıxdı, çörək aslan ağzındaymış!.." Bu söhbətdən sonra 1927-ci ildə elm-mədəniyyət xridarı Atatürkün himayəsi ilə Əhməd Rasim Əfəndi İstanbulun millət vəkili olur.

Biz dönə-dönə Heydər Əliyevin böyük şəxsiyyətindən, qüdrətli türklüyündən bəşəri dəyərlərə, milli adət-ənənələrə ehtiramından danışmışıq. Naxçıvanda baş verən bu hadisə Müəllim-Tələbə qarşılaşması bizi həm də yaddaş tariximizin başqa bir neçə qatını vərəqləməyə məcbur edir.

Şərqi böyük filosofları, iman sahibləri, müridləri həmişə öz mürsidlərinin dərğahında qul olublar. Türk dünyasının ən

böyük ustad aşığı, Qorqud Ata qopuzunun davamçıları ustadlarına şeyird olmaqdan şərəf duyublar. Şərqi iki böyük filosofu Xoca Yunus İmrə Şeyx Tapdıq, Şeyx Tapdıq da Hacı Vəli Bəktaş Əfəndinin dərğahında ömür çürüdü. Adlarını, müqəddəs kəlamlarını tarixin yaddaşına yazıblar.

Əmir Teymurun, Şah İsmayıl Xətəinin sənət-mədəniyyət himayədarları olması da yaddaşımızın bu qatı ilə bağlı olub. Dünyanı qılıncının və aqlının hökmünə tabe etdirən, yer üzünün yarısından çoxunu qüdrətinə tapındıran Əmir Teymur son məqamda türkün böyük ustadlarına ehtiramı ilə yadda qalıb. Onu yaşadan təkə qüdrətli sarayları deyil, həm də sənətə, mədəniyyətə qayğısı olub. XIV-XVI əsrləri özündə əks etdirən qədim Şirvan abidələrində də ustadə ehtiram ruhumuz yaşayır. Qəbələ rayonunun Həzrə kəndinə yerləşən həmin abidələr I Şeyx İbrahimin və Şah Təhmasibin zamanında ucaldılıb. Bu türbələrdə uyuyan Şeyx Mənsur, onun oğlu və müridi Mövlanə Bəkir və digər iki mürid - Şeyx Bədrəddin Bin Şeyx Şəmsəddin və Şeyx Məhəmməd İbn Şeyx Barik Azərbaycanın böyük alimləri, filosof və həkimlərindən olublar. Bu abidə kompleksə bəlkə də ilk baxışdan adi bir abidə kimi baxmaq olar. Ancaq Şərqi, türk dünyasının bir parçası olan Azərbaycanda ustadə, zamanın fəvqündə dayanan şəxsiyyətlərə olan ehtiram tarixinə boylanmaq, bu kompleksin yüksək əxlaq, yaddaş nümunəsi olduğunu dərk etmək olar. Kompleksin yerləşdiyi kənd Şirvanın böyük sufilərindən, filosof-alimlərindən olan Həzrəti Şeyx Mənsurun şərəfinə Həzrə kəndi adlanır. Bu müqəddəs ziyarətəgahda dəfn olunan müridlərin vəsiyyəti nəzərə alınaraq onlar üzü qibləyə deyil, ustadlarına doğru dəfn olunublar. Bu türbələrə baxdıqca, heyrətindən donursan. Hələ dünyanın heç bir guşəsində ustad şeyird, mürsid-mürid münasibətləri bu gür abidələşdirilməyib. Həzrə pirini dolandıqca türkün Qaba Ağac sevgisindən soraq verən qayım palıd ağaclarına, onun kölgəsində torpağa üz söykəyən tarixin özü kimi üzü qırıqlar salmış, üstünü mamırlar basmış sənəduqələrdə yaşayan türk ruhuna, türkün Daş sevgisinə, ustadə ehtiramına həsəd aparırsan. Azərbaycanlı türkü olaraq doğulduğun üçün qürur duyursan.

Sözsüz ki, nümunələrin özəyi əski mənəvi dəyərlərimizdə qoyulmuşdur. Şərqi, türk dünyasının böyük söz və fikir

sahibləri, filosofları Əlişir Nəvainin, Şeyx Cəlaləddin Ruminin böyük Nizami Gəncəvinin özlərinə ustad saymalarını, onu göy üzünün inciləri ilə müqayisə etmələri, İmadəddin Nəsiminin haqqı ustadı Nəiminin üzündə görməsi, ona "haqqa səndən, sənin gül camalından keçib gedirəm" deməsi, Seyid Əziz Şirvanın, Mirzə Ələkbər Sabirin Mövlana Məhəmməd Füzuliyə "ustadım", deyə müraciət etməsi, Atatürkün Ziya Göyalyı "Fikrimin atası" deyə ehtiramla yad etməsi, Azərbaycanın maarifpərvər ziyalı Hacı Zeynalabdin Tağıyevin: "öländə məni Hacı Turabın ayaqları altında dəfn edin. Çünki onun ayaqlarının bildiyini mənim başım bilmir" haqqına boylanması, türkün böyük qələm sahiblərindən biri, ictimai xadim Oljas Süleymenovun "Mənim müəllimim Heydər Əliyevdir" etirafında bulanması, Heydər Əliyevin "Mən ana dilinin, ədəbiyyatın incəliklərini Lətif müəllim kimi müəllimlərimdən öyrənmişəm" deyə ustada ehtiramını dilə gətirməsini türkün əski dəyərlərə, Tanrının sevgisindən xəlgə olanlara məhəbbəti ilə bağlı idi. Bunu dilə gətirmək əməli addımlarında, işlərində həyata keçirmək üçün Heydər Əliyev səviyyəsinə ucalmaq, onun ağıllığın, yaddaşının zirvəsindən cəmiyyətə, insanlığa boylanmaq qüdrətinə malik olmasıdır.

İstər ötən yüzdə, istər də çağdaş günlərimizdə Heydər Əliyev həmin müdrikliliyi, göylərin və yer üzünün sevgisindən yarandığını dəfələrlə təsdiq edib. Azərbaycan yazıçılarının, teatr və kino xadimlərinin qurultaylarında, yubiley mərasimlərində iştirak edən, onları fəxri adlara layiq görən, orden və medallarla təltif edən prezident 1993-cü ildən sonra təsis etdiyi prezident mükafatları, təqaüdləri ilə ustad sənətkarlara, xanəndələrə, elm adamlarına, pedaqoqlara əvəzsiz məhəbbətini nümayiş etdirirdi. Sabahkı nəslin qorunması, elmin-mədəniyyətin gələcək korifeylərinin yetişdirilməsi üçün prezidentin "Qızıl kitab"ını yaratdı. Təsis olunan mükafatlar sözün, sənətin, elmin sabahkı inkişafına istiqamətləndirildi.

2002-ci ilin avqustunda yüksək balla ali məktəblərə daxil olan tələbələrle görüşərkən çadır şəhəriyindən gəlmiş cəbrayilli qaçqın tələbəni bağrına basaraq "Çox sağ olun ki, o ağır şəraitdə yaşamırsız, oxumusunuz" deməsi onun təkcə ustadlara deyil, millətin gələcəyi olan gənclərə qayğı və məhəbbətini bir daha dilə gətirdi.

Sovet quruluşu dağıldıqdan sonra dağıncıq şəkildə fəaliyyət göstərən ictimai-siyasi işlərdən məhrum edilən "komsomolçu" gənclərin bir qismi müxtəlif siyasi partiyaların, qurumların, silahlı dəstələrin əlində alətə çevrilmişdi. Bir qismi də cəmiyyətdən təcrid olunmuşdu. Millətin, dövlətin sabahını qorumaq naminə onları bir bayraq altına cəmləşdirməyə çalışan prezident Heydər Əliyev bu illərdə Dövlət Gənclər siyasətini həyata keçirdi. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra cəmiyyətdə yeri boş görünən, amma böyük qüvvə olan gəncləri səfərbər etmək məqsədilə Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi yaradıldı. Dağıdılmış, məhv edilmiş idman qurğuları, meydança və komplekslər bərpa olunmaqla yanaşı, yeni Olimpiya Komitələri tikilib istifadəyə verildi.

Azərbaycan dövlətinin gələcəyini, onun gəncliyinin sabahını düşünməklə yanaşı, milli mədəni dəyərlərin qorunması, inkişaf etdirilməsi üçün ortaqlıq türk abidələrinin, xüsusən də Azərbaycan ədəbiyyatının təbliğinə də bütün fəaliyyəti boyu əhəmiyyət verən Heydər Əliyev tariximizin, ədəbiyyatımızın, tarixi şəxsiyyətlərimizin yaddaşa qaytarılması istiqamətində qeyd etdiyimiz kimi xüsusi işlər görmüşdü. Son 10 ildə Azərbaycanın yaşadığı maddi-mənəvi çətinliklərə baxmayaraq mənəvi dəyərlərimizin öyrənilməsi və təbliği istiqamətində dövlət siyasətini həyata keçirən prezident ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışının ilk illərində YUNESKO-ya müraciət edərək Azərbaycanın, Şərqi və Türk dünyasının filosof şairi Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyinin dünya səviyyəsində qeyd olunmasını xahiş etdi. YUNESKO-nun o vaxtkı rəhbəri Fedriko Mayorun razılığı ilə dünyanın nəhəng dövlətlərini çevrələyən yubiley tədbirlərinin zirvəsi Bakıda qeyd olundu. Füzulinin dünyasına qayıdış əslində türk, ərəb və fars dillərində mükəmməl divanlar yaratmış, müsəlman türklərinin ilahi eşqini əsərlərindən cüvərdən sənətkarə ehtiram idi. Şərq və Qərb dövlətlərinin füzulşünas alimlərinin iştirak etdiyi bu möhtəşəm tədbirdə Uzaq Şərqdən, Sibir çöllüklərindən, Altay dağlarından, Türkiyədən gələn alimlər, sənətcilər Mövlana Məhəmməd Füzulinin işığına tapınmaqla, əslində türkün söz sevgisinə tapınırdılar. Onun nəğməsinə oxuyurdular.

*Xəlqə ağzın sirrini hər dəm qılır izhar Söz,
Bu nə sirdir kim, olur hər ləhzə yoxdan var Söz.
Arturan söz qədrini sdaq ilə qədrin artırar,
Kim nə miqdar olsa, əhlin eylər ol miqdar Söz.*

Bu yubileyin YUNESKO səviyyəsində keçirilməsi, türk dünyası, Azərbaycan xalqı və dövləti üçün böyük siyasi əhəmiyyətə malik idi. Bununla da Heydər Əliyev Azərbaycan xalqını dünya xalqlarının gözündən salmaq məqsədilə xalqımızın düşmənlərinin xeyrinə ona "vəhşi xalq" damğası vurmağa çalışan Saxarovlara, Stravoytolara beynəlxalq səviyyədə cavab verirdi. Sübut edirdi ki, Azərbaycan xalqı Saxarovların düşündüyü xalq deyil. Bu millət min illərin sınağından keçib gələn əski mədəniyyətə malik, zəngin mənəvi dəyərləri özündə əks etdirən mənəviyyatın sahibidir. Onlarla sərkərdələri, diplomatları, filosofları, söz adamları ilə tarixin yaddaşına yazılan bu böyük millət dünya mədəniyyətinə də dahi şəxsiyyətlər, sənət, söz adamları bəxş etmişdir. Bu gün müasir sivilizasiyaya qədəm qoymuş dünya xalqları həm də Nizami, Xaqani, Nəsrəddin Tusi, Bəhmənyar, Füzuli, Nəsimi, Sabir sözünün işığında ucalığa yüksələ bilmişdir.

Füzulinin 500 illik yubiley mərasimləri ilə üst-üstə düşən digər iki tədbir də böyük əhəmiyyətə malik idi. Bakıya toplaşan müstəqil türk cümhuriyyətlərinin rəsmi dövlət nümayəndələri, eləcə də tanınmış elm, mədəniyyət xadimləri, Türk Dünyası Yazıçılarının III qurultayının və Türksöyün VIII toplantısının iştirakçıları olmaqla, türklüyün taleyində başlanan yeni Heydər Əliyev mərhələsinin şahidlərinə çevrildilər.

Bu ərəfədə digər bir möhtəşəm tədbir də Heydər Əliyevin xüsusi qayğısı və himayəsi ilə əhatə olunurdu. 70 illik zaman kəsiyində ancaq mədəniyyət ongünlüklərində, xarici dövlətlərdə keçirilən konfrans və qurultaylarda görüşən türkün böyük qələm sahibləri bu dəfə Bakıda görüşürdü. Türk Dünyası Yazarlarının III qurultayının Bakıda keçirilməsi zaman-zaman söz sahiblərinin ümumi ideya ətrafında birləşməsi demək idi. 1926-cı ildə Bakıda keçirilən Türköloji qurultaydan sonra ilk dəfə idi ki, türkün məfkurə sahiblərinin davamçıları bir yere toplaşır. Türkiyədən, İngiltərədən, Fransadan, Rusiyadan,

Almaniyadan, İsveçrədən gəlmiş türk cəmiyyətlərini təmsil edən yazarların III qurultayda qəbul etdikləri qətnamə və qərarlar türk yazarlarını ortaq ədəbiyyat, ortaq danışiq, ünsiyyət dili ideyası ətrafında birliyə çağırırdı. İstər Bakıda, istərsə də digər türkdilli ölkələrdə keçirilən tədbirlərdə iştirak edib nitqlər söyləyən Heydər Əliyev yaddaşa qayıdışımızın bu mərhələsini millətimiz, yaddaşımız üçün əhəmiyyətli addımlardan hesab edirdi.

Bu üç möhtəşəm tədbir 1996-cı ilin noyabrına təsadüf etmişdi. Bu günlərdə keçid dövrünü yaşayan Azərbaycanın vətənpərvər, millətsevər lideri millət qarşısında növbəti müqəddəs oğul borcundan çıxırdı. Qarşıda isə onu yeni-yeni ideyalar gözləyirdi.

Füzulinin 500 illik yubileyindən sonra ortaq türk mənəvi dəyərlərini özündə yaşadan "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanına qayıdıb, əslində Füzulilərin ruhundan cücediyi xalqın əski çağ mədəniyyətinə ehtiramla bağlı idi. 1999-cu ilin fevralında dastanın 1300 illik yubileyinin dövlət səviyyəsində keçirilməsi haqqında sərəncam imzalayan prezident YUNESKO-ya müraciət edərək bu möhtəşəm abidənin də yubileyinin dünya səviyyəsində qeyd olunmasını xahiş etdi. Qorqud Ata ruhu, Qorqud Ata qüdrəti ilə xalqın yaddaşına yazılan Heydər Əliyev Vatikandan, Drezdendən Azərbaycana boy aldığı torpağa nisgillə boylan abidənin ömrünə ömür qatdı. Bu yubileyi keçirtməklə Heydər Əliyevin iki böyük məqsədi var idi. Birincisi, dünya "Dədə Qorqud" boylarında adı çəkilən əski yer-yurd adlarını, onun sakinlərinin məişətini, dövlətçilik ənənələrini, söz, musiqi yaddaşını vərəqləməklə, Azərbaycan xalqından haqsız yerə torpaq iddialarında olanlara cavab verəcəkdi.

Prezidentin ikinci böyük məqsədi isə ondan ibarət idi ki, dastana Azərbaycanın müstəqilliyi işığında milli yaddaş, özünüdərk kontekstində yanaşan alimlərimiz türk dövlətçilik ənənələri, ədəbi-mədəni dəyərləri baxımından yeni faktları ortaya çıxara biləcəkdilər. Həmid Araslının, Məhəmməd Hüseyn Təhmasibin, Fərhad Zeynalovun, Samət Əlizadənin Sovet dönəmində sətərləti ifadə etdikləri mənalara yeni ahəng gətirə biləcəkdilər. Bu səbəbdən də "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının 1300 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasının planı tərtib olundu. Onun həyata keçirilməsi üçün Azərbaycanın dövlət büdcəsindən vəsait ayrıldı. "Kitabi Dədə Qorqud"un adı ilə bağlı yeni nəşrlər, qurumlar, abidələr xalqın yaddaşına yazıldı.

Türk dövlət başçılarının zirvə toplantısının Bakıda keçirildiyi ərəfədə başa çatan yubiley mərasimləri türk dünyasını yenidən Bayat boyundan, Peyğəmbər zamanında qopan Qorqud işığına, "Gəlimli-gedimli dünya, son ucu ölümlü dünya" nidası ilə İç Oğuz, Dış Oğuz tutub "Qaba Ağacınız kəsilməsin", "Adını mən qoydum, baxtını Tanrı versin" - deyib şaman dualarına, qopuzuna söykənən onun çanağından Tanrının ad verdiyi millətə sevgi cücərdən Ulu Türkün işığına tapındırdı. O işığı əski minilliklərin o başından bu başına yenidən türklüyün içinə qaytaran da Heydər Əlirza oğlu idi.

Prezidentin digər sərəncamı isə Azərbaycan xalqının qüdrətli filosof, alimlərdən birini, ensiklopedik bilik sahibi Nəsrəddin Tusini yenidən dünyaya tanıtdı. Hakimiyyətin birinci dövründə 1981-ci ildə Nəsrəddin Tusinin 780 illik yubileyini təntənə ilə qeyd etdirən Heydər Əliyev xüsusi tapşırıqla Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinə, Şamaxı astrofizika rəsədxanasına Nəsrəddin Tusinin adını verilməklə, onun adına fəxri mükafatlar təsis etməklə astronomiya, həndəsə, tibb elmləri sahəsində müstəsna uğurlar qazanmış, görkəmli ictimai-siyasi xadim Marağa rəsədxanasının qurucusu kimi ad qazanmış Azərbaycan türkünə öz ehtiramını bildirdi.

Öncə Hütlükü xanın, ondan sonra isə oğlu Abaqa xanın vəziri kimi Bağdad saraylarında nüfuz qazanan Xoca Nəsrəddin Tusini yetirən xalqın qüdrətini dünyada sübut üçün 2000-ci il iyunun 13-də onun 800 illik yubileyi münasibətilə fərman imzalayan prezident, eyni zamanda bu yubileyin dünya səviyyəsində qeyd olunması üçün YUNESKO-ya da müraciət etdi. Bu, Marağa Rəsədxanasına 25 il rəhbərlik edən, zamanın haqsız insanları üzündən 20 il Əlamut qalasında göz altında saxlanan, qəbir daşının üstünə "Millətin köməkçisi, elm ölkəsinin şahı, dövr anası hələ belə oğul doğmamışdır" - kəlamları yazılan Nəsrəddin Tusiyə türkün böyük ehtiramı idi.

Millətin özünüdərk tarixində mənəvi dəyərlərin xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini bütün addımları ilə sübut edən Heydər Əliyev türkün böyük söz ustadlarından biri böyük Nizami Gəncəviyə də həmişə sayğı ilə yanaşmışdı. Dünyanı əsərləri ilə fəth edən yaddaşımızın 850 ildən çox bir dövrünü çevrələyən Nizami Gəncəvinin şəxsiyyəti ilə bağlı bir neçə on illiklər ərzində dolayan müxtəlif fikirlərə, mübahisələrə də son qoymaq səadəti Heydər Əlirza oğluna qismət oldu. Azərbaycan türklüyünə

zaman-zaman qənim kəsilən düşmən xisləti onun nəinki torpağına, yurduna göz dikmişdi, eyni zamanda mənəviyyətinə məxsus olan, min illiklərin sınağından keçib ərəsəyə gələn, biçimlənən, yetkinləşən kamil əsərləri, mədəniyyət abidələri, zəngin milli dəyərləri varlığından qoparmağa çalışmış, ruhunda Azərbaycan varlığını yaşadan sərvətləri özgələşdirərək yad damğalar vurulmuşdu. Dünya muzeylərində saxlanılan farsdilli poetik nümunələr, ərəbdilli fəlsəfi traktatlar, üstündə erməni imzası qoyulan xalçalar, misgərlik nümunələri Azərbaycan varlığından qopsa da, təəssüflər olsun ki, dünya xalqları onları Azərbaycanlı adında tanıya bilmir. Hətta Azərbaycanın dürlü şəxsiyyətlərinin cismələrini öz ağışuna almış qəbirləri belə "naməlum adamın məzarı" adında çağırmaqla bəd niyyətlərini həyata keçirmişlər.

İllər keçmiş, zaman dəyişmiş, indi Azərbaycan başının üstündə dalğalandığı üçrəngli bayrağı ilə müstəqil dövlət adında özünü dünyanın güclü və zəif dövlətlərinə tanıda bilmişdir. Bu tanıtma məqamında suveren dövlətin azad vətəndaşlarının qarşısında duran ən müqəddəs vəzifələrindən biri, bu dövlətin müstəqilliyini qorumaqla yanaşı, ululardan biza miras qalmış yaddaşı yenidən bərpa etmək, dirçəltmək, yadlaşdırılmış və yaxud da başqalarının adına çıxmış maddi-mənəvi dəyərlərimizi yenidən özünüküləşdirməkdir.

Dünya ədəbiyyatının günəşi sayılan Nizami Gəncəvinin Odlar yurdunda deyil, başqa bir ərəzidə doğulub yetişdiyini söyləyənlərə, türkün varlığından qoparılması istiqamətində edilən cəhdlərə də Heydər Əliyev dühası son qoydurdu.

2002-ci ildə dünyanın güclü dövlətlərdən sayılan Rusiyanın Sankt-Peterburq şəhərinin mərkəzində, Kamennostrovski prospektindəki bağda Nizami Gəncəvinin heykəlinin ucaldılması və abidə kompleksin önündə "Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi sözlərinin yazılması ilə Heydər Əliyev Nizami Gəncəvinin hansı soydan boy alması sualına da son qoydu. Şərqi tədqiq edən ən böyük araşdırma ocağı Şərqsünəşliq İnstitutu Peterburqda yerləşir və Nizami Gəncəviyə fars şairi damğasını vuran şərqsünəşlilərin əksəriyyəti bu məbədin yetirmələridir və o zaman bu abidənin nə qədər möhtəşəm olduğunu, tarixi əhəmiyyət kəsb etdiyini dərk etməsi olar. Yəqin ki, bundan sonra Nizami dünyasına, yaradıcılığına üz tutmaq niyyətində olan Sankt-Peterburq Şərqsünəşliq Institu-

tunun mütəxəssisləri, yetirmələri bu əzəmətli heykəlin önündən keçib "Böyük Azərbaycan şairi" sözlərini oxuyandan sonra bir daha Nizami Gəncəviyə fars şairi deməyə cəsarət etməyəcəklər.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığına müraciət edib, onu Azərbaycan şairi kimi dünya oxucularına çatdırmaq yolunda respublikamızda onlarla elmi əsərlər, monoqrafiyalar işıq üzü görüb, görkəmli şərqşünas, nizamişünas alimlərimizin qələmə alınan əsərlərinin elmi dəyərini azaltmadan, qəti şəkildə söyləmək olar ki, həmin əsərlərin içərisində şah əsərlər Heydər Əliyevin Nizami Gəncəvinin adına ucaldığı abidələr və tikililərdir. Nəzərə alsaq ki, bu möhtəşəm əsərlər xalqımızın daş yaddaşdır, onun müsbət təsirini bir daha yəqinləşdirmiş olarıq. Azərbaycan şəhərlərinin mərkəzi meydanlarında ucaldılan mədəniyyət, elm, təhsil ocaqlarında qoyulan Nizami Gəncəvinin heykəl və büstləri Azərbaycana qədəm qoyan hər bir xarici qonaqda onun Azərbaycanın milli şairi olması təsüratını yaradır. Onlarla küçələrə, muzeylərə, kitabxanalara, mədəniyyət ocaqlarına, elmi müəssisələrə Nizami adının verilməsi Nizami Gəncəvi varlığının Azərbaycan yaddaşında əbədiyaşarlıq qazanmasına sübutdur. Bütün bunlar isə bir şəxsiyyətin Heydər Əliyevin xidmətləri ilə əldə olunmuşdu.

Nizami yaradıcılığına üz tutan Heydər Əlirza oğlunun bu böyük şairə olan sevgisi daha kamil şəkildə Nizaminin adını daşıyan metro stansiyasında öz əksini tapıb. Bu gün fəxrlə deyə bilərik ki, dünya mədəniyyətinə əvəzsiz incilər bəxş edən Azərbaycanın XX yüzildə yaratdığı möhtəşəm abidələrdən biri də bu yeraltı abidə kompleksidir. Görülən bu işlərsə ümumtürk ruhunun yenidən özünə qaytarılması yolunda atılan ən uğurlu addımlardan idi.

Türkün XX yüzil yaddaşından boy alan Heydər Əliyev varlığı ilə sübut etdi ki, Türkün böyük qüdrət sahibləri-el biliciləri, şamanları, xaqanları, sərkədələri dünyanın pəncərəsindən baxıb keçmədilər. Göy üzündən o pəncərələrə düşən işıq olduqlar.

İllər uzununu mənsub olduğu xalqı, məmləkəti, onun özgürlük simvolu olan bayrağı çiynlərinə alıb qəlbinin işığında, ağılının hökmündə dünyada tanıdan Heydər Əlirza oğlu sonuncu dəfə 2003-cü ilin 14 dekabrında Binə hava limanında çiynlərdə vətənə döndü. Zaman-zaman Avropanı öz məhəbbət selinə qərç edən, eşq atasında yandıran Şərqi və Azərbaycanın ən bö-

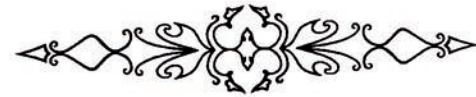
yük Sevgi sahiblərindən biri uzaq Amerikada sonuncu dəfə çırpınan ürəyindən - AZƏRBAYCAN kəlamını cücərdi.

Bütün səfərlərinə bu limandan gedən, səfərlərinin uğurlarını onu sevnənlərlə, gözləyənlərlə öncə bu limanda bölüşən Heydər Əliyev bu dəfə özünün böyük sükutu ilə məmləkəti sükuta qərç etdi. Xalqın, Vətənin, Torpağın içini çatladan, onu şüşə kimi min yerə parçalayan, ağırsı yeddi qatından keçən bu sükutu heç nə ilə, heç bir ağrı ilə müqayisə etmək olmaz. Onun bir müqayisə obyektı var. O Heydər Əliyevin Azərbaycan naminə əritdiyi ömrün yaddaşına yazılan ən ülvə və ən ağırlı məqamlardır. O ancaq onu yaşayan, bu gün ona əyan, bizə güman dünyanın dərğahında dolanan Heydər Əliyev ruhuna, bir də o ruhun sahibi Tanrıya əyandır!

Özünün tikdirdiyi, qurduğu Binə hava limanında yerə enən Heydər Əliyev qayğısı və himayəsi ilə dəfələrlə təhlükədən sovuşan Təzə Pir məscidində Su müqəddəsliyinə qovuşub durulandı. Tikdirdiyi Xaqan sarayında doğmaları ilə Son görüşə gəlib, ayrılıq laylasını dinlədi. İndi adını daşıyan Respublika Sarayından Millət sevgisinə büründü. Xalqının, onu sevən insanların vida harayını eşitdi. Fəxri Xiyabanda torpaq sevgisinə tapındı. Doğmalarının ruhuna qovuşdu.

Qəlbindəki işıq kimi dünyada tanıtdığı, ağılı, zəkası ilə şəərəfləndirdiyi Vətən Torpağının son vida nəğməsi - məzar müqəddəsliyi ilə ziyarətə çevirdi.

Hər gün bu ocağa gələn insanlar - Azərbaycan vətəndaşları, xarici ölkələrin dövlət və hökumət rəhbərləri Fəxri Xiyabanda onu ziyarət etməklə, adına şam yandırmaqla bu əbədiyyət aşiğinin Mələklər Səltənətində var olduğunu etiraf edirlər. Çünki hər şey müqəddəslərə İnamdan, Sevgidən, İlahi Eşqdən boy alır.

SU GƏLƏN ARXA BİR DƏ GƏLƏR

34 illik xaqanlıq fəaliyyəti ilə türk dövlətçilik tarixində Azərbaycan xalqının xüsusi rol oynadığını sübut edən Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu bütün məqamlarda min illərin yaddaşından süzülüb gələn lider-varis ənənəsinə tapınması əslində onun soykökə, tarixə və tarixi şəxsiyyətlərimizə ehtiramı ilə bağlı idi. Elə həmin ehtiramın, sevginin nəticəsi idi ki, 2003-cü ilin 15 oktyabr prezident seçkiləri bu böyük Ağıl Sahibinin, dövlət qurucusunun Dövlət və Xalq naminə atdığı cəsarətli addımın qüdrətini bir daha təsdiq etdi. Xalq zaman-zaman onun ən böyük arxasına, dayacağına çevrilmiş, onun zəfərlərdən zəfərlərə aparmış, tarixin müxtəlif dövrlərində xilaskarına çevrilmiş liderin varis sevgisinə tapınaraq taleyini Heydər Əliyev ruhunun və ideyalarının davamçısına - İlham Əliyevə etibar etdi.

Əslində seçilmək və seçmək Tanrı haqqıdır. Tanrının seçdiyi varisi seçməklə xalq özü seçildi. Bu seçimlə əski çağ mədəniyyətimizə, yaddaş səlnaməmizə qayıdış edən Azərbaycan xalqı az sonra onun nəticələrini gördü. Hər kəsin ağılı, gücü, qüdrəti onun cəmiyyətdə atdığı addımlarla ölçülür. İlham Əliyev hakimiyyətinin elə ilk məqamlarında imzaladığı sərəncam və fərmanlarla əski ənənələrə sədaqətini sübut etməklə yanaşı, özünün də qurucu xaqan obrazını yaratdı.

"Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında" 24 noyabr 2003-cü il tarixli fərmanı ilə xalqa bağlılığını təsdiq etmiş oldu. O, bu fərmanı ilə əslində Heydər Əliyevin hakimiyyətinin ilk mərhələsində hələ ötən əsrin 70-ci illərdən başlayaraq həyata

keçirdiyi iqtisadi, sosial və mədəni ənənələri davam etdirmək niyyətində olduğunu bəyan etdi.

Respublikanın iqtisadi inkişafının sürətləndirməklə əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə yanaşı, bu fərmanın diqqəti cəlb edən başqa bir məqamı dövlət məmurlarından əhalinin müraciətlərinə, ərizə və şikayətlərinə vaxtında baxılmaq, haqlı tələblərinin həll edilməsini təmin etmək tələbi qoyulurdu ki, bununla da bütün qapıların xalqın üzünə açılmasını təmin etmiş oldu.

Fərmanda irəli sürülən əsas məsələlərdən biri də çadır şəhərciklərində məskunlaşan qaçqın və məcburi köçkünlər üçün yeni müvəqqəti qəsəbələrin salınması, evlərin tikilməsi məsələsi idi ki, bu da prezidentin "Azərbaycan torpaqlarının Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal nəticəsində didərgin düşmüş, Bərdə və Ağcəbədi rayonları ərazisində çadır düşərgələrində, eləcə də Bərdə rayonu ərazisində dəmir yolu üzərindəki yük vaqonlarında müvəqqəti yerləşdirilmiş Ağdam və digər rayonlardan olan məcburi köçkünlərin sosial, mənzil-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun təmin edilməsi haqqında" 4 fevral 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə öz təsdiqini tapmış oldu. Fərmanda diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də regionların inkişaf etdirilməsi məsələsi qaldırılmışdı ki, bu vacib məsələ də ölkə başçısının "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)" 11 fevral 2004-cü il tarixli fərmanında öz əksini tapdı. Yeni Dövlət proqramına əsasən ölkə ərazisinin 10 iqtisadi rayonlar üzrə inkişaf yolu müəyyənləşdirildi.

Ölkənin regionlarının inkişafı ilə yenicə formalaşmaqda olan milli sahibkarlığın inkişaf sürətindən asılı olduğu nəzərə alan İlham Əliyev 24 noyabr 2003-cü il tarixli fərmanında bu məsələnin də dövlət quruculuğunda əsas faktorlardan olduğunu bir daha nəzərə çatdırdı. 2004-cü il fevralın 2-də Bakı Biznes Mərkəzinin açılış mərasimində yerli sahibkarlarla, görüşündə prezident bu fikri bir daha vurğulamaqla, həm də Heydər Əliyevin özülünü qoyduğu ideyanı inkişaf etdirmiş oldu. İlham Əliyev həmin görüşdə sahibkarların diqqətinə onu da çatdırdı ki, dövlətin inkişafı, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi naminə dövlət başçısının qapısı hər zaman onların üzünə açıqdır.

Hər dövlətin qüdrəti onun güclü iqtisadiyyatı, həmin iqtisadiyyatı işlək vəziyyətə gətirən elmi potensialı ilə ölçülür. Heydər Əliyevin vətənpərvər, humanist dövlət başçısı, idrak sahibi olaraq gücü və qüdrəti bir də onda idi ki, o yaxşıya yaxşı qiymət verməyi, gələcək fəaliyyətə ruhlandırmağı bacarırdı. Atasının bütövlükdə isə mədəniyyət hamisi olmaları ilə tirixin yaddaşına qızıl həriflərlə yazılan türk xaqanlarının varisi olaraq İlham Əliyevin imzaladığı fərman və sərəncamlar onun ölməz, əbədiyaşar ruhların davamçısı olduğunu, Heydər Əliyev məktəbini ləyaqətlə davam etdirdiyini təsdiqlədi.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının bir qrup həqiqi və müxbir üzvlərinin "Şöhrət" ordeni ilə təltif olunması, Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatı Proqramının (2005-2007-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Prezidentinin sərəncamı, Azərbaycanın görkəmli elm, incəsənət xadimlərinin adlarının əbədişdirilməsi ilə bağlı imzalanan sərəncamlar onun elm və mədəniyyət xadimlərinə diqqət və qayğısını nümayiş etdirdi. Milli Olimpiya Komitəsinin sədri kimi gənc idmançılara, eləcə də veteranlara göstərdiyi məhəbbəti, qayğını bu gün də davam etdirən İlham Əliyev Əmir Teymur, Şah İsmayıl Xətai, Sultan Səlim, Cahanşah Həqiqi, Babur Şah, Hüseyn Bayqara, Atatürk, Heydər Əliyev ruhunun varisi olduğunu heç şübhəsiz bundan sonrakı addımları ilə də tarixin yaddaşına yazacaq.

Türk soylu bir millət olaraq bütün zamanlarda, hətta repressiyaların qılıncının dalının, qabağının kəsdiyi məqamlarda Göytürklərdən, Bilgə Xaqandan, Gültəkindən gələn dil sevgisi ilə öyünən ulularımız bu dilin var olması üçün qılınclarına doğransalar belə ondan dönmədilər. Tanrıdan gələn müqəddəs işıq kimi içimizdən, ruhumuzdan cücərən ana dilə beşikbaşı laylalarımızdan, sonra söz sevgimizdən boy aldığımızdan ona yer üzündə Tanrının bəlgəsi kimi baxdıq.

Nizami Gəncəvinin "İnsan", İmadəddin Nəsiminin "Ənəl-həqq", Mövlana Məhəmməd Füzulinin "Tanrı", Xoca Yunus İmrənin "Haqq sevgisi" sözü yerlə-göyün, ruhla-gismin arasında körpüyə çevrildi. Bu dil bizə torpaq, yurd sevgisini, Tanrı eşqini verdi. Türkün qolunun davamı olan qılınclar bu dilin eşqinə Ulu

Türkə saraylar yaptırdı. Qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanları yazdırdı.

Bu yazıya sədaqətindən türkün XX yüz ildə ruhundan cücartdığı Heydər Əliyev onu yenidən rəsmi dövlət dili səviyyəsinə qaldırdı. Min illərdir yol gələn türkün söz və dil sevgisinə məhəbbət əlaməti olaraq Prezident İlham Əliyevin imzaladığı "Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında" sərəncamı Vətəni vətən edənlərin, dərdini, kədərini, uğurunu, sevincini və sevgisini sözün yaddaşına toxuyan söz adamlarının əsərlərinin latın qrafikası ilə nəşr olunması 1993-cü ildə ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışı ilə ağır-ağır dərdlərimizin altına çiyin verən ümummilli liderin varisi olduğunu sübut etdi.

Ölkə başçısı İlham Əliyevin "Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının nəşri haqqında" sərəncamına əsasən 2004-2008-ci illərdə çox cildli "Azərbaycan Respublikası" adlanan birinci cildin hazırlanıb latın qrafikasında nəşr olunması, onun mətninin elektron daşıyıcıları və internet vasitələri ilə yayılmasının qərara alınması tariximizə, keçmişimizə, yasaq olunmuş həqiqətlərimizə açılan pəncərə oldu.

Tarixin olduğu kimi yazılması, haqqı əlindən alınan yazarların, ziya sahiblərinin yenidən səfərbər olunması, üstünə qara pərdələr çəkilmiş ünvanların öz adı ilə çağırılması üçün atılan bu addım onun dil və el birliyimizə məhəbbətindən güc alırdı. Bu gün blokada şəraitinə yaşamasına baxmayaraq Nuh sevgisinə, Ağrıdağ ağrısına, Gəmiqaya həqiqətinə, Aşaf-Kəhf müqəddəsliyinə tapınıb Naxçıvan Muxtar Respublikasının 80 illik yubileyini keçirməsi onun Atabəylər ruhuna sevgisi, bu torpağın yetirdiyi sənət-söz adamlarına məhəbbəti, yurd yerinə övlad sevgisi ilə bağlıdı.

Türk dövlətçilik tarixinə nəzər salarkən bir maraqlı məqamı xüsusi ilə vurğulamaq lazımdır. Türkün böyük sərkərdə-xaqanları hakimiyyətləri illərində dövlət qurucusu kimi, milli-mənəvi dəyərlərin keşiyində durmaqla, elm mədəniyyət hamisi olmaqla yanaşı, həm də əski gələnlərdən gələn el ağsaqqallarına, ustalara, sərkərdə-xaqanlara ehtiram hissələrini qoruyurdular. Bu gün türk dünyasının, şərqin müxtəlif guşələrində mövcud olan türbə və məqbərələr həmin tarixi şəxsiy-

yətlərə, övliyalara daşlara həkk olunmuş sevgi və ehtiramın əlamətləridir.

Teymurlu dövlətinin qurucusu Əmir Teymurun, Osmanlı Sultanlığının yaradıcısı Osman Qazinin. Səfəvilər dövlətinin təməl daşı Şeyx Cüneyidin, altın taxtının sahibi Şah İsmayıl Xətəinin və adlarını sadalamağımızın türk dövlət başçılarının adına ucaldılan türbələr bu gün də ziyarətqah adında and, inam yerlərinə çevriləblər. Bir zamanlar Osmanlı dövlətinin qurucusu Osman Qazi qüdrətli xaqanlığ yaratsa da, Bursa şəhərinə varmaq istəyi bir fəteh olaraq onu narahət etmişdi. Ömrünün son illərində hakimiyyət taxtına oğlu Orxan Qazini çıxaran Osman Qazi Bursanın fəthini tələb etməklə yanaşı, elə orada da dəfn olunmasını vəsiyyət edir. Dünyasını dəyişərkən öncə Surtutda atası Ərtoğrul Qazinin uyuduğu günbəzdə dəfn olunan Osman Qazinin varisi Orxan Qazi Bursaya sahib çıxdıqdan sonra burada dünyanın ən möhtəşəm abidə komplekslərindən sayılan "Parıltılı Günbəzi" ucaltırdı. Atasının nəşini Bursaya köçürməklə yalnız oğul kimi deyil, həm də varis kimi sədaqətini sübut etdi.

Azərbaycanın dövlət başçısı İlham Əliyevin ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi üzrə dövlət komissiyasının yaradılması haqqında sərəncam imzalanması da əslində onun tarixi ənənələrə növbəti ehtiramı ilə bağlı idi.

Sevgisindən pay verəndə cismi ilə ruhu arasında fərq qoymayan türk ərleri, ərənləri üçün yurdun hər daşı, kəsəyi qəbir daşları qədər müqəddəs, əziz olub. Varisi olduğu dövlətin qurucusunun məzarı İlham Əliyevə əziz olan kimi. Türk mənəviyyatında məzarlar, qəbir daşları hər zaman namus, ləyaqət rəmzi kimi qəbul olunmuşdur. Tarix türklər qədər bu rəmzlərə tapınan ikinci bir millət tanımır. Bir sərkədənin məzarının Bizans yepiskopu tərəfindən açılmasını millətinin qüruruna toxunulması kimi qəbul edən, dünya xaqanlarının yuxusuz gecələrinin sahibi Atilla nəinki qüruruna toxunan Bizans İmperiyasını şərfətsiz etdi, həmçinin bütün Avropanı önündə diz çökdürdü.

Bu müqəddəsliklərdən qopub gələn prezident İlham Əliyev Azərbaycandan kənarında Heydər Əliyev sevgisi ilə üzlaşanda Fransa prezidenti Jak Şirakin Heydər Əliyev haqqında yüksək

fikirlerini bir daha əsiddəndə, Yelisey sarayında Heydər Əliyevin təltif olunduğu "Fəxri Legionun böyük xaç komandoru" ordenini qəbul edəndə ölümü ilə ölümsüzlüyə qovuşan, cismani yoxluğu ilə belə mənsub olduğu xalqa əbədi var olmaq haqqı qazandıran, müqəddəs ruhun önündə oğul və varis kimi bir daha baş əydi. Oxşar səhnə İlham Əliyevin Rusiya səfərində də yaşandı. Kremlin Yekatrına salonunda Rusiya prezidenti Vladimir Putindən Heydər Əliyevin sağlığında təltif olunduğu "Müqəddəs apostol Andrey Pervozvanni" ordenini qəbul edərkən millət üçün yaşayan, dövlət üçün şam kimi əriyən bir Liderin varisi olduğu üçün qürur hissi keçirdi.

Azərbaycan dövlət başçısının Fransaya səfəri çərçivəsində YUNESKO-nun iqamətgahında bu beynəlxalq qrupun baş direktoru Koïçiro Matsuura ilə görüşən Azərbaycan Mədəniyyətinin dostları fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyeva Azərbaycan mədəniyyətinə, incəsənətinə göstərdiyi diqqətə, "Kitabi-Dədə Qorqud" داستانının 1300 illik yubileyində iştirakına, tarixi memarlıq kompleksinin - İçərişəhərin Dünya Mədəni İrsi siyahısına və xanəndə Alim Qasımovun ifasında Azərbaycan müğəmlərinin bəşəriyyətin qeyri-maddi irs siyahısına daxil edilməsinə görə Koïçiro Matsuuraya təşəkkürünü bildirdi.

Görüşün əhəmiyyətli cəhətlərindən biri də o idi ki, Mehriban xanım Heydər Əliyev ənənələrinə sadıq qalaraq Qafqaz xalqlarının problemlərindən, Azərbaycandakı qaçqın-köçkün uşaqlarının təhsillə bağlı qayğılarından, bununla əlaqədar hazırlanan Dövlət Proqramından, məktəblərin dərs və texniki ləvazimatlarla bağlı çətinliklərdən də söhbət açdı. Onun Qafqaz xalqlarının sənətini, mədəniyyətini qorumaq, təbliğ etmək məqsədi ilə "Qafqaz xalq ənənələri evi"nin Bakıda yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış etməsi, dünyada maddi və qeyri maddi-mədəni irsin qorunub saxlanılması əsas vəzifəsi olan YUNESKO-nu bu layihədə əməkdaşlığa dəvət etməsi bir neçə cəhətdən böyük əhəmiyyətə malik idi.

Birincisi, Mehriban xanım bu təklifi ilə təkəcə Azərbaycanın deyil, bütün Qafqaz xalqlarının mədəniyyət hamisi olmaq vəzifəsini öz üzərinə götürür, ikincisi o bu addımı ilə Azərbaycandan müxtəlif dövrlərdə havadarlarının dəstəyi ilə torpaq qopararaq özünə dövlət quran erməni daşnaqlarının

dərsini vermiş olur. Onların indiyə qədər Azərbaycanın sənət-mədəniyyət incilərinə şərikin çıxmasını, plagiatlıqla dünyada məşhurlaşmaq niyyətlərini puça çıxarar, onların mədəniyyətimizə qarşı bundan sonra yetirəcəkləri qaniçən siyasətin qarşısını alır. Bununla o, həm də digər Qafqaz xalqlarını bu cinayətkarlardan xilas etmiş olur.

Başqa bir tərəfdən də "Qafqaz xalq ənənələri evi"nin yaranması siyasi əhəmiyyətə malikdir. Mehriban xanımın bu ideyası onun əski çağ mədəniyyətimizdən, Azərbaycanın görkəmli yazıçısı və pedaqoqu Mir Cəlalın bulduğundan su içdiyini sübut edir.

Bir vaxtlar şərqşünas alim, Şərq elminin mələk donlu Elçisi - Aida xanım İmanquliyeva elmimizi, mədəniyyətimizi müxtəlif dövlətlərdə keçirilən konfrans və simpoziumlarda təbliğ edib yaddaşdan yaddaşa körpü saldığı, Şərqi Qərbe, Qərbi Şərqa calağ etdiyi kimi, indi də onun ruhunu cisminə geyib eldən-ələ işıq, nur aparan Mehribanı Vətənimizi, Mədəniyyətimizi müqəddəs bağa, ilgəyə çevirib. Dünyanın mədəniyyəti, incəsənəti Azərbaycanda - onun ruhunda cücərən Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları fondunda qovuşur.

Elə bu günlərdə yaşadığımız möhtəşəm bir hadisə də bu fikirlərin həqiqət olduğunu təsdiqlədi. Azərbaycan prezidentinin xanımı, cislərin həkimii, ruhların hakimi Mehriban xanım Əliyeva mədəniyyətə olan böyük payğısına, diqqətinə və sevgisinə görə YUNESKO-nun Xoşməramlı səfiri təyin olundu. Bu onun simasında Türk xatununun qüdrətinə, incəsənətinə, zərifliyinə, mənəvi kamilliyinə verilən qiymət idi.

Mehriban xanımın bu mövqeyi həm də genetik yaddaşımızla bağlıdır. O qüdrətli türkün bağrından cüçürüb.

Ən ağır döyüşlərdə, tədbir töküləsi məqamlarda onun xatunları atalarına, ərlərinə, qardaşlarına arxa-dayaq olmuşdular. Onların namusu, qeyrəti naminə at üstə qalxıb döyüşlərdə sınınamaqdan əlavə, son məqamda özlərinə qiymətdən belə çəkinməmişdilər. Türkün böyük xatunlarından sayılan Burla xatunun əri Qazan xanın, oğlu Uruzun şərəfinə ətindən kabab çəkdirməyə razı olması, Ağqoyunlu hakimi Həsən bəyin anası Sara xatının ilk türk diplomatı olaraq oğul eşqinə Avropa saraylarını ağıl ilə fəth etməsi, Aləmsahbəyimin Səfəvi dövlətinin qurucusu İsmayıl eşqinə zindanlara tablayaraq onu Şah İsmayıl

Xətai zirvəsinə ucaltması, Gəncə xanı Cavad xanın qeyrəti yolunda son ana qədər döyüşən, qızıl torbasını rus generalı Sisiyanovun üzünə çırparaq şəhid xatunu və anası adını qazanmış Gəncə gözəlinin, Gəncəni xaraba qoyduqdan sonra Bakı qalasında at oynatmaq istəyən Sisiyanovun başını Bakımın qala divarları önündə palıd kimi budayan Tuti Bikanın Quba xanının bacı, Bakı xanının xatun kimi şərəfləndirməsi, Xan qızı Xurşud Banu Natəvanın Qarabağı sənət-mədəniyyət gülüzərinə çevirməsi türkün saray mədəniyyəti, onun xatun ucalığı ilə bağlı idi. Mehriban xanım Əliyevanın Azərbaycan mədəniyyətinin Dostları Fondunu yaratması, onun davamı olaraq Milli Mədəniyyət Olimpiya Komitəsi yaratmaq təşəbbüsü ilə çıxış etməsi heç də təsadüfi deyil, çünki o, Mir Cəlal Paşayev, Nəsir İmanquliyev kimi istedadlı söz adamlarının, pedaqoqların, Arif Paşayev, Aida İmanquliyeva kimi dahi şəxsiyyətlərin, Zərifə xanım kimi gözəl alimin yurdunda həyat dərsi keçib.

Türk xaqanlığı tarixində qüdrətli dövlət qurucularından və mədəniyyət hamilərindən sayılan Səlcuq Xaqanı Mələkşah erası həm də türk dövlətçilik tarixinin qızıl dövrü kimi yaddaşlara həkk olunub. Məlikşahın özünəməxsusluğunun müsbət cəhətlərindən biri onun dövlət hakimiyyət aparatı kimi deyil, əksinə qüdrətli dövlətin geniş mənada milli-mənəvi və maddi sərvət olaraq millətə məxsus olduğunu nümayiş etdirirdi.

Məlikşahın əsas fikirlərindən biri o idi ki, dövlət xalqa məxsus olduğundan milli-mənəvi dəyərlər dövlətin ən ali strukturlarında belə öz əksini tapmalıdır. Dünya tarixində ən qüdrətli elm, mədəniyyət ocaqlarından biri sayılan "Nizamiyyə" Universiteti də bu istəkdən cüçərdi. Məlikşah hakimiyyətinin maraqlı və yadda qalan məqamlarından biri də bəşər qadınlarının önündə gedən türk xatunluğunun milli dəyərlərin, mənəvi sərvətlərin qorunmasında, inkişaf etdirilməsində aktiv iştirakı idi. Həmin illərdə Məlikşahın xatunu Türkan xatının gördüyü işlər, həyata keçirdiyi tədbirlər bəşər tarixində heyrət olunacaq bir hadisə idi. O dövrlərdə dünyanın ağıl sahibləri üçün əlçatmaz sayılan Nizamülmülk belə Türkan xatunun ağıl qarşısında acizliyini etiraf etmək məcburiyyətində qalırdı. Türkan xatundan gələn bu ənənələr sonrakı mərhələlərdə qeyd etdiyimiz kimi varis xatunlar tərəfindən zaman-zaman təkrarlandı.

Vətən, torpaq naminə şəhidliyi qəbul edən qəhrəman qızgəlinlərimiz, ağı ilə elm ocaqlarına işıqlandıran xanımlarımız, sənətə, sözə bağlı istedad sahiblərimiz həmin soydan gəldiklərini məqamı yetişəndə sübut ediblər. Bu ənənələrinin Azərbaycan Mədəniyyəti Dostları Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevə tərəfindən davam etdirilməsi isə onun ölməz türk ruhuna sədaqət hissi ilə bağlıdır.

Bu gün dünyanı düşündürən problemlərdən biri də qadın azadlığı məsələsidir. Beynəlxalq təşkilatların, nəhəng dövlətlərin qrant ayıraraq, konfranslar, simpoziumlar təşkil etdiyi bu problem əslində əski türklər tərəfindən çoxdan həll olunmuşdu.

Hələ Qorqud Ata zamanında cərəyan edən hadisələrin diqqətlə öyrəndikcə bəlli olur ki, türk dövlətçilik tarixində qadın azadlığı problemi olmayıb. Bizim xaqanlıq səltənətimizdə xaqanlıqla xatunluq eyni səviyyədə inkişaf edib. Ailəyə kiçik dövlət kimi baxan onu yazılmamış ali qanunlarla idarə edən babalarımız ailə müqəddəsliyini dövlət ucalığına qaldırıblar. Elə o səbəbdən də qadına təkə ömür-gün yoldaşı kimi deyil, ana, arxa-dayaq, sevgi və dərd ortağı kimi baxıblar. Hələ Qorqud Ata zamanında Oğuz bəylərinin xatunları millət, dövlət sevgisində ər-igidlərdən heç də geri qalmırdılar. Yurdun dar günündə əllərində sivri qılınc ordunun önündə getməkdən, əyinlərinə zireh geyməkdən qürur duyurdular. Türk qızları döyüşlərdən üzü ağ dönən qəhrəmanlara qırmızı alma atıb, örpək verərdilər. Bu səbəbdən də türkün igid bəyləri öz xatunlarına bəyim deyə - üz tutar, onları başlarında tac bilərdilər.

Ailə qurmaq sevdasında olan Oğuz igidlərindən nə cür ailə qurmaq istəyində olduğunu soranda: "Mən yerimdən durmamış o, yerindən qalxmış olsun. Mən qılıncı siyirməmiş düşməni başımı kəsmiş olsun" - deyə cavab verərdilər. Bu mənada türk kişisi elin qızlarını qadıncan çox erkək gözündə gördüyündən: "Aslanın erkəyi, dişisi olmaz" deyimini yaddaşlara yazdı.

Bu müqəddəsliyə tapınanlar zamanın müxtəlif dövnlərində aslan ürəkli, şir biləkli qadının adını tarixə yazdı. Biri atasına, o biri qardaşına, digəri isə ərinə arxa-dayaq olan bu qəhrəman xatunların şərəfinə el məhəbbətindən dastanlar bağlandı.

Bəşikbaşı laylalarımızdan boy alan, süd qoxulu körpələrimizin yaddaşına yazılan, onları gündə bir arpa boyu böyüdə-böyüdə ucaldan, ucaltdıqca qos-qoca türk ərinə, xatuna çevirən həmin dastanlar dünəndən sabaha, yaddaşdan-yaddaş salınan körpü oldu. Bu gün də davam edən, yenidən qurulmaqda olan azadlıq, müstəqillik işıqlarından həmin müqəddisliklər qiyafəcə Avropalı, ruhca, duyğu və düşüncə etibarlı ilə öz soyuna - Tanrının ad verdiyi türkə oxşayan xatunlarımızın ömür yolunda ictimai-siyasi fəaliyyətlərində inkişaf edir.

Ötən yüzillikdə lider xaqan missiyasını həyata keçirtməkdə Heydər Əliyevə bir xatun olaraq Zərifə xanım kimi, yeni yüzillikdə onların ruhunu və ideyalarının varisi olan İlham Əliyevə də heç şübhəsiz ki, Mehriban xanım yardımçı olacaq. Bu bütövləşmə, mənəvi birlik sevdası parçalanmış, paralanmış Azərbaycanın bütövləşməsində, işğal olunan torpaqların azad olunmasında, Azərbaycanın qüdrətli bir dövlət kimi dünyada tanınmasında öz müsbət sözünü deyəcək.

Milli dövlətçilik tariximizdə Lider - Varis ənənələrinin qorunması ilə yanaşı, Xaqan - Xatun yaddaşımızın, ruhumuzun, bütövlüyümüzün də qorunması vacib şərtlərdəndir.

Tarixi keçmişimizə boylananda bütövlüyü pozulan bir çox xaqanları qüdrətli taxtları özgə millətlərdən olan xatunları tərəfindən devrilmiş, bununla da türkün neçə-neçə qüdrətli dövləti çökdürülmüşdü.

Yüz minlik ordusu ilə xaqanlarımızın hakimiyyət taxtına zor gələ bilməyən mərə- kafirlər son məqamda bir qadının əli ilə istəklərinə nail olmuşdur. Bu istək isə onlara hər zaman qismət olmamış yurd sevgisinə, ocaq ruhuna tapınan xatunlarımız bütövlük ənənəsinə tapınanda taxt-tac da qədim-qayım olub.

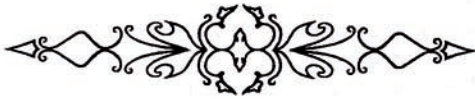
Türkün sərkərdə - xaqanı nə zaman ki, onu əzəmətli qüdrətli edən ululardan qalma ənənələrə tapınırdısa, el də ona tapınırdı. Bu müqəddəs ənənələri qoruya bilirdisə, babaların ruhu da onları qoruyurdu. Nə zaman ki, bu ənənələr pozulur, onlara ögey münasibət olurdu həmin taxtla, taxt-tac sahibi ilə birlikdə onun dayağı olan millət də acınacaqlı taleyə tuş gəlirdi. Xəzər xaqanlığı kimi tarix səhnəsindən silinən, əski mədəniyyətinə genetik yaddaşına arxa çevirən neçə-neçə imperiyanın son məqamdakı acı taleyi də heç şübhəsiz ki, bu faklla bağlı idi.

Zaman üçün büdrəyiş olsa da, dövlətçilik tariximiz üçün faciələrdən sayılan belə faktlar təəssüf ki, yaddaşımızın müxtəlif qatlarında kifayət qədərdir. Qılıncına söykənib yaşayan Fateh babalarımızın həyatının bu məqamlarından dərs götürmək əvəzinə, ancaq onların qəhrəmanlığından danışanlar Borçalı, Dərbənd, Təbriz, Qərbi Azərbaycan, bu gün isə Qarabağ ağrıları ilə üzləşməyə məhkum oldular.

Dünən Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin, indi isə prezident İlham Əliyevin dünyanın müxtəlif dövlətlərində, beynəlxalq təşkilatlarında apardıqları siyasi mübarizənin nəticəsində sonuncu problemimiz, əslində isə ən böyük dərdimiz dünyanın diqqət mərkəzinə çıxarılıb. Haqla haqsızlıq üz-üzə dayansa da, artıq haqqın kimin tərəfində olduğu bəllidir.

Bəşər mədəniyyətinə töhfələr verən Fateh, dövlət qurucusu, mədəniyyət hamisi kimi tarixə yazılan türklərin yaddaş qatlarından biri də onların tarixlərini çox zaman Qələm və Qılıncı yazmaları ilə bağlı idi. Bu gün İlham Əliyev də bir varis - Prezident və Ali baş komandan olaraq bu tarixi Qələmin və Qılıncın vəhdətində, Ağlın və Gücün hökmündə yazmaqdadır. Sükuta qərç olan qalalarda ənənə bayraqlarımızı yenidən qaldırmaq, millətin bayraq qürurunu və sevgisini özünə qaytarmaq istəyində bulunanlara Tanrı yar olsun!

"UCAN XALCA" NIN ARIFANƏ DÜNYASI

Dünya elə bil Arifin idi. Gözəllər gözəli onun bəxtinə yazılmışdı. Zərif çiçəklər kimi həlim xasiyyəti, bənövşə kimi ürkək baxışı, nərgiz kimi dolu gözləri var idi. Hara qonaq gedirdilər, kiminlə tanış olurdular, hamı eyni sözü deyirdi. "Nə gözəl qızdı. Bu maralı hardan tapmışan? Bir-birinizə necə yaraşırınsınız. Bədnəzərə gəlməyəsiz, necə gözəlsiniz. Bu nə qəşəng qızdı, qaranlıq gecəni işıqlandıran aya, dünyanı nura qərç edən günəşə oxşayır".

Mir Cəlal müəllimlə, Püstəxanım da özünü bəxtəvər sayırdılar. Gəlin gəlin deyildi. Gülər üz, şirin dil, səliqəli, ağıllı. "Beləsinin əlindən süzülən zəhər də şərbət olar" deyərmiş Mir Cəlal müəllim. "Gəlin sarıdan bəxtimiz gətirdi, Allaha şükür, təmiz ailədən çıxdığı, kökünün, soyunun, təmizliyi üzünə çıxıb, gecə doğan ay parçasıdı. Səliqəsinə, evdarlığına adam can qurban edər. Mənə, özümə oxşayır. Elə bil yüz ildir bir yerdə yaşamışıq. Nəyi neçə arzulayıram o cür də edir. Ona süd verənin, çörək verənin üzü ağ olsun. Əsilzadə adamları. Nəsil-nəcəbəti ağıl-kamalından, abır-həyasından, üz-gözündəki nurdan bəllidir. Əsil Şərq gözəli, Şərq mələyidir. Çiçəyə oxşayır. Allah onu Arifə çox görməsin. Biz uşaqlara ömrümüzü verdik. Sənin elə də çox olmayan parənlə onları bu vədəyə yetirdik. Allah onları çörəklə sınağa çəkməsin. Əlinlə verdiyin qabaqlarına çıxsın, ay Seyid..."

Püstəxanım düz deyirdi, Arifin Aidası Şərq gözəllərinə oxşayırdı. O qədər gözəl idi ki, ilk dəfə görəni onu ayla, günəşlə müqayisə edirdi. Arif də elə düşünürdü, onu "Min bir gecə"

nağıllarının gözəllərinə, günəşi, ayı heyrətə salan mələklərə oxşadırdı. Elə hey dodaq altı zümmümə edirdi:

*Bulud ötüb, ay hanı?
Qaşın kimi yay hanı?
Gəzdim eli, obanı,
Söylə, sənə tay hanı?*

Arif el-oba gəzmişdi. Yüz gözəlin içində onu seçmişdi. Qara, şəvə saçlarına, qoşa hörükələrinə, yay kimi gərilən qaşlarına, gecənin rəngindən rəng almış iri dolu gözlərinə, uca boyuna, mina gərdanına, incə yerisinə bənd olmuşdu...

Bu gözəlliyin eşqinə Mir Cəlal müəllim də, Arif də ona sevdiyi Şərq ədəbiyyatı ilə məşğul olmağı tövsiyyə etmişdi. Səhənin çətinliyini dərk edən Aida ailəyə çətin olacağını deyəndə, Püstəxanım "Təki sən özünə oxşayan, yaraşan, gözəl işlə məşğul olasan, uşaqlara özüm baxaram, qayğınızı çəkərəm". Mir Cəlal müəllim: "bu surəti-camala ancaq şərq ədəbiyyatı yaraşır. Onu yaradanlar, səni görsəydi təzə nağıl qoşar, dastan yaradardı" deyirdi. Arifsə "Elə mənim də işim Moskva ilə bağlıdır. Birlikdə gedərik. Səni tək qoyمام. Təki sən öz gözəlliyinin işığı Şərqi - atamın sevgili yurdunun üstə salasan." Deyib ona ümid vermişdi. O ümidlər, xoş sözlər Aidanı professor Aida İmanquliyeva etdi. Onun hər bir uğuru başından bir tel aparırdı Arifin. Onun dostu, sirdaşı məsləhət yeri Arif idi axı...

Arifin də işiq gələn yeri o idi. Əsərlərinin ilham pərisi, qayğılarının, uğurlarının şahidi. Müdafiə edəndə onu anası, atası ən yaxın adamı kimi bağına sıxıb saçına sığal çəkən də Aida idi. Hər uğurunun, hər ağrısının ortağı, qaranlıq gecələrinin çırağı, süfrəsinin naz neməti, dost, tanış arasında üz ağılığı, hörməti olmuşdu Aida. Kimsə onun evindən könlü qırıq getməmişdi. Bu qədər gözəlliklə, şöhrətlə, hörmət-izzətlə yənə də uşaq kimi idi. Hamının qabağına qaçar, qolundan qaldırar, könlünü alardı. Tanrı elə bil gözəli gözəlliyə yaraşdırmışdı. İkisi də sac əppəyinə oxşayırdı. Hər iki üzü eyni olan çörəyə. Diləkləri, ürəkləri insanlara münasibətləri də eyni idi. Allah adamları idi. Pisləkdən, nifrətdən, kindən xəbərləri yox idi.

Qüdrətdə, kəşfdə, ixtirada Şərqi qüdrətli, ideya və məfkürə, fikir və düşüncə sahiblərini, sadəlikdə atası Mir Cəlali

xatırladan akademik Arif Paşayevin fəxri adlarını, titullarını, orden və medallarını, kəşflərinə görə aldığı müxtəlif şəhadətnamələri, sertifikatları göz önünə gətirdikcə, üzv olduğu nəhəng elm mərkəzlərinin adını eşitdikcə onun sadəliyinə, sadəliyin içərisindən boy verən dağ qüruruna heyrətlənirəm. Bu sadəlik, ucalıq, mənəvi paklıq idi onu insanlara, dostlarına, tələbələrinə sevdiren. O, insan kimi işıqlı, dostcanlı, istiqanlı, həmkarlarından tövsiyəsini əsirgəməyən, yeri gələndə öz ideyalarını da onların özünü təsdiqinə qurban verən, açıq qəlbli, geniş ürəkli alim, ruhunu tələbələrinin ruhuna köçürən, onların hər bir uğuruna ömür bağışlayan, ruhumun davamçıları deyib, onlarda özünə inam hissini aşılaman Ustadı.

1959-cı ildən Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Fizika İnstitutunda elmi fəaliyyətə başlayan Arif müəllim Beynəlxalq Nəqliyyat, Beynəlxalq Mühəndislik, Beynəlxalq Ekoenergetika, Beynəlxalq Elmlər, Beynəlxalq İnformasiya Akademiyalarının akademiki seçilərək öz qüdrətini sübut edib.

Arif Paşayevin dünya şöhrətli əslində 1957-ci ildə başa vurduğu Odessa Elektronika Rabitə İnstitutundan başlayır. Bu dünya şöhrətli elm məbədinin radiofizika ixtisası üzrə bitirdikdən sonra, dünyanın başqa bir məşhur elm ocağına üz tutur. 1960-64-cü illərdə Moskvanın "QİREDMET" İnstitutunda aspirantura keçir.

1966-cı ildə "Yüksək və ifrat yüksək tezliklərdə yarımkeçiriciləri parametrlərini ölçmək üçün kontaktsız üsul və cihazların işlənməsi" mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək texnika elmləri namizədi adına layiq görülən Arif müəllim, elmi axtarışlarını böyük sevgi və əzmkarlıqla davam etdirərək 1978-ci ildə "Yarımkeçiricilərin tədqiqində qeyri-dağıdıcı üsulların fiziki əsasları, inkişaf prinsipləri və tətbiqi perspektivləri" mövzusunda doktorluq dissertasiyasını müdafiə edərək fizika-riyaziyyat elmləri doktoru adına layiq görülür.

Arif müəllim doktorluq dissertasiyası müdafiə etdiyi ərəfədə iki böyük sevinc yaşayırdı. Fizik alim, özü də ixtiraçı alim kimi elmin bu sahəsində öz möhürünü vurmaqla yanaşı, Şərqi binəyi qədimdən böyük riyaziyyatçılar, fiziklər, astronomlar, sənətkarlar, qüdrətli xaqanlar, Elçilər yurdu olduğunu sübut edirdi.

Aidasının 1975-ci ildə Bakıda işiq üzü görün "Çubran Xəlil Çubran", Moskvada çapdan çıxan "Qələmlər cəmiyyəti" və

Mixail Nüaymə" monoqrafiyaları da elə onun Şərqlə sevgisindən cücməmişdi.

Bir insan, bir alim ömrünə sığmayan kəşflər, ixtiralar Arif müəllimin milli-mənəvi dəyərlərə sədaqəti ilə yanaşı onun bəşərə, bəşəri dəyərlərə sevgisini təsdiq edir. Kim deyir ki, o böyük sevgi, ilahi eşq olmasaydı, Şərqlə filosoflarının söylədiyi "Elm Çində olsa belə dalınca get", "Alim öldü, aləm öldü", "Elm sarayların sultanıdır" kəlamlarına ehtiram bəsləməsəydi bu şöhrətə çatıb, bu əzəmətə ucalardı.

Dünyanın möhtəşəm akademiyaçılarının həqiqi üzvü olan Arif Paşayevin elmi axtarışlarının əsas istiqaməti yarımkeçiricilər fizikası və texnikasıdır. Bu sahədə yüksək və ifrat yüksək tezlikli diapozonlarda materialların zədəsiz tədqiqatlarının fiziki əsaslarını yaratmışdı. Bununla yanaşı o, ilk dəfə olaraq yarımkeçirici materialların elektrofiziki parametrlərinin kontaktsız ölçülməsi üsullarının elmi əsaslarını işləyərək, bu üsulları gerçəkləşdirən elmi cihazları yaratmışdı. Silindr formalı yarımkeçirici şayba və hissələrin xüsusi müqavimətinin kontaktsız ölçülməsi üçün "Siqma" seriyalı cihaz; yüksək aşqarlanmış yarımkeçiricilərin və yarımmetalların kontaktsız tədqiqi üçün "RO" seriyalı cihaz; lövhə və silindrvari nümunələrin qeyri-həmcinsliyinin kontaktsız ölçülməsi üçün "BİN" seriyalı cihaz; nazik qat və lövhələrin parametrlərini kontaktsız ölçmək və yarımkeçirici materialların fəal texnologiyə nəzarəti üçün cihazların istesalı bilavasitə onun -bu kəşflərin müəlliminin adı ilə bağlıdır.

Akademik Arif Paşayevin dünya miqyaslı kəşfləri, ixtiraları, elmə gətirdiyi yeniliklərin siyahısı bununla bitmir. Müxtəlif quruluşlu malik elektromaqnit sahəsinin keçirici mühitə qarşılıqlı təsirinə tədqiqi nəticəsində maşınqayırma məhsullarının cərəyan burulğanları ilə nəzarəti üçün yeni üsullar və qurğular yaratmaqla yanaşı o, elektron mikrometri, dərinlik nasoslunun içliklərinin diametrini, dərin dəyişmə ölçmək üçün proqram təminatlı xüsusi elektron qurğular, SD-1 kondisionerlərinin diaqnostikası üçün stend keçirici edərək elmi texniki tərəqqiyə 70-ci illərin sürətlə inkişaf edən Azərbaycanına öz töhfəsini vermişdi.

Respublikamızda ağır sənayenin inkişafı da bilavasitə 70-ci illərin, möhtərəm Heydər Əliyev oğlunun adı ilə bağlıdır. Onun böyük idealalarının həyata keçərək gerçəkləşməsində

alimlərimizin danılmaz zəhmətləri var idi. Akademik Arif Paşayev həmin vətənpərvərlərdən idi. Bu gün də gəmiqayırma, neft maşınqayırmasında, müdafiə və tibb sənayələrində geniş tətbiq olunan dəqiq inteqral miniatur çeviricilərinin temperatura, təzyiqlə, gücə, nəmliyə, aşınmaya, titrəyişə həssas elementlərin kəşfi də Arif müəllimin adı ilə bağlıdır.

Möhkəm gövdəli hərərət ölçən "Dalğa" qurğusu, "Tranzistor" seriyalı elektron termometr, yüksək tezliyə malik tibb termometri "Dalğa" seriyalı inteqral təzyiqlə ölçən və "Kremniy" seriyalı elektromanometrlər, elektron termometrlər, endoskopik tədqiqatlar üçün termometrlər, təzyiqlə və temperatur ölçmənin tədqiqi üçün stend də akademikin yuxusuz gecələrinin, şərqli qüdrətinin hikmətindən mərifət, kamal, zirvəsindən cücmərib.

Tanrı yer üzünü sevgidən yaratdı. Ona səsin və sözün işığında əbədi varlıq nidası bəxş etdi. Adəm övladı yer üzünə gəlməmişdən öncə ana bətnində Tanrı nidasından müjdələnen səsin işığında ruhunu qəbul etdi. Onu cisminə geyib yer üzünə gəldi. Ömrü boyu onu müxtəlif səslər müşaiət etdi. Həmin müqəddəs qalereyada öz səsinin rəngini əsdi. Son məqamda əzəli səsinə qovuşub göylərə getdi. Arif müəllim səsa sevgisindən, səsa müqəddəsliyindən fotoelastik mühitlərdə akustooptik qarşılıqlı təsirin xüsusiyyətlərini tədqiq etmiş və bu effekti bir sıra radiofizika və radiotexnika məsələlərinin həllində tətbiq etməklə yanaşı, müqəddəs səslərin başqa bir üzü olan siqnalların zaman təhriflərinə koreksiyasının, zaman çevrilməsinin, tezlik modulyasiyalı siqnalların izləyici qəbulunun akustooptik üsullarını və bu üsulları reallaşdıran qurğularını sintez etmiş, onların parametrlərini araşdırmışdır.

Qeyd etdiyim bu səsa sevgisi ilə bağlı kəşfləri edəndə Arif müəllimin Aida sevgisi dərindən ona sarı boylanır, ömrün 60-cı çağında belə onun duyğularına bahar tərəvəzi bəxş edirdi. Arifin hər bir kəşfinə təkcə ömür-gün yoldaşı kimi deyil, həm də ziyalı, böyük türk və şərqli kimi sevinirdi Aida xanım. Həmişə də: "İndi dünyaya səsa düşəcək ki, bu böyük kəşfin də sahibi Azərbaycanlıdır" deyib, qürur hissi keçirir, onu başqa uğurlara, ixtiralara ruhlandırır. Aidasının səsindeki cingilti onun nəzərində heç bir bəstəkarın gücü və ilhamı çatıb bəstələyə bilməyəcəyi bir simfoniya idi. Ancaq Arifin, bir də balalarının eşidib, qəlbində pıçıldadığı simfoniya. Onu o işıqlı, cingiltili səsi

düşünüb, öz səsinə kəşf edib, onun əsaslarını işləmişdi Arif müəllim. Nə şam işığında, nə də gün işığında. O səsi Aidasının ruhundan qopan, ürəyində titrəyən səsinin işığında kəşf etmişdi. İndi dünya həm də o səslə danışır. Dəryalara, göylərə ondan səda düşür...

Akademik Arif Paşayevin ixtiraları, kəşfləri bununla da məhdudlaşmır. Saydıqca, sıraladıqca sevgi, məhəbbət kimi bitib tükənməyən sonsuzluğa doğru yol gedən kəşflərin içərisində bunlar da var.

O, ilk dəfə yüksək temperaturlu ifrat keçirici materialların xususyyətlərini öyrətməklə birgə V-Ba-Cu-O sistemlərində infraqırmızı əksətdirmə spektrləri tədqiq etmiş, onun radiasiyaya davamlılığını öyrənmiş, bu sistemdə atomların bir qisminin əvəz edilməsinin xarakterik keçid temperaturuna təsirini təyin etmişdi. Bu kəşfin uğuru onda idi ki, onun əsasında keçid xarakteristikalarını dəqiq öyrənmək üçün orijinal, proqram təminatlı eksperimental qurğu yaradılmışdır. Onun nəticələri təkcə Azərbaycanda deyil, keçmiş SSRİ-də də yüksək qiymətləndirmiş, Rusiya Elmlər Akademiyasının "Sverxprovodnikovaya elektronika" elmi şurasının qrantına layiq görülmüşdü.

Bütün bunlar Arifi - gənc fizik-riyaziyyatçıını dünya şöhrətli akademik Arif Paşayevə çevirmişdi. Azərbaycanın Dövlət Mükafatı, "Şöhrət" Ordeni, fizika sahəsindəki yüksək nailiyyətlərinə görə "SSRİ-nin ixtiraçı" medalı, İngiltərə Beynəlxalq Bioqrafiya Mərkəzinin qızıl medalı, "VEKTOR" Beynəlxalq Elm Mərkəzi Mükafat Komissiyasının qərarı ilə "Azərbaycanın tanınmış alimləri" Beynəlxalq layihəsini qalibi olarkən layiq görüldüyü "XXI əsrin tanınmış alimi" Beynəlxalq diplomu və Yusif Məmmədəliyev adına medal onun dünyna şöhrətli alim kimi təsdiqi idi. Bu etirafın onun simasında Azərbaycanın milli mənəvi dəyərlərinə, elmi potensialına, şərq və türk dünyasının qüdrətinə verilən qiymət idi. Akademik Arif Paşayevin özünün və məmləkətinin adına ucaldığı ən möhtəşəm abidə isə Milli Aviasiya Akademiyasıdır.

Həyatının ən gözəl, yadda qalan məqamlarından birini yaşayırdı. Uşaqlıq, tələbəlik arzuları gerçəkləşirdi. Bundan sonra təyyarələrimizi idarə edən şahinlər başqa respublikalardan çağırılmayacaq. Quş kimi qanad çalıb uçmaq istəyən oğul-

larımız təhsil dalınca qıraq yerlərə getməyəcəkdi. Azərbaycanda ilk dəfə milli Aviasiya Akademiyası açılırdı.

Azərbaycanın ən ağır günlərində möhtərəm Heydər Əliyevin xeyir-duası ilə açılan Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi Məktəbinin və Cəmişid Naxçıvanski adına Hərbi Məktəbin kadrları öz sözünü dedi. Dənizçilərimiz 20 yanvar dəhşətlərini gəmilərdən ucaltdıqları həyəcan səsləri ilə dünyaya çatdırdı. İmperiyanın cəllad simasını açıb göstərdi. Qarabağın qanlı köynəyi sıxılarda Hərbi Məktəbin yüksək ixtisaslı kadrları öz mətanətini göstərməklə yanaşı, milli ordumuzun formalaşmasına təkan verdi.

Arif müəllimi illərlə düşündürən bir məsələ respublikamız üçün onun müstəqilliyi, suverenliyi qədər əhəmiyyətli idi. Azərbaycanın səmasında öz şahinlərimiz qanad çalmalı, bayrağımızı Göy Tanrının dərgahına öz oğullarımız qaldırmalı idi.

İxtiraları, kəşfləri ilə göydə təyyarələri, dənizdə gəmiləri hərəkətə gətirən, əsasən hərbin bu iki sahəsinə yeniliklər gətirən Arif müəllim dünyanın nəhəng elm mərkəzlərinin etiraf etdiyi alimlərdən idi. Aqlının, istedadının, vətən sevgisinin təsdiq məqamı gəlmişdi. İllərlə ürəyində gəzdirib, duyğusunda, ruhunda cüvərd etdiyi istəyi gerçəkləşirdi.

Hər bir böyük ziyalı, vətənpərvər insan millətin yaddaşına yaradıcısı olduğu bir müqəddəsliklə yazılır. Arif müəllimi tarixin yaddaşına millətin düşüncəsinə yazan onun qüdrətindən, yuxusuz gecələrindən, Vətən istəyindən boy alan Ali Aviasiya Akademiyası, indiki dünyanın nəhəng elm mərkəzlərinin sertifikatı ilə fəaliyyət göstərir. Məzunlarını hər yerdə yüksək ixtisaslı kadr kimi qəbul edirlər.

Azərbaycan geopolitik sistemdə tutduğu mövqeyə görə Şərqlə Qərbin kəsişdiyi əhəmiyyətli məkan hesab olunmaqla yanaşı, Heydər Əlirza oğlunun qüdrəti ilə əski çağ mədəniyyətimizə körpü salaraq Şərqlə Qərbi yenidən "İpək yolu"nda qovuşdurdu. Dünya Azərbaycanın sinəsində - sularında, səmasında, yollarında qovuşur. Xəzər Dənizinin, səmamızın, dəmir yollarımızın, nəqliyyat yollarımızın əhəmiyyəti Azərbaycanın qüdrətini sübut edir. Ərazisinin 20 faizdən çoxu işğal olunan, əhalisinin məcburi qaçqına, köçkünə çevrildi bir vaxtda bu layihələrin əhəmiyyətini sözlə ifadə etmək mümkün deyil. Bu baxımdan götürəndə Arif müəllimin fizik alim, vətəndaş ziyalı kimi dövlətçilik tariximizə,

müstəqilliyimizə verdiyi töhfəni zaman özü dəyərləndirəcək. Dünyanın nəhəng və əhəmiyyətli hava limanlarından biri möhtərəm Heydər Əlirza oğlunun binasını qoyduğu, indi isə adını daşıyan Binə Hava Limanıdır. Buradan qanadlanan təyyarələrin sükanı arxasında öz oğullarımız - əslində Arif müəllimin oğulları, ideyalarının və ruhunun davamçıları əyləşir. Bundan böyük səadət olarmı? Sənə canından şirə verən torpağın qoynundan onun xilaskarlarını, səma elçilərini cücədirsən. Onu dünyanın nəhəng elm mərkəzlərindən birinə çevirəsən. Bu böyük arzusuna, ideyasına Arif müəllim üç müqəddəs məqamdan keçib gəlmişdi: O, türk idi. Türkün yaddaşında Torpaq və Tanrı qatı bütün zamanlarda mövcud olub. Yer Tanrıdan Göy Tanrıya-müqəddəs yolda sevgisinə çevirmişdi. Cismi ilə torpağa bağlanan türk ruhunu son məqamda Tanrıya əmanət etmişdi. Arif müəllim uçmaq, cismindən ruhuna körpü salmaq istəyi öncə o qatdan boy alırdı.

İkincisi O, Mir Cəlalın, yer üzündə Tanrının rəsmi sözlə çəkən, sözlə Tanrı haqqı kimi baxan, yurdunu azad, müstəqil görmək istəyən, kimsənin ona, üçüncü dərəcəli torpaq, dövlət kimi baxmasına dözməyən yaddaş yazıları ilə tale yazımıza dönən qüdrətli, vətənpərvər kişinin övladı idi. Üçüncüsü, o, dəqiq elmlərin ən ağır sahəsindən biri, fizikanın daha çətin bölməsi ilə məşğul olurdu. Dünya şöhrətli alimlərin cərgəsinə adını yazmalı idi. Arximetdən, Nyutondan, Omdan, Paskaldan onun nəyi əskik idi, O, şərqli idi. Türk idi. Öz qüdrətini, dühasını, fitri istedadını sübut etməli idi. Atasının "Bir gəncin manifesti" əsərində Baharın manifestini yazmalı idi. Adına nahaqdan Arif deməmişdilər ki. Ad insanı bəzəməsə də, o, adı bəzəməli idi. Mir Cəlal duyğulu, vergili adam idi. Oğlunda nə isə görməyəydi, adını mən verdim, bəxtini Tanrı versin deməzdi...

Bu möhtəşəm elm mərkəzində bir ruh dolaşdı. Sevini-sevinə özünü o divardan, bu divara quş kimi çırpırdı... Onun gözəl işlərinin, yadda qalan günlərinin adına süfrə açan, qonaqlarını, dostlarını gül-gülə qarşılayıb, məhəbbətlə yola salan Aidanın ruhu idi. O, ağ göyərçinə dönüb, xeyir-dua verməyə, yarının xoş gününü müjdələməyə gəlmişdi...

Hər şey gözəl başladı, bu günə kimi də gözəl davam edir. Bunun da üç səbəbi var. Bu möhtəşəm mərkəz Arif Paşayev kimi qüdrətli alimin dühasından, Azərbaycanın müstəqillik rəmzi, bütövlük simvolu Heydər Əliyevin xeyir-duasından, Aida

xanımın ruhunun işığından yaranmışdı. O, Şərqi Qərbə calamaq istədiyi kimi, Arifi də Yeri Göyə qovuşdurmaq istəyirdi...

Tanrının qüdrəti həm də onun duyğularının, sevgilərinin aynası olan elçiləri xəlf etməsindədir. Mir Cəlal Tanrının Söz elçisi idi. Elçi ən ağır illərdə bu günün Azərbaycanı yerə, göyə səs salan Odlar yurdunu görmüş. Bayraqları bayraqlara qarışan dünyanın səmasında Göy Tanrının eşqinə qanad çalan təyyarələrin, Xəzərin qoynunda üzən gəmilərin yaxasında bayrağımız çiçək açıb. Türklüyünü qoruyub, müsəlman haqqına könül verən, bəşəri dəyərlərə əlavə çalarlar gətirən dünyanı səkkiz guşəli ulduzun, hilalın nuruna qərq edən Azərbaycan Mir Cəlalın arzuladığı Odlar yurduudur.

Göylərdən baxanda qanad çalan qartala oxşayan, Azərbaycanın qoşa qanadları həm də Aida xanımla Arif müəllimdi. Mir Cəlalın "Bir güt gözüm, şirin sözüm" deyib əzizlədiyi, Püstəxanımın dualara qərq etdiyi "ömrüm-günüm" dediyi Aida xanımla Arif müəllim. Onların hər bir uğuru bu müqəddəs insanlara, onların xeyir-duasına bağlı idi. Hər qaranlıq gecənin işıqlı səhəri, hər yer üzünə gələnin bir köç məqamı var. Arifin, Hafizin, Aqilin, Nərimanın önündə bir karvan əylənmişdi. Sarvanı mələksima anaları, sıgallı sonaları idi. Atalarından, elin, yurdun müqəddəs oğlundan, dünyanın söz sərrafından, gözəl alimdən, kamil ustaddan sonra Arifin həyatda ən dərddli günlərindən biri gəlmişdi. Mir Cəlalın ruhu ruhuna qovuşurdu. Mir Cəlalın Nərimanına (şair Nəriman Həsənzadə nəzərdə tutulur) analıq etmiş, qoynunda, yuvasında yer vermiş, yeməyib, içməyib, ac qarınlar doyurmuş Püstəxanım köç edirdi.

Əlini ürəyinin üstünə qoyub, ötənləri yadına salırdı: "Hafizə, Aqilə, Ədibəyə, Elmiraya, Nərimana, Arifə qurban olum. Onlara gələn dərd mənə gəlsin! Mir Cəlalın düşməni çəpərləridi. "Aidadan sonra qanadı qırıq quşa dönən Arif məni öldürəcək" deyə-deyə, yaşının bu çağında da "gəl çöreyini ye", "bu günortanı aşırın" deyib dalınca uşaq kimi gəzərdi. Hərdən də ona təsəlli verərdi: "Aidanın yerinə Allah məni öldürəydi ay Arif, səni onsuz görməyəydim. Nə yaman solubsan, ömrüm günüm. Yenə şükr elə, şükür ki, balaların, nəvələrin var. Onlara görə, Aidanın ruhu xatirinə yaşa. Sən onun hər şeyi idin. İnsan insanı o qədər sevməzdi. O qız vurğun idi sənə. Ana balasına, bülbül gülə, çiçək çəmənə, balıq dəryaya, dəvə səhraya, qartal

dağa, kəklik qayaya vurulan kimi"...Amma, olan olmuşdu gedən anası, Mir Cəlalın sonası, təsəllisi, isti qoynu, sığal yeri idi. Onu, qardaş-bacılarını böyüdənə qədər kipriyi ilə od götürmüşdü Püstəxanım. Ən gözəl şeyləri uşaqlar yesin, uşaqlar geyinsin deyən Püstəxanım özündən, əynin-başından kəsərdi. Ataları söz deyəndə: "Baxma, elə belə yaxşıdı. Mən hara çıxıram ki, bir xeyirə, bir də şərə gedirəm. Siz el içindəsiniz. Görən Mir Cəlal gəlir, Mir Cəlalın uşaqları gəlir, deyir. Sizin üst-başınızın qaydasında, qarnınızın, əyninizin tox olması mənim üzümün ağılığıdı. Evi kişi yox arvad qurar. Arvad arvad olmadı ha, ev bərbad olar" dedikcə, Mir Cəlal müəllim də əsl yazıçı sənəkin ki, camaatın xəbəri yoxdur, deyər üzünə təbəssüm qonardı...

Elin, obanın, dost-tanışın halına yanan dərдинə qalan idi. Özünün ev-eşik, uşaq, biş-düş qayğılarına baxmayaraq hər şeyə, hər yerə vaxt tapardı... Dörd tərəfə boylandıqca camaatı çox görəndə yadına uşaqlığı, cavanlığı düşdü. Qonum-qonşuda bir yas düşəndə düz qırx gün ora ayaq döyərdi anası. Kimsə gəlib onu soruşanda Mir Cəlal müəllim yazı masasından ayrılıb özünə məxsus təbəssümlə: "Ölünü diriltməyə gedib. Gələr inşallah" deyərdi. Püstəxanım içəri girib salam verən kimi: "nə oldu, ay Püstə, ölünü diriltidimmi?" deyəndə anası da öz "yazıçı ağzı ilə" "Allah diriltsin, mən öz borcumdan çıxıram" deyərdi.

İndi el onu "diriltməyə", borcundan çıxmağa gəlmişdi. Gözəlliyini, zərifliyini, şəhdi-şəkərini balalarına verən, ömrünü-gününü onlara bağışlayan, Mir Cəlal ocağı sönməsin deyər, şam kimi əriyən Püstəxanım gedirdi. Balalarının sığalını, nəvələrinin nağılını, laylasını da özü ilə aparırdı. Qalan xeyir-duası, ana məhəbbəti, ocaq ruhu idi. Hər dərdə dözən, ağır-ağır dərdlərin, ağrıların, ayrılıqların yükünü çiyinə alan Arif anasının yer üzündəki son kəcavəsinə - cənazəsinə çiyini verdi. Mir Cəlalın kəcavəsinə bazəyib, sığalını çəkdiyi mələyin cənazəsinə indi Arif, Hafiz, Nəriman, Aqıl bir də bütün el-oba, Mir Cəlalı sevənlər çiyin vermişdi...

Hamıdan çox göynəyən Arif idi. Aidasından sonra onun təkə anası deyildi Püstəxanım. Elə uşaqlığında olduğu kimi sığal çəkəni, isti xörəyi, dərдинi açdığı ürəyi idi. Təsəlli adına nəyi var idisə, hər şeyi, olan-qalanı gedirdi. Gedən, cənazəni nura qərq edən Mir Cəlalə varmaq üçün az qalırdı quş kimi uçsun. Ömrünə-gününə dininə-imanına qovuşmaq, ondan sonra olanları ona danışmaq üçün.

Cənazə torpağa verildə Arifə elə gəldi ki, haradasa bir Anadil quşu ötür, sinəsini didib dağıdır, elə ötür elə bil bu gedişə üsyan edir. Ona elə gəldi ki, o elə Aidasının ruhudu. "Arifi qoyub hara gedirsən ay ana" deyib, göz yaş tökür... Onda içindən dəli bir hönkürtü keçdi. Uşaq kimi hıçqıra-hıçqıra "Canım ana, canımdakı canım ana, məni, bizi niyə yetim qoydun" deyib göz yaşlarını içinə çəkdi. Ömrünün sonuna qədər yanmaq, sevgili Püstəxanımı Mir Cəlalın vəfahı, cəfahı gözəlini anmaq üçün...

Başını qaldıranda gördü ki, bir cüt cənnət quşu gözlərində yaş qanad çala-çala, oxuya-oxuya ona baxır. Ayağa qalxıb yenidən diz çökdü. Hələ istisi getməmiş torpağa üz sürüb, dodaq basıb "Ruhun şad olsun Ana! Sən bizə hər şeyini verdin. Gözəlliyini, gözünün nurunu, cavanlığını. Bizi Mir Cəlal adına, Mir Cəlal soyuna yaraşan övlad elədin. Tanrı o dünyanı versin! İndicə görmüşəm bir cüt cənnət quşunu. Biri sənə, biri bizim qanımız, canımızdı. Gözünüzdən vüsəl yaşı, sevinc yaşı axırdı. Bilirəm yeriniz nurdandı. Nurunuz, vüsəliniz, sevinciniz mübarək..."

Bu böyük ağrının və sevginin sahibi, müqəddəs ruhların davamçısı olan Arif müəllim, elm aləminə elə bir dövrdə qədəm qoymuşdu ki, Azərbaycanın böyük maarifpərvərləri Mirzə Kazım bəy, Abbasqulu Ağa Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundzadə, Şeyid Əzim Şirvani, Həsən bəy Zərdəbi, Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Nəriman Nərimanov, Abdulla Şaiq dünyadan köç etmişdi. Salman Mümtaz, Yusif Vəzir Cəməlzəminli, Firudin bəy Kəçərlı, Hüseyn Cavid repressiya burulğanına düşmüşdü. Mir Əsədulla Mir Qasimov, Şəfəyət Mehdiyev, Yusif Məmmədəliyev, Cəfər Xəndan, Mir Cəlal, Səməd Vurğun, Əli Sultanlı elmin müxtəlif sahələrində repressiya qurbanları ilə 60-cılar arasında körpü olmuşdular. Milli ruhun, əski gələnlərin yaşaması üçün alim, pedaqoq kimi fəaliyyət göstərər, ruhlarını gənc nəslin beynlərinə köçürürdülər. Arif həyat dərşini həmin istedadlı nəslin nümayəndələrindən almışdı. Onun əldə etdiyi bu uğurlar, dünya şöhrəti də məhz həmin dövrün maarifpərvər ziyalılarının payladığı işığa bağlı idi.

Arif müəllimin çox şəxəli yaradıcılığına diqqət yetirəndə göz önündə onun müxtəlif obrazları canlanır: qüdrətli fizik alim, təhsil qurucusu, elm təşkilatçısı, ictimai xadim kimi yaddaşlara

yazılan akademik rəhbərliyi altında ondan çox aspirant və dissertanta namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək alim adını qazanıb. Rusiyada, Latviyada, Ukraynada, Estoniyada və öz vətəninə müdafiə olunmuş onlarla doktorluq dissertasiyaları üzrə oponentlik edib. MEA-nın Fizika İnstitutunda rəhbərlik etdiyi "zədəsiz ölçmə və nəzarətin fiziki üsulları" laboratoriyası ilə özünün böyük elm təşkilatçısı olduğunu təsdiq edib. Qurucusu olduğu Milli Aviasiya Akademiyası ilə sübut etdi ki, Şərqi bütün zamanlarda dünyəvi elmlərin mərkəzi olub və olacaq.

Akademiyanın yeni tədris korpusları, müasir tələblərə cavab verən idman kompleksi, tələbə yataqxanası, mehmanxası bu elm məbədində təhsilin ana dilimizdə aparılması isə onun vətəndaş ziyalı sevgisindən soraq verir. Akademiyanın Dövlətlərarası Aviasiya Komitəsinin qərarı ilə "Mülki Aviasiya Ali Təhsil müəssisəsi" sertifikatına layiq görülərək, Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatının ali təhsil müəssisələrinin siyahısına daxil edilməsi əsliində onun rektoruna göstərilən etimad, onun qurucusu olduğu elm məbədinin sahibinə olan inama bağlıdır.

Hər bir tədris mərkəzi özünün elmi istiqaməti ilə insanların, dövlətlərin marağı dairəsinə daxil olur. Burada dozimetrlərin, pilotsuz uçuş aparatlarının, minaların axtarılması və zərərsizləşdirilməsi üzrə radioidarə olunan robotların, radiotexniki təminat obyektlərinin texniki vəziyyətinə avtomatlaşdırılmış nəzarət sistemlərinin yaradılması ilə bağlı görülən işlər, aparılan tədqiqatlar, hələ müharibə şəraitində olan, torpaqları azad edilməmiş, əraziləri minalardan təmizlənməmiş dövlət üçün nə qədər gərəkli və əhəmiyyətli olduğunu sübut edir.

Biz Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü zamanı müharibənin ilk mərhələsində ona görə uduzduq ki, əsgərlərimiz hərbi hazırlıqdan xəbərsiz, ordumuz milli zabitlərdən, yüksək rütbəli hərbiçilərdən xali idi. Hərbi məşinlərimizin sükani arxasında işə yadlar əyləşmişdi...

O dövrün informasiya blokadasını möhtərəm Heydər Əlirza oğlu, öz müdrik və cəsarətli addımları ilə dağıtdı. Sınırlarımızdakı məftilləri sabah mütləq Arif müəllimin bulağından su içən şahinlər sökəcək. Düşmənin torpağımıza əkdirdiyi minaları, qara keşişin qara tikan kollarını da öz oğullarımız təmizləyəcək. Buna arxayın olmasa Arif müəllim hər gün sevgisinin, inamının yaylağına-Binəsinə çıxmaz, qəlbinin nurunu bu məbədə paylamaz...

Bu məbəd binə olandan, Arif müəllim ikinci dəfə sınağa çəkildi. Tanrı elə bil, onu dörd çəkməyə yaratmışdı. Ömrünün 70-ci baharını Aidasisiz, Püstəxanısız qeyd edəcəkdə. Ağzının dadını, gözünün nurunu Ana, xatun adında müqəddəsliklərinin dərgaha çəkilməsi azmış kimi, indi də sinəsinə millətinin qüruru, özünün vüqarı Heydər Əlirza oğlunun ölüm xəbəri dağ çəkdi. Onsuz da bu yaz onun üzünə gülməmişdi. Yazdan başlayan intizarı Arifi şam kimi əridirdi. Hər gün Türkiyə ilə bir neçə dəfə əlaqə saxlayır, xətrini əziz tutduğu, şəxsiyyətinə ehtiram bəslədiyi Heydər Əlirza oğlundan xəbər tuturdu...

Amerikadan aldığı xəbər, onun sinəsinə elə dağ çəkdi ki, köhnə dərdləri, dağları yalan oldu. Onunla birlikdə Aidası, Püstəsi göynəyirdi. İki gün sonra Şərqlin, Türk dünyasının, bütövlükdə isə dünyanın ehtiramla baş əydiyi müqəddəs bir cənazə Binə hava limanında yerə enirdi. Dünya gözündə qaralmışdı Arifin. Onsuz da ona dinclik verməyən ürəyi köksündən çölə çıxırdı. Millətini çiyinlərinə qaldırıb, dünyanı qarış-qarış dolanan, dünyanı aqlının hökmünə fəth edən Heydər Əlirza oğlu Türkün ağac sevgisinin qoynunda - cənazədə yerə enirdi. Dünyanın gözü qabağında olmasaydı, üzünü cənazəyə sürtüb, hönkür-hönkür ağlayardı. Amma indi göz yaşı içini yandırırdı...

Dönüb irəli baxdı. Balaca Heydəri atasının ayaqlarına söykənmişdi. Atası da oğlunu dizlərinə sıxırdı. Dərddən ağrıdan saralan məqamı idi. Elə bil ata adının müqəddəsliyində güc alırdı. Bir qarış o yanda Mehribanı, Leylası, Arzusu əriyirdi. Gələn onların gözündə qaralan nur, üzündə saralan işıq idi. Ataları, babaları vüqarları, qürurları, sevgiləri idi.

İki ağır gecəni yaşayandan sonra Yeni Azərbaycanın qurucusunu, Odlar Yurduunu odunu, işığı, arxasını, dayağını onun qoynuna yola salırdılar. Dünyanın mötəbər adamları, ictimai-siyasi xadimləri, Azərbaycan xalqı ilə birlikdə ölüb dirilirdi. Süleymana, Nuha qalmayan dünyadan Heydər Əlirza oğlu da köç edirdi.

Fəxri Xiyabana çatanda, müqəddəs cənazə torpağa verildə Arif dönüb gözəllər gözəli, Heydər Əlirza oğlunun gözünün nuru, məhəbbəti, sevgisi, sevinci və ən böyük kədəri Zərifə xanımın məzarına sarı boylandı. Daşdan kədərli-kədərli boylanan, əlini üzünə qoyub, gələn yarına baxıb: "Yolun nə

yaman uzun oldu. Bitib tükəndim axı" deyib göz yaşını tökən Zərifə xanım ona sarı quş kimi uçmaq istəyirdi...

Bu səhnə Arifi elə göynətdi ki, deyərdin ki, səhrada bitən bir ağacın su deyə dodaqları çatlayıb...

Gözünü dolandırıb təzəcə qazılıb üstü torpaqlanıb düzəlmiş, dünyanın çiçəklərinə qərq olmuş məzara, məzardan boylanan şəhanə duruşa baxıb söyləyirdi: "Məzarına, güzarına qurban olum. Burada da vüqarlısan, şəhanəsən! Özün boyda işıq, müqəddəslik idin. Görürsən, məmləkət necə qan, yaş tökür. Dünən hər bir ocağın, hər bir kəsin sevinci, bu gün kədər yerinə dönmüşən. Tikdiklərin, qurduqların, əkdiklərin, sevdiklərinlə Dirisən. Hamının, hər kəsin yükünü, ağrısını çəkirdin. Gərək mənəm çiynimə belə ağır yük qoymaydın. İndi Leylaya, Arzuya, balaca Heydərə nə deyim? Yaxşı ki, Dirisən, hər yerdə varsan. Cismlərdə, ruhlarda sultansan! Mənəm də ruhumun sultanından - Aida xanımdan muğayat ol! Yaxşı ki, bu günü görmədi. Sizdən sonra yaşamazdı. Sizi çox sevərdi. Səcdəgahım, deyərdi. Millətimin şərəfi, ləyaqəti, Mehribanımın atası, deyərdi. Zərifə xanımdan, sizə olan haqsızlıqlardan sonra solmuşdu. Yoxsa belə tez getməzdi...

Nə qədər varam ziyarətində olacağam. Bulud kimi boşalıb dolacam. Bizim, millətimizin hər şeyi idin. Tanrı İlhamı aman versin! Ruhun duaçı olsun, xalqımızı ağ günə çıxartsın. Qarabağı yağılardan qurtarsın!

Ruhunun gücünə, qüdrətinə inanıram. 1993-cü ildə gəlib bizi xilas etməsəydin, indi daşımız daş üstə qamamışdı. Təkcə son 10 ildə çəkdiyən, yaşadığın əzablara, millət sevgisinə, Tanrı eşqinə görə yerin cənnətdir. Cənnəti bu dünyada Azərbaycanın üzündə yaratdın. Onun qapısı indi mübarək məzarın oldu. Məkanına, cənnətinə qurban olum. Ruhundan güc ver, qara ruhları Qarabağdan çıxaraq. Ruhunda gəzdirdiyin, dodağına sıxdığın, şəhidlərinin cənazəsinə sərdiyin bayrağı Şuşa qalasından asaq! Yanına üzünə qara qayıtmayacaq!"

Dünyanın hər üzünü görüb, hər uğuruna, hər ağrısına alışan Arif müəllim özünün böyük millət, torpaq, bayraq sevgisinin işığında sabaha, sabahın daha qüdrətli Azərbaycanına doğru yol gedir...

Sinəsində yuva qurduğu, sevib seçildiyi, duyub tapındığı gözəlliklər oylağı Azərbaycan naminə hələ bundan sonra nələr edəcəyi haqda düşünür. Hər şey Haqqa bağlıdır. Haqq onu haqqı

sevən bir kişinin - Mir Cəlalin ruhundan cüvərdib, gözəl Püstəxanına laylasını çaldırdı. Yerlə göyü ruhunun işığında, duyğularında, ixtiralarında, kəşflərində, qurduğu Elm Mərkəzində, Təhsil Kompleksində birləşdirdi. Ona Şərqi məbəd Mələyinin - Aida xanımın simasında qadın uralığı, bir cüt ciyərparasının üzündə Ata səadəti, üç cüt nəvəsinin sığalında baba xoşbəxtliyi nəşib etdi. Əməllərinin, ağılının, kəlamlarının işığında Ağsaqqal uralığına qovuşdurdu...

Torpaq, Vətən, Millət sevgisi ilə yaşayırdılar. Onun haqqını sübut üçün səhərləri diri gözlü açırdılar. Hər biri öz elmi yaradıcılığında tək idi, yeganə idi. Fizikanın yarımkeçiricilər fizikası və texnikası sahəsində bir sıra yeniliklər Arif Paşayevin şərqşünaslıq elmində ərəb filologiyası ilə bağlı çox məsələlər Aida İmanquliyevanın adı ilə bağlıdır. Azərbaycanda ərəb məhcər ədəbiyyatının tədqiqi Aida xanımın, Milli Aviasiya Akademiyasının yaradılması Arif müəllimin adına bağlıdır.

Şərqi və Türk dünyasının Avropanın və Asyanın çox böyük məhəbbətlə qəbul edib tanıdığı, xatırlayıb ehtiram bəslədiyi bu alimlər özlərinin mənəvi əzablarının, yuxusuz gecələrinin üzündə adımızı, Azərbaycanımızı tarixin yaddaşına yazdılar. Şərqi bir parçası olan Azərbaycanda həmişə "Min bir gecə" nağılları oxunub, ucan xalçalardan danışılıb. Nağıla baş qoyub yatanlar, onu gerçəklikdə yaşatmağı o qədər arzu ediblər ki...

Ərəb ədəbiyyatının görkəmli tədqiqatçılarından sayılan Aida xanım özünün zahiri gözəlliyi, daxili kamilliyi, ülviliyi ilə "Min bir gecə" nağıllarında adı çəkilən gözəllərin Şərqi nağıl deyil, həqiqət olduğunu dünyaya sübut etdi.

Onun Arifi cismi ilə torpağa, ruhu ilə göylərə bağlı olan Türk - müsəlmanın ucan xalça sevgisini həqiqətə çevirdi. Ağılının hökmündən, istedadının qüdrətindən yerin altına - dənizlərdə üzən gəmilərə, səmada qanad çalan təyyarələrə yol çəkdi. Özünün qüdrətindən, möhtəşəmliyindən Batı ilə Doğunu birləşdirən Azərbaycanda, həm də yerlə göyü birləşdirdi - Azərbaycan Milli Aviasiya Akademiyasını yaratdı.

Mir Cəlalin ruhunun davamçısı nağıldakı "uçan xalça"nın sükənini öz ruh davamçılarından - şeyirlərinin əlinə verdi. Yazıçı Mir Cəlalin "Bir gəncin manifesti" əsərində üç əsas obraz var: Sona, Xalça, Bahar. Mir Cəlal həmin Sonanın - yaddaşından, millətindən dönməyən Türk xatununun qüdrətindən xəlq

olmuşdu. O, Azərbaycanlı idi. Yüz illər boyu sevgisini xalçaya toxuyan Azərbaycan gözəli ona nağıl, əfsanə, sevgi məktubu kimi baxmışdı. Bu iki müqəddəsliyi yaşadacaq, millətin sabahkı nəslinin nümayəndəsi idi. O, Arif Mir Cəlal oğlu idi. Aida xanımdan sonra onun məzarını ziyarətə çevirən, ruhunu xoş xəbərləri ilə şad edib, xeyir-dua alan Arif müəllim Akademiyanın qapıları açılan gündə onu ziyarətə gəlmişdi.

"Gördünmü, yenə hər şey sən deyən kimi oldu. Cütləşəndən bu günü arzulaıyrdın. Millət üçün yaşamaqdan, bildiyindən ona abidə ucaltmaqdan böyük xoşbəxtlik nə ola bilər. Sənin, mənim Azərbaycanımın bayrağını indi göylərə öz pilotlarımız - şahinlərimiz qaldıracaq. Elə hey ustadın ömrü yetirmələrinin, alimin ömrü əsərlərinin, kəşflərinin qüdrəti ilə ölçülür deyirdin. Mən artıq rahat sənə yol gələ bilərəm! Millətimin adına, özümün şərəfinə müqəddəs bir elm məbədi qurdum. Sənin şərəfinə, Sənin eşqinə! Sənsizliyə tablayıb arzularımızı gerçəkləşdirdim, balalarımız da xoşbəxt idi. Dur gedək, gör, nə cəh-cəlalımız var.. Başını qaldırıb, dərğaha üz tutdu onun eşidəcəyi səsə oxuyurdu yenə...

*Bizdən ayaq kəsən gözəl,
Dur gəl nazlana-nazlana.
Aşıqından kəsən gözəl,
Dur gəl, nazlana-nazlana
Xanım, nazlana-nalana.*

Küsmək, incitmək, könül qırmaq Aida xanımın təbiətində yox idi. O, küsənlərin barış, dost-tanışın görüş yeri idi. Sevgidən, istəkdən xəlg olmuşdu deyə.

Gözündəki hicran damcılarını qurudub yenə zümzümə edirdi Arif müəllim. Gözəlinin ruhunu şad etmək üçün.

*Mən sənə qədrini billəm,
Sənsiz çətin deyib, gülləm.
Sən gəlməsən, özüm gəlləm,
Dur gəl, nazlana-nazlana
Canım, nazlana-nazlana.*

Elə bil yuxuda idi. Birdən ayıldı. Heç Aidası ondan ayrıl-
mışdımı ki? Onun ruhunda, duyğularında, ağrılarında, qayğı-

larında, uğurlarında idi. Ona ruh verən, qurub yaratmağa həvəsləndirən, tənhalığın oduna qovrulduğu illərdə cücərən ideyalarına dəstək olub, ilham verən də onun müqəddəs ruhu idi.

Hər ikisi ruh adamı idi. Cismani deyil, müqəddəs hisslərlə, duyğularla yaşayırdılar. Bir-birlərinə söykəlib, ürəkdən-ürəyə, könüldən-könülə yollar çəkirdilər. Uğur tanrının eşqinə yaratdıqlarına gecələrin nurundan, gündüzlərin işığından don biçirdilər. Gecə ilə gündüz, günəşlə ay kimi qoşa doğulmuşdular. Biri gecələri, o biri gündüzləri nura qarş edirdi. Onun yeri ruhların, bunun yeri cismlərin dünyası idi. Hər ikisi körpü idi. İşıq, nur körpüsü. Sözdən, sözün müqəddəsliyindən, fikirdən, fikrin uralığından keçirdilər. Hər ikisi öz sahəsinin zirvəsini fəth etmişdi.

Biri filologiya elmləri doktoru, professor, Asiya və Afrika xarici ölkələri ədəbiyyatı üzrə Müdafiə Şurasının sədri. Ümumittifaq Şərqsünaslar Cəmiyyətinin Rəyasət Heyətinin və Şərq ədəbiyyatlarının tədqiqi üzrə Ümumittifaq Kordinasiya Şurasının üzvü, Elmlər Akademiyasının Şərqsünaslıq İnstitutunun direktoru, Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi, o, biri Azərbaycan Respublikası Ali Atesstasiya Komissiyasının Ekspert Şurasının, Tbilisi Texniki Universitetində Əlaqələndirmə Şurasının üzvü, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında cihaz-qayırma üzrə Elmi Şuranın sədri, Azərbaycan Milli Aerokosmik Agentliyi və Milli Aviasiya Akademiyası nəzdində birləşmiş ixtisaslaşdırılmış Şuranın həmsədri, Dövlətarası Aviasiya Komitəsi nəzdində aviasiya mütəxəssislərinin hazırlanması üzrə əlaqələndirmə şurasının üzvü, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor, dünya şöhrətli aim və pedaqoq idi.

Tanrı onları cüt yaratmışdı, quşun qoşa qanadı kimi. Hər yerdə qoşa gəzir, qoşa görünürdülər. Ömür qatarının qoşa xətləri idilər. Sevgilərini, sevinclərini, kədər və ağrılarını da qoşa çəkirdilər. Qoşa, bir cüt də qızları var idi. Bir cüt gözləri kimi sevirdi, əzizləyirdilər. Tanrı onları cütlüyə sevgisindən yaradıb, tale yollarında görüşdürüb qoşalaşdırmışdı. Qoşa budaq, bir tumurcuqda çırtlayan qoşa çiçək idilər. Ruh kimi təmiz, su kimi duru idilər. İki bədəndə bir ruh idilər...

Sevginin, ülvyyətin, insanlığın, məhəbbətin, sədaqətin ünvanında tək idilər. Məhəbbət, sevgidən, ilahi eşqdən doğulmuşdular!

İndi duyğularının, sevgilərinin işığında haqqa doğru yol

gedən Arif müəllim özünün ləngərli fikirləri, sanballı, ağır taxtalı görkəmi, müdrük düşüncələri, Şərqi mütəfəkkirlərinə xas kamil şəxsiyyəti ilə özünün qüdrətli Türk obrazının işığına bürünməkdədir. Bineyi-qədimdən Şərqi, türk dünyasını sərkərdə xaqanlar qılıncı, qüdrətli fikir və düşünce, söz və sənət sahibləri qələmlə qurdular. Dünyanı bu iki müqəddəslinin üzündə fəth ediblər.

Mir Cəlalın gözünün Nuru, ocağının közü, qoru həmin fatehlərin ruhunu cisminə geyib Şərqi mənəviyyat bulağından su içib duruldu... İllər keçdikcə onu öz nuruna qarq etdi. İçindəki işıq, gözlərindəki nur, tellərindəki qar, görkəmindəki kübarlıq həmin nura, saflığa bağlıdı. Tanrı sevdiklərinə, seçdiklərinə nurdan don biçir. Tanrının yeriyan nuru, qaynayan saflıq çeşmələrindən biridi Arif Mir Cəlal oğlu. Bir də o, Şərqi nağıllardan boylan "Uçan xalça"sının Arifanə dünyası, sevgisidir!

SON SÖZ YERİNƏ

Hər yazı bir qələm sahibinin qəlbinin çırpıntısı, ürəyinin döyüntüsü, duyğularının Tanrıya açılan qapısıdı. Yazı yazmıram, özümü yazıram, deyib üzünü qələmə söykəyənləri Sözümdən tanıdılar. Bütün varlığı ilə Tanrı ucılığına tapınan türklər yazılarını qılıncı, bir də qələmlə yazdılar. Tanrının ad verib, ordum deyə çağırdığı bu uduq qövmdən çıxanların yurdu Şərqi idi.

Soraqları Batıdan gəldi. İlahi eşqin, Tanrı ucılığının qüdrətində Yurd müqəddəsliyinə, Ocaq ruhuna, Millət sevgisinə tapınan dədələrimiz atını getdikcə çapdı, muradına çatdı. Altun saraylar yaptı. Sancaq-sancaq, el-el ürüyüb artdı. Qolunun davamını qılıncda, ruhunun davamını qələmdə gördü.

Dünyanın dörd bir yanını fəth edib, "dünya fatehi", "məğlubedilməz", "Tanrı övladı" adını qazanan, vardıqları ərəziləri kəlam nuruna qarq edən türklər Oğuz oğlundan qalan İşıq, Su, Ağac, Dağ sevgisindən dönmədilər. Müqəddəs bildiklərini başlarına tac, dərdlərinə əlac etdilər. Adlarına abidələr ucaldılar. "Orxon Yenisey", "Manas", "Maaday Qara", "Alpamış" "Qoblandı batır", "Kitabi-Dədə Qorqud", "Koroğlu", Kaşğarlı Mahmudun "Türk dilinin divanı", Balasaqunlu Yusifin "Qutadqu-bilik" və bir sıra adlarını çəkmədiyimiz abidələr sözdən, adı bəlli türbələr, məqbərələr daşdan həmin sevgidən cüçərdi.

Tanrının torpaq, su, işıq müqəddəsliyindən nur verdiyi "Məndən yaz deyib" şərəfləndirdiyi qadın, ana, nənə libasını geydirdiyi, ruhani dünya ilə cismani aləm arasında Körpüyə çevirdiyi, Elçi nurundan pay verib "Qələm surəsi"ndə durultduğu, insan kimi xəlf edib, mələk donunda dərgaha

qaldırdığı Aida xanım Tanrının Birlik, Bütövlük, Qardaşlıq adına qələm çalanlarından, dünyanı - Batı ilə Doğunu ilahi eşqdə birləşdirməyə cəhd edən, bu bütövlüyə abidə ucaldan işiqlərindən idi.

Dastan bağlaya-bağlaya, dərviş kimi el-el dolana-dolana özünə abidə ucaltdı. Adımı yaddaşlara yazdı. Külüngü qələm, tişəsi söz oldu. Söz-söz toxundu, söz-söz oxunmaq üçün!

"Dünya duracaq yer deyil, ey can səfər eylə" deyəndə, yadımıza düşdü ki, yaddaşımızın, milli mənəvi dəyərlərimizin yurd, torpaq, millət sevgimizin bir uralığına da qırov düşüb, qar yağıb. Şərqi bütün nağılları belə başlayır: "Göydən bir işiq düşdü. İşiq gəlib bədirləndi, içindən su kimi duru bir qız çıxdı..."

Azərbaycanın və Türk dünyasının, ərəb səhralarının, Batı ilə Doğunun baxtına düşən Şərqi ilk ərəbşünas qadını, məbəd Mələyi Aida xanım doğuldu. İşiq donlu, aşiq ruhlu türk gözəli Şərqi vuruldu. Ona elçi düşdü. Gözəlliyindən, qüdrətindən, hikmətindən dastan bağladı. Elçilər, peyğəmbərlər, aşıqlar, alimlər yurdu deyib şərəfləndirdi. Özü də şərəfə çatdı. "Cənnət anaların ayaqları altındadır" deyib, anaları Tanrı sevgisi ilə müjdələyən, Tanrının Quran hikmətini ruhundan cücərdən Peyğəmbərin dolandığı səhralardan keçən, içdiyi bulaqlardan içən Aida xanım dünyanı son anına qədər Peyğəmbər nuruna çağırırdı. Peyğəmbər çiçəyinə - qızılıgülə büründü. Cismini xara, ruhunu Yara verdi. Mövlana Məhəmməd Füzulinin, İmrəli Yunusun dediyi Yara. Könlünü bizə qoydu!

Göydən işiq düşdü. İşiq bədirləndi. Nağıllarda deyilən Nur gəmisinə minib dərgaha qalxdı. Qopub gəldiyi nura qovuşmaq, bütövlük nəğməsinə yenidən oxumaq üçün!

İndi o, öz nəğməsinə oxuyur. Biz onun nəğməsinə oxuyub, yaddaşımıza toxuyan kimi. Dünyanın ilki də, sonu da Sözdən, Səsdən keçir. Həmin müqəddəslikdən cücərdi bu yazı da...

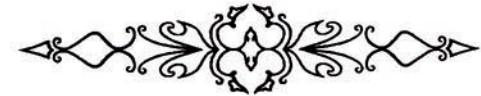
Əziz Aida xanım, ustadımın balası, həm də anası! Bu yazını kəsdiyimiz duz-çörəyin, halal süfrənin, şirin söhbətin adına bağışladım. Gözələ "Cəlilli gözəlləməsi" adında dastan bağladım. Oxuyanı, qanarı, yaddaşına yazanı var olsun!

Torpaq qalan, qalan hər şey yalandı. Yalan dünyada Borçalı, Təbriz, Dərbənd, İrəvan, Göyçə, Zəngəzur, Ağbaba, Vedibasar, Dərələyəz, Dərəçiçək, Qarabağ oda qalandı. Gavura qaldı. Yağıya calandı. Yurdumuza su calandı, gözümüzə qan damdı. Doğunu Batıya qovuşduran böyük Köç Yoluna çıxaran

ruhun ənənə bayraqlarımızı qalalardan göyərtməkdə bizə duaçı olsun! Göy Tanrının, Yer Tanrının xətrinə!

Oğuzun İşiq, Dağ, Od, Su, Ağac müqəddəsliyindən keçənlər, bumbuz bulaqların suyundan içənlər, başı çalmalı dağların dağımı sinəsinə əkənlər, Oğuz oğlunu ömründə birca dəfə də olsa öyənlər, millət üçün ölənlər, sərkərdə xaqanlarının, müdrik kəlam sahiblərinin önündə diz çökənlər, Qılınc və Qələmin vəhdətində Şərqi və Türk dünyasını Tanrı evi kimi sevdiren haqq aşıqlərini yaddaşına yazanlar, Odlar yurdunun oduna qızanlar, olmuşları, olanları, olacaqları haqqa yozanlar, bu yazını oxuyun! Söz Tanrı üzü görəndi. Ləngərli dəvədi. Boz ürgədi. Bədöy atdı. Kim sevdi yalmanına yatdı. Batıdan Doğuya çapdı. Murada çatdı.

Duz-çörək müqəddəsliyindən, Şərqi məbəd Mələyindən, Şirvanın zərif Çiçəyindən, daşda çiçək açan Dilbərindən keçənlər, Siz də bu yazını oxuyun. Bu mənim tale yazımdı. Dərgaha ünvanlanan sevgi məktubumdu.

**ŞƏRƏF CƏLİLLİ
DAŞDA ÇİÇƏK AÇAN DİLBƏR**

Bakı - "Nurlan" - 2004

*Redaktor müavini: İ.Zeynalov
Texniki redaktor: E.Əsgərov
Çapçılar: E.Hacıyev, R.Quliyev
Tərtibatçılar: S.İsmayılova, M.Tağıyeva
Kompüter dizaynı: Vaqif Nadirov
Yığılmağa verilmiş 17.08.2004.
Çapa imzalanmış 13.09.2004.
Şarti çap vərəqi 15,5. Sifariş № 473.
Kağız formatı 70x100 1/16. Tiraj 500.*

*Kitab "Nurlan" nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
yığılıb, səhifələnib və hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.
Direktor: prof. N.B.Məmmədli
E-mail: nurlan1959@rambler.ru
Tel: 497-16-32; 427-44-61; 850-311-41-89
Ünvan: Bakı, İçəri Şəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.*

Ar 2004
1551

Beulah awak awan, Dillong
Sedalia, gara dasa rimai
Sigal gobih gul carada
Kualimantan, gar dirikan

Lirif cecakudan, dadaga ballu
Derasada burulan, garwan lor idin
Pau duran inggan, bu dila
Bilangas bala katalah gajah idin

Seoslon, cam kimuloyd, gamin
Faraaya acelan, wakh Lon idin
Dergahda dolan, gila paglayan
Maganata, boyleyan molak Lon idin

Fara gatel, deyd yanahda Lon
Pupunden bayadan, ab adin idin
Kamul, ut usenda sultan, ab adin
Yodiyin, coddigan agiltan idin

Gurubenda, acoran Nongin dimidun
Mekelkan molayan, aw yan idin
Ang mekolbata, wakh angin
Nongin, wakh dila yan idin

Rayadandiy, dany gajah ognin
Sila agagin, wakh galdin
Kawaluk, solnagdan gajah yan idin
Wakh gajah, wakh gul kumi idin

Gura, lonka, yan gajah
Wakh gajah yan idin
Girui yalita, gajah yan
Dergahdan kaman, Dillong?
Dergahdan kaman, Dillong?

J. K. K.